NOVA

SCRIPTORUM LATINORUM

BIBLIOTHECA

NOVA
SCRIPTORUM LATINORUM
BIBLIOTHECA

AD OPTIMAS EDITIONES RECENSITA

ACCURANTIBUS PARISIENSIS ACADEMIÆ PROFESSORIBUS

ET COLLIGENTE J. P. CHARPENTIER

RHETORICES PROFESSORE

EDIDIT

C. L. F. PANCKOUCKE

EQUES LEGIONI HONORIS ADSCRIPTUS

LIPSIÆ

APUD JOH. AMBR. BARTH

M DCCC XXXVI

MARCI TULLII

CICERONIS

OMNIA OPERA

DE ORATORE

LIBRI TRES

QUOS SUIS VARIORUMQUE NOTIS ILLUSTRAVIT

A. DURAND

IN REGIO LUDOVICI MAGNI COLLEGIO PROFESSOR

LIPSIÆ

APUD JOH. AMBR. BARTH

M DCCC XXXVI

M. TULLII CICERONIS

AD QUINTUM FRATREM

DIALOGI TRES

DE ORATORE.

DIALOGUS SEU LIBER PRIMUS.

I. Cogitanti mihi sæpe numero, et memoria vetera repetenti, perbeati fuisse, Quinte frater, illi videri solent, qui in optima republica, quum et honoribus, et rerum gestarum gloria florerent, eum vitæ cursum tenere potuerunt, ut vel in negotio sine periculo, vel in otio cum dignitate esse possent. Ac fuit tempus illud, quum mihi quoque initium requiescendi, atque animum ad utriusque nostrum præclara studia referendi, fore justum et prope ab omnibus concessum arbitrarer, si infinitus forensium rerum labor, et ambitionis occupatio, decursu honorum, etiam ætatis flexu, constitisset.

Quam spem cogitationum et consiliorum meorum, quum graves communium temporum, tum varii nostri casus fefellerunt. Nam, qui locus quietis et tranquillitatis plenissimus fore videbatur, in eo maximæ moles molestiarum, et turbulentissimæ tempestates exstiterunt. Neque vero nobis cupientibus atque exoptantibus fructus otii datus est ad eas artes, quibus a pueris dediti fuimus, celebrandas, inter nosque recolendas.

Nam prima ætate incidimus in ipsam perturbationem disciplinæ veteris : et consulatu devenimus in medium rerum omnium certamen atque discrimen : et hoc tempus omne post consulatum objecimus iis fluctibus, qui, per nos a communi peste depulsi, in nosmetipsos redundarunt. Sed tamen in his vel asperitatibus rerum, vel angustiis temporis, obsequar studiis nostris, et, quantum mihi vel fraus inimicorum, vel causæ amicorum, vel respublica tribuet otii, ad scribendum potissimum conferam.

Tibi vero, frater, neque hortanti deero, neque roganti. Nam neque auctoritate quisquam apud me plus valere te potest, neque voluntate.

II. Ac mihi repetenda est veteris cujusdam memoriæ non sane satis explicata recordatio, sed, ut arbitror, apta ad id, quod requiris, ut cognoscas, quæ viri omnium eloquentissimi, clarissimique senserint de omni ratione dicendi.

Vis enim, ut mihi sæpe dixisti; quoniam quæ pueris, aut adolescentulis nobis ex commentariolis nostris inchoata ac rudia exciderunt, vix hac ætate digna, et hoc usu, quem ex causis, quas diximus, tot tantisque conse-

cuti sumus; aliquid iisdem de rebus politius a nobis perfectiusque proferri : solesque nonnunquam hac de re a me in disputationibus nostris dissentire, quod ego prudentissimorum hominum artibus eloquentiam contineri statuam; tu autem illam ab elegantia doctrinæ segregandam putes, et in quodam ingenii atque exercitationis genere ponendam.

Ac mihi quidem sæpenumero in summos homines ac summis ingeniis præditos intuenti, quærendum esse visum est, quid esset, cur plures in omnibus rebus, quam in dicendo admirabiles exstitissent. Nam, quocunque te animo et cogitatione converteris, permultos excellentes in quoque genere videbis, non mediocrium artium, sed prope maximarum.

Quis enim est qui, si clarorum hominum scientiam rerum gestarum vel utilitate vel magnitudine metiri velit, non anteponat oratori imperatorem? quis autem dubitet, quin belli duces præstantissimos ex hac una civitate pene innumerabiles, in dicendo autem excellentes vix paucos proferre possimus?

Jam vero, consilio ac sapientia qui regere ac gubernare rempublicam possent, multi nostra, plures patrum memoria, atque etiam majorum exstiterunt, quum boni perdiu nulli, vix autem singulis ætatibus singuli tolerabiles oratores invenirentur. Ac, ne quis forte cum aliis studiis, quæ reconditis in artibus, atque in quadam varietate litterarum versentur, magis hanc dicendi rationem, quam cum imperatoris laude, aut cum boni senatoris prudentia comparandam putet; convertat animum ad ea ipsa artium genera, circumspiciatque, qui in iis

floruerint, quamque multi : sic facillime, quanta oratorum sit, semperque fuerit paucitas, judicabit.

III. Neque enim te fugit, artium omnium laudatarum procreatricem quandam, et quasi parentem eam, quam φιλοσοφίαν Græci vocant, ab hominibus doctissimis judicari, in qua difficile est enumerare, quot viri, quanta scientia, quantaque in suis studiis varietate et copia fuerint, qui non una aliqua in re separatim elaborarint, sed omnia, quæcunque possent, vel scientiæ pervestigatione, vel disserendi ratione comprehenderint.

Quis ignorat, ii, qui mathematici vocantur, quanta in obscuritate rerum, et quam recondita in arte, et multiplici, subtilique versentur? quo tamen in genere ita multi perfecti homines exstiterunt, ut nemo fere studuisse ei scientiæ vehementius videatur, quin, quod voluerit, consecutus sit. Quis musicis, quis huic studio litterarum, quod profitentur ii, qui grammatici vocantur, penitus se dedidit, quin omnem illarum artium pene infinitam vim et materiam scientiæ cogitatione comprehenderit?

Vere mihi hoc videor esse dicturus, ex omnibus iis, qui in harum artium studiis liberalissimis sint doctrinisque versati, minimam copiam poetarum egregiorum exstitisse. Atque in hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, si diligenter, et ex nostrorum, et ex Græcorum copia comparare voles, multo tamen pauciores oratores, quam poetæ boni reperientur.

Quod hoc etiam mirabilius debet videri, quia ceterarum artium studia fere reconditis atque abditis e fontibus hauriuntur : dicendi autem omnis ratio in medio

posita, communi quodam in usu, atque in hominum more et sermone versatur : ut in ceteris id maxime excellat, quod longissime sit ab imperitorum intelligentia sensuque disjunctum; in dicendo autem vitium vel maximum sit a vulgari genere orationis atque a consuetudine communis sensus abhorrere.

IV. Ac ne illud quidem vere dici potest, aut plures ceteris artibus inservire, aut majore delectatione, aut spe uberiore, aut præmiis ad perdiscendum amplioribus commoveri. Atque, ut omittam Græciam, quæ semper eloquentiæ princeps esse voluit, atque illas omnium doctrinarum inventrices Athenas, in quibus summa dicendi vis et inventa est et perfecta : in hac ipsa civitate profecto nulla unquam vehementius, quam eloquentiæ studia viguerunt.

Nam posteaquam, imperio omnium gentium constituto, diuturnitas pacis otium confirmavit, nemo fere laudis cupidus adolescens non sibi ad dicendum studio omni enitendum putavit. Ac primo quidem totius rationis ignari, qui neque exercitationis ullam viam, neque aliquod præceptum artis esse arbitrarentur, tantum, quantum ingenio et cogitatione poterant, consequebantur. Post autem, auditis oratoribus græcis, cognitisque eorum litteris, adhibitisque doctoribus, incredibili quodam nostri homines dicendi studio flagraverunt. Excitabat eos magnitudo et varietas, multitudoque in omni genere causarum, ut ad eam doctrinam, quam suo quisque studio assecutus esset, adjungeretur usus frequens, qui omnium magistrorum præcepta superaret. Erant autem huic studio maxima, quæ nunc quoque

sunt, exposita præmia, vel ad gratiam, vel ad opes, vel ad dignitatem. Ingenia vero (ut multis rebus possumus judicare) nostrorum hominum multum ceteris hominibus omnium gentium præstiterunt.

Quibus de causis, quis non jure miretur, ex omni memoria ætatum, temporum, civitatum, tam exiguum oratorum numerum inveniri? Sed nimirum majus est hoc quiddam, quam homines opinantur, et pluribus ex artibus studiisque collectum.

V. Quis enim aliud, in maxima discentium multitudine, summa magistrorum copia, præstantissimis hominum ingeniis, infinita causarum varietate, amplissimis eloquentiæ propositis præmiis, esse causæ putet, nisi rei quandam incredibilem magnitudinem, ac difficultatem. Est enim et scientia comprehendenda rerum plurimarum, sine qua verborum volubilitas inanis, atque irridenda est : et ipsa oratio conformanda, non solum electione, sed etiam constructione verborum : et omnes animorum motus, quos hominum generi rerum natura tribuit, penitus pernoscendi; quod omnis vis ratioque dicendi, in eorum, qui audiunt, mentibus aut sedandis, aut excitandis expromenda est. Accedat eodem oportet lepos quidam facetiæque, et eruditio libero digna, celeritasque et brevitas et respondendi et lacessendi, subtili venustate atque urbanitate conjuncta.

Tenenda præterea est omnis antiquitas, exemplorumque vis : neque legum, aut juris civilis scientia negligenda est. Nam quid ego de actione ipsa plura dicam? quæ motu corporis, quæ gestu, quæ vultu, quæ vocis conformatione ac varietate moderanda est : quæ sola per

se ipsa quanta sit, histrionum levis ars et scena declarat. in qua quum omnes in oris, et vocis, et motus moderatione elaborent, quis ignorat, quam pauci sint, fuerintque, quos animo æquo spectare possimus? Quid dicam de thesauro rerum omnium, memoria? quæ nisi custos inventis cogitatisque rebus et verbis adhibeatur, intelligimus, omnia, etiam si præclarissima fuerint in oratore, peritura.

Quamobrem mirari desinámus, quæ causa sit eloquentium paucitatis, quum ex iis rebus universis eloquentia constet, quibus in singulis elaborare permagnum est; hortemurque potius liberos nostros, ceterosque, quorum gloria nobis et dignitas cara est, ut animo rei magnitudinem complectantur, neque iis aut præceptis, aut magistris, aut exercitationibus, quibus utuntur omnes, sed aliis quibusdam, se id, quod expetunt, consequi posse confidant.

VI. Ac mea quidem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus. Etenim ex rerum cognitione efflorescat et redundet oportet oratio : quæ nisi subest, res ab oratore percepta et cognita, inanem quandam habet elocutionem et pene puerilem.

Neque vero ego hoc tantum oneris imponam, nostris præsertim oratoribus, in hac tanta occupatione urbis, ac vitæ, nihil ut iis putem licere nescire : quanquam vis oratoris, professioque ipsa bene dicendi, hoc suscipere ac polliceri videtur, ut omni de re, quæcunque sit proposita, ab eo ornate copioseque dicatur.

Sed quia non dubito, quin hoc plerisque immensum

infinitumque videatur, et quod græcos homines non solum ingenio et doctrina, sed etiam otio studioque abundantes, partitionem quandam artium fecisse video, neque in universo genere singulos elaborasse, sed seposuisse a ceteris dictionibus eam partem dicendi, quæ in forensibus disceptationibus judiciorum aut deliberationum versaretur, et id unum genus oratori reliquisse; non complectar in his libris amplius, quam quod huic generi, re quæsita, et multum disputata, summorum hominum prope consensu est tributum: repetamque, non ab incunabulis nostræ veteris puerilisque doctrinæ quendam ordinem præceptorum, sed ea, quæ quondam accepi in nostrorum hominum eloquentissimorum, et omni dignitate principum, disputatione esse versata: non quod illa contemnam, quæ Græci, dicendi artifices et doctores, reliquerunt; sed, quum illa pateant, in promptuque sint omnibus, neque ea interpretatione mea aut ornatius explicari, aut planius exprimi possint, dabis hanc veniam, mi frater, ut opinor, ut eorum, quibus summa dicendi laus a nostris hominibus concessa est, auctoritatem Græcis anteponam.

VII. Quum igitur vehementius inveheretur in causam principum consul Philippus, Drusique tribunatus, pro senatus auctoritate susceptus, infringi jam debilitarique videretur; dici mihi memini, ludorum romanorum diebus L. Crassum, quasi colligendi sui causa, se in Tusculanum contulisse: venisse eodem socerum ejus qui fuerat, Quintus Mucius dicebatur, et M. Antonius, homo et consiliorum in republica socius, et summa cum Crasso familiaritate conjunctus.

Exierant autem cum ipso Crasso adolescentes duo, Drusi maxime familiares, et in quibus magnam tum spem majores natu dignitatis suæ collocarant, C. Cotta, qui tum tribunatum plebis petebat, et P. Sulpicius, qui deinceps eum magistratum petiturus putabatur.

Hi primo die de temporibus illis, deque universa republica, quam ob causam venerant, multum inter se usque ad extremum tempus diei collocuti sunt. Quo quidem in sermone multa divinitus a tribus illis consularibus Cotta deplorata et commemorata narrabat, ut nihil incidisset postea civitati mali, quod non impendere illi tanto ante vidissent : eo autem omni sermone confecto, tantam in Crasso humanitatem fuisse, ut, quum lauti accubuissent, tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis, eaque esset in homine jucunditas, et tantus in jocando lepos, ut dies inter eos curiæ fuisse videretur, convivium Tusculani.

Postero autem die, quum illi majores natu satis quiessent, et in ambulationem ventum esset; dicebat tum Scævolam, duobus spatiis tribusve factis, dixisse : Cur non imitamur, Crasse, Socratem illum, qui est in Phædro Platonis ? nam me hæc tua platanus admonuit; quæ non minus ad opacandum hunc locum patulis est diffusa ramis, quam illa, cujus umbram secutus est Socrates, quæ mihi videtur non tam ipsa aquula, quæ describitur, quam Platonis oratione crevisse : et, quod ille durissimis pedibus fecit, ut se abjiceret in herbam, atque ita illa, quæ philosophi divinitus ferunt esse dicta, loqueretur, id meis pedibus certe concedi est æquius. Tum Crassum : Immo vero commodius etiam; pulvinosque poposcisse, et om-

nes in iis sedibus, quæ erant sub platano, consedisse dicebat.

VIII. Ibi, ut ex pristino sermone relaxarentur animi omnium, solebat Cotta narrare Crassum sermonem quendam de studio dicendi intulisse. Qui quum ita esset exorsus : Non sibi cohortandum Sulpicium et Cottam, sed magis utrumque collaudandum videri, quod tantam jam essent facultatem adepti, ut non æqualibus suis solum anteponerentur, sed cum majoribus natu compararentur.

Neque vero mihi quidquam, inquit, præstabilius videtur, quam posse dicendo tenere hominum cœtus, mentes allicere, voluntates impellere, quo velit : unde autem velit, deducere. Hæc una res in omni libero populo, maximeque in pacatis tranquillisque civitatibus, præcipue semper floruit, semperque dominata est.

Quid enim est aut tam admirabile, quam ex infinita multitudine hominum exsistere unum, qui id, quod omnibus natura sit datum, vel solus, vel cum paucis facere possit ? aut tam jucundum cognitu atque auditu, quam sapientibus sententiis gravibusque verbis ornata oratio et polita ? aut tam potens, tamque magnificum, quam populi motus, judicum religiones, senatus gravitatem, unius oratione converti ?

Quid tam porro regium, tam liberale, tam munificum, quam opem ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in civitate? Quid autem tam necessarium, quam tenere semper arma, quibus vel tectus ipse esse possis, vel provocare improbos, vel te ulcisci lacessitus?

Age vero, ne semper forum, subsellia, rostra, cu-

riamque meditere, quid esse potest in otio aut jucundius, aut magis proprium humanitatis, quam sermo facetus ac nulla in re rudis? Hoc enim uno præstamus vel maxime feris, quod colloquimur inter nos, et quod exprimere dicendo sensa possumus.

Quamobrem quis hoc non jure miretur, summeque in eo elaborandum esse arbitretur, ut, quo uno homines maxime bestiis præstent, in hoc hominibus ipsis antecellat? Ut vero jam ad illa summa veniamus, quæ vis alia potuit aut dispersos homines unum in locum congregare, aut a fera agrestique vita, ad hunc humanum cultum civilemque deducere, aut, jam constitutis civitatibus, leges, judicia, jura describere?

Ac, ne plura, quæ sunt pæne innumerabilia, consecter, comprehendam brevi; sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione et sapientia non solum ipsius dignitatem, sed et privatorum plurimorum, et universæ reipublicæ salutem maxime contineri. Quamobrem pergite, ut facitis, adolescentes : atque in id studium, in quo estis, incumbite, ut et vobis honori, et amicis utilitati, et reipublicæ emolumento esse possitis.

IX. Tum Scævola comiter, ut solebat, Cetera, inquit, assentior Crasso, ne aut de C. Lælii, soceri mei, aut de hujus, generi, aut arte, aut gloria detraham : sed illa duo, Crasse, vereor, ut tibi possim concedere; unum, quod ab oratoribus civitates et ab initio constitutas, et sæpe conservatas esse dixisti : alterum, quod, remoto foro, concione, judiciis, senatu, statuisti, oratorem in omni genere sermonis et humanitatis esse perfectum.

Quis enim tibi hoc concesserit, aut initio genus hominum in montibus ac silvis dissipatum, non prudentium consiliis conpulsum potius, quam disertorum oratione delinitum, se oppidis mœnibusque sepsisse? aut vero reliquas utilitates, aut in constituendis, aut conservandis civitatibus non a sapientibus et fortibus viris, sed a disertis et ornate dicentibus esse constitutas?

An vero tibi Romulus ille aut pastores et convenas congregasse, aut Sabinorum connubia conjunxisse, aut finitimorum vim repressisse eloquentia videtur, non consilio et sapientia singulari? Quid enim? in Numa Pompilio, quid? in Ser. Tullo, quid? in ceteris regibus, quorum multa sunt eximia ad constituendam rempublicam, num quod eloquentiæ vestigium apparet? Quid? exactis regibus (tametsi ipsam exactionem mente, non lingua, perfectam L. Bruti esse cernimus), sed deinceps omnia, nonne plena consiliorum, inania verborum videmus?

Ego vero si velim et nostræ civitatis exemplis uti, et aliarum, plura proferre possim detrimenta publicis rebus, quam adjumenta, per homines eloquentissimos importata : sed, ut reliqua prætermittam, omnium mihi videor, exceptis, Crasse, vobis duobus, eloquentissimos audisse T. et C. Sempronios, quorum pater, homo prudens et gravis, haudquaquam eloquens, et sæpe alias, et maxime censor, saluti reipublicæ fuit. Atque is non accurata quadam orationis copia, sed nutu atque verbo libertinos in urbanas tribus transtulit; quod nisi fecisset, rempublicam, quam nunc vix tenemus, jam diu nullam haberemus. At vero ejus filii diserti, et omnibus

vel naturæ vel doctrinæ præsidiis ad dicendum parati, quum civitatem vel paterno consilio, vel avitis armis florentissimam accepissent, ista præclara gubernatrice, ut ais, civitatum, eloquentia, rempublicam dissipaverunt.

X. Quid? leges veteres, moresque majorum; quid? auspicia, quibus et ego, et tu, Crasse, cum magna reipublicæ salute præsumus; quid? religiones et cæremoniæ; quid? hæc jura civilia, quæ jam pridem in nostra familia sine ulla eloquentiæ laude versantur; num aut inventa sunt, aut cognita, aut omnino ab oratorum genere tractata?

Equidem et Ser. Galbam memoria teneo, divinum hominem in dicendo, et M. Æmilium Porcinam, et C. ipsum Carbonem, quem tu adolescentulus perculisti, ignarum legum, hæsitantem in majorum institutis, rudem in jure civili: et hæc ætas nostra, præter te, Crasse, qui tuo magis studio, quam proprio munere aliquo disertorum, jus a nobis civile didicisti, quod interdum pudeat, juris ignara est.

Quod vero in extrema oratione, quasi tuo jure sumpsisti, oratorem in omnis sermonis disputatione copiosissime posse versari, id, nisi hic in tuo regno essemus, non tulissem, multisque præessem, qui aut interdicto tecum contenderent, aut te ex jure manu consertum vocarent, quod in alienas possessiones tam temere irruisses.

Agerent enim tecum lege primum Pythagorei omnes atque Democritici, ceterique, in suo genere, physici vindicarent, ornati homines in dicendo et graves, qui-

buscum tibi justo sacramento contendere non liceret. Urgerent præterea philosophorum greges, jam ab illo fonte, et capite Sócrate, nihil te de bonis rebus in vita, nihil de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de hominum moribus, nihil de ratione vitæ didicisse, nihil omnino quæsisse, nihil scire convincerent : et quum universi in te impetum fecissent, tum singulæ familiæ litem tibi intenderent.

Instaret Academia, quæ quidquid dixisses, id te ipsum negare cogeret. Stoïci vero nostri disputationum suarum atque interrogationum laqueis te irretitum tenerent. Peripatetici autem etiam hæc ipsa, quæ propria oratorum putares esse adjumenta, atque ornamenta dicendi, ab se peti vincerent oportere : ac non solum meliora, sed etiam multo plura Aristotelem Theophrastumque de his rebus, quam omnes dicendi magistros, scripsisse ostenderent.

Missos facio mathematicos, grammaticos, musicos, quorum artibus vestra ista dicendi vis ne minima quidem societate contingitur. Quamobrem ista tanta, tamque multa, profitenda, Crasse, non censeo. Satis id est magnum, quod potes præstare, ut in judiciis ea causa, quamcunque tu dicis, melior et probabilior esse videatur : ut in concionibus et sententiis dicendis ad persuadendum tua plurimum valeat oratio : denique ut prudentibus diserte, stultis etiam vere dicere videaris. Hoc amplius si quid poteris, non id mihi videbitur orator, sed Crassus sua quadam propria, non communi oratorum facultate, posse.

XI. Tum ille : Non sum, inquit, nescius, Scævola, ista

inter Græcos dici et disceptari solere. Audivi enim summos homines, quum quæstor ex Macedonia venissem Athenas, florente Academia, ut temporibus illis ferebatur, quod eam Charmadas, et Clitomachus, et Æschines obtinebant. Erat etiam Metrodorus, qui cum illis una ipsum illum Carneade diligentius audierat, hominem omnium in dicendo, ut ferebant, acerrimum et copiosissimum. Vigebat auditor Panætii illius tui Mnesarchus, et peripatetici Critolai Diodorus.

Multi erant præterea præclari in philosophia et nobiles, a quibus omnibus una pæne voce repelli oratorem a gubernaculis civitatum, excludi ab omni doctrina rerumque majorum scientia, ac tantum in judicia et conciunculas, tanquam in aliquod pistrinum, detrudi et compingi videbam.

Sed ego neque illis assentiebar, neque harum disputationum inventori et principi longe omnium in dicendo gravissimo et eloquentissimo, Platoni, cujus tum Athenis cum Charmada diligentius legi Gorgiam : quo in libro in hoc maxime admirabar Platonem, quod mihi in oratoribus irridendis ipse esse orator summus videbatur. Verbi enim controversa jam diu torquet Græculos homines, contentionis cupidiores, quam veritatis.

Nam si quis hunc statuit esse oratorem, qui tantummodo in jure, aut in judiciis possit, aut apud populum, aut in senatu copiose loqui, tamen huic ipsi multa tribuat et concedat necesse est. Neque enim sine multa pertractatione omnium rerumpublicarum, neque sine legum, morum, juris scientia, neque natura hominum incognita, ac moribus, in his ipsis rebus satis callide versari, et pe-

rite potest. Qui autem hæc cognoverit, sine quibus ne illa quidem minima in causis quisquam recte tueri potest, quid huic abesse poterit de maximarum rerum scientia? Sin oratoris nihil vis esse, nisi composite, ornate, copiose eloqui : quæro, id ipsum qui possit assequi sine ea scientia, quam ei non concedis? Dicendi enim virtus, nisi ei, qui dicit, ea, de quibus dicit, percepta sint, exstare non potest.

Quamobrem, si ornate locutus est, sicut fertur, et mihi videtur, physicus ille Democritus; materies illa fuit physici, de qua dixit : Ornatus vero ipse verborum, oratoris putandus est. Et, si Plato de rebus a civilibus controversiis remotissimis, divinitus est locutus, quod ego concedo : si item Aristoteles, si Theophrastus, si Carneades in rebus iis, de quibus disputaverunt, eloquentes, et in dicendo suaves, atque ornati fuerunt : sint hæ res, de quibus disputant, in aliis quibusdam studiis : oratio quidem ipsa, propria est hujus unius rationis, de qua loquimur, et quærimus.

Etenim videmus, iisdem de rebus jejune quosdam et exiliter, ut eum, quem acutissimum ferunt, Chrysippum, disputavisse, neque ob eam rem philosophiæ non satisfecisse, quod non habuerit hanc dicendi ex arte alienam facultatem!

XII. Quid ergo interest? aut qui discernes eorum, quos nominavi, ubertatem in dicendo, et copiam, ab eorum exilitate, qui hac dicendi varietate, et elegantia non utuntur? Unum erit profecto, quod ii, qui bene dicunt, afferunt proprium; compositam orationem, et ornatam, et artificio quodam, et expolitione distinctam.

Hæc autem oratio, si res non subest ab oratore percepta et cognita; aut nulla sit necesse est, aut omnium irrisione ludatur.

Quid est enim tam furiosum, quam verborum vel optimorum atque ornatissimorum, sonitus inanis, nulla subjecta sententia, nec scientia? Quidquid erit igitur quacumque ex arte, quocunque de genere, id orator, si tanquam clientis causam, didicerit, dicet melius et ornatius, quam ille ipse ejus rei inventor, atque artifex.

Nam si quis erit qui hoc dicat, esse quasdam oratorum proprias sententias, atque causas, et certarum rerum forensibus cancellis cirumscriptam scientiam; fatebor equidem in his magis assidue versari hanc nostram dictionem: sed tamen in his ipsis rebus permulta sunt, quæ isti magistri, qui rhetorici vocantur, nec tradunt, nec tenent.

Quis enim nescit, maximam vim exsistere oratoris in hominum mentibus vel ad iram, aut ad odium, aut dolorem incitandis, vel ab hisce iisdem permotionibus ad lenitatem misericordiamque revocandis? Quare, nisi qui naturas hominum, vimque omnem humanitatis, causasque eas, quibus mentes aut incitantur aut reflectuntur, penitus perspexerit, dicendo, quod volet, perficere non poterit.

Atqui totus hic locus philosophorum putatur proprius: neque orator, me auctore, unquam repugnabit: sed, quum illis cognitionem rerum concesserit, quod in ea solum illi voluerint elaborare; tractationem orationis, quæ sine illa scientia nulla est, sibi assumet: hoc enim est proprium oratoris, quod sæpe jam dixi, oratio

gravis, et ornata, et hominum sensibus ac mentibus accommodata.

XIII. Quibus de rebus Aristotelem et Theophrastum scripsisse fateor. Sed vide, ne hoc, Scævola, totum sit a me. Nam ego, quæ sunt oratori cum illis communia, non mutuor ab illis : isti quæ de his rebus disputant, oratorum esse concedunt. Itaque ceteros libros, artis isti suæ nomine, hos rhetoricos et inscribunt et appellant.

Etenim quum illi in dicendo inciderint loci, quod persæpe evenit, ut de diis immortalibus, de pietate, de concordia, de amicitia, de communi civium, de hominum, de gentium jure, de æquitate, de temperantia, de magnitudine animi, de omni virtutis genere sit dicendum, clamábunt, credo, omnia gymnasia, atque omnes philosophorum scholæ, sua hæc esse omnia propria; nihil omnino ad oratorem pertinere.

Quibus ego, ut de his rebus omnibus in angulis, consumendi otii causa, disserant, quum concessero, illud tamen oratori tribuam et dabo, ut eadem, de quibus illi tenui quodam exsanguique sermone disputant, hic cum omni gravitate et jucunditate explicet. Hæc ego cum ipsis philosophis tum Athenis disserebam. Cogebat enim me M. Marcellus hic noster, qui nunc ædilis curulis est, et profecto, nisi ludos nunc faceret, huic nostro sermoni interesset; ac jam tum erat adolescentulus his studiis mirifice deditus.

Jam vero de legibus instituendis, de bello, de pace, de sociis, de vectigalibus, de jure civili generatim in ordines ætatesque descripto, dicant vel Græci, si volunt,

Lycurgum, aut Solonem (quanquam illos quidem censemus in numero eloquentium reponendos), scisse melius, quam Hyperidem aut Demosthenem, perfectos jam homines in dicendo, et perpolitos : vel nostros decemviros, qui XII tabulas perscripserunt, quos necesse est fuisse prudentes, anteponant in hoc genere et Ser. Galbæ, et socero tuo C. Lælio, quos constat dicendi gloria præstitisse. Nunquam enim negabo, esse quasdam artes proprias eorum, qui in his cognoscendis atque tractandis studium suum omne posuerunt : sed oratorem plenum atque perfectum esse eum dicam, qui de omnibus rebus possit varie copioseque dicere.

XIV. Etenim sæpe in iis causis, quas omnes proprias esse oratorum confitentur, est aliquid, quod non ex usu forensi, quem solum oratoribus conceditis, sed ex obscuriore aliqua scientia sit promendum atque sumendum.

Quæro enim, num possit aut contra imperatorem, aut pro imperatore dici, sine rei militaris usu, aut sæpe etiam sine regionum terrestrium aut maritimarum scientia : num apud populum de legibus jubendis, aut vetandis : num in senatu de omni reipublicæ genere [dici] sine summa rerum civilium cognitione, et prudentia : num admoveri possit oratio ad sensus animorum atque motus vel inflammandos, vel etiam exstinguendos (quod unum in oratore dominatur), sine diligentissima pervestigatione earum omnium rationum, quæ de naturis humani generis ac moribus a philosophis explicantur.

Atque haud scio, an minus hoc vobis sim probaturus. equidem non dubitabo, quod sentio, dicere. Physica ista

ipsa, et mathematica, et quæ paulo ante ceterarum artium propria posuisti, scientiæ sunt eorum, qui illa profitentur. Illustrare autem oratione si quis istas ipsas artes velit, ad oratoris ei confugiendum est facultatem.

Neque enim, si Philonem illum architectum, qui Atheniensibus armamentarium fecit, constat, perdiserte populo rationem operis sui reddidisse, existimandum est, architecti potius artificio disertum, quam oratoris, fuisse. Nec, si huic M. Antonio pro Hermodoro fuisset de navalium opere dicendum, non, quum ab illo causam didicisset, ipse ornate de alieno artificio copioseque dixisset? Neque vero Asclepiades is, quo nos medico amicoque usi sumus, tum, quum eloquentia vincebat ceteros medicos, in eo ipso, quod ornate dicebat, medicinæ facultate utebatur, non eloquentiæ.

Atque illud est probabilius, neque tamen verum, quod Socrates dicere solebat, omnes in eo, quod scirent satis, esse eloquentes : illud verius, neque quemquam in eo disertum esse posse, quod nesciat, neque, si id optime sciat, ignarusque sit faciundæ ac poliendæ orationis, diserte id ipsum posse, de quo sciat, dicere.

XV. Quam ob rem, si quis universam et propriam oratoris vim definire complectique vult, is orator erit, mea sententia, hoc tam gravi dignus nomine, qui, quæcunque res inciderit, quæ sit dictione explicanda, prudenter, et composite, et ornate, et memoriter dicat, cum quadam etiam actionis dignitate.

Sin cuipiam nimis infinitum videtur, quod ita posui, *quacunque de re*, licet hinc, quantum cuique videbitur,

circumcidat atque amputet : tamen illud tenebo, si, quæ ceteris in artibus aut studiis sita sunt, orator ignoret, tantumque ea teneat, quæ sint in disceptationibus atque in usu forensi; tamen his de rebus ipsis si sit ei dicendum, quum cognoverit ab iis, qui tenent, quæ sint in quaque re; multo oratorem melius, quam ipsos illos, quorum eæ sunt artes, esse dicturum.

Ita si de re militari dicendum huic erit Sulpicio, quæret à C. Mario affini nostro, et, quum acceperit, ita pronuntiabit, ut ipsi C. Mario pæne hic melius, quam ipse, illa scire videatur : sin de jure civili; tecum communicabit, teque hominem prudentissimum, et peritissimum in iis ipsis rebus, quas abs te didicerit, dicendi arte superabit.

Sin quæ res inciderit, in qua de natura, de vitiis hominum, de cupiditatibus, de modo, de continentia, de dolore, de morte dicendum sit; forsitan, si ei sit visum (etsi hæc quidem nosse debet orator), cum Sex. Pompeio, erudito homine in philosophia, communicarit : hoc profecto efficiet, ut quamcunque rem a quoque cognorit, de ea multo dicat ornatius, quam ille ipse, unde cognorit.

Sed si me audierit, quoniam philosophia in tres partes est tributa, in naturæ obscuritatem, in disserendi subtilitatem, in vitam atque mores; duo illa relinquamus, atque largiamur inertiæ nostræ : tertium vero, quod semper oratoris fuit, nisi tenebimus, nihil oratori, in quo magnus esse possit, relinquemus.

Quare hic locus de vita et moribus totus est oratori perdiscendus : cetera si non didicerit, tamen poterit, si

quando opus erit, ornare dicendo, si modo erunt ad eum delata, et tradita.

XVI. Etenim si constat inter doctos, hominem ignarum astrologiæ, Aratum, ornatissimis atque optimis versibus de cœlo stellisque dixisse : si de rebus rusticis hominem ab agro remotissimum, Nicandrum Colophonium, poetica quadam facultate, non rustica, scripsisse præclare : quid est, cur non orator de rebus iis eloquentissime dicat, quas ad certam causam tempusque cognorit?

Est enim finitimus oratori poeta, numeris adstrictior paulo, verborum autem licentia liberior, multis vero ornandi generibus socius, ac pæne par : in hoc quidem certe prope idem, nullis ut terminis circumscribat aut definiat jus suum, quo minus ei liceat eadem illa facultate et copia vagari, qua velit.

Namque illud quare, Scævola, negasti te fuisse laturum, nisi in meo regno esses, quod in omni genere sermonis, in omni parte humanitatis dixerim oratorem perfectum esse debere? Nunquam mehercule hoc dicerem, si eum, quem fingo, meipsum esse arbitrarer.

Sed, ut solebat C. Lucilius sæpe dicere (homo tibi subiratus, mihi propter eam ipsam causam minus, quam volebat, familiaris, sed tamen et doctus, et perurbanus), sic sentio, neminem esse in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus iis artibus, quæ sunt libero dignæ, perpolitus : quibus ipsis, si in dicendo non utimur, tamen apparet, atque exstat, utrum simus earum rudes, an didicerimus.

Ut, qui pila ludunt, non utuntur in ipsa lusione

artificio proprio palæstræ, sed indicat ipse motus, didicerintne palæstram, an nesciant: et qui aliquid fingunt, etsi tum pictura nihil utuntur, tamen, utrum sciant pingere, an nesciant, non obscurum est: sic in orationibus hisce ipsis judiciorum, concionum, senatus, etiamsi propriæ ceteræ non adhibentur artes, tamen facile declaratur, utrum is, qui dicat, tantúmmodo in hoc declamatorio sit opere jactatus, an ad dicendum omnibus ingenuis artibus instructus accesserit.

XVII. Tum ridens Scævola: Non luctabor, inquit, tecum, Crasse, amplius. Id enim ipsum, quod contra me locutus es, artificio quodam es consecutus, ut et mihi, quæ ego vellem non esse oratoris, concederes: et ea ipsa nescio quomodo rursus detorqueres, atque oratori propria traderes.

Hæc quum ego prætor Rhodum venissem, et cum summo illo doctore istius disciplinæ Apollonio, ea, quæ a Panætio acceperam, contulissem: irrisit ille quidem, ut solebat, philosophiam atque contempsit, multaque non tam graviter dixit, quam facete. Tua autem fuit oratio ejusmodi, non ut ullam artem doctrinamve contemneres, sed ut omnes comites ac ministras oratoris esse diceres.

Quas ego, si quis sit unus complexus omnes, idemque si ad eas facultates istam ornatissimæ orationis adjunxerit; non possum dicere, eum non egregium quemdam hominem atque admirandum fore: sed is, si qui esset, aut si etiam unquam fuisset, aut vero si esse posset, tu esses unus profecto, qui et meo judicio, et omnium vix ullam ceteris oratoribus (pace horum dixerim) laudem reliquisti,

Verum si tibi ipsi nihil deest, quod in forensibus rebus civilibusque versetur, quin scias, neque eam tamen scientiam, quam adjungis oratori, complexus es; videamus, ne plus ei tribuas, quam res et veritas ipsa concedat.

Hic Crassus : Memento, inquit, me non de mea, sed de oratoris facultate dixisse.

Quid enim nos aut didicimus, aut scire potuimus, qui ante ad agendum, quam ad cognoscendum venimus : quos in foro, quos in ambitione, quos in republica, quos in amicorum negotiis, res ipsa ante confecit, quam possemus aliquid de rebus tantis suspicari.

Quod si tibi tantum in nobis videtur esse, quibus etiamsi ingenium, ut tu putas, non maxime defuit, doctrina certe, et otium, et hercule etiam studium illud discendi acerrimum defuit : quid censes, si ad alicujus ingenium vel majus illa, quæ ego non attigi, accesserint? qualem illum, et quantum oratorem futurum?

XVIII. Tum Antonius : Probas mihi, inquit, ista, Crasse, quæ dicis : nec dubito, quin multo locupletior in dicendo futurus sit, si quis omnium rerum atque artium rationem naturamque comprehenderit.

Sed primum id difficile est factu, præsertim in hac nostra vita, nostrisque occupationibus : deinde illud etiam verendum est, ne abstrahamur ab hac exercitatione, et consuetudine dicendi populari, et forensi. Aliud enim mihi quoddam genus orationis esse videtur eorum hominum, de quibus paulo ante dixisti, quamvis illi ornate et graviter, aut de natura rerum, aut de humanis rebus loquantur. Nitidum quoddam genus est verborum

et lætum; sed palæstræ magis et olei, quam hujus civilis turbæ ac fori.

Namque egomet, qui sero, ac leviter græcas litteras attigissem, tamen quum proconsul in Ciliciam proficiscens Athenas venissem, complures tum ibi dies sum propter navigandi difficultatem commoratus : sed, quum quotidie mecum haberem homines doctissimos, eos fere ipsos, qui abs te modo sunt nominati, quumque hoc, nescio quomodo, apud eos increbuisset, me in causis majoribus, sicuti te, solere versari, pro se quisque ut poterat, de officio et ratione oratoris disputabat.

Horum alii, sicut iste ipse Mnesarchus, hos, quos nos oratores vocaremus, nihil esse dicebat, nisi quosdam operarios, lingua celeri et exercitata; oratorem autem, nisi qui sapiens esset, esse neminem : atque ipsam eloquentiam, quod ex bene dicendi scientia constaret, unam quandam esse virtutem, et qui unam virtutem haberet, omnes habere, easque esse inter se æquales et pares : ita, qui esset eloquens, eum virtutes omnes habere, atque esse sapientem. Sed hæc erat spinosa quædam et exilis oratio, longeque a nostris sensibus abhorrebat.

Charmadas vero multo uberius iisdem de rebus loquebatur; non quo aperiret sententiam suam (hic enim mos erat patrius Academiæ, adversari semper omnibus in disputando); sed quum maxime tamen hoc significabat, eos, qui rhetores nominarentur, et qui dicendi præcepta traderent, nihil plane tenere, neque posse quemquam facultatem assequi dicendi, nisi qui philosophorum inventa didicisset.

XIX. Disputabant contra diserti homines, Athenienses

et in republica causisque versati, in quis erat etiam is, qui nuper Romæ fuit, Menedemus, hospes meus : qui quum diceret esse quandam prudentiam, quæ versaretur in perspiciendis rationibus constituendarum et regendarum rerum publicarum, excitabatur homo promptus ab homine abundanti doctrina, et quadam incredibili varietate rerum et copia. Omnes enim partes illius ipsius prudentiæ petendas esse a philosophia dicebat, neque ea, quæ statuerentur in republica de diis immortalibus, de disciplina juventutis, de justitia, de patientia, de temperantia, de modo rerum omnium, ceteraque, sine quibus civitates aut esse, aut bene moratæ esse non possent, usquam in eorum inveniri libellis.

Quod si tantam vim rerum maximarum arte sua rhetorici illi doctores complecterentur : quærebat, cur de procemiis, et de epilogis, et de hujusmodi nugis (sic enim appellabat) referti essent eorum libri : de civitatibus instituendis, de scribendis legibus, de æquitate, de justitia, de fide, de frangendis cupiditatibus, de conformandis hominum moribus, littera in eorum libris nulla inveniretur.

Ipsa vero præcepta sic illudere solebat, ut ostenderet, non modo eos illius expertes esse prudentiæ quam sibi adsciscerent, sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem ac viam nosse. Caput enim esse arbitrabatur oratoris, ut et ipsis, apud quos ageret, talis, qualem se ipse optaret, videretur : id fieri vitæ dignitate, de qua nihil rhetorici isti doctores in præceptis suis reliquissent : et uti eorum, qui audirent, sic afficerentur animi, ut eos affici vellet orator : quod item fieri nullo modo posse,

nisi cognosceret is, qui diceret, quot modis hominum mentes, et quibus rebus, et quo genere orationis in quamque partem moverentur : hæc autem esse penitus in media philosophia retrusa atque abdita, quam isti rhetores ne primoribus quidem labris attigissent.

Ea Menedemus exemplis magis, quam argumentis, conabatur refellere. Memoriter enim multa ex orationibus Demosthenis præclare scripta pronuntians, dicebat, illum in animis vel judicum, vel populi, in omnem partem dicendo permovendis, non fuisse ignarum, quibus ea rebus consequeretur, quæ negaret ille sine philosophia quemquam scire posse.

XX. Huic ille respondebat, non se negare, Demosthenem summam prudentiam, summamque vim habuisse dicendi : sed sive ille hoc ingenio potuisset, sive, id quod constaret, Platonis studiosus audiendi fuisset; non, quid ille potuisset, sed quid isti docerent, esse quærendum.

Sæpe etiam in eam partem ferebatur oratione, ut omnino, disputaret, nullam artem esse dicendi : idque cum argumentis docuerat, quod ita nati essemus, ut et blandiri, et suppliciter insinuare iis, a quibus esset petendum, et adversarios minaciter terrere possemus, et rem gestam exponere, et id, quod intenderemus, confirmare, et id, quod contra diceretur, refellere, et ad extremum deprecari aliquid, et conqueri; quibus in rebus omnis oratorum versaretur facultas : et quod consuetudo, exercitatioque et intelligendi prudentiam acueret, et eloquendi celeritatem incitaret : tum etiam exemplorum copia nitebatur.

Nam primum, quasi dedita opera neminem scriptorem artis ne mediocriter quidem disertum fuisse dicebat, quum repeteret usque a Corace nescio quo, et Tisia, quos artis illius inventores et principes fuisse constaret : eloquentissimos autem homines, qui ista nec didicissent, nec omnino scire curassent, innumerabiles quosdam nominabat : in quibus etiam (sive ille irridens, sive quod ita putaret, atque ita audisset), me in illo numero, qui illa non didicissem, et tamen (ut ipse dicebat) possem aliquid in dicendo, proferebat. Quorum ego illi alterum facile assentiebar, nihil me didicisse; in altero autem me illudi ab eo, aut etiam ipsum errare arbitrabar.

Artem vero negabat esse ullam, nisi quæ cognitis, penitusque perspectis, et in unum exitum spectantibus, et nunquam fallentibus rebus contineretur. Hæc autem omnia, quæ tractarentur ab oratoribus, dubia esse et incerta : quum et dicerentur ab iis, qui ea omnia non plane tenerent, et audirentur ab iis, quibus non scientia esset tradenda, sed exigui temporis aut falsa, aut certe obscura opinio.

Quid multa? sic mihi tum persuadere videbatur, neque artificium ullum esse dicendi, neque quemquam posse, nisi qui illa, quæ a doctissimis hominibus in philosophia dicerentur, cognosset, aut callide aut copiose dicere. In quibus dicere Charmadas solebat, ingenium tuum, Crasse, vehementer admirans, me sibi perfacilem in audiendo, te perpugnacem in disputando esse visum.

XXI. Tumque ego, hac eadem opinione adductus, scripsi etiam illud quodam in libello, qui me impru-

dente et invito excidit, et pervenit in manus hominum, *disertos* me cognosse nonnullos, *eloquentem* adhuc neminem : quod eum statuebam disertum, qui posset satis acute atque dilucide apud mediocres homines, ex communi quadam opinione, dicere : eloquentem vero, qui mirabilius et magnificentius augere posset atque ornare, quæ vellet, omnesque omnium rerum, quæ ad dicendum pertinerent, fontes animo ac memoria contineret. Id si est difficile nobis, qui ante, quam ad discendum ingressi sumus, obruimur ambitione et foro; sit tamen in re positum atque natura.

Ego enim, quantum auguror conjectura, quantaque ingenia in nostris hominibus esse video, non despero, fore aliquem aliquando, qui et studio acriore, quam nos sumus, atque fuimus, et otio ac facultate discendi majore ac maturiore, et labore atque industria superiore, quum se ad audiendum, legendum, scribendumque dediderit, exsistat talis orator, qualem quærimus : qui jure non solum disertus, sed etiam eloquens dici possit : qui tamen, mea sententia, aut hic est jam Crassus, aut, si quis pari fuerit ingenio, pluraque quam hic, et audierit, et lectitarit, et scripserit, paulum huic aliquid poterit addere.

Hoc loco Sulpicius : Insperanti mihi, inquit, et Cottæ, sed valde optanti utrique nostrum, cecidit, ut in istum sermonem, Crasse, delaberemini. Nobis enim huc venientibus jucundum satis fore videbatur, si, quum vos de rebus aliis loqueremini, tamen nos aliquid ex sermone vestro memoria dignum excipere possemus; ut vero penitus in eam ipsam totius hujus vel studii, vel

artificii, vel facultatis disputationem pæne intimam perveniretis, vix optandum nobis videbatur.

Ego enim, qui ab ineunte ætate incensus essem studio utriusque vestrum, Crassi vero etiam amore, quum ab eo nusquam discederem, verbum ex eo nunquam elicere potui de vi ac ratione dicendi, quum et per memetipsum egissem, et per Drusum sæpe tentassem : quo in genere tu, Antoni (vere loquar), nunquam mihi percontanti aut quærenti aliquid, defuisti, et persæpe me, quæ soleres in dicendo observare, docuisti.

Nunc, quoniam uterque vestrum patefècit earum rerum ipsarum aditum, quas quærimus, et quoniam princeps Crassus ejus sermonis ordiendi fuit, date nobis hanc veniam, ut ea, quæ sentitis de omni genere dicendi, subtiliter persequamini. Quod quidem si erit a vobis impetratum, magnam habebo, Crasse, huic palæstræ, et Tusculano tuo gratiam, et longe Academiæ illi ac Lycæo tuum hoc suburbanum gymnasium anteponam.

XXII. Tum ille : Immo vero, inquit, Sulpici, rogemus Antonium, qui et potest facere id quod requiris, et consuevit, ut te audio dicere. Nam me quidem, fateor, semper a genere hoc toto sermonis refugisse, et tibi cupienti atque instanti sæpissime negasse, ut tute paulo ante dixisti. Quod ego non superbia, neque inhumanitate faciebam, neque quo tuo studio rectissimo atque optimo non obsequi vellem, præsertim quum te unum ex omnibus ad dicendum maxime natum, aptumque cognossem; sed mehercule istius disputationis insolentia, atque earum rerum, quæ quasi in arte traduntur, inscitia.

Tum Cotta : Quoniam id, quod difficillimum nobis videbatur, ut omnino de his rebus, Crasse, loquerere, assecuti sumus : de reliquo jam nostra culpa fuerit, si te, nisi omnia, quæ percontati erimus, explicaris, dimiserimus. De his, credo, rebus, inquit Crassus, ut in cretionibus scribi solet, *Quibus sciam, poteroque.*

Tum ille : Namque quod tu non poteris, aut nescies, quis nostrum tam impudens est, qui se scire aut posse postulet? Jam vero, ista conditione, dum mihi liceat negare posse quod non potero, et fateri nescire quod nesciam, licet, inquit Crassus, vestro arbitratu percontemini.

Atque, inquit Sulpicius, hoc primum ex te, de quo modo Antonius exposuit, quid sentias, quærimus : existimesne artem aliquam esse dicendi. Quid? mihi nunc vos, inquit Crassus, tanquam alicui Græculo otioso et loquaci, et fortasse docto, atque erudito, quæstiunculam, de qua meo arbitratu loquar, ponitis? Quando enim me ista curasse, aut cogitasse arbitramini, et non semper irrisisse potius eorum hominum impudentiam, qui quum in schola assedissent, ex magna hominum frequentia dicere juberent, si quis quid quæreret?

Quod primum ferunt Leontinum fecisse Gorgiam : qui permagnum quiddam suscipere ac profiteri videbatur, quum se ad omnia, de quibus quisque audire vellet, esse paratum denuntiaret. Postea vero vulgo hoc facere cœperunt, hodieque faciunt, ut nulla sit res, neque tanta, neque tam improvisa, neque tam nova, de qua se non omnia, quæ dici possunt, profiteantur esse dicturos.

Quod si te, Cotta, arbitrarer, aut te, Sulpici, de iis

rebus audire velle, adduxissem huc Græcum aliquem, qui vos istiusmodi disputationibus delectaret : quod ne nunc quidem difficile factu est. Est enim apud M. Pisonem, adolescentem jam huic studio deditum, summo hominem ingenio, nostrique cupidissimum, peripateticus Staseas, homo nobis sane familiaris, et, ut inter homines peritos constare video, in illo suo genere omnium princeps.

XXIII. Quem tu, inquit, mihi, Mucius, Staseam, quem peripateticum narras? gerendus est tibi mos adolescentibus, Crasse : qui non Græci alicujus quotidianam loquacitatem sine usu, neque ex scholis cantilenam requirunt, sed ex homine omnium sapientissimo atque eloquentissimo, atque ex eo, qui non in libellis, sed in maximis causis, et in hoc domicilio imperii et gloriæ, sit consilio linguaque princeps; cujus vestigia persequi cupiunt, ejus sententiam sciscitantur.

Equidem te quum in dicendo semper putavi deum, tum vero tibi nunquam eloquentiæ majorem tribui laudem, quam humanitatis : qua nunc te uti vel maxime decet, neque defugere eam disputationem, ad quam te duo excellentis ingenii adolescentes cupiunt accedere.

Ego vero, inquit, istis obsequi studeo, neque gravabor breviter meo more, quid quaque de re sentiam, dicere. Ac primum illud (quoniam auctoritatem tuam negligere, Scævola, fas mihi esse non puto) respondeo, mihi dicendi aut nullam artem, aut pertenuem videri, sed omnem esse contentionem inter homines doctos in verbi controversia positam.

Nam si ars ita definitur, ut paulo ante exposuit Anto-

nius, ex rebus penitus perspectis, planeque cognitis, atque ab opinionis arbitrio sejunctis, scientiaque comprehensis; non mihi videtur ars oratoris esse ulla. Sunt enim varia, et ad vulgarem popularemque sensum accommodata omnia genera hujus forensis nostræ dictionis.

Sin autem ea, quæ observata sunt in usu ac ratione dicendi, hæc ab hominibus callidis ac peritis animadversa ac notata, verbis designata, generibus illustrata, partibus distributa sunt (id quod fieri potuisse video): non intelligo, quamobrem non, si minus illa subtili definitione, at hac vulgari opinione, ars esse videatur. Sed sive est ars, sive artis quædam similitudo, non est quidem ea negligenda : verum intelligendum est, alia quædam ad consequendam eloquentiam esse majora.

XXIV. Tum Antonius vehementer se assentire Crasso dixit, quod neque ita amplecteretur artem, ut ii solerent, qui omnem vim dicendi in arte ponerent, neque rursum eam totam, sicut plerique philosophi facerent, repudiaret. Sed existimo, inquit, gratum te his, Crasse, facturum, si ista exposueris, quæ putas ad dicendum plus, quam ipsam artem, posse prodesse.

Dicam equidem, quoniam institui, petamque a vobis, inquit, ne has meas ineptias efferatis : quanquam moderabor ipse, ne, ut quidam magister atque artifex, sed quasi unus e togatorum numero, atque ex forensi usu homo mediocris, neque omnino rudis, videar, non ipse aliquid a me prompsisse, sed fortuito in sermonem vestrum incidisse.

Equidem, quum peterem magistratum, solebam in

prensando dimittere a me Scævolam, quum ei ita dicerem, me velle esse ineptum. Id erat petere blandius : quod nisi inepte fieret, bene non posset fieri. Hunc autem esse unum hominem ex omnibus, quo præsente ego ineptus esse minime vellem : quem quidem nunc mearum ineptiarum testem et spectatorem fortuna constituit. Nam quid est ineptius, quam de dicendo dicere, quum ipsum *dicere* nunquam sit non ineptum, nisi quum est necessarium? Perge vero, Crasse, inquit Mucius. Istam enim culpam, quam vereris, ego præstabo.

XXV. Sic igitur, inquit Crassus, sentio, naturam primum, atque ingenium ad dicendum vim afferre maximam : neque vero istis, de quibus paulo ante dixit Antonius, scriptoribus artis, rationem dicendi et viam, sed naturam defuisse. Nam et animi atque ingenii celeres quidam motus esse debent, qui et ad excogitandum acuti, et ad explicandum ornandumque sint uberes, et ad memoriam firmi atque diuturni.

Et si quis est qui hæc putet arte accipi posse (quod falsum est; præclare enim se res habeat, si hæc accendi, aut commoveri arte possint : inseri quidem, et donari ab arte non possunt omnia; sunt enim illa dona naturæ): quid de illis dicet, quæ certe cum ipso homine nascuntur? linguæ solutio, vocis sonus, latera, vires, conformatio quædam et figura totius oris et corporis?

Neque hæc ita dico, ut ars aliquid limare non possit (neque enim ignoro, et quæ bona sint, fieri meliora posse doctrina, et quæ non optima, aliquo modo acui tamen et corrigi posse) : sed sunt quidam aut ita lingua hæsitantes, aut ita voce absoni, aut ita vultu motuque

corporis vasti atque agrestes, ut, etiamsi ingeniis atque arte valeant, tamen in oratorum numerum venire non possint. Sunt autem quidam ita in iisdem rebus habiles, ita naturæ muneribus ornati, ut non nati, sed ab aliquo deo ficti esse videantur.

Magnum quoddam est onus atque munus, suscipere, atque profiteri, se esse, omnibus silentibus, unum maximis de rebus, magno in conventu hominum, audiendum. Adest enim fere nemo, quin acutius atque acrius vitia in dicente, quam recta, videat. Ita, quidquid est, in quo offenditur, id etiam illa, quæ laudanda sunt, obruit.

Neque hæc in eam sententiam disputo, ut homines adolescentes, si quid naturale forte non habeant, omnino a dicendi studio deterream. Quis enim non videt, C. Cœlio, æquali meo, magno honori fuisse, homini novo, illam ipsam, quamcunque assequi potuerit, in dicendo mediocritatem? Quis vestrum æqualem, Q. Varium, vastum hominem atque fœdum, non intelligit, illa ipsa facultate, quamcunque habet, magnam esse in civitate gratiam consecutum?

XXVI. Sed quia de oratore quærimus, fingendus est nobis oratione nostra, detractis omnibus vitiis, orator, atque omni laude cumulatus. Neque enim, si multitudo litium, si varietas causarum, si hæc turba, et barbaria forensis dat locum vel vitiosissimis oratoribus, idcirco nos hoc, quod quærimus, omittemus. Itaque in iis artibus, in quibus non utilitas quæritur necessaria, sed animi libera quædam oblectatio, quam diligenter, et quam prope fastidiose judicamus? Nullæ enim lites, neque controversiæ sunt, quæ cogant homines, sicut in

3.

foro non bonos oratores, item in theatro actores malos perpeti.

Est igitur oratori diligenter providendum, non uti illis satisfaciat, quibus necesse est : sed ut iis admirabilis esse videatur, quibus libere liceat judicare. Ac, si quæritis, plane, quid sentiam, enuntiabo apud homines familiarissimos, quod adhuc semper tacui, et tacendum putavi. Mihi etiam, quique optime dicunt, quique id facillime atque ornatissime facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt, et in exordienda oratione perturbantur, pæne impudentes videntur : tametsi id accidere non potest.

Ut enim quisque optime dicit, ita maxime dicendi difficultatem, variosque eventus orationis, exspectationemque hominum pertimescit. Qui vero nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris, dignum hominum auribus efficere atque edere, is mihi, etiamsi commovetur in dicendo, tamen impudens videtur. Non enim pudendo, sed non faciendo id, quod non decet, impudentiæ nomen effugere debemus.

Quem vero non pudet (id quod in plerisque video), hunc ego non reprehensione solum, sed etiam pœna dignum puto. Equidem et in vobis animadvertere soleo, et in me ipso sæpissime experior, ut exalbescam in principiis dicendi, et tota mente, atque omnibus artubus contremiscam. Adolescentulus vero sic initio accusationis exanimatus sum, ut hoc summum beneficium Q. Maximo debuerim, quod continuo consilium dimiserit, simul ac me fractum ac debilitatum metu viderit.

Hic omnes assensi, significare inter sese, et colloqui cœperunt. Fuit enim mirificus quidam in Crasso pudor, qui tamen non modo non obesset ejus orationi, sed etiam probitatis commendatione prodesset.

XXVII. Tum Antonius, Sæpe, ut dicis, inquit, animadverti, Crasse, et te, et ceteros summos oratores, quanquam tibi par, mea sententia, nemo unquam fuit, in dicendi exordio permoveri. Cujus quidem rei quum causam quærerem, quidnam esset, cur, ut in quoque oratore plurimum esset, ita maxime is pertimesceret, has causas inveniebam duas : unam, quod intelligerent ii, quos usus ac natura docuisset, nonnunquam summis oratoribus non satis ex sententia eventum dicendi procedere, ita non injuria, quotiescunque dicerent, id, quod aliquando posset accidere, ne tum accideret, timere. Altera est hæc, de qua queri sæpe soleo : ceterarum homines artium spectati et probati, si quando aliquid minus bene fecerunt, quam solent aut noluisse, aut valetudine impediti non potuisse consequi, id quod scirent, putantur : Noluit, inquiunt, hodie agere Roscius; aut, Crudior fuit.

Oratoris peccatum, si quod est animadversum, stultitiæ peccatum videtur. Stultitia autem excusationem non habet : quia nemo videtur, aut quia crudus fuerit, aut quod ita maluerit, stultus fuisse. Quo etiam gravius judicium in dicendo subimus. Quoties enim dicimus, toties de nobis judicatur : et, qui semel in gestu peccavit, non continuo existimatur nescire gestum; cujus autem in dicendo aliquid reprehensum est, aut æterna in eo, aut certe diuturna valet opinio tarditatis.

XXVIII. Illud vero, quod a te dictum est, esse permulta, quæ orator nisi a natura haberet, non multum a magistro adjuvaretur, valde tibi assentior; inque eo vel maxime probavi summum illum doctorem, Alabandensem Apollonium, qui quum mercede doceret, tamen non patiebatur, eos, quos judicabat non posse oratores evadere, operam apud sese perdere, dimittebatque : et ad quam quemque artem putabat esse aptum, ad eam impellere atque hortari solebat.

Satis est enim ceteris artificiis percipiendis, tantummodo similem esse hominis; et id, quod tradatur, vel etiam inculcetur, si quis forte sit tardior, posse percipere animo, et memoria custodire. Non quæritur mobilitas linguæ, non celeritas verborum, non denique ea, quæ nobis non possumus fingere, facies, vultus, sonus.

In oratore autem acumen dialecticorum, sententiæ philosophorum, verba prope poetarum, memoria jurisconsultorum, vox tragœdorum, gestus pæne summorum actorum est requirendus. Quamobrem nihil in hominum genere rarius perfecto oratore inveniri potest. Quæ enim singularum rerum artifices singula si mediocriter adepti sunt, probantur, ea, nisi omnia summa sunt in oratore, probari non possunt.

Tum Crassus, Atqui vide, inquit, in artificio perquam tenui et levi, quanto plus adhibeatur diligentiæ, quam in hac re, quam constat esse maximam. Sæpe enim soleo audire Roscium, quum ita dicat, se adhuc reperire discipulum, quem quidem probaret, potuisse neminem : non quo non essent quidam probabiles, sed quia, si aliquid modo esset vitii, id ferre ipse non posset. Nihil est

enim tam insigne, nec tam ad diuturnitatem memoriæ stabile, quam id, in quo aliquid offenderis.

Itaque ut ad hanc similitudinem hujus histrionis oratoriam laudem dirigamus, videtisne, quam nihil ab eo, nisi perfecte, nihil nisi cum summa venustate fiat? nihil nisi ita, ut deceat, et uti omnes moveat atque delectet? Itaque hoc jam diu est consecutus, ut, in quo quisque artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur. Hanc ego absolutionem perfectionemque in oratore desiderans, a qua ipse longe absum, facio impudenter: mihi enim volo ignosci, ceteris ipse non ignosco. Nam qui non potest, qui vitiose facit, quem denique non decet, hunc (ut Apollonius jubebat) ad id, quod facere possit, detrudendum puto.

XXIX. Num tu igitur, inquit Sulpicius, me, aut hunc Cottam, jus civile, aut rem militarem jubes discere? Nam quis ad ista summa, atque in omni genere perfecta, potest pervenire? Tum ille, Ego vero, inquit, quod in vobis egregiam quamdam ac præclaram indolem ad dicendum esse cognovi, idcirco hæc exposui omnia: nec magis ad eos deterrendos, qui non possent, quam ad vos, qui possetis, exacuendos accommodavi orationem meam: et quanquam in utroque vestrum summum esse ingenium studiumque perspexi, tamen hæc, quæ sunt in specie posita, de quibus plura fortasse dixi, quam solent Græci dicere, in te, Sulpici, divina sunt.

Ego enim neminem, nec motu corporis, neque ipso habitu atque forma aptiorem, nec voce pleniorem, aut suaviorem mihi videor audisse: quæ quibus a natura minora data sunt, tamen illud assequi possunt, ut iis,

quæ habeant, modice et scienter utantur, et ut ne deceat. Id enim est maxime vitandum, et de hoc uno minime est facile præcipere, non mihi modo, qui sicut unus paterfamilias, his de rebus loquor, sed etiam ipsi illi Roscio, quem sæpe audio dicere, caput esse artis, *decere* : quod tamen unum id esse, quod tradi arte non possit.

Sed, si placet, sermonem alio transferamus, et nostro more aliquando, non rhetorico, loquamur. Minime vero, inquit Cotta. Nunc enim te jam exoremus necesse est, quoniam retines nos in hoc studio, nec ad aliam dimittis artem, ut nobis explices, quidquid est istud, quod tu in dicendo potes : neque enim sumus nimis avidi : ista tua mediocri eloquentia contenti sumus, idque ex te quærimus (ut ne plus nos assequamur, quam quantulum tu in dicendo assecutus es), quoniam, quæ a natura expetenda sunt, ea dicis non nimis deesse nobis, quid præterea esse assumendum putes?

XXX. Tum Crassus arridens, Quid censes inquit, Cotta, nisi studium, et ardorem quemdam amoris? sine quo quum in vita nihil quidquam egregium, tum certe hoc, quod tu expetis, nemo unquam assequetur. Neque vero vos ad eam rem video esse cohortandos : quos, quum mihi quoque sitis molesti, nimis etiam flagrare intelligo cupiditate.

Sed profecto studia nihil prosunt perveniendi aliquo, nisi illud, quod eo, quo intendas, ferat deducatque, cognoris. Quare, quoniam mihi levius quoddam onus imponitis, neque ex me de oratoris arte, sed de hac mea, quantulacunque est, facultate quæritis, exponam vobis

quandam, non aut perreconditam, aut valde difficilem, aut magnificam, aut gravem rationem consuetudinis meæ qua quondam solitus sum uti, quum mihi in isto studio versari adolescenti licebat.

Tum Sulpicius, O diem, Cotta, nobis, inquit, optatum! quod enim neque precibus unquam, nec insinuando, nec speculando assequi potui, ut, quid Crassus ageret, meditandi aut dicendi causa, non modo videre mihi, sed ex ejus scriptore et lectore Diphilo suspicari liceret; id spero nos esse adeptos, omniaque jam ex ipso, quæ diu cupimus, cogni turos.

XXXI. Tum Crassus, Atqui arbitror, Sulpici, quum audieris, non tam te hæc admiraturum, quæ dixero, quam existimaturum, tum, quum ea audire cupiebas, causam, cur cuperes, non fuisse. Nihil enim dicam reconditum, nihil exspectatione vestra dignum, nihil aut inauditum vobis, aut cuiquam novum.

Nam principio illud, quod est homine ingenuo, liberaliterque educato dignum, non negabo, me ista omnium communia et contrita præcepta didicisse : primum oratoris officium esse, dicere ad persuadendum accommodate : deinde, esse omnem orationem aut de infinitæ rei quæstione, sine designatione personarum et temporum; aut de re certis in personis ac temporibus locata.

In utraque autem re quidquid in controversiam veniat, in eo quæri solere, aut factumne sit, aut, si est factum, quale sit, aut etiam quo nomine vocetur, aut, quod nonnulli addunt, rectene factum esse videatur.

Exsistere autem controversias etiam, ex scripti interpretatione, in quo aut ambigue quid sit scriptum, aut

contrarie, aut ita, ut a sententia scriptum dissideat; his autem omnibus partibus subjecta quædam esse argumenta propria.

Sed causarum, quæ sint a communi quæstione sejunctæ, partim in judiciis versari, partim in deliberationibus : esse etiam genus tertium, quod in laudandis, aut vituperandis hominibus poneretur : certosque esse locos, quibus in judiciis uteremur, in quibus æquitas quæreretur : alios in deliberationibus, qui omnes ad utilitatem dirigerentur eorum quibus consilium daremus : alios item in laudationibus, in quibus ad personarum dignitatem omnia referrentur.

Quumque esset omnis oratoris vis ac facultas in quinque partes distributa, ut deberet reperire primum, quid diceret; deinde inventa non solum ordine, sed etiam momento quodam atque judicio dispensare atque componere : tum ea denique vestire atque ornare oratione : post memoria sepire : ad extremum agere cum dignitate ac venustate.

Etiam illa cognoram, et acceperam, antequam de re diceremus, initio conciliandos eorum esse animos, qui audirent : deinde rem demonstrandam : postea controversiam constituendam : tum id, quod nos intenderemus, confirmandum : post, quæ contra dicerentur, refellenda : extrema autem oratione, ea, quæ pro nobis essent, amplificanda et augenda; quæque essent pro adversariis, infirmanda atque frangenda.

XXXII. Audieram etiam quæ de orationis ipsius ornamentis traderentur : in qua præcipitur primum, ut pure et latine loquamur : deinde ut plane et dilucide : tum ut ornate : post ad rerum dignitatem apte, et

quasi decore: singularumque rerum præcepta cognoram.

Quin etiam, quæ maxime propria essent naturæ, tamen his ipsis artem adhiberi videram. Nam de actione, et de memoria quædam brevia, sed magna cum exercitatione præcepta gustaram.

In his enim fere rebus omnis istorum artificum doctrina versatur, quam ego si nihil dicam adjuvare, mentiar. Habet enim quædam quasi ad commonendum oratorem, quo quidque referat, et quo intuens, ab eo, quodcunque sibi proposuerit, minus aberret.

Verum ego hanc vim intelligo esse in præceptis omnibus, non ut ea secuti oratores, eloquentiæ laudem sint adepti, sed, quæ sua sponte homines eloquentes facerent, ea quosdam observasse, atque id egisse : sic esse non eloquentiam ex artificio, sed artificium ex eloquentia natum : quod tamen, ut ante dixi, non ejicio : est enim etiamsi minus necessarium ad bene dicendum, tamen ad cognoscendum non illiberale.

Et exercitatio quædam suscipienda vobis est : quanquam vos quidem jampridem estis in cursu : sed ii qui ingrediuntur in stadium, quique ea, quæ agenda sunt in foro, tanquam in acie, possunt etiam nunc exercitatione quasi ludicra prædiscere ac meditari.

Hanc ipsam, inquit Sulpicius, nosse volumus : attamen ista, quæ abs te breviter de arte decursa sunt, audire cupimus, quanquam sunt nobis quoque non inaudita. Verum illa mox : nunc, de ipsa exercitatione quid sentias, quærimus.

XXXIII. Equidem probo ista, Crassus inquit, quæ vos facere soletis, ut, causa aliqua posita consimili causarum

earum quæ in forum deferuntur, dicatis quam maxime ad veritatem accommodate : sed plerique in hoc vocem modo, neque eam scienter, et vires exercent suas, et linguæ celeritatem incitant, verborumque frequentia delectantur. In quo fallit eos, quod audierunt, *dicendo homines, ut dicant, efficere solere.*

Vere enim etiam illud dicitur, *perverse dicere, homines, perverse dicendo, facillime consequi.* Quamobrem in istis ipsis exercitationibus, etsi utile est, etiam subito sæpe dicere, tamen illud utilius, sumpto spatio ad cogitandum, paratius atque accuratius dicere. Caput autem est, quod (ut vere dicam) minime facimus (est enim magni laboris, quem plerique fugimus) quam plurimum scribere. *Stilus optimus, et præstantissimus dicendi effector ac magister :* neque injuria. Nam si subitam et fortuitam orationem commentatio et cogitatio facile vincit ; hanc ipsam profecto assidua ac diligens scriptura superabit.

Omnes enim, sive artis sunt loci, sive ingenii cujusdam atque prudentiæ, qui modo insunt in ea re, de qua scribimus, anquirentibus nobis, omnique acie ingenii contemptantibus ostendunt se et occurrunt : omnesque sententiæ, verbaque omnia, quæ sunt cujusque generis maxime illustria, sub acumen stili subeant et succedant necesse est : tum ipsa collocatio conformatioque verborum perficitur in scribendo, non poetico, sed quodam oratorio numero et modo.

Hæc sunt, quæ clamores et admirationes in bonis oratoribus efficiunt, neque ea quisquam, nisi diu, multumque scriptitarit, etiam si vehementissime se in his subitis dictionibus exercuerit, consequetur : et qui a scribendi

consuetudine ad dicendum venit, hanc affert facultatem, ut, etiam subito si dicat, tamen illa, quæ dicantur, similia scriptorum esse videantur : atque etiam, si quando in dicendo scriptum attulerit aliquid, quum ab eo discesserit, reliqua similis oratio consequetur.

Ut concitato navigio, quum remiges inhibuerunt, retinet tamen ipsa navis motum et cursum suum, intermisso impetu pulsuque remorum : sic in oratione perpetua, quum scripta deficiunt, parem tamen obtinet oratio reliqua cursum, scriptorum similitudine et vi concitata.

XXXIV. In quotidianis autem cogitationibus equidem mihi adolescentulus proponere solebam illam exercitationem maxime, qua C. Carbonem, nostrum illum inimicum, solitum esse uti sciebam, ut aut versibus propositis quam maxime gravibus, aut oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria possem comprehendere, eam rem ipsam, quam legissem, verbis aliis quam maxime possem lectis, pronuntiarem. Sed post animadverti, hoc esse in hoc vitii, quod ea verba, quæ maxime cujusque rei propria, quæque essent ornatissima, atque optima, occupasset, aut Ennius, si ad ejus versus me exercerem, aut Gracchus, si ejus orationem mihi forte proposuissem. Ita, si iisdem verbis uterer, nihil prodesse; si aliis, etiam obesse, quum minus idoneis uti consuescerem.

Postea mihi placuit, eoque sum usus adolescens, ut summorum oratorum græcas orationes explicarem. Quibus lectis hoc assequebar, ut, quum ea, quæ legerem græce, latine redderem, non solum optimis verbis uterer, et tamen usitatis, sed etiam exprimerem quædam

verba imitando, quæ nova nostris essent, dummodo essent idonea.

Jam vocis, et spiritus, et totius corporis, et ipsius linguæ motus et exercitationes, non tam artis indigent, quam laboris; quibus in rebus habenda est ratio diligenter, quos imitemur, quorum similes velimus esse. Intuendi nobis sunt non solum oratores, sed etiam actores, ne mala consuetudine ad aliquam deformitatem pravitatemque veniamus.

Exercenda est etiam memoria, ediscendis ad verbum quam plurimis et nostris scriptis et alienis. Atque in ea exercitatione non sane mihi displicet adhibere, si consueris, etiam istam locorum simulacrorumque rationem, quæ in arte traditur.

Educenda deinde dictio est ex hac domestica exercitatione et umbratili, medium in agmen, in pulverem, in clamorem, in castra, atque in aciem forensem. Subeundus usus omnium, et periclitandæ vires ingenii; et illa commentatio inclusa in veritatis lucem proferenda est.

Legendi etiam poetæ, cognoscenda historia, omnium bonarum artium scriptores ac doctores et legendi, et pervolutandi, et exercitationis causa laudandi, interpretandi, corrigendi, vituperandi, refellendi; disputandumque de omni re in contrarias partes, et quidquid erit in quaque re, quod probabile videri possit, eliciendum atque dicendum.

Perdiscendum jus civile, cognoscendæ leges, percipienda omnis antiquitas, senatoria consuetudo, disciplina reipublicæ, jura sociorum, fœdera, pactiones, causa

imperii cognoscenda est : libandus etiam ex omni genere urbanitatis facetiarum quidam lepos : quo, tanquam sale, perspergatur omnis oratio. Effudi vobis omnia, quæ sentiebam, quæ fortasse, quemcunque patremfamilias arripuissetis ex aliquo circulo, eadem vobis percontantibus respondisset.

XXXV. Hæc quum Crassus dixisset, silentium est consecutum. Sed quanquam satis iis, qui aderant, ad id, quod erat propositum, dictum videbatur, tamen sentiebant celerius esse multo, quam ipsi vellent, ab eo peroratum. Tum Scævola : Quid est, Cotta, inquit, quid tacetis? nihilne vobis in mentem venit, quod præterea a Crasso requiratis?

Immo id mehercule, inquit, ipsum attendo. Tantus enim cursus verborum fuit, et sic evolavit oratio, ut ejus vim atque incitationem adspexerim; vestigia ingressumque vix viderim, et tanquam in aliquam locupletem ac refertam domum venirem, non explicata veste, neque proposito argento, neque tabulis, et signis propalam collocatis, sed his omnibus multis magnificisque rebus constructis ac reconditis : sic modo in oratione Crassi divitias atque ornamenta ejus ingenii per quædam involucra atque integumenta perspexi : sed ea quum contemplari cuperem, vix aspiciendi potestas fuit. Ita neque hoc possum dicere, me omnino ignorare, quid possideat, neque plane nosse, ac vidisse.

Quin tu igitur facis idem, inquit Scævola, quod faceres, si in aliquam domum, plenam ornamentorum illam, venisses? Si ea seposita, ut dicis, essent, tu valde spectandi cupidus esses; non dubitares rogare dominum,

ut proferri juberet, præsertim si esses familiaris : similiter nunc petes a Crasso, ut eam copiam ornamentorum suorum, quam constructam uno in loco, quasi per transennam prætereuntes strictim aspeximus, in lucem proferat, et suo quidque in loco collocet.

Ego vero, inquit Cotta, a te peto, Scævola : me enim et hunc Sulpicium impedit pudor ab homine omnium gravissimo, qui genus hujusmodi disputationis semper contempserit, hæc, quæ isti forsitan puerorum elementa videantur, exquirere. Sed tu hoc nobis da, Scævola, et perfice, ut Crassus hæc, quæ coarctavit et peranguste refersit in oratione sua, dilatet nobis atque explicet.

Ego mehercule, inquit Mucius, antea vestra magis hoc causa volebam, quam mea. Neque enim tantopere hanc a Crasso disputationem desiderabam, quantopere ejus in causis oratione delector : nunc vero, Crasse, mea quoque etiam causa rogo, ut quoniam tantum habemus otii, quantum jamdiu nobis non contigit, ne graveris exædificare id opus, quod instituisti. Formam enim totius negotii opinione majorem, melioremque video; quam vehementer probo.

XXXVI. Enimvero, inquit Crassus, mirari satis non queo, etiam te hæc, Scævola, desiderare, quæ neque ego teneo, uti ii, qui docent; neque sunt ejus generis, ut, si optime tenerem, digna essent ista sapientia ac tuis auribus. Ain tu? inquit ille. Si de istis communibus et pervagatis vix huic ætati audiendum putas, etiamne illa negligere possumus, quæ tu oratori cognoscenda esse dixisti, de naturis hominum, de moribus, de rationibus iis, quibus hominum mentes et incitarentur et reprime-

rentur, de historia, de antiquitate, de administratione reipublicæ, denique de nostro ipso jure civili? Hanc enim ego omnem scientiam, et copiam rerum, in tua prudentia sciebam inesse : in oratoris vero instrumento tam lautam supellectilem nunquam videram.

Potes igitur, inquit Crassus (ut alia omittam innumerabilia et immensa, et ad ipsum tuum jus civile veniam), oratores putare eos, quos multas horas exspectavit, quum in campum properaret et ridens et stomachans Scævola, quum Hypsæus maxima voce, plurimis verbis, a M. Crasso prætore contenderet, ut ei, quem defendebat, causa cadere liceret : Cn. autem Octavius, homo consularis, non minus longa oratione recusaret, ne adversarius causa caderet, ac ne is, pro quo ipse diceret, turpi tutelæ judicio, atque omni molestia, stultitia adversarii, liberaretur?

Ego vero istos, inquit (memini enim mihi narrare Mucium), non modo oratoris nomine, sed ne foro quidem dignos putarim. Atqui non defuit illis patronis, inquit Crassus, eloquentia, neque dicendi ratio aut copia sed juris civilis prudentia : quod alter plus, lege agendo, petebat, quam quantum lex in XII Tabulis permiserat; quod quum impetrasset, causa caderet : alter iniquum putabat plus secum agi, quam quod erat in actione : neque intelligebat, si ita esset actum, litem adversarium perditurum.

XXXVII. Quid? his paucis diebus, nonne, nobis in tribunali Q. Pompeii, prætoris urbani, familiaris nostri, sedentibus, homo ex numero disertorum postulabat, ut illi, unde peteretur, vetus atque usitata exceptio dare-

tur, *Cujus pecuniæ dies fuisset?* quod petitoris causa comparatum esse non intelligebat : ut si ille infitiator probasset judici, ante petitam esse pecuniam, quam esset cœpta deberi, petitor, rursus quum peteret, exceptione excluderetur, *Quod ea res in judicium antea venisset.*

Quid ergo hoc fieri turpius, aut dici potest, quam eum, qui hanc personam susceperit, ut amicorum controversias causasque tueatur, laborantibus succurrat, ægris medeatur, afflictos excitet; hunc in minimis tenuissimisque rebus ita labi, ut aliis miserandus, aliis irridendus esse videatur?

Equidem propinquum nostrum, P. Crassum, illum Divitem, quum multis aliis in rebus elegantem hominem et ornatum, tum præcipue in hoc ferendum et laudandum puto, quod, quum P. Scævolæ frater esset, solitus est ei persæpe dicere, neque illum in jure civili satis [illi arti] facere posse, nisi dicendi copiam assumpsisset (quod quidem hic, qui mecum consul fuit, filius ejus, est consecutus) : neque se ante causas amicorum tractare atque agere cœpisse, quam jus civile didicisset.

Quid vero ille M. Cato? nonne et eloquentia tanta fuit, quantam illa tempora, atque illa ætas in hac civitate ferre maximam potuit, et juris civilis omnium peritissimus? Verecundius hac de re jamdudum loquor, quod adest vir in dicendo summus, quem ego unum oratorem maxime admiror; sed tamen idem hoc semper jus civile contempsit.

Verum, quoniam sententiæ atque opinionis meæ voluistis esse participes, nihil occultabo, et quoad potero, vobis exponam, quid de quaque re sentiam. Antonii

incredibilis quædam, et prope singularis et divina vis ingenii videtur, etiamsi hac scientia juris nudata sit, posse se facile ceteris armis prudentiæ tueri atque defendere. Quamobrem hic nobis sit exceptus : ceteros vero non dubitabo primum inertiæ condemnare sententia mea, post etiam impudentiæ.

XXXVIII. Nam volitare in foro, hærere in jure ac prætorum tribunalibus, judicia privata magnarum rerum obire, in quibus sæpe non de facto, sed de æquitate ac jure certetur, jactare se in causis centumviralibus, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluvionum, circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum aut ratorum, ceterarumque rerum innumerabilium jura versentur, quum omnino, quid suum, quid alienum, quare denique civis aut peregrinus, servus aut liber quispiam sit, ignoret, insignis est impudentiæ.

Illa vero deridenda arrogantia est, in minoribus navigiis rudem esse se confiteri; quinqueremes, aut etiam majores, gubernare didicisse. Tu mihi quum in circulo decipiare adversarii stipulatiuncula, et quum obsignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id sit scriptum, quo ille capiatur; ego tibi ullam majorem committendam putem? citius hercule is, qui duorum scalmorum naviculam in portu everterit, in Euxino ponto Argonautarum navem gubernarit.

Quid? si ne parvæ quidem causæ sunt, sed sæpe maximæ, in quibus certatur de jure civili; quod tandem os est illius patroni, qui ad eas causas sine ulla

scientia juris audet accedere? Quæ potuit igitur esse causa major, quam illius militis? de cujus morte, quum domum falsus ab exercitu nuntius venisset, et pater ejus, re credita, testamentum mutasset, ei quem et visum esset, fecisset heredem, essetque ipse mortuus : res delata est ad centumviros, quum miles domum revenisset, egissetque lege in hereditatem paternam [testamento exheres filius]. Nempe in ea causa quæsitum est de jure civili, possetne paternorum bonorum exheres esse filius, quem pater testamento neque heredem, neque exheredem scripsisset nominatim?

XXXIX. Quid? qua de re inter Marcellos et Claudios patricios centumviri judicarunt, quum Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudii patricii ejusdem hominis hereditatem, gente ad se rediisse dicerent; nonne in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis ac gentilitatis jure dicendum?

Quid? quod item in centumvirali judicio certatum esse accepimus, qui Romam in exsilium venisset, cui Romæ exsulare jus esset, si se ad aliquem quasi patronum applicavisset, intestatoque esset mortuus : * * * nonne in ea causa jus applicationis, obscurum sane et ignotum, patefactum in judicio atque illustratum est a patrono?

Quid? nuper, quum ego C. Sergii Auratæ contra hunc nostrum Antonium judicio privato causam defenderem, nonne omnis nostra in jure versata defensio est? Quum enim Marius Gratidianus ædes Auratæ vendidisset, neque, servire quamdam earum ædium partem, in mancipii lege dixisset; defendebamus, quidquid fuisset incommodi in mancipio, id si venditor scisset, neque declarasset, præstare debere.

Quo quidem in genere familiaris noster M. Bucculeius, homo neque meo judicio stultus, et suo valde sapiens, et a juris studio non abhorrens, simili in re quodam modo nuper erravit. Nam quum ædes L. Fusio venderet, in mancipio lumina, uti tum essent, ita recepit. Fusius autem, simul atque ædificari cœptum est in quadam parte urbis, quæ modo ex illis ædibus conspici posset, egit statim cum Bucculeio, quod, cuicumque particulæ cœli officeretur, quamvis esset procul, mutari lumina putabat.

Quid vero? clarissima M. Curii causa M.que Coponii nuper apud centumviros, quo concursu hominum, qua exspectatione defensa est? quum Q. Scævola, æqualis et collega meus, homo omnium et disciplina juris civilis eruditissimus, et ingenio prudentiaque acutissimus, et oratione maxime limatus atque subtilis, atque, ut ego soleo dicere, juris peritorum eloquentissimus, eloquentium juris peritissimus, ex scripto testamentorum jura defenderet, negaretque, nisi postumus et natus, et, antequam in suam tutelam venisset, mortuus esset, heredem eum esse posse, qui esset secundum postumum, et natum, et mortuum, heres institutus : ego voluntatem defenderem; hac eum tum mente fuisse, qui testamentum fecisset, ut, si filius non esset, qui in tutelam veniret, M. Curius esset heres. Num destitit uterque nostrum in ea causa, in auctoritatibus, in exemplis, in testamentorum formulis, hoc est, in medio jure civili versari?

XL. Omitto jam plura exempla causarum amplissimarum, quæ sunt innumerabilia : capitis nostri sæpe potest accidere, ut causæ versentur in jure. Etenim sic

C. Mancinum, nobilissimum atque optimum virum, ac consularem, quum eum propter invidiam Numantini fœderis pater patratus ex S. C. Numantinis dedidisset, eumque illi non recepissent, posteaque Mancinus domum revenisset, neque in senatum introire dubitasset; P. Rutilius, M. filius, tribunus plebis, de senatu jussit educi, quod eum civem negaret esse; quia memoria sic esset proditum, quem pater suus aut populus vendidisset, aut pater patratus dedidisset, ei nullum esse postliminium.

Quam possumus reperire ex omnibus rebus civilibus causam contentionemque majorem, quam de ordine, de civitate, de libertate, de capite hominis consularis; præsertim quum hæc non in crimine aliquo, quod ille posset infitiari, sed in civili jure consisteret?

Similique in genere, inferiore ordine, si quis apud nos servisset ex populo fœderato, seseque liberasset, ac postea domum revenisset; quæsitum est apud majores nostros, num is ad suos postliminio rediisset, et amisisset hanc civitatem.

Quid? de libertate, quo judicium gravius esse nullum potest, nonne ex jure civili potest esse contentio, quum quæritur, is, qui domini voluntate census sit, continuone, an ubi lustrum conditum, liber sit?

Quid, quod usu, memoria patrum, venit, ut paterfamilias, qui ex Hispania Romam venisset, quum uxorem prægnantem in provincia reliquisset, Romæque alteram duxisset, neque nuntium priori remisisset, mortuusque esset intestato, et ex utraque filius natus esset; mediocrisne res in controversiam adducta est? quum quæreretur de duobus civium capitibus, et de puero, qui ex

posteriore natus erat, et de ejus matre; quæ, si judicaretur, certis quibusdam verbis, non novis nuptiis, fieri cum superiore divortium, in concubinæ locum duceretur.

Hæc igitur, et horum similia jura suæ civitatis ignorantem, erectum et celsum, alacri et prompto ore ac vultu, huc atque illuc intuentem, vagari magna cum caterva toto foro, præsidium clientibus, atque opem amicis, et prope cunctis civibus lucem ingenii et consilii sui porrigentem atque tendentem, nonne in primis flagitiosum putandum est?

XLI. Et quoniam de impudentia dixi, castigemus etiam segnitiem hominum atque inertiam. Nam si esset ista cognitio juris magna ac difficilis; tamen utilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum discendi laborem impellere. Sed, o dii immortales, non dicerem hoc, audiente Scævola, nisi ipse dicere soleret, nullius artis faciliorem sibi cognitionem videri.

Quod quidem certis de causis a plerisque aliter existimatur : primum, quia veteres illi, qui huic scientiæ præfuerunt, obtinendæ atque augendæ potentiæ suæ causa, pervulgari artem suam noluerunt : deinde posteaquam est editum, expositis a Cn. Flavio primum actionibus, nulli fuerunt, qui illa artificiose digesta generatim componerent. Nihil est enim, quod ad artem redigi possit, nisi ille prius, qui illa tenet, quorum artem instituere vult, habeat illam scientiam, ut ex iis rebus, quarum ars nondum sit, artem efficere possit. Hoc video, dum breviter voluerim dicere, dictum a me esse paullo obscurius; sed experiar, et dicam, si potero, planius.

XLII. Omnia fere, quæ sunt conclusa nunc artibus, dispersa et dissipata quondam fuerunt : ut in musicis, numeri, et voces, et modi; in geometria, lineamenta, formæ, intervalla, magnitudines; in astrologia, cœli conversio, ortus, obitus, motusque siderum; in grammaticis, poetarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronuntiandi quidam sonus; in hac denique ipsa ratione dicendi, excogitare, ornare, disponere, meminisse, agere; ignota quondam omnibus, et diffusa late videbantur.

Adhibita est igitur ars quædam extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum philosophi assumunt, quæ rem dissolutam divulsamque conglutinaret, et ratione quadam constringeret.

Sit ergo in jure civili finis hic, legitimæ, atque usitatæ in rebus causisque civium æquabilitatis conservatio.

Tum sunt notanda genera, et ad certum numerum paucitatemque revocanda. Genus autem est id, quod sui similes communione quadam, specie autem differentes, duas aut plures complectitur partes. Partes autem sunt, quæ generibus iis, ex quibus emanant, subjiciuntur; omniaque, quæ sunt vel generum vel partium nomina, definitionibus, quam vim habeant, est exprimendum.

Est enim definitio, earum rerum, quæ sunt ejus rei propriæ, quam definire volumus, brevis, et circumscripta quædam explicatio.

Hisce ego rebus exempla adjungerem, nisi, apud quos hæc haberetur oratio, cernerem. Nunc complectar quod proposui, brevi. Si enim aut mihi facere licuerit, quod jamdiu cogito, aut alius quispiam, aut, me impedito,

occuparit, aut mortuo effecerit, ut primum omne jus civile in genera digerat, quæ perpauca sunt; deinde eorum generum quasi quædam membra dispertiat; tum propriam cujusque vim definitione declaret; perfectam artem juris civilis habebitis, magis magnam, atque uberem, quam difficilem atque obscuram. Atque interea tamen, dum hæc, quæ dispersa sunt, coguntur, vel passim licet carpentem et colligentem undique, repleri justa juris civilis scientia.

XLIII. Nonne videtis, equitem romanum, hominem acutissimo omnium ingenio, sed minime ceteris artibus eruditum, C. Aculeonem, qui mecum vivit, semperque vixit, ita tenere jus civile, ut ei, quum ab hoc discesseritis, nemo de iis, qui peritissimi sunt, anteponatur?

Omnia enim sunt posita ante oculos, collocata in usu quotidiano, in congressione hominum atque in foro; neque ita multis litteris aut voluminibus magnis continentur : eadem enim sunt elata primum a pluribus; deinde, paucis verbis commutatis, etiam ab iisdem scriptoribus, scripta sunt sæpius.

Accedit vero, quo facilius percipi cognoscique jus civile possit (quod minime plerique arbitrantur), mira quædam in cognoscendo suavitas et delectatio. Nam, sive quem aliena studia delectant; plurima est, et in omni jure civili, et in pontificum libris, et in XII tabulis, antiquitatis effigies, quod et verborum prisca vetustas cognoscitur, et actionum genera quædam majorum consuetudinem vitamque declarant : sive quis civilem scientiam contempletur, quam Scævola non putat oratoris esse propriam, sed cujusdam ex alio genere prudentiæ;

totam hanc, descriptis omnibus civitatis utilitatibus ac partibus, XII tabulis contineri videbit : sive quem ista præpotens et gloriosa philosophia delectat, dicam audacius, hosce habebit fontes omnium disputationum suarum, qui jure civili et legibus continentur.

Ex his enim et dignitatem maxime expetendam videmus, quum verus, justus, atque honestus labor honoribus, præmiis, splendore decoratur; vitia autem hominum, atque fraudes, damnis, ignominiis, vinculis, verberibus, exsiliis, morte multantur; et docemur non infinitis, concertationumque plenis disputationibus, sed auctoritate, nutuque legum, domitas habere libidines, coercere omnes cupiditates, nostra tueri, ab alienis mentes, oculos, manus abstinere.

XLIV. Fremant omnes licet; dicam quod sentio : bibliothecas mehercule omnium philosophorum unus mihi videtur XII tabularum libellus, si quis legum fontes et capita viderit, et auctoritatis pondere, et utilitatis ubertate superare.

Ac, si nos, id quod maxime debet, nostra patria delectat; cujus rei tanta est vis, ac tanta natura, ut Ithacam illam, in asperrimis saxulis, tanquam nidulum, affixam, sapientissimus vir immortalitati anteponeret : quo amore tandem inflammati esse debemus in ejusmodi patriam, quæ una in omnibus terris domus est virtutis, imperii, dignitatis? Cujus primum nobis mens, mos, disciplina, nota esse debet; vel quia est patria, parens omnium nostrum, vel quia tanta sapientia fuisse in jure constituendo putanda est, quanta fuit in his tantis opibus imperii comparandis.

Percipietis etiam illam ex cognitione juris lætitiam et voluptatem, quod, quantum præstiterint nostri majores prudentia ceteris gentibus, tum facillime intelligetis, si cum illorum Lycurgo, et Dracone, et Solone nostras leges conferre volueritis. Incredibile est enim, quam sit omne jus civile, præter hoc nostrum, inconditum, ac pæne ridiculum : de quo multa soleo in sermonibus quotidianis dicere, quum hominum nostrorum prudentiam ceteris hominibus, et maxime Græcis, antepono. His ego de causis dixeram, Scævola, iis, qui perfecti oratores esse vellent, juris civilis cognitionem esse necessariam.

XLV. Jam vero ipsa per sese quantum afferat iis, qui ei præsunt, honoris, gratiæ, dignitatis, quis ignorat? Itaque, ut apud Græcos infimi homines, mercedula adducti, ministros se præbent in judiciis oratoribus, ii, qui apud illos πραγματικοὶ vocantur, sic in nostra civitate; contra amplissimus quisque et clarissimus vir; ut ille, qui propter hanc juris civilis scientiam sic appellatus a summo poeta est :

Egregie cordatus homo, catus Æliu' Sextus;

multique præterea, qui, cum ingenio sibi [auctore] dignitatem reperissent, perfecerunt, ut in respondendo de jure, auctoritate plus etiam, quam ipso ingenio, valerent.

Senectuti vero celebrandæ et ornandæ quod honestius potest esse perfugium, quam juris interpretatio? Equidem mihi hoc subsidium jam ab adolescentia comparavi, non solum ad causarum usum forensium, sed etiam ad decus atque ornamentum senectutis, ut, quum me vires

(quod fere jam tempus adventat) deficere cœpissent, ista ab solitudine domum meam vindicarem. Quid est enim præclarius, quam honoribus et reipublicæ muneribus perfunctum senem, posse suo jure dicere idem, quod apud Ennium dicat ille Pythius Apollo, se esse eum, unde sibi, si non populi et reges, at omnes sui cives consilium expetant,

Suarum rerum incerti; quos ego mea ope ex
Incertis certos, compotesque consili
Dimitto, ut ne res temere tractent turbidas.

Est enim sine dubio domus jurisconsulti totius oraculum civitatis. Testis est hujusce Q. Mucii janua et vestibulum, quod in ejus infirmissima valetudine, affectaque jam ætate, maxima quotidie frequentia civium, ac summorum hominum splendore celebratur.

XLVI. Jam vero illa non longam orationem desiderant, quamobrem existimem publica quoque jura, quæ sunt propria civitatis atque imperii, tum monumenta rerum gestarum, et vetustatis exempla, oratori nota esse debere. Nam ut in rerum privatarum causis atque judiciis depromenda sæpe oratio est ex jure civili, et idcirco, ut ante diximus, oratori juris civilis scientia necessaria est : sic in causis publicis judiciorum, concionum, senatus, omnis hæc et antiquitatis memoria, et publici juris auctoritas, et regendæ reipublicæ ratio ac scientia, tanquam aliqua materies, iis oratoribus, qui versantur in republica, subjecta esse debent.

Non enim causidicum nescio quem, neque proclamatorem, aut rabulam hoc sermone nostro conquirimus, sed eum virum, qui primum sit ejus artis antistes, cujus

quum ipsa natura magnam homini facultatem daret, tamen esse deus putabatur, ut et ipsum, quod erat hominis proprium, non partum per nos, sed divinitus ad nos delatum videretur; deinde, qui possit, non tam caduceo, quam nomine oratoris ornatus, incolumis, vel inter hostium tela, versari; tum, qui scelus fraudemque nocentis possit dicendo subjicere odio civium, supplicioque constringere; idemque ingenii præsidio innocentiam judiciorum pœna liberare; idemque languentem labentemque populum aut ad decus excitare, aut ab errore deducere, aut inflammare in improbos, aut incitatum in bonos, mitigare; qui denique, quemcunque in animis hominum motum res et causa postulet, eum dicendo vel excitare possit, vel sedare.

Hanc vim si quis existimat, aut ab iis, qui de dicendi ratione scripserunt, expositam esse, aut a me posse exponi tam brevi, vehementer errat: neque solum inscientiam meam, sed ne rerum quidem magnitudinem perspicit. Equidem vobis, quoniam ita voluistis, fontes, unde hauriretis, atque itinera ipsa, ita putavi esse demonstranda; non ut ipse dux essem (quod et infinitum est, et non necessarium), sed ut commonstrarem tantum viam, et, ut fieri solet, digitum ad fontes intenderem.

XLVII. Mihi vero, inquit Mucius, satis superque abs te videtur istorum studiis, si modo sunt studiosi, esse factum. Nam, ut Socratem illum solitum aiunt dicere, perfectum sibi opus esse, si quis satis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendæ percipiendæque virtutis (quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent se esse, quam bonos viros, iis reliquam facilem

esse doctrinam): sic ego intelligo, si in hæc, quæ patefecit oratione sua Crassus, intrare volueritis; facillime vos ad ea, quæ cupitis, perventuros ab hoc aditu, januaque patefacta.

Nobis vero, inquit Sulpicius, ista sunt pergrata perque jucunda: sed pauca etiam requirimus, inprimisque ea, quæ valde breviter a te, Crasse, de ipsa arte percursa sunt, quum illa te et non contemnere, et didicisse confiterere. Ea si paullo latius dixeris, expleris omnem exspectationem diuturni desiderii nostri. Nam nunc, quibus studendum rebus esset, accepimus, quod ipsum est tamen magnum; sed vias earum rerum rationemque cupimus cognoscere.

Quid si, inquit Crassus, quoniam ego, quo facilius vos apud me tenerem, vestræ potius obsecutus sum voluntati, quam aut consuetudini, aut naturæ meæ, petimus ab Antonio, ut ea, quæ continet, neque adhuc protulit, ex quibus unum libellum sibi excidisse jamdudum questus est, explicet nobis, et illa dicendi mysteria enuntiet? Ut videtur, inquit Sulpicius. Nam Antonio dicente, etiam quid tu intelligas, sentiemus. Peto igitur, inquit Crassus, a te, quoniam id nobis, Antoni, hominibus id ætatis, oneris ab horum adolescentium studiis imponitur, ut exponas, quid iis de rebus, quas a te quæri vides, sentias.

XLVIII. Deprehensum equidem me, inquit Antonius, plane video atque sentio, non solum quod ea requiruntur a me, quorum sum ignarus atque insolens, sed quia, quod in causis valde fugere soleo, ne tibi, Crasse, succedam, id me nunc isti vitare non sinunt.

Verum hoc ingrediar ad ea, quæ vultis, audacius, quod idem mihi spero usu esse venturum in hac disputatione, quod in dicendo solet, ut nulla exspectetur ornata oratio. Neque enim sum de arte dicturus, quam nunquam didici, sed de mea consuetudine; ipsaque illa, quæ in commentarium meum retuli, sunt ejusmodi, non aliqua mihi doctrina tradita, sed in rerum usu causisque tractata : quæ si vobis, hominibus eruditissimis, non probabuntur, vestram iniquitatem accusatote, qui ex me ea quæsieritis, quæ ego nescirem : meam facilitatem laudatote, cum vobis, non meo judicio, sed vestro studio inductus, non gravate respondero.

Tum Crassus, Perge modo, inquit, Antoni. Nullum est enim periculum, ne quid tu eloquare, nisi ita prudenter, ut neminem nostrum pœniteat ad hunc te sermonem impulisse.

Ego vero, inquit, pergam; et id faciam, quod in principio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo : ut, quid illud sit, de quo disputetur, explanetur, ne vagari et errare cogatur oratio, si ii, qui inter se dissenserint, non idem esse illud, quo de agitur, intelligant. Nam, si forte quæreretur, quæ esset ars imperatoris, constituendum putarem principio, quis esset imperator : qui quum esset constitutus administrator quidam belli gerendi, tum adjungeremus de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum collationibus, de oppidorum oppugnationibus, de commeatu, de insidiis faciendis atque vitandis, de reliquis rebus, quæ essent propriæ belli administrandi; quarum qui essent animo et scientia compotes, eos esse imperatores

dicerem; ctererque exemplis Africanorum et Maximorum; Epaminondam atque Hannibalem, atque ejus generis homines nominarem.

Sin autem quæreremus, quis esset is, qui ad rempublicam moderandam usum, et scientiam, et studium suum contulisset, definirem hoc modo : qui, quibus rebus utilitas reipublicæ pararetur augereturque, teneret, iisque uteretur; hunc reipublicæ rectorem, et consilii publici auctorem esse habendum; prædicaremque P. Lentulum, principem illum, et Tib. Gracchum patrem, et Q. Metellum, et P. Africanum, et C. Lælium, et innumerabiles alios quum ex nostra civitate, tum ex ceteris.

Sin autem quæreretur, quisnam jurisconsultus vere nominaretur; eum dicerem, qui legum, et consuetudinis ejus, qua privati in civitate uterentur, et ad respondendum, et ad agendum, et ad cavendum, peritus esset; et ex eo genere Sex. Ælium, M'. Manilium, P. Mucium nominarem.

XLIX. Atque, ut jam ad leviora artium studia veniam, si musicus, si grammaticus, si poeta quæratur, possim similiter explicare, quid eorum quisque profiteatur, et quo non amplius ab quoque sit postulandum. Philosophi denique ipsius, qui de sua vi ac sapientia unus omnia pæne profitetur, est tamen quædam descriptio, ut is, qui studeat omnium rerum divinarum atque humanarum vim, naturam causasque nosse, et omnem bene vivendi rationem tenere et persequi, nomine hoc appelletur.

Oratorem autem, quoniam de eo quærimus, equidem

non facio eumdem, quem Crassus; qui mihi visus est omnem omnium rerum atque artium scientiam comprehendere uno oratoris officio ac nomine : atque eum puto esse, qui verbis ad audiendum jucundis, et sententiis ad probandum accommodatis uti possit in causis forensibus, atque communibus. Hunc ego appello oratorem, eumque esse præterea instructum voce, et actione, et lepore quodam volo.

Crassus vero mihi noster visus est oratoris facultatem non illius artis terminis, sed ingenii sui finibus, immensis pæne, describere. Nam et civitatum regendarum oratori gubernacula sententia sua tradidit : in quo per mihi mirum visum est, Scævola, te hoc illi concedere; quum sæpissime tibi senatus, breviter impoliteque dicenti, maximis sit de rebus assensus. M. vero Scaurus, quem non longe, ruri, apud se, esse audio, vir regendæ reipublicæ scientissimus, si audierit, hanc auctoritatem gravitatis et consilii sui vindicari a te, Crasse, quod eam oratoris propriam esse dicas; jam, credo, huc veniat, et hanc loquacitatem nostram vultu ipso aspectuque conterreat : qui quanquam est in dicendo minime contemnendus, prudentia tamen rerum magnarum magis, quam dicendi arte, nititur.

Neque vero, si quis utrumque potest, aut ille consilii publici auctor, ac senator bonus, ob eam ipsam causam orator est; aut hic disertus atque eloquens, si est idem in procuratione civitatis egregius, illam scientiam dicendi copia est consecutus. Multum inter se distant istæ facultates, longeque sunt diversæ, atque sejunctæ, neque eadem ratione ac via M. Cato, P. Africanus, Q. Me-

tellus, C. Lælius, qui omnes eloquentes fuerunt, orationem suam, et reipublicæ dignitatem exornabant.

L. Neque enim est interdictum aut a rerum natura, aut a lege aliqua atque more, ut singulis hominibus ne amplius, quam singulas artes, nosse liceat. Quare non, etsi eloquentissimus Athenis Pericles, idemque in ea civitate plurimos annos princeps consilii publici fuit, idcirco ejusdem hominis atque artis utraque facultas existimanda est; nec, si P. Crassus idem fuit eloquens, et juris peritus, ob eam causam inest in facultate dicendi juris civilis scientia.

Nam si quisque, ut in aliqua arte et facultate excellens, aliam quoque artem sibi assumserit, ita perficiet, ut, quod præterea sciet, id ejus, in quo excellet, pars quædam esse videatur : licet ista ratione dicamus, pila bene, et duodecim scriptis ludere, proprium esse juris civilis, quoniam utrumque eorum P. Mucius optime fecerit; eademque ratione dicantur, et quos φυσικοὺς Græci nominant, iidem poetæ, quoniam Empedocles physicus egregium poema fecerit. At hoc ne philosophi quidem ipsi, qui omnia, sicut propria, sua esse, atque a se possideri volunt, dicere audent, geometriam, aut musicam, philosophi esse, quia Platonem omnes in illis artibus præstantissimum fuisse fateantur.

Ac, si jam placet omnes artes oratori subjungere, tolerabilius est, sic potius dicere, ut, quoniam dicendi facultas non debeat esse jejuna atque nuda, sed aspersa atque distincta multarum rerum jucunda quadam varietate, sit boni oratoris multa auribus accepisse, multa vidisse, multa animo et cogitatione, multa etiam legen-

do percurrisse : neque ea, ut sua, possedisse; sed, ut aliena, libasse. Fateor enim, callidum quemdam hunc, et nulla in re tironem ac rudem, nec peregrinum atque hospitem in agendo esse debere.

LI. Neque vero istis tragœdiis tuis, quibus uti philosophi maxime solent, Crasse, perturbor, quod ista dixisti, neminem posse eorum mentes, qui audirent, aut inflammare dicendo, aut inflammatas restinguere, cum eo maxime vis oratoris magnitudoque cernatur, nisi qui rerum omnium naturam, mores hominum atque rationes penitus perspexerit : in quo philosophia sit oratori necessario percipienda : quo in studio hominum quoque ingeniosissimorum otiosissimorumque totas ætates videmus esse contritas : quorum ego copiam magnitudinemque cognitionis, atque artis non modo non contemno, sed etiam vehementer admiror : nobis tamen, qui in hoc populo foroque versamur, satis est, ea de moribus hominum et scire, et dicere, quæ non abhorrent ab hominum moribus.

Quis enim unquam orator magnus, et gravis, quum iratum adversario judicem facere vellet, hæsitavit ob eam causam, quod nesciret, quid esset iracundia, fervorne mentis, an cupiditas puniendi doloris? Quis, quum ceteros animorum motus aut judicibus, aut populo dicendo miscere atque agitare vellet, ea dixit, quæ a philosophis dici solent? qui partim omnino motus negant in animis ullos esse debere, quique eos in judicum mentibus concitent, scelus eos nefarium facere; partim, qui tolerabiliores volunt esse, et ad veritatem

vitæ propius accedere, permediocres ac potius leves motus debere esse dicunt.

Orator autem omnia hæc, quæ putantur in communi vitæ consuetudine, mala ac molesta, et fugienda, multo majora et acerbiora verbis facit : itemque ea, quæ vulgo expetenda atque optabilia videntur, dicendo amplificat atque ornat : neque vult ita sapiens inter stultos videri, uti, qui audiant, aut ineptum illum et Græculum putent, aut, etiamsi valde probent ingenium oratoris, sapientiam admirentur, se esse stultos moleste ferant; sed ita peragrat per animos hominum, ita sensus mentesque pertractat, ut non desideret philosophorum descriptiones, neque exquirat oratione, summum illud bonum in animone sit, an in corpore : virtute, an voluptate definiatur : an hæc inter se jungi copularique possint : an vero, ut quibusdam visum, nihil certum sciri, nihil plane cognosci et percipi possit : quarum rerum fateor magnam, multiplicemque esse disciplinam, et multas, copiosas, variasque rationes.

LII. Sed aliud quiddam, longe aliud, Crasse, quærimus. Acuto homine nobis opus est, et natura usuque callido, qui sagaciter pervestiget, quid sui cives, iique homines, quibus aliquid dicendo persuadere velit, cogitent, sentiant, opinentur, exspectent.

Teneat oportet venas cujusque generis, ætatis, ordinis, et eorum, apud quos aliquid aget, aut erit acturus, mentes, sensusque degustet : philosophorum autem libros reservet sibi ad hujuscemodi Tusculani requiem atque otium, ne, si quando ei dicendum erit de justitia et fide, mutuetur a Platone; qui, quum hæc

exprimenda verbis arbitraretur, novam quamdam finxit in libris civitatem: usque eo illa, quæ dicenda de justitia putabat, a vitæ consuetudine, et a civitatum moribus abhorrebant.

Quod si ea probarentur in populis atque in civitatibus; quis tibi, Crasse, concessisset, clarissimo viro, et amplissimo principi civitatis, ut illa diceres in maxima concione tuorum civium, quæ dixisti? *Eripite nos ex miseriis, eripite nos ex faucibus eorum, quorum crudelitas nostro sanguine non potest expleri: nolite sinere nos cuiquam servire, nisi vobis universis, quibus et possumus et debemus.* Omitto *miserias,* in quibus, ut illi aiunt, vir fortis esse non potest: omitto *fauces,* ex quibus te eripi vis, ne judicio iniquo exsorbeatur sanguis tuus; quod sapienti negant accidere posse: *servire* vero non modo te, sed universum senatum, cujus tum causam agebas, ausus es dicere?

Potestne virtus, Crasse, servire, istis auctoribus, quorum tu præcepta oratoris facultate complecteris? quæ et semper, et sola libera est, quæque, etiamsi corpora capta sint armis, aut constricta vinculis, tamen suum jus, atque omnium rerum impunitam libertatem tenere debeat. Quæ vero addidisti, non modo senatum servire *posse* populo, sed etiam *debere,* quis hoc philosophus tam mollis, tam languidus, tam enervatus, tam omnia ad voluptatem corporis doloremque referens, probare posset? Senatum servire populo, cui populus ipse moderandi et regendi sui potestatem, quasi quasdam habenas, tradidisset?

LIII. Itaque hæc quum a te divinitus ego dicta arbi-

trarer, P. Rutilius Rufus, homo doctus, et philosophiæ deditus, non modo parum commode, sed etiam turpiter et flagitiose dicta esse dicebat. Idemque Servium Galbam, quem hominem probe commeminisse se aiebat, pergraviter reprehendere solebat, quod is, L. Scribonio quæstionem in eum ferente, populi misericordiam concitasset, quum M. Cato, Galbæ gravis atque acer inimicus, aspere apud populum romanum et vehementer esset locutus : quam orationem in Originibus suis exposuit ipse.

Reprehendebat igitur Galbam Rutilius, quod is C. Sulpicii Galli, propinqui sui, Q. pupillum filium ipse pæne in humeros suos extulisset, qui patris clarissimi recordatione et memoria fletum populo moveret, et duos filios suos parvos tutelæ populi commendasset, ac se, tanquam in procinctu testamentum faceret, sine libra atque tabulis, populum romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati. Itaque quum et invidia et odio populi tum Galba premeretur, his quoque eum tragœdiis liberatum ferebat; quod item apud Catonem scriptum esse video, *nisi pueris et lacrymis usus esset, pœnas eum daturum fuisse.* Hæc Rutilius valde vituperabat, et huic humilitati, dicebat, vel exsilium fuisse vel mortem anteponendam.

Neque vero hoc solum dixit, sed ipse et sensit, et fecit. Nam quum esset ille vir exemplum, ut scitis, innocentiæ; quumque illo nemo neque integrior esset in civitate, neque sanctior, non modo supplex judicibus esse noluit, sed ne ornatius quidem aut liberius causam dici suam, quam simplex ratio veritatis ferebat. Paulum

huic Cottæ tribuit partium, disertissimo adolescenti, sororis suæ filio. Dixit item causam illam quadam ex parte Q. Mucius, more suo, nullo apparatu, pure et dilucide.

Quod si tu tunc, Crasse, dixisses, qui subsidium oratori ex illis disputationibus, quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam, petendum esse paullo ante dicebas; et, si tibi pro P. Rutilio non philosophorum more, sed tuo licuisset dicere? quamvis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt, pestiferi cives supplicioque digni; tamen omnem eorum importunitatem ex intimis mentibus evellisset vis orationis tuæ : nunc talis vir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si in illa commentitia Platonis civitate res ageretur. Nemo ingemuit, nemo inclamavit patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo rempublicam imploravit, nemo supplicavit. Quid multa? pedem nemo in illo judicio supplosit, credo, ne stoicis renuntiaretur.

LIV. Imitatus est homo romanus et consularis veterem illum Socratem, qui, quum omnium sapientissimus esset, sanctissimeque vixisset, ita in judicio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex aut reus, sed magister, aut dominus videretur esse judicum. Quin etiam, quum ei scriptam orationem disertissimus orator Lysias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret, ut ea pro se in judicio uteretur, non invitus legit, et commode scriptam esse dixit : sed inquit, ut, si mihi calceos Sicyonios attulisses, non uterer, quamvis essent habiles et apti ad pedem, quia non essent viriles; sic illam orationem disertam sibi et oratoriam videri, fortem et virilem non

videri. Ergo ille quoque damnatus est : neque solum primis sententiis, quibus tantum statuebant judices, damnarent, an absolverent, sed etiam illis, quas iterum legibus ferre debebant.

Erat enim Athenis, reo damnato, si fraus capitalis non esset, quasi pœnæ æstimatio; et sententia quum judicibus daretur, interrogabatur reus, quam quasi æstimationem commeruisse se maxime confiteretur : quod quum interrogatus Socrates esset, respondit, sese meruisse, ut amplissimis honoribus et præmiis decoraretur, et ei victus quotidianus in Prytaneo publice præberetur; qui honos apud Græcos maximus habetur.

Cujus responso sic judices exarserunt, ut capitis hominem innocentissimum condemnarent. Qui quidem si absolutus esset; quod mehercule, etiamsi nihil ad nos pertinet, tamen propter ejus ingenii magnitudinem vellem : quonam modo istos philosophos ferre possemus, qui nunc, quum ille damnatus est, nullam aliam ob culpam, nisi propter dicendi inscientiam, tamen a se oportere dicunt peti præcepta dicendi? Quibuscum ego non pugno, utrum sit melius, aut verius : tantum dico, et aliud illud esse, atque hoc, et hoc sine illo summum esse posse.

LV. Nam quod jus civile, Crasse, tam vehementer amplexus es; video, quid egeris. Tum, quum dicebas, videbam. Primum Scævolæ te dedisti, quem omnes amare meritissimo pro ejus eximia suavitate debemus : cujus artem quum indotatam esse et incomtam videres, verborum eam dote locupletasti et ornasti. Deinde quod in ea tu plus operæ laborisque consumseras, quum

ejus studii tibi et hortator et magister esset domi, veritus es, nisi istam artem oratione exaggerasses, ne operam perdidisses.

Sed ego ne cum ista quidem arte pugno. Sit sane tanta, quantam tu illam esse vis. Etenim sine controversia et magna est, et late patet, et ad multos pertinet, et summo in honore semper fuit, et clarissimi cives ei studio etiam hodie præsunt. Sed vide, Crasse, ne, dum novo et alieno ornatu velis ornare juris civilis scientiam, suo quoque eam concesso et tradito spolies atque denudes. Nam, si ita diceres, qui jurisconsultus esset, esse eum oratorem, itemque qui esset orator, juris eumdem esse consultum : præclaras duas artes constitueres, atque inter se pares, et ejusdem socias dignitatis. Nunc vero, jurisconsultum sine hac eloquentia, de qua quærimus, fateris esse posse, fuisseque plurimos; oratorem negas, nisi illam scientiam assumserit, esse posse. Ita est tibi jurisconsultus ipse per se nihil, nisi leguleius quidam cautus et acutus, præco actionum, cantor formularum, auceps syllabarum; sed quia sæpe utitur orator subsidio juris in causis, idcirco istam juris scientiam eloquentiæ tanquam ancillulam pedisequamque adjunxisti.

LVI. Quod vero impudentiam admiratus es eorum patronorum, qui aut, quum parva nescirent, magna profiterentur, aut ea, quæ maxima essent in jure civili, tractare auderent in causis, quum ea nescirent, nunquamque didicissent; utriusque rei facilis est et promta defensio. Nam neque illud est mirandum, qui, quibus verbis coemtio fiat, nesciat, eumdem ejus mulieris, quæ coemtionem fecerit, causam posse defendere; nec

si parvi navigii et magni eadem est in gubernando scientia, idcirco qui, quibus verbis erctum cieri oporteat, nesciat, idem herciscundæ familiæ causam agere non possit.

Nam, quod maximas centumvirales causas in jure positas protulisti : quæ tandem earum causa fuit, quæ ab homine eloquenti, juris imperito, non ornatissime potuerit dici? quibus quidem in causis omnibus, sicut in ipsa M'. Curii, quæ abs te nuper est dicta, et in C. Hostilii Mancini controversia, atque in eo puero, qui ex altera natus erat uxore, non remisso nuntio superiori, fuit inter peritissimos homines summa de jure dissensio.

Quæro igitur, quid adjuverit oratorem in his causis juris scientia, quum hic jurisconsultus superior fuerit discessurus, qui esset non suo artificio, sed alieno, hoc est, non juris scientia, sed eloquentia, sustentatus. Equidem hoc sæpe audivi, quum ædilitatem P. Crassus peteret, eumque major natu, etiam consularis, Ser. Galba assectaretur, quod Crassi filiam C. filio suo despondisset, accessisse ad Crassum consulendi causa quemdam rusticanum : qui quum Crassum seduxisset, atque ad eum retulisset, responsumque ab eo verum magis, quam ad suam rem accommodatum abstulisset; ut eum tristem Galba vidit, nomine appellavit, quæsivitque, qua de re ad Crassum retulisset. Ex quo ut audivit, commotumque ut vidit hominem, Suspenso, inquit, animo et occupato Crassum tibi respondisse video.

Deinde ipsum Crassum manu prehendit, et, Heus tu, inquit, quid tibi in mentem venit ita respondere? Tum

ille fidenter, homo peritissimus, confirmare, ita se rem habere, ut respondisset; nec dubium esse posse. Galba autem alludens varie, et copiose, multas similitudines afferre, multaque pro æquitate contra jus dicere : atque illum, quum disserendo par esse non posset (quanquam fuit Crassus in numero disertorum, sed par Galbæ nullo modo), ad auctores confugisse, et id, quod ipse diceret, et in P. Mucii, fratris sui, libris, et in Sex. Ælii commentariis scriptum protulisse, ac tamen concessisse, Galbæ disputationem sibi probabilem et prope veram videri.

LVII. Attamen, quæ causæ sunt ejusmodi, ut de earum jure dubium esse non possit, omnino in judicium vocari non solent. Num quis eo testamento, quod paterfamilias ante fecit, quam ei filius natus esset, hereditatem petit? Nemo; quia constat, agnascendo rumpi testamentum. Ergo in hoc genere juris judicia nulla sunt. Licet igitur impune oratori omnem hanc partem juris incontroversi ignorare, quæ pars sine dubio multo maxima est.

In eo autem jure, quod ambigitur inter peritissimos, non est difficile oratori, ejus partis, quamcumque defendat, auctorem aliquem invenire; a quo quum amentatas hastas acceperit, ipse eas oratoris lacertis viribusque torquebit. Nisi vero (bona venia hujus optimi viri dixerim, Scævolæ) tu libellis, aut præceptis soceri tui, causam M'. Curii defendisti. Nonne arripuisti patrocinium æquitatis, et defensionem testamentorum, ac voluntatis mortuorum?

Ac mea quidem sententia (frequens enim te audivi

atque affui), multo majorem partem sententiarum sale tuo, et lepore, et politissimis facetiis pellexisti, quum et illud nimium acumen illuderes, et admirarere ingenium Scævolæ, qui excogitasset, nasci prius oportere, quam emori; quumque multa colligeres, et ex legibus et ex senatusconsultis, et ex vita ac sermone communi, non modo acute, sed etiam ridicule ac facete, ubi si verba, non rem sequeremur, confici nil posset. Itaque hilaritatis plenum judicium ac lætitiæ fuit: in quo quid tibi juris civilis exercitatio profuerit, non intelligo; dicendi vis egregia, summa festivitate et venustate conjuncta, profuit.

Ipse ille Mucius paterni juris defensor, et quasi patrimonii propugnator sui, quid in illa causa, quum contra te diceret, attulit, quod de jure civili depromtum videretur? quam legem recitavit? quid patefecit dicendo, quod fuisset imperitis occultius? Nempe ejus omnis oratio versata est in eo, ut scriptum plurimum valere oportere defenderet. At in hoc genere pueri apud magistros exercentur omnes, quum in ejusmodi causis alias scriptum, alias æquitatem defendere docentur.

Et, credo, in illa militis causa, si tu aut heredem, aut militem defendisses, ad Hostilianas te actiones, non ad tuam vim et oratoriam facultatem contulisses. Tu vero, vel si testamentum defenderes, sic ageres, ut omne omnium testamentorum jus in eo judicio positum videretur; vel si causam ageres militis, patrem ejus, ut soles, dicendo a mortuis excitasses; statuisses ante oculos; complexus esset filium, flensque eum centumviris commendasset; lapides mehercule omnes flere ac lamen-

tari coegisset : ut totum illud, *Uti lingua nuncupassit*, non in XII tabulis, quas tu omnibus bibliothecis anteponis, sed in magistri carmine scriptum videretur.

LVIII. Nam quod inertiam accusas adolescentium, qui istam artem, primum facillimam, non ediscant; quæ quam sit facilis, illi viderint, qui ejus artis arrogantia, quasi difficillima sit, ita subnixi ambulant, deinde etiam tu ipse videris, qui eam artem facilem esse dicis, quam concedis adhuc artem omnino non esse, sed aliquando, si quis aliam artem didicerit, ut hanc artem efficere possit, tum esse illam artem futuram : deinde, quod sit plena delectationis; in quo tibi remittunt omnes istam voluptatem, et ea se carere patiuntur; nec quisquam est eorum, qui, si jam sit ediscendum sibi aliquid, non Teucrum Pacuvii malit, quam Manilianas venalium vendendorum leges ediscere.

Tum autem quod amore patriæ censes nos nostrorum majorum inventa nosse debere : non vides, veteres leges aut ipsa sua vetustate consenuisse, aut novis legibus esse sublatas? Quod vero viros bonos jure civili fieri putas, quia legibus et præmia proposita sint virtutibus, et supplicia vitiis : equidem putabam, virtutem hominibus (si modo tradi ratione possit) instituendo et persuadendo, non minis, et vi, ac metu tradi. Nam ipsum quidem illud, etiam sine cognitione juris, quam sit bellum, cavere malum, scire possumus.

De me autem ipso, cui uni tu concedis, ut, sine ulla juris scientia, tamen causis satisfacere possim, tibi hoc, Crasse, respondeo, neque me unquam jus civile didicisse, neque tamen in iis causis, quas in jure possem

defendere, unquam istam scientiam desiderasse. Aliud est enim, esse artificem cujusdam generis atque artis, aliud in communi vita et vulgari hominum consuetudine nec hebetem, nec rudem.

Cui nostrum non licet fundos nostros obire, aut res rusticas vel fructus causa, vel delectationis, invisere? tamen nemo tam sine oculis, tam sine mente vivit, ut, quid sit sementis ac messis, quid arborum putatio ac vitium, quo tempore anni, aut quo modo ea fiant, omnino nesciat. Num igitur, si cui fundus inspiciendus, aut si mandandum aliquid procuratori de agricultura, aut imperandum villico sit, Magonis Carthaginiensis sunt libri perdiscendi? an hac communi intelligentia contenti esse possumus? Cur ergo non iidem in jure civili, præsertim quum in causis, et in negotiis, et in foro conteramur, satis instructi esse possumus ad hoc duntaxat, ne in nostra patria peregrini atque advenæ esse videamur?

Ac si jam sit causa aliqua ad nos delata obscurior, difficile, credo, sit, cum hoc Scævola communicare; quanquam ipsi omnia, quorum negotium est, consulta ad nos et exquisita deferunt. An vero si de re ipsa, si de finibus, quum in rem præsentem non venimus, si de tabulis et perscriptionibus controversia est, contortas res et sæpe difficiles necessario perdiscimus: si leges nobis, aut si hominum peritorum responsa cognoscenda sunt, veremur, ne ea, si ab adolescentia juri civili minus studuerimus, non queamus cognoscere?

LIX. Nihilne igitur prodest oratori juris civilis scientia? Non possum negare prodesse ullam scientiam, ei

præsertim, cujus eloquentia copia rerum debeat esse ornata; sed multa, et magna, et difficilia sunt ea, quæ sunt oratori necessaria, ut ejus industriam in plura studia distrahere nolim.

Quis neget, opus esse oratori, in hoc oratorio motu statuque, Roscii gestum et venustatem? tamen nemo suaserit studiosis dicendi adolescentibus, in gestu discendo histrionum more elaborare. Quid est oratori tam necessarium, quam vox? tamen, me auctore, nemo dicendi studiosus, Græcorum more, et tragœdorum, voci serviet, qui et annos complures sedentes declamitant, et quotidie, antequam pronuntient, vocem cubantes sensim excitant, eamdemque, quum egerunt, sedentes ab acutissimo sono usque ad gravissimum sonum recipiunt, et quasi quodam modo colligunt. Hoc nos si facere velimus, ante condemnentur ii, quorum causas receperimus, quam toties, quoties perscribitur, pæanem, aut munionem citarimus.

Quod si in gestu, qui multum oratorem adjuvat, et in voce, quæ una maxime eloquentiam vel commendat, vel sustinet, elaborare nobis non licet; ac tantum in utroque assequi possumus, quantum, in hac acie quotidiani muneris, spatii nobis datur: quanto minus est ad juris civilis perdiscendi occupationem descendendum? quod et summatim percipi sine doctrina potest, et hanc habet ab illis rebus dissimilitudinem, quod vox et gestus subito sumi, et aliunde arripi non potest; juris utilitas ad quamque causam quamvis repente vel a peritis, vel de libris depromi potest.

Itaque illi disertissimi homines ministros habent in

causis juris peritos, quum ipsi sint peritissimi, et qui, ut abs te paullo ante dictum est, pragmatici vocantur. In quo nostri omnino melius multo, quod clarissimorum hominum auctoritate leges et jura tecta esse voluerunt. Sed tamen non fugisset hoc Græcos homines, si ita necesse esse arbitrati essent, oratorem ipsum erudire in jure civili, non ei pragmaticum adjutorem dare.

LX. Nam quod dicis senectutem a solitudine vindicari juris civilis scientia : fortasse etiam pecuniæ magnitudine. Sed nos, non quid nobis utile, verum quid oratori necessarium sit, quærimus. Quanquam, quoniam multa ad oratoris similitudinem ab uno artifice sumimus, solet idem Roscius dicere, se, quo plus sibi ætatis accederet, eo tardiores tibicinis modos, et cantus remissiores esse facturum. Quod si ille, adstrictus certa quadam numerorum moderatione et pedum, tamen aliquid ad requiem senectutis excogitat, quanto facilius nos non laxare modos, sed totos mutare possumus? Neque enim hoc te, Crasse, fallit, quam multa sint, et quam varia genera dicendi, et quod haud sciam, an tu primus ostenderis, qui jamdiu multo dicis remissius et lenius, quam solebas; neque minus hæc tamen tua gravissimi sermonis lenitas, quam illa summa vis et contentio probatur : multique oratores fuerunt, ut illum Scipionem audimus, et Lælium, qui omnia sermone conficerent paullo intentiore, nunquam, ut Ser. Galba, lateribus, aut clamore contenderent.

Quod si jam hoc facere non poteris, aut noles : vereris, ne tua domus, talis et viri, et civis, si a litigiosis

hominibus non colatur, a ceteris deseratur? Equidem tantum absum ab ista sententia, ut non modo non arbitrer subsidium senectutis in eorum, qui consultum veniant, multitudine esse ponendum, sed tanquam portum aliquem, exspectem istam, quam tu times, solitudinem. Subsidium enim bellissimum existimo esse senectuti, otium.

Reliqua vero etiamsi adjuvant, historiam dico, et prudentiam juris publici, et antiquitatis iter, et exemplorum copiam, si quando opus erit, a viro optimo, et istis rebus instructissimo, familiari meo, Longino mutuabor. Neque repugnabo, quo minus (id quod modo hortatus es) omnia legant, omnia audiant, in omni recto studio atque humanitate versentur : sed mehercule non ita multum spatii mihi habere videntur, si modo ea facere et persequi volent, quæ a te, Crasse, præcepta sunt; qui mihi prope etiam nimis duras leges imponere visus es huic ætati, sed tamen ad id, quod cupiunt, adipiscendum prope necessarias.

Nam et subitæ ad propositas causas exercitationes, et accuratæ, et meditatæ commentationes, ac stylus ille tuus, quem tu vere dixisti perfectorem dicendi esse ac magistrum, multi sudoris est, et illa orationis suæ cum scriptis alienis comparatio, et de alieno scripto subita, vel laudandi, vel vituperandi, vel comprobandi, vel refellendi causa, disputatio, non mediocris contentionis est, vel ad memoriam, vel ad imitandum.

LXI. Illud vero fuit horribile, quod mehercule vereor, ne majorem vim ad deterrendum habuerit, quam ad cohortandum. Voluisti enim in suo genere unumquemque

nostrum quasi quemdam esse Roscium; dixistique, non tam ea, quæ recta essent, probari, quam quæ prava sunt fastidiis adhærescere: quod ego non tam fastidiose in nobis, quam in histrionibus, spectari puto.

Itaque nos raucos sæpe attentissime audiri video; tenet enim res ipsa atque causa: at Æsopum, si paullum irrauserit, explodi. A quibus enim nihil præter voluptatem aurium quæritur, in iis offenditur, simul atque imminuitur aliquid de voluptate. In eloquentia autem multa sunt, quæ teneant, quæ si omnia summa non sunt (et pleraque tamen magna sunt), necesse est, ea ipsa quæ sunt, mirabilia videri.

Ergo, ut ad primum illud revertar, sit orator nobis is, qui, ut Crassus descripsit, accommodate ad persuadendum possit dicere. Is autem concludatur in ea, quæ sunt in usu civitatum vulgari ac forensi; remotisque ceteris studiis, quamvis ea sint ampla atque præclara, in hoc uno opere, ut ita dicam, noctes et dies urgeatur; imiteturque illum, cui sine dubio summa vis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenem, in quo tantum studium fuisse, tantusque labor dicitur, ut primum impedimenta naturæ diligentia industriaque superaret; quumque ita balbus esset, ut ejus ipsius artis, cui studeret, primam litteram non posset dicere, perfecit meditando, ut nemo planius eo locutus putaretur.

Deinde quum spiritus ejus esset angustior, tantum continenda anima in dicendo est assecutus, ut una continuatione verborum (id quod ejus scripta declarant) binæ ei contentiones vocis et remissiones continerentur; qui etiam (ut memoriæ proditum est), conjectis in os cal-

culis, summa voce versus multos uno spiritu pronuntiare consuescebat; neque is consistens in loco, sed inambulans, atque adscensu ingrediens arduo.

Hisce ego cohortationibus, Crasse, ad studium et ad laborem incitandos juvenes vehementer assentior : cetera, quæ collegisti ex variis et diversis studiis et artibus, tametsi ipse es omnia consecutus, tamen ab oratoris proprio officio atque munere sejuncta esse arbitror.

LXII. Hæc quum Antonius dixisset, sane dubitare visus est Sulpicius, et Cotta, utrius oratio propius ad veritatem videretur accedere. Tum Crassus : Operarium nobis quemdam, Antoni, oratorem facis, atque haud scio, an aliter sentias, et utare tua illa mirifica ad refellendum consuetudine, qua tibi nemo unquam præstitit; cujus quidem ipsius facultatis exercitatio oratorum propria est, sed jam in philosophorum consuetudine versatur, maximeque eorum, qui de omni re proposita in utramque partem solent copiosissime dicere.

Verum ego non solum arbitrabar, his præsertim audientibus, a me informari oportere, qualis esse posset is, qui habitaret in subselliis, neque quidquam amplius afferret, quam quod causarum necessitas postularet; sed majus quiddam videbam, quum censebam, oratorem, præsertim in nostra republica, nullius ornamenti expertem esse oportere. Tu autem, quoniam exiguis quibusdam finibus totum oratoris munus circumdedisti, hoc facilius nobis expones ea, quæ abs te de officiis præceptisque oratoris quæsita sunt : sed opinor, secundum hunc diem. Satis enim multa a nobis hodie dicta sunt. Nunc et Scævola, quoniam in Tusculanum ire constituit,

paullum requiescet, dum se calor frangat; et nos ipsi, quoniam id temporis est, valitudini demus operam.

Placuit sic omnibus. Tum Scævola: Sane, inquit, vellem non constituissem, in Tusculanum hodie venturum esse, Lælio; libenter audirem Antonium. Et, quum exsurgeret, simul arridens, neque enim, inquit, tam mihi molestus fuit, quod jus nostrum civile pervellit, quam jucundus, quod se id nescire confessus est.

LIBER SECUNDUS.

I. Magna nobis pueris, Quinte frater, si memoria tenes, opinio fuit, L. Crassum non plus attigisse doctrinæ, quam quantum prima illa puerili institutione potuisset; M. autem Antonium omnino omnis eruditionis expertem atque ignarum fuisse : erantque multi, qui, quanquam non ita sese rem habere arbitrarentur, tamen, quo facilius nos incensos studio dicendi a doctrina deterrerent, libenter id, quod dixi, de illis oratoribus prædicarent, ut, si homines non eruditi summam essent prudentiam atque incredibilem eloquentiam consecuti, inanis omnis noster esse labor, et stultum in nobis erudiendis, patris nostri, optimi ac prudentissimi viri, studium videretur.

Quos tum, ut pueri, refutare domesticis testibus, patre, et C. Aculeone, propinquo nostro, et L. Cicerone, patruo, solebamus; quod de Crasso pater, et Aculeo (quocum erat nostra matertera), quem Crassus dilexit ex omnibus plurimum, et patruus, qui cum Antonio in Ciliciam profectus una decesserat, multa nobis de ejus studio doctrinaque sæpe narravit : quumque nos cum consobrinis nostris, Aculeonis filiis, et ea disceremus, quæ Crasso placerent, et ab his doctoribus, quibus ille uteretur, erudiremur, etiam illud sæpe intelleximus (quum essemus ejusmodi, quod vel pueri sentire pote-

ramus), illum et græce sic loqui, nullam ut nosse aliam linguam videretur, et doctoribus nostris ea ponere in percunctando, eaque ipsum omni in sermone tractare, ut nihil esse ei novum, nihil inauditum videretur.

De Antonio vero, quanquam sæpe ex humanissimo homine, patruo nostro, acceperamus, quemadmodum ille vel Athenis vel Rhodi se doctissimorum hominum sermonibus dedisset : tamen ipse adolescentulus, quantum illius ineuntis ætatis meæ patiebatur pudor, multa ex eo sæpe quæsivi. Non erit profecto tibi, quod scribo, hoc novum (nam jam tum ex me audiebas), mihi illum ex multis, variisque sermonibus, nullius rei, quæ quidem esset in his artibus, de quibus aliquid existimare possem, rudem aut ignarum esse visum.

Sed fuit hoc in utroque eorum, ut Crassus non tam existimari vellet non didicisse, quam illa despicere, et nostrorum hominum in omni genere prudentiam Græcis anteferre; Antonius autem probabiliorem hoc populo orationem fore censebat suam, si omnino didicisse nunquam putaretur; atque ita se uterque graviorem fore, si alter contemnere, alter ne nosse quidem Græcos videretur.

Quorum consilium quale fuerit, nihil sane ad hoc tempus. Illud autem est hujus institutæ scriptionis ac temporis, neminem eloquentia, non modo sine dicendi doctrina, sed ne sine omni quidem sapientia, florere unquam et præstare potuisse.

II. Etenim ceteræ fere artes se ipsæ per se tuentur singulæ; bene dicere autem, quod est scienter, et perite, et ornate dicere, non habet definitam aliquam re-

gionem, cujus terminis septa teneatur. Omnia, quæcumque in hominum disceptationem cadere possunt, bene sunt ei dicenda, qui hoc se posse profitetur, aut eloquentiæ nomen relinquendum est.

Quare equidem et in nostra civitate, et in ipsa Græcia, quæ semper hæc summa duxit, multos et ingeniis, et magna laude dicendi sine summa rerum omnium scientia fuisse fateor; talem vero exsistere eloquentiam, qualis fuerit in Crasso et Antonio, non cognitis rebus omnibus, quæ ad tantam prudentiam pertinerent, tantamque dicendi copiam, quanta in illis fuit, non potuisse confirmo.

Quo etiam feci libentius, ut eum sermonem, quem illi quondam inter se de his rebus habuissent, mandarem litteris: vel ut illa opinio, quæ semper fuisset, tolleretur, alterum non doctissimum, alterum plane indoctum fuisse; vel ut ea, quæ existimarem a summis oratoribus de eloquentia divinitus esse dicta, custodirem litteris, si ullo modo assequi complectique potuissem; vel mehercule etiam, ut laudem eorum, jam prope senescentem, quantum ego possem, ab oblivione hominum atque a silentio vindicarem.

Nam si ex scriptis cognosci ipsi suis potuissent, minus hoc fortasse mihi esse putassem laborandum: sed quum alter non multum (quod quidem exstaret), et id ipsum adolescens, alter nihil admodum scripti reliquisset; deberi hoc a me tantis hominum ingeniis putavi, ut, quum etiam nunc vivam illorum memoriam teneremus, hanc immortalem redderem, si possem.

Quod hoc etiam spe aggredior majore ad proban-

dum, quia non de Serv. Galbæ, aut C. Carbonis eloquentia scribo aliquid, in quo liceat mihi fingere, si quid velim, nullius memoria jam refellente : sed edo hæc iis cognoscenda, qui eos ipsos, de quibus loquor, sæpe audierunt; ut duos summos viros, iis, qui neutrum illorum viderint, eorum, quibus ambo illi oratores cogniti sint, vivorum et præsentium, memoria teste, commendemus.

III. Nec vero te, carissime frater atque optime, rhetoricis nunc quibusdam libris, quos tu agrestes putas, insequor ut erudiam : quid enim tua potest oratione aut subtilius, aut ornatius esse? Sed quoniam, sive judicio, ut soles dicere, sive, ut ille pater eloquentiæ de se Isocrates scripsit ipse, pudore a dicendo et timiditate ingenua quadam refugisti, sive, ut ipse jocari soles, unum putasti satis esse non modo in una familia rhetorem, sed pene in tota civitate : non tamen arbitror tibi hos libros in eo fore genere, quod merito, propter eorum, qui de dicendi ratione disputarunt, jejunitatem bonarum artium, possit illudi.

Nihil enim mihi quidem videtur in Crassi et Antonii sermone esse præteritum, quod quisquam summis ingeniis, acerrimis studiis, optima doctrina, maximo usu cognosci ac percipi potuisse arbitraretur : quod tu facillime poteris judicare, qui prudentiam rationemque dicendi per te ipsum, usum autem per nos percipere voluisti. Sed, quo citius hoc, quod suscepimus, non mediocre munus conficere possimus, omissa nostra adhortatione, ad eorum, quos proposuimus, sermonem disputationemque veniamus.

Postero igitur die, quam illa erant acta, hora fere secunda, quum etiam tum in lecto Crassus esset, et apud eum Sulpicius sederet, Antonius autem inambularet cum Cotta in porticu, repente eo Q. Catulus senex cum C. Julio fratre venit. Quod ubi audivit, commotus Crassus surrexit, omnesque admirati, majorem aliquam esse causam eorum adventus suspicati sunt.

Qui quum inter se, ut ipsorum usus ferebat, amicissime consalutassent: — Quid vos tandem? Crassus, num quidnam, inquit, novi? — Nihil sane, inquit Catulus; etenim vides esse ludos : sed (vel tu nos ineptos licet, inquit, vel molestos putes) quum ad me in Tusculanum [inquit] heri vesperi venisset Cæsar de Tusculano suo, dixit mihi, a se Scævolam hinc euntem esse conventum, ex quo mira quædam se audisse dicebat; te, quem ego, toties omni ratione tentans, ad disputandum elicere non potuissem, permulta de eloquentia cum Antonio disseruisse, et tanquam in schola, prope ad Græcorum consuetudinem, disputasse.

Ita me frater exoravit, ne ipsum quidem a studio audiendi nimis abhorrentem, sed mehercule verentem tamen, ne molesti vobis interveniremus, ut huc secum venirem. Scævolam enim ita dicere aiebat, bonam partem sermonis in hunc diem esse dilatam. Hoc si tu cupidius factum existimas, Cæsari attribues; si familiarius, utrique nostrum : nos quidem, nisi forte molesti intervenimus, venisse delectat.

IV. — Tum Crassus, Equidem, quæcumque causa vos huc attulisset, lætarer, quum apud me viderem homines mihi carissimos et amicissimos; sed tamen, vere di-

eam, quævis mallem fuisset, quam ista, quam dicis. Ego enim (ut, quemadmodum sentio, loquar) nunquam mihi minus, quam hesterno die, placui (magis adeo id facilitate, quam alia ulla culpa mea contigit); qui dum obsequor adolescentibus, me senem esse sum oblitus, fecique id, quod ne adolescens quidem feceram, ut iis de rebus, quæ doctrina aliqua continerentur, disputarem. Sed hoc tamen cecidit mihi peropportune, quod, transactis jam meis partibus, ad Antonium audiendum venistis.

— Tum Cæsar, Equidem, inquit, Crasse, ita sum cupidus te in illa longiore ac perpetua disputatione audiendi, ut, si id mihi minus contingat, vel hoc sim quotidiano tuo sermone contentus. Itaque experiar equidem illud, ut ne Sulpicius, familiaris meus, aut Cotta, plus quam ego apud te valere videatur; et te exorabo profecto, ut mihi quoque, et Catulo tuæ suavitatis aliquid impertias. Sin tibi id minus libebit; non te urgebo, neque committam, ut, dum vereare, tu ne sis ineptus, me esse judices.

— Tum ille, Ego mehercule, inquit, Cæsar, ex omnibus latinis verbis hujus verbi vim vel maximam semper putavi : quem enim nos « ineptum » vocamus, is mihi videtur ab hoc nomen habere ductum, quod non sit aptus; idque in sermonis nostri consuetudine perlate patet. Nam qui aut, tempus quid postulet, non videt, aut plura loquitur, aut se ostentat, aut eorum, quibuscum est, vel dignitatis, vel commodi rationem non habet, aut denique in aliquo genere aut inconcinnus, aut multus est, is ineptus dicitur.

Hoc vitio cumulata est eruditissima illa Græcorum natio: itaque quod vim hujus mali Græci non vident, ne nomen quidem ei vitio imposuerunt; ut enim quæras omnia, quomodo Græci ineptum appellent, non reperies. Omnium autem ineptiarum, quæ sunt innumerabiles, haud scio, an nulla sit major, quam illorum, qui solent, quocumque in loco, quoscumque inter homines visum est, de rebus aut difficillimis, aut non necessariis, argutissime disputare. Hoc nos ab istis adolescentibus facere inviti et recusantes heri coacti sumus.

V. — Tum Catulus, Ne Græci quidem, inquit, Crasse, qui in civitatibus suis clari et magni fuerunt, sicuti tu es, nosque omnes in nostra republica volumus esse, horum Græcorum, qui se inculcant auribus nostris, similes fuerunt; nec tamen in otio sermones hujusmodi, disputationesque fugiebant.

Ac si tibi videntur, qui temporis, qui loci, qui hominum rationem non habent, inepti, sicut debent videri; num tandem aut locus hic non idoneus videtur, in quo porticus hæc ipsa, ubi ambulamus, et palæstra, et tot locis sessiones, gymnasiorum et græcarum disputationum memoriam quodammodo commovent? aut importunum tempus in tanto otio, quod et raro datur, et nunc peroptato nobis datum est? aut homines ab hoc genere disputationis alieni, qui omnes hi sumus, ut sine his studiis vitam nullam esse ducamus?

— Omnia ista, inquit Crassus, ego alio modo interpretor, qui primum palæstram, et sedes, et porticus, etiam ipsos, Catule, Græcos, exercitationis et delectationis causa, non disputationis, invenisse arbitror. Nam

et sæculis multis ante gymnasia inventa sunt, quam in his philosophi garrire cœperunt, et hoc ipso tempore, quum omnia gymnasia philosophi teneant, tamen eorum auditores discum audire, quam philosophum, malunt; qui simul ut increpuit, in media oratione de maximis rebus et gravissimis disputantem philosophum omnes unctionis causa relinquunt : ita levissimam delectationem gravissimæ, ut ipsi ferunt, utilitati anteponunt.

Otium autem quod dicis esse, assentior; verum otii fructus est, non contentio animi, sed relaxatio.

VI. Sæpe ex socero meo audivi, quum is diceret, socerum suum Lælium semper fere cum Scipione solitum rusticari, eosque incredibiliter repuerascere esse solitos, quum rus ex urbe, tanquam e vinculis, evolavissent. Non audeo dicere de talibus viris, sed tamen ita solet narrare Scævola, conchas eos et umbilicos ad Caietam et ad Laurentum legere consuesse, et ad omnem animi remissionem, ludumque descendere.

Sic enim se res habet : ut, quemadmodum volucres videmus, procreationis atque utilitatis suæ causa, fingere et construere nidos, easdem autem, quum aliquid effecerint, levandi laboris sui causa, passim ac libere solutas opere volitare; sic nostri animi forensibus negotiis, atque urbano opere defessi, gestiant, ac volitare cupiant, vacui cura ac labore.

Itaque illud, quod ego in causa Curiana Scævolæ dixi, non dixi secus, ac sentiebam. « Nam si, inquam, « Scævola, nullum erit testamentum recte factum, nisi « quod tu scripseris, omnes ad te cives cum tabulis ve- « niemus, omnium testamenta tu scribes unus : quid igi-

« tur? inquam : quando ages negotium publicum? quando « amicorum? quando tuum? quando denique nihil ages? » « Tum illud addidi : Mihi enim liber esse non videtur, « qui non aliquando nihil agit. » In qua permaneo, Catule, sententia, meque, quum huc veni, hoc ipsum nihil agere, et plane cessare, delectat.

Nam, quod addidisti tertium, vos eos esse, qui vitam insuavem sine his studiis putaretis, id me non modo non hortatur ad disputandum, sed etiam deterret. Nam ut C. Lucilius, homo doctus et perurbanus, dicere solebat, ea, quæ scriberet, neque ab indoctissimis se, neque ab doctissimis legi velle; quod alteri nihil intelligerent, alteri plus fortasse, quam ipse; quo etiam scripsit, « Persium non euro legere (hic enim fuit, ut noramus, omnium fere nostrorum hominum doctissimus); Lælium Decimum volo (quem cognovimus virum bonum, et non illitteratum, sed nihil ad Persium) : sic ego, si jam mihi disputandum sit de his nostris studiis, nolim equidem apud rusticos, sed multo minus apud vos; malo enim non intelligi orationem meam, quam reprehendi.

VII. — Tum Cæsar, Equidem, inquit, Catule, jam mihi videor navasse operam, quod huc venerim; nam hæc ipsa recusatio disputationis disputatio quædam fuit mihi quidem perjucunda. Sed cur impedimus Antonium, cujus audio esse partes, ut de tota eloquentia disserat, quemque jamdudum Cotta et Sulpicius exspectant?

— Ego vero, inquit Crassus, neque Antonium verbum facere patiar, et ipse obmutescam, nisi prius a vobis impetraro.... — Quidnam? inquit Catulus. — Ut hic sitis hodie. — Tum, quum ille dubitaret, quod ad fratrem

promiserat, Ego, inquit Julius, pro utroque respondeo : sic faciemus; atque ista quidem conditione, vel ut verbum nullum faceres, me teneres.

Hic Catulus arrisit; et simul : — Præcisa, inquit, mihi quidem dubitatio est, quoniam neque domi imperaram, et hic, apud quem eram futurus, sine mea sententia tam facile promisit.

Tum omnes oculos in Antonium conjecerunt; et ille :

— Audite vero, audite, inquit; hominem enim audietis de schola, atque a magistro, et græcis litteris eruditum; et eo quidem loquar confidentius, quod Catulus auditor accessit : cui non solum nos latini sermonis, sed etiam Græci ipsi solent suæ linguæ subtilitatem elegantiamque concedere.

Sed tamen, quoniam hoc totum, quidquid est, sive artificium, sive studium dicendi, nisi accessit os, nullum potest esse; docebo vos, discipuli, quod ipse non didici, quid de omni genere dicendi sentiam.

Hic posteaquam arriserunt, Res mihi videtur esse, inquit, facultate præclara, arte mediocris. Ars enim earum rerum est, quæ sciuntur; oratoris autem omnis actio opinionibus, non scientia, continetur. Nam et apud eos dicimus, qui nesciunt, et ea dicimus, quæ nescimus ipsi : itaque et illi alias aliud iisdem de rebus et sentiunt, et judicant, et nos contrarias sæpe causas dicimus, non modo ut Crassus contra me dicat aliquando, aut ego contra Crassum, quum alterutri necesse sit falsum dicere; sed etiam ut uterque nostrum eadem de re alias aliud defendat, quum plus uno verum esse non possit. Ut igitur in ejusmodi re, quæ mendacio nixa sit, quæ

ad scientiam non sæpe perveniat, quæ opiniones hominum, et sæpe errores aucupetur, ita dicam, si causam putatis esse, cur audiatis.

VIII. — Nos vero, et valde quidem, Catulus inquit, putamus, atque eo magis, quod nulla mihi ostentatione videris esse usurus. Exorsus es enim non gloriose, magis, ut tu putas, a veritate, quam a nescio qua dignitate.

— Ut igitur de ipso genere sum confessus, inquit Antonius, artem esse non maximam : sic illud affirmo, præcepta posse quædam dari peracuta ad pertractandos animos hominum, et ad excipiendas eorum voluntates. Hujus rei scientiam, si quis volet, magnam quamdam artem esse, dicere, non repugnabo. Etenim quum plerique temere ac nulla ratione causas in foro dicant, nonnulli autem propter exercitationem, aut propter consuetudinem aliquam, callidius id faciant; non est dubium, quin, si quis animadverterit, quid sit, quare alii melius, quam alii dicant, id possit, notare. Ergo id qui toto in genere fecerit, is si non plane artem, at quasi artem quamdam invenerit.

Atque utinam, ut mihi illa videre videor in foro atque in causis, ita nunc, quemadmodum ea reperirentur, possem vobis exponere! Sed de me videro : nunc hoc propono, quod mihi persuasi, quamvis ars non sit, tamen nihil esse perfecto oratore præclarius. Nam, ut usum dicendi omittam, qui in omni pacata et libera civitate dominatur, tanta oblectatio est in ipsa facultate dicendi, ut nihil hominum aut auribus, aut mentibus jucundius percipi possit.

Qui enim cantus moderatæ orationis pronuntiatione dulcior inveniri potest? quod carmen artificiosa verborum conclusione aptius? qui actor in imitanda, quam orator in suscipienda veritate jucundior? Quid autem subtilius, quam acutæ crebræque sententiæ? quid admirabilius, quam res splendore illustrata verborum? quid plenius, quam omni rerum genere cumulata oratio? Neque enim ulla non propria oratoris est res, quæ quidem ornate dici graviterque debeat.

IX. Hujus est in dando consilio de maximis rebus cum dignitate explicata sententia; ejusdem et languentis populi incitatio, et effrenati moderatio; eadem facultate et fraus hominum ad perniciem, et integritas ad salutem vocatur. Quis cohortari ad virtutem ardentius, quis a vitiis acrius revocare, quis vituperare improbos asperius, quis laudare bonos ornatius, quis cupiditatem vehementius frangere accusando potest? quis mœrorem levare mitius consolando?

Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriæ, magistra vitæ, nuntia vetustatis, qua voce alia, nisi oratoris, immortalitati commendatur? Nam si qua est ars alia, quæ verborum, aut faciendorum, aut deligendorum scientiam profiteatur; aut si quisquam dicitur, nisi orator, formare orationem, eamque variare et distinguere quasi quibusdam verborum sententiarumque insignibus; aut si via ulla, nisi ab hac una arte, traditur, aut argumentorum, aut sententiarum, aut denique descriptionis atque ordinis : fateamur aut hoc, quod hæc ars profiteatur, alienum esse, aut cum alia aliqua arte esse commune.

Sed si in hac una est ea ratio atque doctrina, non, si qui aliarum artium bene locuti sunt, eo minus id est hujus unius proprium; sed ut orator de iis rebus, quæ ceterarum artium sunt, si modo eas cognorit (ut heri Crassus dicebat), optime potest dicere : sic ceterarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid ab hac arte didicerunt.

Neque enim si de rusticis rebus agricola quispiam, aut etiam id, quod multi, medicus de morbis, aut de pingendo pictor aliquis diserte dixerit, aut scripserit, idcirco illius artis putanda sit eloquentia : in qua quia vis magna est in hominum ingeniis, eo multi etiam sine doctrina aliquid omnium generum atque artium consequuntur. Sed, quid cujusque sit proprium, etsi ex eo judicari potest, quum videris, quid quæque doceant, tamen hoc certius nihil esse potest, quam quod omnes artes aliæ sine eloquentia suum munus præstare possunt, orator sine ea nomen suum obtinere non potest : ut ceteri, si diserti sint, aliquid ab hoc habeant; hic nisi domesticis se instruxerit copiis, aliunde dicendi copiam petere non possit.

X. — Tum Catulus, Etsi, inquit, Antoni, minime impediendus est interpellatione iste cursus orationis tuæ, patiere tamen, mihique ignosces. « Non enim possum, quin exclamem, » ut ait ille in Trinummo : ita mihi vim oratoris quum exprimere subtiliter visus es, tum laudare copiosissime : quod quidem eloquentem vel optime facere oportet, ut eloquentiam laudet; debet enim ad eam laudandam, ipsam illam adhibere, quam laudat. Sed perge porro; tibi enim assentior, vestrum esse hoc to-

tum, diserte dicere, idque si quis in alia arte faciat, eum assumto aliunde uti bono, non proprio, nec suo.

— Et Crassus, Nox te, inquit, nobis, Antoni, expolivit, hominemque reddidit. Nam hesterno sermone, unius cujusdam operis, ut ait Cæcilius, remigem aliquem, aut bajulum, nobis oratorem descripseras, inopem quemdam humanitatis atque inurbanum. — Tum Antonius, Heri enim, inquit, hoc mihi proposueram, ut, si te refellissem, hos a te discipulos abducerem : nunc, Catulo audiente et Cæsare, videor debere non tam pugnare tecum, quam, quid ipse sentiam, dicere.

Sequitur igitur, quoniam nobis est hic, de quo loquimur, in foro atque in oculis civium constituendus, ut videamus, quid ei negotii demus, cuique eum muneri velimus esse præpositum. Nam Crassus heri, quum vos, Catule et Cæsar, non adessetis, posuit breviter in artis distributione idem, quod Græci plerique posuerunt; neque sane quid ipse sentiret, sed quid ab illis diceretur, ostendit : duo prima genera quæstionum esse, in quibus eloquentia versaretur, unum infinitum, alterum certum.

Infinitum mihi videbatur id dicere, in quo aliquid generatim quæreretur, hoc modo : « Expetendane esset « eloquentia? expetendine honores? » certum autem, in quo quid in personis, et in constituta re et definita quæreretur : cujusmodi sunt, quæ in foro, atque in civium causis disceptationibusque versantur.

Ea mihi videntur aut in lite ordinanda, aut in consilio dando esse posita : nam illud tertium, quod et a Crasso tactum est, et, ut audio, ille ipse Aristoteles, qui hæc maxime illustravit, adjunxit, etiamsi opus est,

tamen minus est necessarium. — Quidnam? inquit Catulus; an laudationes? id enim video poni genus tertium.

XI. — Ita, inquit Antonius, et in eo quidem genere scio et me, et omnes, qui affuerunt, delectatos esse vehementer, quum abs te est Popillia, mater vestra, laudata; cui primum mulieri hunc honorem in nostra civitate tributum puto : sed non omnia, quæcumque loquimur, mihi videntur ad artem et ad præcepta esse revocanda.

Ex his enim fontibus, unde omnia ornate dicendi præcepta sumuntur, licebit etiam laudationem ornare, neque illa elementa desiderare : quæ ut nemo tradat, quis est, qui nesciat, quæ sint in homine laudanda? Positis enim iis rebus, quas Crassus in illius orationis suæ, quam contra collegam censor habuit, principio dixit, « Quæ natura, aut fortuna darentur hominibus, in iis rebus se vinci posse animo æquo pati; quæ ipsi sibi homines parare possent, in iis rebus se vinci pati non posse. »

Qui laudabit quempiam, intelliget, exponenda sibi esse fortunæ bona. Ea sunt, generis, pecuniæ, propinquorum, amicorum, opum, valitudinis, formæ, virium, ingenii, ceterarumque rerum, quæ sunt aut corporis, aut extraneæ : si habuerit, bene his usum; si non habuerit, sapienter caruisse; si amiserit, moderate tulisse. Deinde, quid sapienter is, quem laudet, quid liberaliter, quid fortiter, quid juste, quid magnifice, quid pie, quid grate, quid humaniter, quid denique cum aliqua virtute aut fecerit, aut tulerit. Hæc, et quæ sint ejus

generis, facile videbit, qui volet laudare quempiam; et qui vituperare, contraria.

— Cur igitur dubitas, inquit Catulus, facere hoc tertium genus, quoniam inest in ratione rerum? non enim, si est facilius, eo de numero quoque est excerpendum. — Quia nolo, inquit, omnia, quæ cadunt aliquando in oratorem, quamvis exigua sint, ea sic tractare, quasi nihil possit dici sine præceptis suis.

Nam et testimonium sæpe dicendum est, ac nonnunquam etiam accuratius, ut mihi necesse fuit in Sex. Titium, seditiosum civem et turbulentum : explicavi in eo testimonio dicendo omnia consilia consulatus mei, quibus illi tribuno plebis pro republica restitissem, quæque ab eo contra rempublicam facta arbitrarer, exposui; diu retentus sum, multa audivi, multa respondi. Num igitur placet, quum de eloquentia præcipias, aliquid etiam de testimoniis dicendis, quasi in arte tradere? — Nihil sane, inquit Catulus, necesse est.

XII. — Quid? si (quod sæpe summis viris accidit) mandata sint exponenda, aut in senatu ab imperatore, aut ad imperatorem, aut ad regem, aut ad populum aliquem a senatu : num, quia genere orationis in hujusmodi causis accuratiore est utendum, idcirco pars etiam hæc causarum numeranda videtur, aut propriis præceptis instruenda? — Minime vero, inquit Catulus : non enim deerit homini diserto in ejusmodi rebus facultas, ex ceteris rebus et causis comparata.

— Ergo item, inquit, illa, quæ sæpe diserte agenda sunt, et quæ ego paullo ante (quum eloquentiam laudarem) dixi oratoris esse, neque habent suum locum ullum

in divisione partium, neque certum præceptorum genus, et agenda sunt non minus diserte, quam quæ in lite dicuntur, objurgatio, cohortatio, consolatio : quorum nihil est, quod non summa dicendi ornamenta desideret; sed ex artificio res istæ præcepta non quærunt. — Plane, inquit Catulus, assentior.

— Age vero, inquit Antonius, qualis oratoris, et quanti hominis in dicendo, putas esse, historiam scribere? — Si, ut Græci scripserunt, summi, inquit Catulus; si ut nostri, nihil opus est oratore : satis est, non esse mendacem. — Atqui, ne nostros contemnas, inquit Antonius, Græci quoque sic initio scriptitarunt, ut noster Cato, ut Pictor, ut Piso.

Erat enim historia nihil aliud, nisi annalium confectio : cujus rei, memoriæque publicæ retinendæ causa, ab initio rerum romanarum usque ad P. Mucium, pontificem maximum, res omnes singulorum annorum mandabat litteris pontifex maximus, efferebatque in album, et proponebat tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi; ii, qui etiam nunc annales maximi nominantur.

Hanc similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monumenta solum temporum, hominum, locorum, gestarumque rerum reliquerunt. Itaque qualis apud Græcos Pherecydes, Hellanicus, Acusilas fuit, aliique permulti; talis noster Cato, et Pictor, et Piso, qui neque tenent, quibus rebus ornatur oratio (modo enim huc ista sunt importata), et, dum intelligatur, quid dicant, unam dicendi laudem putant esse brevitatem.

Paullulum se erexit, et addidit historiæ majorem

sonum vocis vir optimus, Crassi familiaris, Antipater : ceteri non exornatores rerum, sed tantummodo narratores fuerunt.

XIII. — Est, inquit Catulus, ut dicis : sed iste ipse Cœlius neque distinxit historiam varietate locorum; neque verborum collocatione, et tractu orationis leni et æquabili perpolivit illud opus; sed ut homo neque doctus, neque maxime aptus ad dicendum, sicut potuit, dolavit : vicit tamen, ut dicis, superiores.

— Minime mirum, inquit Antonius, si ista res adhuc nostra lingua illustrata non est. Nemo enim studet eloquentiæ nostrorum hominum, nisi ut in causis atque in foro eluceat; apud Græcos autem eloquentissimi homines, remoti a causis forensibus, quum ad ceteras res illustres, tum ad scribendam historiam maxime se applicaverunt. Namque et Herodotum illum, qui princeps genus hoc ornavit, in causis nihil omnino versatum esse accepimus : atqui tanta est eloquentia, ut me quidem, quantum ego græce scripta intelligere possum, magnopere delectet.

Et post illum Thucydides omnes dicendi artificio, mea sententia, facile vicit : qui ita creber est rerum frequentia, ut verborum prope numerum sententiarum numero consequatur; ita porro verbis aptus, et pressus, ut nescias, utrum res oratione, an verba sententiis illustrentur. Atqui ne hunc quidem, quanquam est in republica versatus, ex numero accepimus eorum, qui causas dictitarunt; et hos libros tum scripsisse dicitur, quum a republica remotus, atque, id quod optimo cuique Athenis accedere solitum est, in exsilium pulsus esset.

Hunc consecutus est Syracusius Philistus, qui, quum Dionysii tyranni familiarissimus esset, otium suum consumsit in historia scribenda, maximeque Thucydidem est, sicut mihi videtur, imitatus. Postea vero, quasi ex clarissima rhetoris officina, duo præstantes ingenio, Theopompus et Ephorus, ab Isocrate magistro impulsi, se ad historiam contulerunt; causas omnino nunquam attigerunt.

XIV. Denique etiam a philosophia profectus princeps Xenophon, Socraticus ille, post ab Aristotele Callisthenes, comes Alexandri, scripsit historiam : et hic quidem rhetorico pæne more; ille autem superior leniore quodam sono est usus, et qui illum impetum oratoris non habeat; vehemens fortasse minus, sed aliquanto tamen est, ut mihi quidem videtur, dulcior. Minimus natu horum omnium Timæus, quantum autem judicare possum, longe eruditissimus, et rerum copia et sententiarum varietate abundantissimus, et ipsa compositione verborum non impolitus, magnam eloquentiam ad scribendum attulit, sed nullum usum forensem.

Hæc quum ille dixisset : — Quid est, inquit, Catule, Cæsar? ubi sunt, qui Antonium græce negant scire? quot historicos nominavit? quam scienter? quam proprie de unoquoque dixit? — Id mehercule, inquit Catulus, admirans, illud jam mirari desino, quod multo magis ante mirabar, hunc, quum hæc nesciret, in dicendo posse tantum. — Atqui, Catule, inquit Antonius, non ego utilitatem aliquam ad dicendum aucupans, horum libros, et nonnullos alios, sed delectationis causa, quum est otium, legere soleo.

Quid ergo est? fatebor; aliquid tamen : ut, quum in sole ambulem, etiamsi aliam ob causam ambulem, fieri natura tamen, ut colorer; sic, quum istos libros ad Misenum (nam Romæ vix licet) studiosius legerim, sentio orationem meam illorum tactu quasi colorari. Sed ne latius hoc vobis patere videatur, hæc duntaxat in Græcis intelligo, quæ ipsi, qui scripserunt, voluerunt a vulgo intelligi.

In philosophos vestros si quando incidi, deceptus indicibus librorum, quod sunt fere inscripti de rebus notis et illustribus, de virtute, de justitia, de honestate, de voluptate, verbum prorsus nullum intelligo : ita sunt angustis et concisis disputationibus illigati! Poetas omnino, quasi alia quadam lingua locutos, non conor attingere : cum his me (ut dixi) oblecto, qui res gestas, aut qui orationes scripserunt suas, aut qui ita loquuntur, ut videantur voluisse nobis, qui non sumus eruditissimi, esse familiares. Sed illuc redeo.

XV. Videtisne, quantum munus sit oratoris historia? haud scio, an flumine orationis, et varietate maximum. Neque tamen eam reperio usquam separatim instructam rhetorum præceptis : sita sunt enim ante oculos. Nam quis nescit, primam esse historiæ legem, ne quid falsi dicere audeat? deinde ne quid veri non audeat? ne qua suspicio gratiæ sit in scribendo? ne qua simultatis? Hæc scilicet fundamenta nota sunt omnibus.

Ipsa autem exædificatio posita est in rebus et verbis. Rerum ratio ordinem temporum desiderat, regionum descriptionem; vult etiam, quoniam in rebus magnis memoriaque dignis consilia primum, deinde acta, postea

eventus exspectantur, et de consiliis significari quid scriptor probet, et in rebus gestis declarari, non solum quid actum aut dictum sit, sed etiam quomodo; et quum de eventu dicatur, ut causæ explicentur omnes, vel casus, vel sapientiæ, vel temeritatis; hominumque ipsorum non solum res gestæ, sed etiam, qui fama ac nomine excellant, de cujusque vita, atque natura.

Verborum autem ratio, et genus orationis, fusum atque tractum, et cum lenitate quadam æquabili profluens, sine hac judiciali asperitate, et sine sententiarum forensium aculeis persequendum est. Harum tot tantarumque rerum videtisne ulla esse præcepta, quæ in artibus rhetorum reperiantur? In eodem silentio multa alia oratorum officia jacuerunt, cohortationes, consolationes, præcepta, admonita : quæ tractanda sunt omnia disertissime; sed locum suum in illis artibus, quæ traditæ sunt, habent nullum.

Atque in hoc genere illa quoque est infinita silva, quod oratori plerique (ut etiam Crassus ostendit) duo genera ad dicendum dederunt : unum de certa definitaque causa, quales sunt, quæ in litibus, quæ in deliberationibus versantur; addat, si quis volet, etiam laudationes; alterum, quod appellant omnes fere scriptores, explicat nemo, infinitam generis sine tempore, et sine persona, quæstionem. Hoc quid et quantum sit, quum dicunt, intelligere mihi non videntur.

Si enim est oratoris, quæcumque res infinite posita sit, de ea posse dicere; dicendum erit ei, quanta sit solis magnitudo, quæ forma terræ : de mathematicis, de musicis rebus non poterit, quin dicat, hoc onere suscepto, recu-

sare. Denique ei, qui profitetur esse suum, non solum de iis controversiis, quæ temporibus et personis notatæ sunt, hoc est, de omnibus forensibus, sed etiam de generum infinitis quæstionibus dicere, nullum potest esse genus orationis, quod sit exceptum.

XVI. Sed si illam quoque partem quæstionum oratori volumus adjungere vagam, et liberam, et late patentem, ut de rebus bonis aut malis, expetendis aut fugiendis, honestis aut turpibus, utilibus aut inutilibus, de virtute, de justitia, de continentia, de prudentia, de magnitudine animi, de liberalitate, de pietate, de amicitia, de fide, de officio, de ceteris virtutibus, contrariisque vitiis, dicendum oratori putemus; itemque de republica, de imperio, de re militari, de disciplina civitatis, de hominum moribus: assumamus eam quoque partem, sed ita, ut sit circumscripta modicis regionibus.

Equidem omnia, quæ pertinent ad usum civium, morem hominum, quæ versantur in consuetudine vitæ, in ratione reipublicæ, in hac societate civili, in sensu hominum communi, in natura, in moribus, comprehendenda esse oratori puto: si minus, ut separatim de his rebus philosophorum more respondeat; at certe, ut in causa prudenter possit intexere: hisce autem ipsis de rebus ut ita loquatur, ut ii, qui jura, qui leges, qui civitates constituerunt, locuti sunt, simpliciter et splendide, sine ulla serie disputationum, et sine jejuna concertatione verborum.

Hoc loco, ne qua sit admiratio, si tot tantarumque rerum nulla a me præcepta ponentur, sic statuo: Ut in ceteris artibus, quum tradita sint cujusque artis difficillima,

reliqua, quia aut faciliora, aut similia sint, tradi non necesse esse; ut in pictura, qui hominis speciem pingere perdidicerit, posse eum cujusvis vel formæ, vel ætatis, etiamsi non didicerit, pingere; neque esse periculum, qui leonem, aut taurum pingat egregie, ne idem in multis aliis quadrupedibus facere non possit (neque est omnino ars ulla, in qua omnia, quæ illa arte effici possunt, a doctore tradantur; sed qui primarum et certarum rerum genera ipsa didicerunt, reliqua non incommode persequuntur).

Similiter arbitror, in hac sive ratione, sive exercitatione dicendi, qui illam vim adeptus sit, ut eorum mentes, qui aut de republica, aut de ipsius rebus, aut de iis, contra quos, aut pro quibus dicat, cum aliqua statuendi potestate audiant, ad suum arbitrium movere possit, hunc de toto illo genere reliquarum orationum non plus quæsiturum esse, quid dicat, quam Polycletum illum, quum Herculem fingebat, quemadmodum pellem, aut hydram fingeret, etiamsi hæc nunquam separatim facere didicisset.

XVII. — Tum Catulus : Præclare mihi videris, Antoni, posuisse ante oculos, quid discere oporteret eum, qui orator esset futurus; quid etiam, si non didicisset, ex eo, quod didicisset, assumere : deduxisti enim totum hominem in duo solum genera causarum; cetera innumerabilia exercitationi et similitudini reliquisti. Sed videto, ne in istis duobus generibus hydra tibi sit, et pellis; Hercules autem, et alia opera majora, ne in illis rebus, quas prætermittis, relinquantur. Non enim mihi minus operis videtur de universis generibus rerum,

quam de singulorum causis, ac multo etiam majus de natura deorum, quam de hominum litibus dicere.

— Non est ita, inquit Antonius : dicam enim tibi, Catule, non tam doctus, quam, id quod est majus, expertus. Omnium ceterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti, neque inexercitato, neque communium litterarum et politioris humanitatis experti : in causarum contentionibus magnum est quoddam opus, atque haud sciam, an de humanis operibus longe maximum : in quibus vis oratoris plerumque ab imperitis exitu et victoria judicatur; ubi adest armatus adversarius, qui sit et feriendus, et repellendus; ubi sæpe is, qui rei dominus futurus est, alienus atque iratus, aut etiam amicus adversario et inimicus tibi est; quum aut docendus is est, aut dedocendus, aut reprimendus, aut incitandus, aut omni ratione ad tempus, ad causam, oratione moderandus (in quo sæpe benivolentia ad odium, odium autem ad benivolentiam deducendum est); qui tanquam machinatione aliqua tum ad severitatem, tum ad remissionem animi, tum ad tristitiam, tum ad lætitiam est contorquendus.

Omnium sententiarum gravitate, omnium verborum ponderibus est utendum. Accedat oportet actio varia, vehemens, plena animi, plena spiritus, plena doloris, plena veritatis. In his operibus si quis illam artem comprehenderit, ut, tanquam Phidias, Minervæ signum efficere possit; non sane, quemadmodum in clypeo idem ille artifex, minora illa opera facere discat, laborabit.

XVIII. — Tum Catulus : Quo ista majora ac mirabiliora fecisti, eo me major exspectatio tenet, quibusnam

rationibus, quibusve præceptis ea tanta vis comparetur : non quo mea quidem jam intersit (neque enim ætas id mea desiderat, et aliud quoddam genus dicendi nos secuti sumus, qui nunquam sententias de manibus judicum vi quadam orationis extorsimus, ac potius placatis eorum animis, tantum, quantum ipsi patiebantur, accepimus), sed tamen ista tua, nullum ad usum meum, tantum cognoscendi studio adductus requiro.

Nec mihi opus est græco aliquo doctore, qui mihi pervulgata præcepta decantet, quum ipse nunquam forum, nunquam ullum judicium adspexerit : ut peripateticus ille dicitur Phormio; quum Annibal Carthagine expulsus Ephesum ad Antiochum venisset exsul, proque eo, quod ejus nomen erat magna apud omnes gloria, invitatus esset ab hospitibus suis, ut eum, quem dixi, si vellet, audiret; quumque se non nolle dixisset; locutus esse dicitur homo copiosus aliquot horas de imperatoris officio, et de omni re militari. Tum, quum ceteri, qui illum audierant, vehementer essent delectati, quærebant ab Annibale, quidnam ipse de illo philosopho judicaret. Pœnus non optime græce, sed tamen libere respondisse fertur, multos se deliros senes sæpe vidisse; sed qui magis, quam Phormio, deliraret, vidisse neminem.

Neque mehercule injuria. Quid enim aut arrogantius, aut loquacius fieri potuit, quam Annibali, qui tot annos de imperio cum populo romano omnium gentium victore certasset, græcum hominem, qui nunquam hostem, nunquam castra vidisset, nunquam denique minimam partem ullius publici muneris attigisset, præcepta de re militari dare? Hoc mihi facere omnes isti, qui de arte

dicendi præcipiunt, videntur : quod enim ipsi experti non sunt, id docent ceteros. Sed hoc minus fortasse errant, quod non te, ut Annibalem, sed pueros, aut adolescentulos docere conantur.

XIX. — Erras, Catule, inquit Antonius : nam egomet in multos jam Phormiones incidi. Quis enim est istorum Græcorum, qui quemquam nostrum quidquam intelligere arbitretur? Ac mihi quidem non ita molesti sunt; facile omnes perpetior et perfero. Nam aut aliquid afferunt, quod mihi non displiceat; aut efficiunt, ut me non didicisse minus pœniteat : dimitto autem eos non tam contumeliose, quam philosophum illum Annibal, et eo fortasse plus habeo etiam negotii; sed tamen est eorum doctrina, quantum ego judicare possum, perridicula.

Dividunt enim totam rem in duas partes, in causæ controversiam, et in quæstionis. Causam appellant, rem positam in disceptatione rerum et controversia; quæstionem autem, rem positam in infinita dubitatione. De causa præcepta dant; de altera parte dicendi mirum silentium est.

Denique quinque faciunt quasi membra eloquentiæ, invenire quid dicas, inventa disponere, deinde ornare verbis, post memoriæ mandare, tum ad extremum agere ac pronuntiare : rem sane non reconditam. Quis enim hoc non sua sponte viderit, neminem posse dicere, nisi et quid diceret, et quibus verbis, et quo ordine diceret, haberet, et ea meminisset? Atque hæc ego non reprehendo; sed ante oculos posita esse dico, ut eas item quatuor, quinque, sexve partes, vel etiam septem (quoniam aliter ab aliis digeruntur), in quas est ab his omnis oratio distributa.

Jubent enim exordiri ita, ut eum, qui audiat, benivolum nobis faciamus, et docilem, et attentum; deinde rem narrare, ita ut verisimilis narratio sit, ut aperta, ut brevis; post autem dividere causam, aut proponere; nostra confirmare argumentis, ac rationibus; deinde contraria refutare : tum autem alii conclusionem orationis, et quasi perorationem collocant; alii jubent, antequam peroretur, ornandi aut augendi causa, digredi; deinde concludere, ac perorare.

Ne hæc quidem reprehendo : sunt enim concinne distributa; sed tamen, id quod necesse fuit hominibus expertibus veritatis, non perite. Quæ enim præcepta principiorum et narrationum esse voluerunt, ea in totis orationibus sunt conservanda.

Nam ego mihi benivolum judicem facilius facere possum in cursu orationis, quam quum omnia sunt inaudita; docilem autem, non quum polliceor me demonstraturum, sed tum, quum doceo et explano; attentum vero, crebro tota actione excitandis mentibus judicum, non prima denuntiatione efficere possumus.

Jam vero narrationem quod jubent verisimilem esse, et apertam, et brevem, recte nos admonent; quod hæc narrationis magis putant esse propria, quam totius orationis, valde mihi videntur errare : omninoque in hoc omnis est error, quod existimant, artificium esse hoc quoddam non dissimile ceterorum, cujusmodi de ipso jure civili hesterno die Crassus componi posse dicebat : ut genera rerum primum exponerentur, in quo vitium est, si genus ullum prætermittatur; deinde singulorum generum partes, in quo et deesse aliquam partem, et

superare, mendosum est; tum verborum omnium definitiones, in quibus neque abesse quidquam decet, neque redundare.

Sed hoc si in jure civili, si etiam in parvis aut mediocribus rebus doctiores assequi possunt; non idem sentio tanta hac in re, tamque immensa, posse fieri. Sin autem qui arbitrantur, deducendi sunt ad eos, qui hæc docent; omnia jam explicata et perpolita assequentur : sunt enim innumerabiles de his rebus libri, neque abditi, neque obscuri. Sed videant, quid velint : ad ludendumne, an ad pugnandum arma sint sumturi. Aliud enim pugna et acies, aliud ludus campusque noster desiderat. Attamen ars ipsa ludicra armorum et gladiatori et militi prodest aliquid; sed animus acer, et præsens, et acutus idem atque versutus, invictos viros efficit, non difficilius arte conjuncta.

XX. Quare ego tibi oratorem sic jam instituam, si potero, ut, quid efficere possit, ante perspiciam. Sit enim mihi tinctus litteris; audierit aliquid, legerit, ista ipsa præcepta acceperit : tentabo, quid deceat, quid voce, quid viribus, quid spiritu, quid lingua efficere possit. Si intelligam posse ad summos pervenire, non solum hortabor ut elaboret, sed etiam, si vir quoque mihi bonus videbitur, obsecrabo : tantum ego in excellente oratore, et eodem viro bono, pono esse ornamenti universæ civitati. Sin videbitur, quum omnia summa fecerit, tamen ad mediocres oratores esse venturus : permittam ipsi, quid velit; molestus magnopere non ero. Sin plane abhorrebit, et erit absurdus: ut se contineat, aut ad aliud studium transferat, admonebo.

Nam neque is, qui optime potest, deserendus ullo modo est a cohortatione nostra, neque is, qui aliquid potest, deterrendus : quod alterum, divinitatis mihi cujusdam videtur; alterum, vel non facere, quod non optime possis, vel facere, quod non pessime facias, humanitatis; tertium vero illud, clamare contra quam deceat, et quam possit, hominis est, ut tu, Catule, de quodam declamatore dixisti, stultitiæ suæ quam plurimos testes domestico præconio colligentis.

De hoc igitur, qui erit talis, ut cohortandus adjuvandusque sit, ita loquamur, ut ei tradamus ea duntaxat, quæ nos usus docuit, ut nobis ducibus veniat eo, quo sine duce ipsi pervenimus, quoniam meliora docere non possumus.

XXI. Atque, ut a familiari nostro exordiar; hunc ego, Catule, Sulpicium, primum in causa parvula adolescentulum audivi, voce, et forma, et motu corporis, et reliquis rebus aptum ad hoc munus, de quo quærimus; oratione autem celeri et concitata, quod erat ingenii, et verbis effervescentibus, et paullo nimium redundantibus, quod erat ætatis, non sum aspernatus. Volo enim se efferat in adolescente fœcunditas : nam facilius sicut in vitibus revocantur ea, quæ sese nimium profuderunt, quam, si nihil valet materies, nova sarmenta cultura excitantur: ita volo esse in adolescente, unde aliquid amputem. Non enim potest in eo succus esse diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem assecutum.

Vidi statim indolem, neque dimisi tempus, et eum sum cohortatus, ut forum sibi ludum putaret esse ad dicendum; magistrum autem, quem vellet, eligeret; me quidem si

audiret, L. Crassum : quod iste arripuit, et ita sese facturum confirmavit, atque etiam addidit, gratiæ scilicet causa, me quoque sibi magistrum futurum. Vix annus intercesserat ab hoc sermone cohortationis meæ, quum iste accusavit C. Norbanum, defendente me : non est credibile, quid interesse mihi sit visum inter eum, qui tum erat, et qui anno ante fuerat. Omnino in illud genus eum Crassi magnificum atque præclarum natura ipsa ducebat; sed ea non satis proficere potuisset, nisi eodem studio atque imitatione intendisset, atque ita dicere consuesset, ut tota mente Crassum, atque omni animo intueretur.

XXII. Ergo hoc sit primum in preceptis meis, ut demonstremus, quem imitetur atque ita, ut, quæ maxime excellant in eo, quem imitabitur, ea diligentissime persequatur : tum accedat exercitatio, qua illum, quem ante delegerit, imitando effingat, atque ita exprimat, non ut multos imitatores sæpe cognovi, qui aut ea, quæ facilia sunt, aut etiam illa, quæ insignia ac pæne vitiosa, consectantur imitando.

Nihil est facilius, quam amictum imitari alicujus, aut statum, aut motum. Si vero etiam vitiosi aliquid est, id sumere, et in eo vitiosum esse, non magnum est, ut ille, qui nunc etiam, amissa voce, furit in republica, Furius, nervos in dicendo C. Fimbriæ, quos tamen habuit ille, non assequitur, oris pravitatem et verborum latitudinem imitatur : sed tamen ille nec deligere scivit, cujus potissimum similis esset, et in eo ipso, quem delegerat, imitari etiam vitia voluit.

Qui autem ita faciet, ut oportet, primum vigilet ne-

cesse est in deligendo; deinde, quem probavit, in eo, quæ maxime excellent, ea diligentissime persequatur. Quid enim causæ censetis esse, cur ætates extulerint singulæ singula prope genera dicendi? quod non tam facile in nostris oratoribus possumus judicare, quia scripta, ex quibus judicium fieri posset, non multa sane reliquerunt, quam in Græcis; ex quorum scriptis, cujusque ætatis quæ dicendi ratio voluntasque fuerit, intelligi potest.

Antiquissimi fere sunt, quorum quidem scripta constent, Pericles, atque Alcibiades, et eadem ætate Thucydides, subtiles, acuti, breves, sententiis magis, quam verbis abundantes. Non potuisset accidere, ut unum esset omnium genus, nisi aliquem sibi proponerent ad imitandum. Consecuti sunt hos Critias, Theramenes, Lysias: multa Lysiæ scripta sunt; nonnulla Critiæ; de Theramene audivimus. Omnes etiam tum retinebant illum Pericli succum; sed erant paullo uberiore filo. Ecce tibi exortus est Isocrates, magister istorum omnium, cujus e ludo, tanquam ex equo trojano, meri principes exierunt; sed eorum partim in pompa, partim in acie illustres esse voluerunt.

XXIII. Itaque et illi, Theopompi, Ephori, Philisti, Naucratæ, multique alii naturis differunt; voluntate autem similes sunt, et inter sese et magistri; et ii, qui se ad causas contulerunt, ut Demosthenes, Hyperides, Lycurgus, Æschines, Dinarchus, aliique complures, etsi inter se pares non fuerunt, tamen sunt omnes in eodem veritatis imitandæ genere versati, quorum quamdiu mansit imitatio, tamdiu genus illud dicendi studiumque vixit.

Posteaquam, exstinctis his, omnis eorum memoria sensim obscurata est et evanuit, alia quædam dicendi molliora ac remissiora genera viguerunt. Inde Demochares, quem aiunt sororis filium fuisse Demostheni; tum Phalereus ille Demetrius, omnium istorum, mea sententia, politissimus, aliique eorum similes exstiterunt. Quæ si volemus usque ad hoc tempus persequi; intelligemus, ut hodie Alabandensem illum Meneclem, et ejus fratrem Hieroclem, quos ego audivi, tota imitetur Asia, sic semper fuisse aliquem, cujus se similes plerique esse vellent.

Hanc igitur similitudinem qui imitatione assequi volet, tum exercitationibus crebris atque magnis, tum scribendo maxime persequatur : quod si hic noster Sulpicius faceret, multo ejus oratio esset pressior; in qua nunc interdum, ut in herbis rustici solent dicere, in summa ubertate inest luxuries quædam, quæ stylo depascenda est.

— Hic Sulpicius : Me quidem, inquit, recte mones, idque mihi gratum est; sed ne te quidem, Antoni, multum scriptitasse arbitror. Tum ille : Quasi vero, inquit, non ea præcipiam aliis, quæ mihi ipsi desint : sed tamen ne tabulas quidem conficere existimor. Verum et in hoc, ex re familiari mea, et in illo, ex eo, quod dico, quantulum id cumque est, quid faciam, judicari potest.

Atque esse tamen multos videmus, qui neminem imitentur, et suapte natura, quod velint, sine cujusquam similitudine consequantur : quod et in vobis animadverti recte potest, Cæsar, et Cotta; quorum alter inusitatum quidem nostris oratoribus leporem quemdam et salem,

alter acutissimum et subtilissimum dicendi genus est consecutus. Neque vero vester æqualis Curio, patre, mea sententia, vel eloquentissimo temporibus illis, quemquam mihi magnopere videtur imitari; qui tamen verborum gravitate, et elegantia, et copia, suam quamdam expressit quasi formam, figuramque dicendi : quod ego maxime potui judicare in ea causa, quam ille contra me apud centumviros pro fratribus Cossis dixit; in qua nihil illi defuit, quod non modo copiosus, sed etiam sapiens orator habere deberet.

XXIV. Verum, ut aliquando ad causas deducamus illum, quem instituimus, et eas quidem, in quibus plusculum negotii est, judiciorum atque litium : riserit aliquis fortasse hoc præceptum; est enim non tam acutum, quam necessarium, magisque monitoris non fatui, quam eruditi magistri : hoc ei primum præcipiemus, quascumque causas erit acturus, ut eas diligenter, penitusque cognoscat.

Hoc in ludo non præcipitur : faciles enim causæ ad pueros deferuntur. « Lex peregrinum vetat in murum adscendere; adscendit; hostes repulit; accusatur. » Nihil est negotii hujusmodi causam cognoscere. Recte igitur nihil de causa discenda præcipiunt : hæc est enim in ludo causarum fere formula. At vero in foro, tabulæ, testimonia, pacta, conventa, stipulationes, cognationes, affinitates, decreta, responsa, vita denique eorum, qui in causa versantur, tota cognoscenda est; quarum rerum negligentia plerasque causas, et maxime privatas (sunt enim multo sæpe obscuriores), videmus amitti.

Ita nonnulli, dum operam suam multam existimari

volunt, ut toto foro volitare, et a causa ad causam ire videantur, causas dicunt incognitas. In quo est illa quidem magna offensio, vel negligentiæ, susceptis rebus; vel perfidiæ, receptis; sed etiam illa major opinione, quod nemo potest de ea re, quam non novit, non turpissime dicere. Ita dum inertiæ vituperationem, quæ major est, contemnunt, assequuntur etiam illam, quam magis ipsi fugiunt, tarditatis.

Equidem soleo dare operam, ut de sua quisque re me ipse doceat, et, ut ne quis alius adsit, quo liberius loquatur, et agere adversarii causam, ut ille agat suam, et, quidquid de sua re cogitarit, in medium proferat. Itaque quum ille discessit, tres personas unus sustineo summa animi æquitate, meam, adversarii, judicis. Qui locus est talis, ut plus habeat adjumenti, quam incommodi, hunc judico esse dicendum; ubi plus mali, quam boni reperio, id totum abjudico atque ejicio.

Ita assequor, ut alio tempore cogitem, quid dicam, et alio dicam: quæ duo plerique, ingenio freti, simul faciunt; sed certe iidem illi melius aliquanto dicerent, si aliud sumendum sibi tempus ad cogitandum, aliud ad dicendum putarent. Quum rem penitus causamque cognovi, statim occurrit animo, quæ sit causa ambigui.

Nihil est enim, quod inter homines ambigatur, sive ex crimine causa constet, ut facinoris, sive ex controversia, ut hereditatis, sive ex deliberatione, ut belli, sive ex persona, ut laudis, sive ex disputatione, ut de ratione vivendi; in quo non, aut quid factum sit, aut fiat, futurumve sit, quæratur, aut quale sit, aut quid vocetur.

XXV. Ac nostræ fere causæ, quæ quidem sunt crimi-

num, plerumque infitiatione defenduntur. Nam et de pecuniis repetundis, quæ maximæ sunt, neganda fere sunt omnia; et de ambitu raro illud datur, ut possis liberalitatem ac benignitatem ab ambitu atque largitione sejungere; de sicariis, de veneficiis, de peculatu, infitiari necesse est. Id est igitur genus primum causarum in judiciis, ex controversia facti. In deliberationibus plerumque ex futuri, raro etiam ex instantis, aut facti.

Sæpe autem res non, sit, necne, sed qualis sit, quæritur: ut quum L. Opimii causam defendebat apud populum, audiente me, C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece negabat, sed id jure, pro salute patriæ, factum esse dicebat; ut eidem Carboni tribuno plebis, alia tum mente rempublicam capessenti, P. Africanus de Tib. Graccho interroganti, responderat, jure cæsum videri. Jure autem omnia defenduntur, quæ sunt ejus generis, ut aut oportuerit, aut licuerit, aut necesse fuerit, aut imprudentia, aut casu facta esse videantur.

Jam quid vocetur, quæritur, quum, quo verbo quid appellandum sit, contenditur: ut mihi ipsi cum hoc Sulpicio fuit in Norbani causa summa contentio. Pleraque enim de iis, quæ ab isto objiciebantur, quum confiterer, tamen ab illo majestatem minutam negabam: ex quo verbo, lege Apuleia, tota illa causa pendebat.

Atque in hoc genere causarum nonnulli præcipiunt, ut verbum illud, quod causam facit, lucide breviterque definiat. Quod mihi quidem perquam puerile videri solet. Alia est enim, quum inter doctos homines de iis ipsis rebus, quæ versantur in artibus, disputatur, verborum definitio: ut, quum quæritur, quid sit ars, quid sit lex,

quid sit civitas. In quibus hoc præcipit ratio atque doctrina, ut vis ejus rei, quam definias, sic exprimatur, ut neque absit quidquam, neque supersit.

Quod quidem in illa causa neque Sulpicius fecit, neque ego facere conatus sum. Nam, quantum uterque nostrum potuit, omni copia dicendi dilatavit, quid esset majestatem minuere. Etenim definitio primum reprehenso verbo uno, aut addito, aut demto, sæpe extorquetur e manibus; deinde genere ipso doctrinam redolet exercitationemque pæne puerilem; tum et in sensum et in mentem judicis intrare non potest : ante enim præterlabitur, quam percepta est.

XXVI. Sed in eo genere, in quo, quale sit quid, ambigitur, exsistit etiam ex scripti interpretatione sæpe contentio, in quo nulla potest esse nisi ex ambiguo, controversia. Nam illud ipsum, quum scriptum a sententia discrepat, genus quoddam habet ambigui : quod tum explicatur, quum ea verba, quæ desunt, suggesta sunt; quibus additis defenditur, sententiam scripti perspicuam fuisse. Et ex contrariis scriptis si quid ambigitur, non novum genus nascitur, sed superioris generis causa duplicatur; idque aut nunquam dijudicari poterit, aut ita dijudicabitur, ut referendis præteritis verbis, id scriptum, quodcumque defendimus, suppleatur. Ita fit, ut unum genus in iis causis, quæ propter scriptum ambiguntur, relinquatur, si est scriptum aliquid ambigue.

Ambiguorum autem quum plura genera sunt, quæ mihi videntur ii melius nosse, qui dialectici appellantur, hi autem nostri ignorare, qui non minus nosse debeant : tum illud est frequentissimum in omni consuetudine vel

sermonis vel scripti, quum idcirco aliquid ambigitur, quod aut verbum, aut verba sint prætermissa.

Iterum autem peccant, quum genus hoc causarum, quod in scripti interpretatione versatur, ab illis causis, in quibus, qualis quæque res sit, disceptatur, sejungunt: nusquam enim tam quæritur, quale sit genus ipsum rei, quam in scripto, quod totum a facti controversia separatum est.

Ita tria sunt omnino genera, quæ in disceptationem et controversiam cadere possunt: quid fiat, factum, futurumve sit; aut quale sit, aut quomodo nominetur. Nam et illud quidem, quod quidam Græci adjungunt, rectene factum sit, totum in eo est, quo, quale sit, quærimus.

XXVII. Sed jam ad institutum revertar meum. Quum igitur, accepto causæ genere et cognito, rem tractare cœpi, nihil prius constituo, quam, quid sit illud, quo mihi referenda sit omnis illa oratio, quæ sit propria quæstionis et judicii. Deinde illa duo diligentissime considero, quorum alterum commendationem habet nostram, aut eorum, quos defendimus; alterum est accommodatum ad eorum animos, apud quos dicimus, ad id, quod volumus, commovendos. Ita ratio omnis dicendi tribus ad persuadendum rebus est nixa: ut probemus vera esse ea, quæ defendimus; ut conciliemus nobis eos, qui audiunt; ut animos eorum, ad quemcumque causa postulabit motum, vocemus.

Ad probandum autem duplex est oratori subjecta materies: una rerum earum, quæ non excogitantur ab oratore, sed in re positæ, ratione tractantur; ut tabulæ, testimonia, pacta, conventa, quæstiones, leges, senatus-

consulta, res judicatæ, decreta, responsa, et reliqua, si quæ sunt, quæ non pariuntur ab oratore, sed ad oratorem a causa, atque a reis deferuntur: altera, quæ tota in disputatione et argumentatione oratoris collocata est.

Ita in superiore genere de tractandis argumentis, in hoc autem etiam de inveniendis cogitandum est. Atque isti quidem, qui docent, quum causas in plura genera secuerunt, singulis generibus argumentorum copiam suggerunt. Quod etiamsi ad instituendos adolescentulos magis aptum est, ut, simul ac posita sit causa, habeant, quo se referant, unde statim expedita possint argumenta depromere: tamen et tardi ingenii est, rivulos consectari, fontes rerum non videre, et jam ætatis est ususque nostri, a capite, quod velimus, arcessere, et, unde omnia manent, videre.

Et primum genus illud earum rerum, quæ ad oratorem deferuntur, meditatum nobis in perpetuum, ad omnem usum similium rerum, esse debebit: nam pro tabulis et contra tabulas; pro testibus et contra testes; pro quæstionibus et contra quæstiones; et item de ceteris rebus ejusdem generis, vel separatim dicere solemus de genere universo, vel definite de singulis temporibus, hominibus, causis: quos quidem locos (vobis hoc, Cotta, et Sulpici, dico) multa commentatione atque meditatione paratos atque expeditos habere debetis.

Longum est enim nunc me explicare, qua ratione aut confirmare, aut infirmare testes, tabulas, quæstiones oporteat. Hæc sunt omnia ingenii vel mediocris, exercitationis autem maximæ: artem quidem, et præcepta

duntaxat hactenus requirunt, ut certis dicendi luminibus ornentur.

Itemque illa, quæ sunt alterius generis, quæ tota ab oratore pariuntur, excogitationem non habent difficilem; explicationem magis illustrem perpolitamque desiderant. Itaque quum hæc duo nobis quærenda sint in causis, primum quid, deinde quomodo dicamus : alterum, quod totum arte tinctum videtur, tametsi artem requirit, tamen prudentiæ est pæne mediocris, quid dicendum sit, videre; alterum est, in quo oratoris vis illa divina, virtusque cernitur, ea, quæ dicenda sunt, ornate, copiose, varieque dicere.

XXVIII. Quare illam partem superiorem, quoniam semel ita vobis placuit, non recusabo, quo minus perpoliam atque conficiam (quantum consequar, vos judicabitis): quibus ex locis ad eas tres res, quæ ad fidem faciendam solæ valent, ducatur oratio, ut et concilientur animi, et doceantur, et moveantur [hæc sunt enim tria numero]. Ea vero quemadmodum illustrentur, præsto est, qui omnes docere possit, qui hoc primus in nostros mores induxit, qui maxime auxit, qui solus effecit.

Namque ego, Catule (dicam enim non reverens assentandi suspicionem), neminem esse oratorem paullo illustriorem arbitror, neque græcum, neque latinum, quem ætas nostra tulerit, quem non et sæpe, et diligenter audierim. Itaque, si quid est in me (quod jam sperare videor, quoniam quidem vos, his ingeniis homines, tantum operæ mihi ad audiendum datis), ex eo est, quod nihil quisquam unquam me audiente egit orator, quod non in memoria mea penitus insederit. Atque ego is, qui

sum, quantuscumque sum ad judicandum, omnibus auditis oratoribus, sine ulla dubitatione sic statuo et judico, neminem omnium tot et tanta, quanta sunt in Crasso, habuisse ornamenta dicendi.

Quamobrem si vos quoque hoc idem existimatis, non erit, ut opinor, iniqua partitio, si, quum ego hunc oratorem, quem nunc fingo, ut institui, crearo, aluero, confirmaro; tradam eum Crasso, et vestiendum, et ornandum.

— Tum Crassus : Tu vero, inquit, Antoni, perge, ut instituisti. Neque enim est boni, neque liberalis parentis, quem procrearit et eduxerit, eum non et vestire, et ornare, præsertim quum te locupletem esse negare non possis. Quod enim ornamentum, quæ vis, qui animus, quæ dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda non dubitavit excitare reum consularem, et ejus diloricare tunicam, et judicibus cicatrices adversas senis imperatoris ostendere? qui idem, hoc accusante Sulpicio, quum hominem seditiosum furiosumque defenderet, non dubitavit seditiones ipsas ornare, ac demonstrare gravissimis verbis, multos sæpe impetus populi non injustos esse; quos præstare nemo possit? multas etiam e republica seditiones sæpe esse factas, ut quum reges essent exacti, ut quum tribunitia potestas esset constituta? illam Norbani seditionem, ex luctu civium, et ex Cæpionis odio, qui exercitum amiserat, neque reprimi potuisse, et jure esse conflatam?

Potuit hic locus tam anceps, tam inauditus, tam lubricus, tam novus, sine quadam incredibili vi ac facultate dicendi tractari? Quid ego de Cn. Manlii, quid de Q. Re-

gis commiseratione dicam? quid de aliis innumerabilibus? in quibus non hoc maxime enituit, quod tibi omnes dant, acumen quoddam singulare; sed hæc ipsa, quæ nunc ad me delegare vis, ea semper in te eximia et præstantia fuerunt.

XXIX. — Tum Catulus : Ego vero, inquit, in vobis hoc maxime admirari soleo, quod, quum inter vos in dicendo dissimillimi sitis, ita tamen uterque vestrum dicat, ut ei nihil neque a natura denegatum, neque a doctrina non delatum esse videatur. Quare, Crasse, neque tu tua suavitate nos privabis, ut, si quid ab Antonio aut prætermissum, aut relictum sit, non explices; neque te, Antoni, si quid non dixeris, existimabimus non potuisse potius, quam a Crasso dici maluisse.

— Hic Crassus : Quin tu, inquit, Antoni, omittis ista, quæ proposuisti, quæ nemo horum desiderat : quibus ex locis ea, quæ dicenda sint in causis, reperiantur. Quæ quanquam abs te novo quodam modo, præclareque dicuntur, sunt tamen et re faciliora, et præceptis pervagata. Illa, deprome nobis, unde afferas, quæ sæpissime tractas, semperque divinitus.

— Depromam equidem, inquit Antonius, et quo facilius id a te exigam, quod peto, nihil tibi a me postulanti recusabo. Meæ totius orationis, et istius ipsius in dicendo facultatis, quam modo Crassus in cœlum verbis extulit, tres sunt rationes, ut ante dixi : una conciliandorum hominum, altera docendorum, tertia concitandorum.

Harum trium partium prima lenitatem orationis, secunda acumen, tertia vim desiderat. Nam hoc necesse est, ut is, qui nobis causam adjudicaturus sit, aut in-

clinatione voluntatis propendeat in nos, aut defensionis argumentis adducatur, aut animi permotione cogatur. Sed quoniam illa pars, in qua rerum ipsarum explicatio ac defensio posita est, videtur omnem hujus generis quasi doctrinam continere, de ea primum loquemur, et pauca dicemus. Pauca enim sunt, quæ usu jam tractata, et animo quasi habere notata videamur.

XXX. Ac tibi sapienter monenti, L. Crasse, libenter assentiemur, ut singularum causarum defensiones, quas solent magistri pueris tradere, relinquamus; aperiamus autem ea capita, unde omnis ad omnem et causam et orationem disputatio ducitur. Neque enim, quoties verbum aliquod est scribendum nobis, toties ejus verbi litteræ sunt cogitatione conquirendæ; nec quoties causa dicenda est, toties ad ejus causæ seposita argumenta revolvi nos oportet; sed habere certos locos, qui, ut litteræ ad verbum scribendum, sic illi ad causam explicandam, statim occurrant.

Sed hi loci ei demum oratori prodesse possunt, qui est versatus in rebus, vel usu, quem ætas denique affert, vel auditione et cogitatione, quæ studio et diligentia præcurrit ætatem. Nam si tu mihi quamvis eruditum hominem adduxeris, quamvis acrem et acutum in cogitando, quamvis ad pronuntiandum expeditum, si erit idem in consuetudine civitatis, in exemplis, in institutis, in moribus ac voluntatibus civium suorum hospes, non multum ei loci proderunt illi, ex quibus argumenta promuntur. Subacto mihi ingenio opus est, ut agro non semel arato, sed novato et iterato, quo meliores fœtus possit et grandiores edere. Subactio autem est usus, auditio, lectio, litteræ.

Ac primum naturam causæ videat, quæ nunquam latet, factumne sit, quæratur, an, quale sit, an, quod nomen habeat : quo perspecto, statim occurrit naturali quadam prudentia, non his subductionibus, quas isti docent, quid faciat causam, id est, quo sublato controversia stare non possit; deinde, quid veniat in judicium, quod isti sic jubent quærere : Interfecit Opimius Gracchum : quid facit causam? quod reipublicæ causa, quum ex senatusconsulto ad arma vocasset : hoc tolle, causa non erit. At id ipsum negat contra leges licuisse Decius. Veniet igitur in judicium, licueritne ex senatusconsulto, servandæ reipublicæ causa. Perspicua sunt hæc quidem, et in vulgari prudentia sita; sed illa quærenda, quæ ab accusatore et defensore argumenta, ad id, quod in judicium venit, spectantia, debeant afferri.

XXXI. Atque hic illud videndum est, in quo summus est error istorum magistrorum, ad quos liberos nostros mittimus, non quo hoc quidem ad dicendum magnopere pertineat, sed tamen ut videatis, quam sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi videntur, hebes atque impolitum. Constituunt enim in partiendis orationum modis duo genera causarum : unum appellant, in quo, sine personis atque temporibus, de universo genere quæratur; alterum, quod personis certis et temporibus definiatur : ignari, omnes controversias ad universi generis vim et naturam referri.

Nam in ea ipsa causa, de qua ante dixi, nihil pertinet ad oratoris locos Opimii persona, nihil Decii. De ipso enim universo genere infinita quæstio est, « Num pœna « videatur esse afficiendus, qui civem ex senatusconsulto

« patriæ conservandæ causa interemerit, quum id per le« ges non liceret. » Nulla denique est causa, in qua id, quod in judicium venit, ex reorum personis, non generum ipsorum universa disputatione quæratur.

Quin etiam in iis ipsis, ubi de facto ambigitur, ceperitne contra leges pecunias P. Decius, argumenta et criminum et defensionis revocentur oportet ad genus, et ad naturam universam : quod sumtuosus, de luxuria; quod alieni appetens, de avaritia; quod seditiosus, de turbulentis et malis civibus; quod a multis arguitur, de genere testium : contraque, quæ pro reo dicentur, omnia necessario a tempore atque homine ad communes rerum et generum summas revolventur.

Atque hæc forsitan homini, non omnia, quæ sunt in natura rerum, celeriter animo comprehendenti, permulta videantur, quæ veniant in judicium tum, quum de facto quæratur : sed tamen criminum est multitudo, non defensionum aut locorum, infinita.

XXXII. Quæ vero, quum de facto non ambigitur, quæruntur, qualia sint; ea si ex reis numeres, et innumerabilia sunt, et obscura; si ex rebus, valde et modica, et illustria. Nam si Mancini causam in uno Mancino ponimus, quotiescumque is, quem pater patratus dediderit, receptus non erit, toties causa nova nascetur. Sin illa controversia causam facit, videaturne ei, quem pater patratus dediderit, si is non sit receptus, postliminium esse : nihil ad artem dicendi, nec ad argumenta defensionis, Mancini nomen pertinet.

Ac, si quid affert præterea hominis aut dignitas, aut indignitas, extra quæstionem est, et ea tamen ipsa oratio

ad universi generis disputationem referatur necesse est. Hæc ego non eo consilio disputo, ut homines eruditos redarguam : quanquam reprehendendi sunt, qui in genere definiendo istas causas describunt in personis et in temporibus positas esse.

Nam etsi incurrunt tempora, et personæ, tamen intelligendum est, non ex iis, sed ex genere quæstionis pendere causas. Sed hoc nihil ad me : nullum enim nobis certamen cum istis esse debet. Tantum satis est intelligi, ne hoc quidem eos consecutos, quod in tanto otio, etiam sine hac forensi exercitatione, efficere potuerunt, ut genera rerum discernerent, eaque paullo subtilius explicarent. Verum hoc (ut dixi) nihil ad me. Illud ad me, ac multo etiam magis ad vos, Cotta noster et Sulpici : quomodo nunc se istorum artes habent, pertimescenda est multitudo causarum : est enim infinita, si in personis ponitur; quot homines, tot causæ : sin ad generum universas quæstiones referuntur; ita modicæ et paucæ sunt, ut eas omnes, diligentes, et memores, et sobrii oratores percursas animo, et, prope dicam, decantatas habere debeant : nisi forte existimatis, a M'. Curio causam didicisse L. Crassum, et ea re multa attulisse, quamobrem, postumo non nato, Curium tamen heredem Coponii esse oporteret.

Nihil ad copiam argumentorum, neque ad causæ vim ac naturam nomen Coponii, aut Curii, pertinuit. In genere erat universo rei negotiique, non in tempore ac nominibus, omnis quæstio : Quum scriptum ita sit, SI MIHI FILIUS GENITUR, ISQUE PRIUS MORITUR, et cetera, TUM UT MIHI ILLE SIT HERES : si natus filius non sit; vi-

deaturne is, qui filio mortuo institutus heres sit, heres esse.

XXXIII. Perpetui juris, et universi generis quæstio non hominum nomina, sed rationem dicendi, et argumentorum fontes desiderat. In quo etiam isti nos jurisconsulti impediunt, a discendoque deterrent. Video enim in Catonis et Bruti libris nominatim fere referri, quid alicui de jure viro aut mulieri responderint : credo, ut putaremus, in hominibus, non in re, consultationis aut dubitationis causam aliquam fuisse ; ut, quod homines essent innumerabiles, debilitati a jure cognoscendo, voluntatem discendi simul cum spe perdiscendi abjiceremus. Sed hæc Crassus aliquando nobis expediet, et exponet descripta generatim : est enim, ne forte nescias, heri nobis ille hoc, Catule, pollicitus, se jus civile, quod nunc diffusum et dissipatum est, in certa genera coacturum, et ad artem facile redacturum.

— Et quidem, inquit Catulus, haudquaquam id est difficile Crasso, qui et, quod disci potuit de jure, didicit ; et, quod iis, qui eum docuerunt, defuit, ipse afferet : ut, quæ sint in jure, vel apte describere, vel ornate illustrare possit.

— Ergo ista, inquit Antonius, tum a Crasso discemus, quum se de turba et a subselliis in otium, ut cogitat, soliumque contulerit.

— Jam id quidem sæpe, inquit Catulus, ex eo audivi, quum diceret, sibi certum esse, a judiciis causisque discedere ; sed, ut ipsi soleo dicere, non licebit : neque enim ipse auxilium suum sæpe a viris bonis frustra implorari patietur, neque id æquo animo feret civitas ; quæ si voce

L. Crassi carebit, ornamento quodam sese spoliatam putabit. —Nam hercle, inquit Antonius, si hæc vere a Catulo dicta sunt, tibi mecum in eodem est pistrino, Crasse, vivendum; et istam oscitantem et dormitantem sapientiam Scævolarum et ceterorum beatorum otio concedamus.

—Arrisit hic Crassus leniter, et, Pertexe modo, inquit, Antoni, quod exorsus es : me tamen ista oscitans sapientia, simul atque ad eam confugero, in libertatem vindicabit.

XXXIV. — Hujus quidem loci, quem modo sum exorsus, hic est finis, inquit Antonius : quoniam intelligitur, non in hominum innumerabilibus personis, neque in infinita temporum varietate, sed in generum causis atque naturis omnia sita esse, quæ in dubium vocarentur; genera autem esse definita, non solum numero, sed etiam paucitate : ut eam materiem orationis, quæ cujusque esset generis, studiosi qui essent dicendi, omnibus locis descriptam, instructam, ornatamque comprehenderent, rebus dico et sententiis.

Eæ vi sua verba parient, quæ semper satis ornata mihi quidem videri solent, si ejusmodi sunt, ut ea res ipsa peperisse videatur. Ac, si verum quæritis, quod mihi quidem videatur (nihil enim aliud affirmare possum, nisi sententiam et opinionem meam) : hoc instrumentum causarum et generum universorum in forum deferre debemus, neque, ut quæque res delata ad nos erit, tum denique scrutari locos, ex quibus argumenta eruamus : quæ quidem omnibus, qui ea mediocriter modo considerarint, studio adhibito et usu, pertractata esse possunt; sed tamen animus referendus est ad ea capita, et ad illos, quos sæpe jam

appellavi, locos, ex quibus omnia ad omnem orationem inventa ducuntur.

Atque hoc totum est sive artis, sive animadversionis, sive consuetudinis, nosse regiones, intra quas venere et pervestiges, quod quæras. Ubi eum locum omnem cogitatione sepseris, si modo usum rerum percallueris, nihil te effugiet, atque omne, quod erit in re, occurret atque incidet.

XXXV. Et sic, quum ad inveniendum in dicendo tria sint; acumen, deinde ratio, quam licet (si volumus) appellemus artem, tertium diligentia : non possum equidem non ingenio primas concedere; sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam ex tarditate incitat.

Diligentia, inquam, quæ quum omnibus in rebus, tum in causis defendendis plurimum valet. Hæc præcipue colenda est nobis; hæc semper adhibenda; hæc nihil est quod non assequatur. Causa ut penitus, quod initio dixi, nota sit, diligentia est; ut adversarium attente audiamus, atque ut ejus non solum sententias, sed etiam verba omnia excipiamus, vultus denique perspiciamus omnes, qui sensus animi plerumque indicant, diligentia est. Id tamen dissimulanter facere, ne sibi ille aliquid proficere videatur, prudentia est.

Deinde ut in iis locis, quos proponam paullo post, pervolvatur animus, ut se penitus insinuet in causam, ut sit cura et cogitatione intentus, diligentia est; ut his rebus adhibeat, tanquam lumen aliquod, memoriam, ut vocem, ut vires : hæc magna sunt.

Inter ingenium quidem et diligentiam perpaullulum loci reliquum est arti. Ars demonstrat tantum, ubi quæ-

ras, atque ubi sit illud, quod studeas invenire; reliqua sunt in cura, attentione animi, cogitatione, vigilantia, assiduitate, labore; complectar uno verbo, quo sæpe jam usi sumus, diligentia; qua una virtute omnes virtutes reliquæ continentur.

Nam orationis quidem copia videmus ut abundent philosophi, qui, ut opinor (sed tu hæc, Catule, melius), nulla dant præcepta dicendi, nec idcirco minus, quæcumque res proposita est, suscipiunt, de qua copiose et abundanter loquantur.

XXXVI. Tum Catulus, Est, inquit, ut dicis, Antoni, ut plerique philosophi nulla tradant præcepta dicendi, et habeant paratum tamen, quid de quaque re dicant. Sed Aristoteles, is, quem maxime ego admiror, proposuit quosdam locos, ex quibus omnis argumenti via, non modo ad philosophorum disputationem, sed etiam ad hanc, qua in causis utimur, inveniretur: a quo quidem homine jamdudum, Antoni, non aberrat oratio tua, sive tu similitudine illius divini ingenii in eadem incurris vestigia, sive etiam illa ipsa legisti atque didicisti; quod quidem magis verisimile videtur. Plus enim te operæ græcis dedisse rebus video, quam putaramus.

Tum ille, Verum, inquit, ex me audies, Catule: semper ego existimavi, jucundiorem et probabiliorem huic populo oratorem fore, qui primum quam minimam artificii alicujus, deinde nullam græcarum rerum significationem daret. Atque ego idem existimavi, pecudis esse, non hominis, quum tantas res Græci susciperent, profiterentur, agerent, seseque et videndi res obscurissimas, et bene vivendi, et copiose dicendi rationem hominibus

daturos pollicerentur, non admovere aurem, et, si palam audire eos non auderes, ne minueres apud tuos cives auctoritatem tuam, subauscultando tamen excipere voces eorum, et procul, quid narrarent, attendere. Itaque feci, Catule, et istorum omnium summatim causas et genera ipsa gustavi.

XXXVII. Valde hercule, inquit Catulus, timide, tanquam ad aliquem libidinis scopulum, sic tuam mentem ad philosophiam appulisti, quam hæc civitas aspernata numquam est. Nam et referta quondam Italia Pythagoreorum fuit, tum, quum erat in hac gente magna illa Græcia: ex quo etiam quidam Numam Pompilium, regem nostrum, fuisse Pythagoreum ferunt; qui annis permultis ante fuit, quam ipse Pythagoras: quo etiam major vir habendus est, quum illam sapientiam constituendæ civitatis duobus prope sæculis ante cognovit, quam eam Græci natam esse senserunt. Et certe non tulit ullos hæc civitas aut gloria clariores, aut auctoritate graviores, aut humanitate politiores, P. Africano, C. Lælio, L. Furio, qui secum eruditissimos homines ex Græcia palam semper habuerunt.

Atque ego ex istis sæpe audivi, quum dicerent, pergratum Athenienses et sibi fecisse, et multis principibus civitatis, quod, quum ad senatum legatos de suis maximis rebus mitterent, tres illius ætatis nobilissimos philosophos misissent, Carneadem, et Critolaum, et Diogenem. Itaque eos, dum Romæ essent, et a se, et ab aliis frequenter auditos: quos tu quum haberes auctores, Antoni, miror, cur philosophiæ, sicut Zethus ille Pacuvianus, prope bellum indixeris.

Minime, inquit Antonius; ac sic decrevi philosophari potius, ut Neoptolemus apud Ennium : « Paucis; nam omnino haud placet. » Sed tamen hæc est mea sententia, quam videbar exposuisse : ego ista studia non improbo, moderata modo sint; opinionem istorum studiorum, et suspicionem artificii apud eos, qui res judicent, oratori adversariam esse arbitror : imminuit enim et oratoris auctoritatem, et orationis fidem.

XXXVIII. Sed, ut eo revocetur, unde huc declinavit oratio, ex tribus istis clarissimis philosophis, quos Romam venisse dixisti, videsne Diogenem fuisse, qui diceret, artem se tradere bene disserendi, et vera ac falsa dijudicandi, quam verbo græco διαλεκτικήν appellaret? In hac arte, si modo est hæc ars, nullum est præceptum, quo modo verum inveniatur, sed tantum est, quo modo judicetur.

Nam et omne, quod eloquimur sic, ut id aut esse dicamus, aut non esse; et, si simpliciter dictum sit, suscipiunt dialectici, ut judicent, verumne sit, an falsum; et, si conjuncte sit elatum, et adjuncta sint alia, judicent, rectene adjuncta sint; et verane summa sit uniuscujusque rationis; et ad extremum ipsi se compungunt suis acuminibus, et multa quærendo, reperiunt non modo ea, quæ jam non possint ipsi dissolvere, sed etiam quibus ante exorsa, et potius detexta prope, retexantur.

Hic nos igitur stoicus iste nihil adjuvat, quoniam, quemadmodum inveniam quid dicam, non docet; atque idem etiam impedit, quod et multa reperit, quæ neget ullo modo posse dissolvi, et genus sermonis affert non liquidum, non fusum ac profluens, sed exile, aridum,

torum sedes ac loci : nam et conjuncta quæremus, et genera, et partes generibus subjectas, et similitudines, et dissimilitudines, et contraria, et consequentia, et consentanea, et quasi præcurrentia, et repugnantia, et causas rerum vestigabimus, et ea, quæ ex causis orta sunt; et majora, paria, minora quæremus.

XL. Ex conjunctis sic argumenta ducuntur: « Si pietati « summa tribuenda laus est, debetis moveri, quum Q. Me- « tellum tam pie lugere videatis. »

Ex genere autem : « Si magistratus in populi romani « potestate esse debent, quid Norbanum accusas, cujus « tribunatus voluntati paruit civitatis ? »

Ex parte autem ea, quæ est subjecta generi : « Si om- « nes, qui reipublicæ consulunt, cari nobis esse debent, « certe in primis imperatores, quorum consiliis, virtute, « periculis, retinemus et nostram salutem, et imperii « dignitatem. »

Ex similitudine autem : « Si feræ partus suos dili- « gunt, qua nos in liberos nostros indulgentia esse de- « bemus ? »

At ex dissimilitudine : « Si barbarorum est in diem « vivere, nostra consilia sempiternum tempus spectare « debent. » Atque utroque in genere et similitudinis, et dissimilitudinis, exempla sunt ex aliorum factis, aut dictis, aut eventis, et fictæ narrationes sæpe ponendæ.

Jam ex contrario : « Si Gracchus nefarie, præclare « Opimius. »

Ex consequentibus : « Si et ferro interfectus ille, et tu « inimicus ejus cum gladio cruento comprehensus es in « illo ipso loco, et nemo præter te ibi visus est, et causa

« nemini, et tu semper audax ; quid est, quod de facinore « dubitare possimus ? »

Ex consentaneis, et præcurrentibus, et repugnantibus, ut olim Crassus adolescens : « Non, si Opimium « defendisti, Carbo, idcirco et isti bonum civem puta« bunt; simulasse te, et aliud quid quæsisse perspicuum « est, quod Tib. Gracchi mortem sæpe in concionibus « deplorasti, quod P. Africani necis socius fuisti, quod « eam legem in tribunatu tulisti, quod semper a bonis « dissensisti. »

Ex causis autem rerum sic : « Avaritiam si tollere vul« tis, mater ejus est tollenda, luxuries. »

Ex iis autem, quæ sunt orta de causis : « Si ærarii « copiis et ad belli adjumenta, et ad ornamenta pacis « utimur, vectigalibus serviamus. »

Majora autem, et minora, et paria comparabimus sic.

Ex majore : « Si bona existimatio divitiis præstat, et « pecunia tantopere expetitur, quanto gloria magis est « expetenda ? »

Ex minore sic :

. . . . Hic parvæ consuetudinis
Causa hujus mortem tam fert familiariter :
Quid si ipse amasset? quid mihi hic faciet patri?

Ex pari sic : « Est ejusdem et eripere, et contra rem« publicam largiri pecunias. »

Foris autem assumuntur ea, quæ non sua vi, sed extranea sublevantur, ut hæc : « Hoc verum est; dixit enim « Q. Lutatius. » — « Hoc falsum est; habita enim quæstio « est. » — « Hoc sequi necesse est; recito enim tabulas. »

De quo genere toto paullo ante dixi.

XLI. Hæc, ut brevissime dici potuerunt, ita a me dicta sunt. Ut enim si aurum cui, quod esset multifariam defossum, commonstrare vellem, satis esse deberet, si signa et notas ostenderem locorum, quibus cognitis ille sibi ipse foderet, et id, quod vellet, parvulo labore, nullo errore, inveniret : sic has ego argumentorum novi notas, quæ illa mihi quærenti demonstrant, ubi sint; reliqua, cura et cogitatione eruuntur.

Quod autem argumentorum genus cuique causarum generi maxime conveniat, non est artis exquisitæ præscribere, sed est mediocris ingenii judicare. Neque enim nunc id agimus, ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut doctissimis hominibus usus nostri quasi quædam monita tradamus. His igitur locis in mente et cogitatione defixis, et in omni re ad dicendum posita excitatis, nihil erit, quod oratorem effugere possit, non modo in forensibus disceptationibus, sed omnino in ullo genere dicendi.

Si vero assequetur, ut talis videatur, qualem se videri velit, et animos eorum ita afficiat, apud quos aget, ut eos, quocumque velit, vel trahere, vel rapere possit; nihil profecto præterea ad dicendum requiret.

Jam illud videmus nequaquam satis esse, reperire quid dicas, nisi id inventum tractare possis. Tractatio autem varia esse debet, ne aut cognoscat artem, qui audiat, aut defatigetur similitudinis satietate. Proponi oportet, quid afferas, et id quare ita sit, ostendere; et iisdem illis locis interdum concludere, relinquere alias, alioque transire; sæpe non proponere, ac ratione ipsa afferenda, quid proponendum fuerit, declarare; si cui quid simile dicas, prius ut simile confirmes; deinde, quod agitur,

adjungas; puncta argumentorum plerumque ut occulas, ne quis ea numerare possit, ut re distinguantur, verbis confusa esse videantur.

XLII. Hæc ut et properans, et apud doctos, et semidoctus ipse percurro, ut aliquando ad illa majora veniamus. Nihil est enim in dicendo, Catule, majus, quam ut faveat oratori is, qui audiet, utque ipse sic moveatur, ut impetu quodam animi et perturbatione magis, quam judicio, aut consilio, regatur. Plura enim multo homines judicant odio, aut amore, aut cupiditate, aut iracundia, aut dolore, aut lætitia, aut spe, aut timore, aut errore, aut aliqua permotione mentis, quam veritate, aut præscripto, aut juris norma aliqua, aut judicii formula, aut legibus. Quare, nisi quid vobis aliud placet, ad illa pergamus.

— Paullum, inquit Catulus, etiam nunc deesse videtur iis rebus, Antoni, quas exposuisti, quod sit tibi ante explicandum, quam illuc proficiscare, quo te dicis intendere. — Quidnam? inquit. — Qui ordo tibi placeat, inquit Catulus, et quæ dispositio argumentorum, in qua tu mihi semper deus videri soles.

— Vide quam sim in isto genere, inquit, Catule, deus: non mehercule mihi, nisi admonito, venisset in mentem: ut possis existimare, me in ea, in quibus nonnunquam aliquid efficere videor, usu solere in dicendo, vel casu potius incurrere. Ac res quidem ista, quam ego, quia non noram, sic, tanquam ignotum hominem, præteribam, tantum potest in dicendo, ut ad vincendum nulla plus possit.

Sed tamen mihi videris ante tempus a me rationem or-

XLI. Hæc, ut brevissime dici potuerunt, ita a me dicta sunt. Ut enim si aurum cui, quod esset multifariam defossum, commonstrare vellem, satis esse deberet, si signa et notas ostenderem locorum, quibus cognitis ille sibi ipse foderet, et id, quod vellet, parvulo labore, nullo errore, inveniret: sic has ego argumentorum novi notas, quæ illa mihi quærenti demonstrant, ubi sint; reliqua, cura et cogitatione eruuntur.

Quod autem argumentorum genus cuique causarum generi maxime conveniat, non est artis exquisitæ præscribere, sed est mediocris ingenii judicare. Neque enim nunc id agimus, ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut doctissimis hominibus usus nostri quasi quædam monita tradamus. His igitur locis in mente et cogitatione defixis, et in omni re ad dicendum posita excitatis, nihil erit, quod oratorem effugere possit, non modo in forensibus disceptationibus, sed omnino in ullo genere dicendi.

Si vero assequetur, ut talis videatur, qualem se videri velit, et animos eorum ita afficiat, apud quos aget, ut eos, quocumque velit, vel trahere, vel rapere possit; nihil profecto præterea ad dicendum requiret.

Jam illud videmus nequaquam satis esse, reperire quid dicas, nisi id inventum tractare possis. Tractatio autem varia esse debet, ne aut cognoscat artem, qui audiat, aut defatigetur similitudinis satietate. Proponi oportet, quid afferas, et id quare ita sit, ostendere; et iisdem illis locis interdum concludere, relinquere alias, alioque transire; sæpe non proponere, ac ratione ipsa afferenda, quid proponendum fuerit, declarare; si cui quid simile dicas, prius ut simile confirmes; deinde, quod agitur,

adjungas; puncta argumentorum plerumque ut occulas, ne quis ea numerare possit, ut re distinguantur, verbis confusa esse videantur.

XLII. Hæc ut et properans, et apud doctos, et semidoctus ipse percurro, ut aliquando ad illa majora veniamus. Nihil est enim in dicendo, Catule, majus, quam ut faveat oratori is, qui audiet, utque ipse sic moveatur, ut impetu quodam animi et perturbatione magis, quam judicio, aut consilio, regatur. Plura enim multo homines judicant odio, aut amore, aut cupiditate, aut iracundia, aut dolore, aut lætitia, aut spe, aut timore, aut errore, aut aliqua permotione mentis, quam veritate, aut præscripto, aut juris norma aliqua, aut judicii formula, aut legibus. Quare, nisi quid vobis aliud placet, ad illa pergamus.

— Paullum, inquit Catulus, etiam nunc deesse videtur iis rebus, Antoni, quas exposuisti, quod sit tibi ante explicandum, quam illuc proficiscare, quo te dicis intendere. — Quidnam? inquit. — Qui ordo tibi placeat, inquit Catulus, et quæ dispositio argumentorum, in qua tu mihi semper deus videri soles.

— Vide quam sim in isto genere, inquit, Catule, deus: non mehercule mihi, nisi admonito, venisset in mentem: ut possis existimare, me in ea, in quibus nonnunquam aliquid efficere videor, usu solere in dicendo, vel casu potius incurrere. Ac res quidem ista, quam ego, quia non noram, sic, tanquam ignotum hominem, præteribam, tantum potest in dicendo, ut ad vincendum nulla plus possit.

Sed tamen mihi videris ante tempus a me rationem or-

dinis et disponendarum rerum requisisse. Nam si ego omnem vim oratoris in argumentis, et in re ipsa per se comprobanda posuissem, tempus esset jam de ordine argumentorum, et de collocatione aliquid dicere : sed quum tria sint a me proposita, de uno dictum; quum de duobus reliquis dixero, tum erit denique de disponenda tota oratione quærendum.

XLIII. Valet igitur multum ad vincendum, probari mores, instituta, et facta, et vitam eorum, qui agent causas, et eorum, pro quibus; et item improbari adversariorum; animosque eorum, apud quos agitur, conciliari quam maxime ad benivolentiam quum erga oratorem, tum erga illum, pro quo dicet orator. Conciliantur autem animi dignitate hominis, rebus gestis, existimatione vitæ : quæ facilius ornari possunt, si modo sunt, quam fingi, si nulla sunt. Sed hæc adjuvant in oratore, lenitas vocis, vultus, pudoris significatio, verborum comitas : si quid persequare acrius, ut invitus et coactus facere videare. Facilitatis, liberalitatis, mansuetudinis, pietatis, grati animi, non appetentis, non avidi, signa proferri perutile est; eaque omnia, quæ proborum, demissorum, non acrium, non pertinacium, non litigiosorum, non acerborum sunt, valde benivolentiam conciliant, abalienantque ab iis, in quibus hæc non sunt. Itaque eadem sunt in adversarios ex contrario conferenda.

Sed genus hoc totum orationis in iis causis excellet, in quibus minus potest inflammari animus judicis acri et vehementi quadam incitatione. Non enim semper fortis oratio quæritur, sed sæpe placida, summissa, lenis, quæ maxime commendat reos. Reos autem appello non eos

modo, qui arguuntur, sed omnes, quorum de re disceptatur : sic enim olim loquebantur.

Horum igitur exprimere mores oratione, justos, integros, religiosos, timidos, perferentes injuriarum, mirum quiddam valet; et hoc vel in principiis, vel in re narranda, vel in peroranda, tantam habet vim, si est suaviter et cum sensu tractatum, ut sæpe plus, quam causa, valeat. Tantum autem efficitur sensu quodam, ac ratione dicendi, ut quasi mores oratoris effingat oratio. Genere enim quodam sententiarum, et genere verborum, adhibita etiam actione leni, facilitatemque significanti, efficitur, ut probi, ut bene morati, ut boni viri esse videantur.

XLIV. Huic autem est illa dispar adjuncta ratio orationis, quæ alio quodam genere mentes judicum permovet, impellitque, ut aut oderint, aut diligant, aut invideant, aut salvum velint, aut metuant, aut sperent, aut cupiant, aut abhorreant, aut lætentur, aut mœreant, aut misereantur, aut punire velint, aut ad eos motus adducantur, si qui finitimi sunt, et propinqui his ac talibus animi perturbationibus.

Atque illud optandum est oratori, ut aliquam permotionem animorum sua sponte ipsi afferant ad causam judices, ad id, quod utilitas oratoris feret, accommodatam. Facilius est enim currentem (ut aiunt) incitare, quam commovere languentem. Sin id, aut non erit, aut erit obscurius, sicut medico diligenti, priusquam conetur ægro adhibere medicinam, non solum morbus ejus, cui mederi volet, sed etiam consuetudo valentis, et natura corporis cognoscenda est : sic equidem quum aggredior ancipitem causam et gravem ad animos judicum pertra-

etandos, omni mente in ea cogitatione curaque versor, ut odorer, quam sagacissime possim, quid sentiant, quid existiment, quid exspectent, quid velint, quo deduci oratione facillime posse videantur.

Si se dant, et, ut ante dixi, sua sponte, quo impellimus, inclinant atque propendent; accipio quod datur, et ad id, unde aliquis flatus ostenditur, vela do. Sin est integer quietusque judex, plus est operis : sunt enim omnia dicendo excitanda, nihil adjuvante natura. Sed tantam vim habet illa, quæ recte a bono poeta dicta est « flexanima, atque omnium regina rerum, oratio, » ut non modo inclinantem impellere, aut stantem inclinare, sed etiam adversantem et repugnantem, ut imperator bonus ac fortis, capere possit.

XLV. Hæc sunt illa, quæ me ludens Crassus modo flagitabat, quum a me divinitus tractari solere diceret, et in causa M'. Aquillii, C. que Norbani, nonnullisque aliis, quasi præclare acta, laudaret. Quæ mehercule ego, Crasse, quum a te tractantur in causis, horrere soleo : tanta vis animi, tantus impetus, tantus dolor, oculis, vultu, gestu, digito denique isto tuo significari solet; tantum est flumen gravissimorum optimorumque verborum, tam integræ sententiæ, tam veræ, tam novæ, tam sine pigmentis, fucoque puerili, ut mihi non solum tu incendere judicem, sed ipse ardere videaris.

Neque fieri potest, ut doleat is, qui audit, ut oderit, ut invideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum misericordiamque deducatur; nisi omnes ii motus, quos orator adhibere volet judici, in ipso oratore impressi esse atque inusti videbuntur. Quod si fictus aliquis dolor suscipien-

dus esset, et si in ejusmodi genere orationis nihil esset, nisi falsum, atque imitatione simulatum, major ars aliqua forsitan esset requirenda. Nunc ego, quid tibi, Crasse, quid ceteris accidat, nescio; de me autem causa nulla est, cur apud homines prudentissimos atque amicissimos mentiar : non mehercule unquam apud judices, aut dolorem, aut misericordiam, aut invidiam, aut odium excitare dicendo volui, quin ipse in commovendis judicibus, iis ipsis sensibus, ad quos illos adducere vellem, permoverer.

Neque enim facile est perficere, ut irascatur, cui tu velis, judex, si tu ipse id lente ferre videare; neque ut oderit eum, quem tu velis, nisi te ipsum flagrantem odio ante viderit; neque ad misericordiam adducetur, nisi ei tu signa doloris tui verbis, sententiis, voce, vultu, collacrymatione denique ostenderis. Ut enim nulla materies tam facilis ad exardescendum est, quæ, nisi admoto igni, ignem concipere possit : sic nulla mens est tam ad comprehendendam vim oratoris parata, quæ possit incendi, nisi inflammatus ipse ad eam, et ardens accesseris.

XLVI. Ac, ne forte hoc magnum ac mirabile esse videatur, hominem toties irasci, toties dolere, toties omni animi motu concitari, præsertim in rebus alienis, magna vis est earum sententiarum, atque eorum locorum, quos agas tractesque dicendo, nihil ut opus sit simulatione et fallaciis. Ipsa enim natura orationis ejus, quæ suscipitur ad aliorum animos permovendos, oratorem ipsum magis etiam, quam quemquam eorum, qui audiunt, permovet.

Et ne hoc in causis, in judiciis, in amicorum periculis,

in concursu hominum, in civitate, in foro accidere miremur, quum agitur non solum ingenii nostri existimatio (nam id esset levius; quanquam, quum professus sis, te id posse facere, quod pauci, ne id quidem negligendum est), sed alia sunt majora multo, fides, officium, diligentia; quibus rebus adducti, etiam quum alienissimos defendimus, tamen eos alienos, si ipsi viri boni volumus haberi, existimare non possumus.

Sed ut dixi, ne hoc in nobis mirum esse videatur, qui potest esse tam fictum, quam versus, quam scena, quam fabulæ? tamen in hoc genere sæpe ipse vidi, quum ex persona mihi ardere oculi hominis histrionis viderentur spondalia illa dicentis,

Segregare abs te ausus, aut sine illo Salamina ingredi?
Neque paternum adspectum es veritus?

Nunquam illum « adspectum » dicebat, quin mihi Telamon iratus furere luctu filii videretur. Ut idem inflexa ad miserabilem sonum voce,

. . . . Quem ætate exacta indigem
Liberûm lacerasti, orbasti exstinxsti; neque fratris necis,
Neque gnati ejus parvi, qui tibi in tutelam est traditus?

flens ac lugens dicere videbatur. Quæ si ille histrio, quotidie quum ageret, tamen recte agere sine dolore non poterat; quid? Pacuvium putatis in scribendo leni animo ac remisso fuisse? Fieri nullo modo potuit. Sæpe enim audivi, poetam bonum neminem (id quod a Democrito et Platone in scriptis relictum esse dicunt) sine inflammatione animorum exsistere posse, et sine quodam afflatu quasi furoris.

XLVII. Quare nolite existimare me ipsum, qui non heroum veteres casus, fictosque luctus vellem imitari, atque adumbrare dicendo, neque actor essem alienæ personæ, sed auctor meæ, quum mihi M'. Aquillius in civitate retinendus esset, quæ in illa causa peroranda fecerim, sine magno dolore fecisse.

Quem enim ego consulem fuisse, imperatorem, ornatum a senatu, ovantem in Capitolium adscendisse meminissem; hunc quum afflictum, debilitatum, mœrentem, in summum discrimen adductum viderem, non prius sum conatus misericordiam aliis commovere, quam misericordia sum ipse captus. Sensi equidem, tum magnopere moveri judices, quum excitavi mœstum ac sordidatum senem, et quum ista feci, quæ tu, Crasse, laudas, non arte, de qua quid loquar nescio, sed motu magno animi ac dolore, ut discinderem tunicam, ut cicatrices ostenderem.

Quum C. Marius mœrorem orationis meæ præsens ac sedens multum lacrymis suis adjuvaret; quumque ego illum crebro appellans, collegam ei suum commendarem, atque ipsum advocatum ad communem imperatorum fortunam defendendam invocarem : non fuit hæc sine meis lacrymis, non sine dolore magno miseratio, omniumque deorum, et hominum, et civium, et sociorum imploratio; quibus omnibus verbis, quæ a me tum sunt habita, si dolor abfuisset meus, non modo non miserabilis, sed etiam irridenda fuisset oratio mea.

Quamobrem hoc vos doceo, Sulpici, bonus ego videlicet atque eruditus magister, ut in dicendo irasci, ut dolere, ut flere possitis. Quanquam te quidem quid hoc

doceam, qui in accusando sodali et quæstore meo, tantum incendium non oratione solum, sed multo etiam magis vi, et dolore, et ardore animi concitaras, ut ego ad id restinguendum vix conarer accedere? Habueras enim tum omnia in causa superiora : vim, fugam, lapidationem, crudelitatem tribunitiam, in Cæpionis gravi miserabilique casu, in judicium vocabas; deinde principem et senatus, et civitatis, M. Æmilium, lapide percussum esse constabat; vi pulsum ex templo L. Cottam, et T. Didium, quum intercedere vellent rogationi, nemo poterat negare.

XLVIII. Accedebat, ut hæc tu adolescens pro republica queri summa cum dignitate existimarere: ego, homo censorius, vix satis honeste viderer seditiosum civem, et in hominis consularis calamitate crudelem, posse defendere. Erant optimi cives judices, bonorum virorum plenum forum, vix ut mihi tenuis quædam venia daretur excusationis, quod tamen eum defenderem, qui mihi quæstor fuisset. Hic ego quid dicam me artem aliquam adhibuisse? Quid fecerim, narrabo : si placuerit, vos meam defensionem in aliquo artis loco reponetis.

Omnium seditionum genera, vitia, pericula collegi, eamque orationem ex omni reipublicæ nostræ temporum varietate repetivi, conclusique ita, ut dicerem, etsi omnes molestæ semper seditiones fuissent, justas tamen fuisse nonnullas, et prope necessarias. Tum illa, quæ modo Crassus commemorabat, egi; neque reges ex hac civitate exigi, neque tribunos plebis creari, neque plebiscitis toties consularem potestatem minui, neque provocationem, patronam illam civitatis, ac vindicem libertatis,

populo romano dari sine nobilium dissensione potuisse; ac, si illæ seditiones saluti huic civitati fuissent, non continuo, si quis motus populi factus esset, id C. Norbano in nefario crimine, atque in fraude capitali esse ponendum. Quod si unquam populo romano concessum esset, ut jure concitatus videretur, id quod docebam sæpe esse concessum, nullam illa causam justiorem fuisse. Tum omnem orationem traduxi et converti in increpandam Cæpionis fugam, in deplorandum interitum exercitus: sic et eorum dolorem, qui lugebant suos, oratione refricabam, et animos equitum romanorum, apud quos tum judices causa agebatur, ad Q. Cæpionis odium, a quo erant ipsi propter judicia alienati, renovabam [atque revocabam].

XLIX. Quod ubi sensi me in possessione judicii ac defensionis meæ constitisse, quod et populi benivolentiam mihi conciliaram, cujus jus etiam cum seditionis conjunctione defenderam, et judicum animos totos vel calamitate civitatis, vel luctu ac desiderio propinquorum, vel odio proprio in Cæpionem ad causam nostram converteram : tunc admiscere huic generi orationis vehementi atque atroci genus illud alterum, de quo ante disputavi, lenitatis et mansuetudinis cœpi; me pro meo sodali, qui mihi in liberum loco more majorum esse deberet, et pro mea omni fama prope fortunisque decernere; nihil mihi ad existimationem turpius, nihil ad dolorem acerbius accidere posse, quam si is, qui sæpe alienissimis a me, sed meis tamen civibus, saluti existimarer fuisse, sodali meo auxilium ferre non potuissem.

Petebam a judicibus, ut illud ætati meæ, ut honori-

bus, ut rebus gestis, si justo, si pio dolore me esse affectum viderent, concederent : præsertim si in aliis causis intellexissent, omnia me semper pro amicorum periculis, nihil unquam pro me ipso deprecatum. Sic in illa omni defensione atque causa, quod esse in arte positum videbatur, ut de lege Apuleia dicerem, ut, quid esset minuere majestatem, explicarem, perquam breviter perstrinxi atque attigi. His duabus partibus orationis, quarum altera concitationem habet, altera commendationem, quæ minime præceptis artium sunt perpolitæ, omnis est a me illa causa tractata, ut et acerrimus in Cæpionis invidia renovanda, et in meis moribus erga meos necessarios declarandis mansuetissimus viderer. Ita magis affectis animis judicum, quam doctis, tua, Sulpici, est a nobis tum accusatio victa.

L. — Hic Sulpicius, Vere hercule, inquit, Antoni, ista commemoras : nam ego nihil unquam vidi, quod tam e manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa causa. Quum enim (quemadmodum dixisti) tibi ego non judicium, sed incendium tradidissem; quod tuum principium, dii immortales, fuit? qui timor? quæ dubitatio? quanta hæsitatio, tractusque verborum? Ut illud initio, quod tibi unum ad ignoscendum homines dabant, tenuisti; te pro homine pernecessario, quæstore tuo, dicere : quam tibi primum munisti ad te audiendum viam?

Ecce autem, quum te nihil aliud profecisse arbitrarer, nisi ut homines tibi, civem improbum defendenti, ignoscendum propter necessitudinem arbitrarentur, serpere occulte cœpisti, nihildum aliis suspicantibus, me vero jam pertimescente, ut illam, non Norbani seditionem, sed

populi romani iracundiam, neque eam injustam, sed meritam ac debitam fuisse defenderes. Deinde qui locus abs te prætermissus est in Cæpionem? ut tu illa omnia odio, invidia, misericordia miscuisti? Neque hæc solum in defensione, sed etiam in Scauro, ceterisque meis testibus, quorum testimonia non refellendo, sed ad eumdem impetum populi confugiendo, refutasti. Quæ quum abs te modo commemorarentur, equidem nulla præcepta desiderabam : istam enim ipsam demonstrationem defensionum tuarum abs te ipso commemoratam, doctrinam esse non mediocrem puto.

— Atqui, si ita placet, inquit Antonius, trademus etiam, quæ nos sequi in dicendo, quæque maxime spectare solemus : docuit enim jam nos longa vita ususque rerum maximarum, ut, quibus rebus animi hominum moverentur, teneremus.

LI. Equidem primum considerare soleo, postuletne causa : nam neque parvis in rebus adhibendæ sunt hæ dicendi faces, neque ita animatis hominibus, ut nihil ad eorum mentes oratione flectendas proficere possimus, ne aut irrisione, aut odio digni putemur, si aut tragœdias agamus in nugis, aut convellere adoriamur ea, quæ non possint commoveri.

Nam quoniam hæc fere maxime sunt in judicum animis, aut, quicumque illi erunt, apud quos agemus, oratione molienda, amor, odium, iracundia, invidia, misericordia, spes, lætitia, timor, molestia : sentimus amorem conciliari, si id videare, quod sit utile ipsis, apud quos agas, defendere; si aut pro bonis viris, aut certe pro iis, qui illis boni atque utiles sint, laborare. Namque hæc res

amorem magis conciliat, illa virtutis defensio caritatem; plusque proficit, si proponitur spes utilitatis futuræ, quam præteriti beneficii commemoratio.

Enitendum est, ut ostendas, in ea re, quam defendas, aut dignitatem inesse, aut utilitatem; eumque, cui concilies hunc amorem, significes nihil ad utilitatem suam retulisse, ac nihil omnino fecisse causa sua. Invidetur enim commodis hominum ipsorum; studiis autem eorum ceteris commodandi favetur.

Videndumque hoc loco est, ne, quos ob benefacta diligi volemus, eorum laudem atque gloriam, cui maxime invideri solet, nimis efferre videamur. Atque iisdem his ex locis et odium in alios struere discemus, et a nobis ac nostris demovere; eademque hæc genera tractanda sunt in iracundia vel excitanda, vel sedanda. Nam si, quod ipsis, qui audiunt, perniciosum aut inutile sit, id factum augeas, odium creatur : sin, quod aut in bonos viros, aut in eos, in quos quisque minime debuerit, aut in rempublicam; tum excitatur, si non tam acerbum odium, tamen aut invidiæ, aut odii non dissimilis offensio.

Item timor incutitur aut ex ipsorum periculis, aut ex communibus : interior est ille proprius; sed hic quoque communis ad eamdem similitudinem est perducendus.

LII. Par atque una ratio est spei, lætitiæ, molestiæ; sed haud sciam, an acerrimus longe sit omnium motus invidiæ, nec minus virium opus sit in ea comprimenda, quam in excitanda. Invident autem homines maxime paribus, aut inferioribus, quum se relictos sentiunt, illos autem dolent evolasse; sed etiam superioribus invidetur sæpe vehementer, et eo magis, si intolerantius se jactant,

et æquabilitatem juris præstantia dignitatis aut fortunæ suæ transeunt: quæ si inflammanda sunt, maxime dicendum est, non esse virtute parta; deinde etiam vitiis atque peccatis; tum, si erunt honestiora atque graviora, tamen non esse tanta ulla merita, quanta insolentia hominis, quantumque fastidium.

Ad sedandum autem, magno illa labore, magnis periculis esse parta, nec ad suum commodum, sed ad aliorum esse collata; seseque, si quam gloriam peperisse videatur, etsi ea non sit iniqua merces periculi, tamen ea non delectari, totamque abjicere atque deponere: omninoque perficiendum est (quoniam plerique sunt invidi, maximeque est hoc commune vitium, et pervagatum; invidetur autem præstanti florentique fortunæ), ut hæc opinio minuatur, et illa excellens opinione fortuna cum laboribus et miseriis permixta esse videatur.

Jam misericordia movetur, si is, qui audit, adduci potest, ut illa, quæ de altero deplorentur, ad suas res revocet, quas aut tulerit acerbas, aut timeat; aut intuens alium, crebro ad se ipsum revertatur. Ita quum singuli casus humanarum miseriarum graviter accipiuntur, si dicuntur dolenter, tum afflicta et prostrata virtus maxime luctuosa est; et, ut illa altera pars orationis, quæ probitatis commendatione boni viri debet speciem tueri, lenis (ut sæpe jam dixi) atque summissa; sic hæc, quæ suscipitur ab oratore ad commutandos animos atque omni ratione flectendos, intenta ac vehemens esse debet.

LIII. Sed est quædam in his duobus generibus, quorum alterum lene, alterum vehemens esse volumus, difficilis ad distinguendum similitudo. Nam ex illa lenitate, qua

conciliamur iis, qui audiunt, ad hanc vim acerrimam, qua eosdem excitamus, influat oportet aliquid, et ex hac vi nonnunquam animi aliquid inflammandum est illi lenitati : neque est ulla temperatior oratio, quam illa, in qua asperitas contentionis oratoris ipsius humanitate conditur; remissio autem lenitatis quadam gravitate et contentione firmatur.

In utroque autem genere dicendi, et illo, in quo vis atque contentio quæritur, et hoc, quod ad vitam et mores accommodatur, et principia tarda sunt, et exitus tamen spissi et producti esse debent. Nam neque assiliendum statim est ad illud genus orationis; abest enim totum a causa, et homines prius ipsum illud, quod proprium sui judicii est, audire desiderant: nec, quum in eam rationem ingressus sis, celeriter discedendum est.

Non enim, sicut argumentum, simul atque positum est, arripitur, alterumque et tertium poscitur, ita misericordiam, aut invidiam, aut iracundiam, simul atque intuleris, possis commovere. Argumentum enim ratio ipsa confirmat, quæ simul atque emissa est, adhærescit; illud autem genus orationis non cognitionem judicis, sed magis perturbationem requirit, quam consequi, nisi multa, et varia, et copiosa oratione, et simili contentione actionis, nemo potest.

Quare qui aut breviter, aut summisse dicunt, docere judicem possunt, commovere non possunt; in quo sunt omnia. Jam illud perspicuum est, omnium rerum in contrarias partes facultatem ex iisdem suppeditari locis. Sed argumento resistendum est, aut iis, quæ comprobandi ejus causa sumuntur, reprehendendis, aut demonstrando,

id, quod concludere illi velint, non effici ex propositis, nec esse consequens; aut, si ita non refellas, afferendum est in contrariam partem, quod sit aut gravius, aut æque grave. Illa autem, quæ aut conciliationis causa leniter, aut permotionis vehementer aguntur, contrariis commotionibus inferenda sunt, ut odio benivolentia, misericordia invidia tollatur.

LIV. Suavis autem est, et vehementer sæpe utilis jocus, et facetiæ : quæ, etiamsi alia omnia tradi arte possunt, naturæ sunt propria certe, neque ullam artem desiderant. In quibus tu longe aliis, mea sententia, Cæsar, excellis; quo magis mihi etiam testis esse potes, aut nullam esse artem salis, aut, si qua est, eam nos tu potissimum docebis.

— Ego vero, inquit Cæsar, omni de re facetius puto posse ab homine non inurbano, quam de ipsis facetiis, disputari. Itaque quum quosdam græcos inscriptos libros esse vidissem DE RIDICULIS, nonnullam in spem veneram, posse me aliquid ex istis discere : inveni autem ridicula et salsa multa Græcorum, nam et Siculi in eo genere, et Rhodii, et Byzantii, et præter ceteros, Attici excellunt; sed qui ejus rei rationem quamdam conati sunt artemque tradere, sic insulsi exstiterunt, ut nihil aliud eorum, nisi ipsa insulsitas, rideatur.

Quare mihi nullo videtur modo doctrina ista res posse tradi. Etenim quum duo genera sint facetiarum, alterum æquabiliter in omni sermone fusum, alterum peracutum et breve : illa a veteribus superior cavillatio, hæc altera dicacitas nominata est. Leve nomen habet utraque res : quippe; leve enim est totum hoc, risum movere.

Verumtamen (ut dicis, Antoni) multum in causis persæpe lepore et facetiis profici vidi. Sed quum in illo genere perpetuæ festivitatis ars non desideretur (natura enim fingit homines et creat imitatores et narratores facetos, et vultu adjuvante, et voce, et ipso genere sermonis); tum vero in hoc altero dicacitatis, quid habet ars loci, quum ante illud facetum dictum emissum hærere debeat, quam cogitari potuisse videatur?

Quid enim hic meus frater ab arte adjuvari potuit, quum a Philippo interrogatus, quid latraret? « Furem se videre » respondit. Quid in omni oratione Crassus vel apud centumviros contra Scævolam, vel contra accusatorem Brutum, quum pro Cn. Planco diceret? Nam id, quod tu mihi tribuis, Antoni, Crasso est, omnium sententia, concedendum. Non enim fere quisquam reperietur, præter hunc, in utroque genere leporis excellens, et illo, quod in perpetuitate sermonis, et hoc, quod in celeritate atque dicto est.

Nam hæc perpetua contra Scævolam Curiana defensio, tota redundavit hilaritate quadam et joco; dicta illa brevia non habuit. Parcebat enim adversarii dignitati : in quo ipse servabat suam; quod est hominibus facetis et dicacibus difficillimum, habere hominum rationem et temporum, et ea, quæ occurrant, quum salsissime dici possint, tenere. Itaque nonnulli ridiculi homines hoc ipsum non insulse interpretantur. Dicere enim aiunt Ennium, « flammam a sapiente facilius ore in ardente opprimi, quam bona dicta teneat : » hæc scilicet bona, quæ salsa sint; nam ea dicta appellantur proprio jam nomine.

LV. Sed ut in Scævolam continuit ea Crassus atque

illo altero genere, in quo nulli aculei contumeliarum inerant, causam illam disputationemque lusit : sic in Bruto, quem oderat, et quem dignum contumelia judicabat, utroque genere pugnavit.

Quam multa de balneis, quas nuper ille vendiderat, quam multa de amisso patrimonio dixit? atque illa brevia, quum ille diceret, se sine causa sudare : « Minime mirum, inquit; modo enim existi de balneis. » Innumerabilia hujuscemodi fuerunt, sed non minus jucunda illa perpetua. Quum enim Brutus duos lectores excitasset, et alteri de colonia Narbonensi Crassi orationem legendam dedisset, alteri de lege Servilia, et quum contraria inter sese de republica capita contulisset; noster hic facetissime tres patris Bruti de jure civili libellos tribus legendos dedit.

Ex libro primo, FORTE EVENIT, UT IN PRIVERNATI ESSEMUS. « Brute, testificatur pater, se tibi Privernatem fundum reliquisse. »

Deinde ex libro secundo, IN ALBANO ERAMUS EGO, ET MARCUS FILIUS. « Sapiens videlicet homo cum primis nostræ civitatis, norat hunc gurgitem; metuebat, ne, quum is nihil haberet, nihil esse ei relictum putaretur. »

Tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit (tot enim, ut audivi Scævolam dicere, sunt veri Bruti libri), IN TIBURTI FORTE ASSEDIMUS EGO, ET MARCUS FILIUS. « Ubi sunt ii fundi, Brute, quos tibi pater publicis commentariis consignatos reliquit? Quod nisi puberem te, inquit, jam haberet, quartum librum composuisset, et se etiam in balneis lotum cum filio, scriptum reliquisset. »

Quis est igitur, qui non fateatur, hoc lepore, atque his

facetiis non minus refutatum esse Brutum, quam illis tragœdiis, quas egit idem, quum casu in eadem causa funere efferretur anus Junia? Pro, dii immortales! quæ fuit illa, quanta vis? quam inexspectata? quam repentina? quum, conjectis oculis, gestu omni imminenti, summa gravitate et celeritate verborum : « Brute, quid sedes? « quid illam anum patri nuntiare vis tuo? quid illis om- « nibus, quorum imagines duci vides? quid majoribus « tuis? quid L. Bruto, qui hunc populum dominatu regio « liberavit? quid te facere? cui rei, cui gloriæ, cui virtuti « studere? Patrimonione augendo? at id non est nobilita- « tis; sed fac esse : nihil superest; libidines totum dissipa- « verunt. An juri civili? est paternum; sed dicet, te, quum « ædes venderes, ne in rutis quidem et cæsis solium tibi « paternum recepisse. An rei militari? qui nunquam castra « videris. An eloquentiæ? quæ nulla est in te; et, quid- « quid est vocis ac linguæ, omne in istum turpissimum « calumniæ quæstum contulisti. Tu lucem adspicere au- « des? tu hos intueri? tu in foro, tu in urbe, tu in civium « esse conspectu? tu illam mortuam, tu imagines ipsas « non perhorrescis? quibus non modo imitandis, sed ne « collocandis quidem tibi ullum locum reliquisti. »

LVI. Sed hæc tragica atque divina : faceta autem et urbana innumerabilia ex una contentione meministis. Nec enim concio major unquam fuit, nec apud populum gravior oratio, quam hujus contra collegam in censura nuper, neque lepore et festivitate conditior. Quare tibi, Antoni, utrumque assentior, et multum facetias in dicendo prodesse sæpe, et eas arte nullo modo posse tradi. Illud quidem admiror, te nobis in eo genere tribuisse

tantum, et non hujus rei quoque palmam, ut ceterarum, Crasso detulisse.

— Tum Antonius, Ego vero ita fecissem, inquit, nisi interdum in hoc Crasso paullum inviderem : nam esse quamvis facetum atque salsum, non nimis est per se ipsum invidendum; sed, quum omnium sis venustissimus et urbanissimus, omnium gravissimum et severissimum et esse, et videri, quod isti contigit uni, id mihi vix ferendum videbatur.

Hic quum arrisisset ipse Crassus, Attamen, inquit Antonius, quum artem esse facetiarum, Juli, negares, aperuisti quiddam, quod præcipiendum videretur. Haberi enim dixisti rationem oportere hominum, rei, temporis, ne quid jocus de gravitate decerperet; quod quidem in primis a Crasso observari solet. Sed hoc præceptum prætermittendum est facetiarum, quum his nihil opus sit; nos autem quomodo utamur, quum opus sit, quærimus : ut in adversarium, et maxime, si ejus stultitia poterit agitari, in testem stultum, cupidum, levem, si facile homines audituri videbuntur.

Omnino probabiliora sunt, quæ lacessiti dicimus, quam quæ priores : nam et ingenii celeritas major est, quæ apparet in respondendo, et humanitatis est responsio. Videmur enim quieturi fuisse, nisi essemus lacessiti, ut in ista ipsa concione nihil fere dictum est ab hoc, quod quidem facetius dictum videretur, quod non provocatus responderit. Erat autem tanta gravitas in Domitio, tanta auctoritas, ut, quod esset ab eo objectum, lepore magis elevandum, quam contentione frangendum videretur.

LVII. — Tum Sulpicius, Quid igitur? inquit, patie-

mur, Cæsarem, qui quanquam Crasso facetias concedit, tamen multo in eo studio magis ipse elaborat, non explicare nobis totum genus hoc jocandi, quale sit, et unde ducatur; præsertim quum tantam vim et utilitatem salis et urbanitatis esse fateatur? — Quid si, inquit Julius, assentior Antonio dicenti, nullam esse artem salis?

Hic quum Sulpicius reticuisset : — Quasi vero, inquit Crassus, horum ipsorum, de quibus Antonius jamdiu loquitur, ars ulla sit : observatio quædam est, ut ipse dixit, earum rerum, quæ in dicendo valent; quæ si eloquentes facere posset, quis esset non eloquens? Quis enim hæc non vel facile, vel certe aliquo modo posset ediscere? Sed ego in his præceptis hanc vim et hanc utilitatem esse arbitror, non ut ad reperiendum, quid dicamus, arte ducamur, sed ut ea, quæ natura, quæ studio, quæ exercitatione consequimur, aut recta esse confidamus, aut prava intelligamus, quum, quo referenda sint, didicerimus.

Quare, Cæsar, ego quoque a te hoc peto, ut, si tibi videtur, disputes de hoc toto jocandi genere, quid sentias, ne qua forte dicendi pars, quoniam ita voluistis, in hoc tali cœtu, atque in tam accurato sermone præterita esse videatur. — Ego vero, inquit ille, quoniam collectam a conviva, Crasse, exigis, non committam, ut, si defugerim, tibi causam aliquam dem recusandi : quanquam soleo sæpe mirari eorum impudentiam, qui agunt in scena gestum, spectante Roscio : quis enim sese commovere potest, cujus ille vitia non videat? Sic ego nunc, Crasso audiente, primum loquar de facetiis, et docebo sus (ut aiunt) oratorem eum, quem quum Catulus nuper audisset, « fœnum alios aiebat esse oportere. »

— Tum ille, Jocabatur, inquit, Catulus, præsertim quum ita dicat ipse, ut ambrosia alendus esse videatur. Verum te, Cæsar, audiamus, ut ad Antonii reliqua redeamus. — Et Antonius, Perpauca quidem mihi restant, inquit; sed tamen defessus jam labore atque itinere disputationis meæ, requiescam in Cæsaris sermone, quasi in aliquo peropportuno deversorio.

LVIII. — Atqui, inquit Julius, non nimis liberale hospitium meum dices : nam te in viam, simul ac perpaullum gustaris, extrudam et ejiciam.

Ac, ne diutius vos demorer, de omni isto genere, quid sentiam, perbreviter exponam. De risu quinque sunt, quæ quærantur : unum, quid sit; alterum, unde sit; tertium, sitne oratoris, velle risum movere; quartum, quatenus; quintum, quæ sint genera ridiculi. Atque illud primum, quid sit ipse risus, quo pacto concitetur, ubi sit, quomodo exsistat, atque ita repente erumpat, ut eum cupientes tenere, nequeamus, et quomodo simul latera, os, venas, vultum, oculos occupet, viderit Democritus : neque enim ad hunc sermonem hoc pertinet; et, si pertineret, nescire me tamen id non puderet, quod ne ipsi quidem illi scirent, qui pollicerentur.

Locus autem, et regio quasi ridiculi (nam id proxime quæritur) turpitudine et deformitate quadam continetur : hæc enim ridentur vel sola, vel maxime, quæ notant et designant turpitudinem aliquam non turpiter. Est autem, ut ad illud tertium veniam, est plane oratoris movere risum; vel quod ipsa hilaritas benivolentiam conciliat ei, per quem excitata est; vel quod admi-

rantur omnes acumen, uno sæpe in verbo positum, maxime respondentis, nonnunquam etiam lacessentis; vel quod frangit adversarium, quod impedit, quod elevat, quod deterret, quod refutat; vel quod ipsum oratorem politum esse hominem significat, quod eruditum, quod urbanum, maximeque quod tristitiam ac severitatem mitigat et relaxat, odiosasque res sæpe, quas argumentis dilui non facile est, joco risuque dissolvit.

Quatenus autem sint ridicula tractanda oratori, perquam diligenter videndum est, id quod in quarto loco quærendi posueramus. Nam nec insignis improbitas, et scelere juncta, nec rursus miseria insignis agitata ridetur : facinorosos enim majore quadam vi, quam ridiculi, vulnerari volunt; miseros illudi nolunt, nisi si se forte jactant. Parcendum est autem maxime caritati hominum, ne temere in eos dicas, qui diliguntur.

LIX. Hæc igitur adhibenda est primum in jocando moderatio. Itaque ea facillime luduntur, quæ neque odio magno, neque misericordia maxima digna sunt. Quamobrem materies omnis ridiculorum est in istis vitiis, quæ sunt in vita hominum neque carorum, neque calamitosorum, neque eorum, qui ob facinus ad supplicium rapiendi videntur; eaque belle agitata ridentur.

Est etiam deformitatis et corporis vitiorum satis bella materies ad jocandum; sed quærimus idem, quod in ceteris rebus maxime quærendum est, quatenus. In quo non modo illud præcipitur, ne quid insulse, sed etiam, si quid perridicule possis : vitandum est oratori utrumque, ne aut scurrilis jocus sit, aut mimicus. Quæ cu-

jusmodi sint, facilius jam intelligemus, quum ad ipsa ridiculorum genera venerimus.

Duo enim sunt genera facetiarum, quorum alterum re tractatur, alterum dicto. Re, si quando quid, tanquam aliqua fabella, narratur, ut olim tu, Crasse, in Memmium, « comedisse eum lacertum Largii, » quum esset cum eo Tarracinæ de amicula rixatus : salsa, attamen a te ipso ficta tota narratio. Addidisti clausulam, tota Tarracina tum omnibus in parietibus inscriptas fuisse litteras, tria LLL, duo MM ; quum quæreres, id quid esset, senem tibi quemdam oppidanum dixisse, « Lacerat lacertum Largii mordax Memmius. »

Perspicitis, hoc genus quam sit facetum, quam elegans, quam oratorium, sive habeas vere, quod narrare possis, quod tamen est mendaciunculis aspergendum, sive fingas. Est autem hæc hujus generis virtus, ut ita facta demonstres, ut mores ejus, de quo narres, ut sermo, ut vultus omnes exprimantur, ut iis, qui audiunt, tum geri illa fierique videantur.

In re est item ridiculum, quod ex quadam depravata imitatione sumi solet, ut idem Crassus, « per tuam nobilitatem, per vestram familiam. » Quid aliud fuit, in quo concio rideret, nisi illa vultus et vocis imitatio ? « Per tuas statuas » vero quum dixit, et extento brachio paullulum etiam de gestu addidit, vehementius risimus. Ex hoc genere est illa Rosciana imitatio senis : « Tibi ego, Antipho, has sero, » inquit. Senium est, quum audio. Atque ita est totum hoc ipso genere ridiculum, ut cautissime tractandum sit. Mimorum est enim ethologorum, si nimia est imitatio, sicut obscœnitas. Ora-

tor surripiat oportet imitationem, ut is, qui audiat, cogitet plura, quam videat; præstet idem ingenuitatem et ruborem suum, verborum turpitudine et rerum obscœnitate vitanda.

LX. Ergo hæc duo genera sunt ejus ridiculi, quod in re positum est : quæ sunt propria perpetuarum facetiarum, in quibus describuntur hominum mores, et ita effinguntur, ut aut, re narrata aliqua, quales sint, intelligantur; aut, imitatione brevi injecta, in aliquo insigni ad irridendum vitio reperiantur.

In dicto autem ridiculum est id, quod verbi, aut sententiæ quodam acumine movetur. Sed ut in illo superiore genere vel narrationis, vel imitationis, vitanda est mimorum ethologorum similitudo; sic in hoc, scurrilis oratori dicacitas magnopere fugienda est. Qui igitur distinguemus a Crasso, a Catulo, a ceteris familiarem vestrum, Granium, aut Vargulam, amicum meum? non mehercule in mentem mihi quidem venit : sunt enim dicaces; Granio quidem nemo dicacior. Hoc, opinor, primum, ne, quotiescumque potuerit dictum dici, necesse habeamus dicere.

Pusillus testis processit. « Licet, inquit, rogare, Philippus ? » Tum quæsitor properans, « Modo breviter. » Hic ille, « Non accusabis; perpusillum rogabo. » Ridicule. Sed sedebat judex L. Aurifex, brevior etiam, quam testis ipse : omnis est risus in judicem conversus; visum est totum scurrile judicium. Ergo hæc, quæ cadere possunt in quos nolis, quamvis sint bella, sunt tamen ipso genere scurrilia.

Ut iste, qui se vult dicacem, et mehercule est, Ap-

pius, sed nonnunquam in hoc vitium scurrile delabitur. « Cœnabo, inquit, apud te, » huic lusco familiari meo, C. Sextio; « uni enim locum esse video. » Est hoc scurrile, et quod sine causa lacessivit; et tamen id dixit, quod in omnes luscos conveniret. Ea, quia meditata putantur esse, minus ridentur. Illud egregium Sextii, et ex tempore, « Manus lava, inquit, et cœna. »

Temporis igitur ratio, et ipsius dicacitatis moderatio et temperantia, et raritas dictorum, distinguet oratorem a scurra; et, quod nos cum causa dicimus, non ut ridiculi videamur, sed ut proficiamus aliquid, illi totum diem et sine causa. Quid enim est Vargula assecutus, quum eum candidatus A. Sempronius cum M. suo fratre, complexus esset : « Puer, abige muscas ? » Risum quæsivit, qui est, mea sententia, vel tenuissimus ingenii fructus. Tempus igitur dicendi prudentia et gravitate moderabimur : quarum utinam artem aliquam haberemus ! sed domina natura est.

LXI. Nunc exponamus genera ipsa summatim, quæ risum maxime moveant. Hæc igitur sit prima partitio, quod facete dicatur, id alias in re haberi, alias in verbo; facetiis autem maxime homines delectari, si quando risus conjuncte, re verboque, moveatur. Sed hoc mementote, quoscumque locos attingam, unde ridicula ducantur, ex iisdem locis fere etiam graves sententias posse duci. Tantum interest, quod gravitas honestis in rebus severe, jocus in turpiculis et quasi deformibus ponitur : velut in iisdem verbis et laudare frugi servum possumus, et, si est nequam, jocari. Ridiculum est illud Neronianum vetus in furace servo, « Solum esse, cui domi nihil sit nec obsi-

gnatum, nec occlusum : » quod idem in bono servo dici solet; sed hoc iisdem etiam verbis.

Ex iisdem autem locis omnia nascuntur. Nam quod Sp. Carvilio graviter claudicanti ex vulnere ob rempublicam accepto, et ob eam causam verecundanti in publicum prodire, mater dixit, « Quin prodis, mi Spuri? quotiescumque gradum facies, toties tibi tuarum virtutum veniat in mentèm : » præclarum et grave est. Quod Calvino Glaucia claudicanti, « Ubi est vetus illud? num claudicas? at hic clodicat : » ridiculum est. Et utrumque ex eo, quod in claudicatione animadverti potuit, est ductum. « Quid hoc Nævio ignavius? » severe Scipio. At in male olentem, « Video me a te circumveniri, » subridicule Philippus. At utrumque genus continet verbi ad litteram immutati similitudo.

Ex ambiguo dicta, vel argutissima putantur, sed non semper in joco, sæpe etiam in gravitate versantur. Africano illi majori, coronam sibi in convivio ad caput accommodanti, quum ea sæpius rumperetur, P. Licinius Varus, « Noli mirari, inquit, si non convenit; caput enim magnum est : » laudabile, et honestum. At ex eodem genere est, « Calvus satis est, quod dicit parum. » Ne multa : nullum genus est joci, quo non ex eodem severa et gravia sumantur.

Atque hoc etiam animadvertendum, non esse omnia ridicula faceta. Quid enim potest esse tam ridiculum, quam Sannio est? Sed ore, vultu, imitandis moribus, voce, denique ipso corpore ridetur. Salsum hunc possum dicere, atque ita, non ut ejusmodi oratorem esse velim, sed ut mimum.

LXII. Quare primum genus hoc, quod risum vel maxime movet, non est nostrum : morosum, superstitiosum, suspiciosum, gloriosum, stultum; naturæ ridentur ipsæ : quas personas agitare solemus, non sustinere.

Alterum genus est imitatione admodum ridiculum, sed nobis tantum licet furtim, si quando, et cursim, aliter enim minime est liberale. Tertium oris depravatio, non digna nobis. Quartum, obscœnitas, non solum non foro digna, sed vix convivio liberorum. Detractis igitur tot rebus ex hoc oratorio loco, facetiæ reliquæ sunt, quæ aut in re, ut ante divisi, positæ videntur esse, aut in verbo. Nam quod, quibuscumque verbis dixeris, facetum tamen est, re continetur; quod mutatis verbis salem amittit, in verbis habet leporem omnem.

Ambigua sunt in primis acuta, atque in verbo posita, non in re; sed non sæpe magnum risum movent; magis ut belle et litterate dicta laudantur : ut in illum Titium, quem, quum studiose pila luderet, et idem signa sacra noctu frangere putaretur, gregalesque, quum in campum non venisset, requirerent, excusavit Vespa Terentius, quod eum « brachium fregisse » diceret.

Ut illud Africani, quod est apud Lucilium :

Quid? Decius, Nuculam an confixum vis facere? inquit.

Ut tuus amicus, Crasse, Granius, « non esse sextantis. »

Et, si quæritis, is, qui appellatur dicax, hoc genere maxime excellet; sed risus movent alia majores. Ambiguum per se ipsum probatur id quidem, ut ante dixi, vel maxime : ingeniosi enim videtur, vim verbi in aliud, atque ceteri accipiant, posse ducere; sed admirationem

magis, quam risum movet, nisi si quando incidit in aliud genus ridiculi.

LXIII. Quæ genera percurram equidem. Sed scitis esse notissimum ridiculi genus, quum aliud exspectamus, aliud dicitur. Hic nobismet ipsis noster error risum movet. Quod si admixtum est etiam ambiguum, fit salsius: ut apud Nævium videtur esse misericors ille, qui judicatum duci videns, percunctatur ita, Quanti addictus? « Mille nummum. » Si addidisset tantummodo, « Ducas licet; » esset illud genus ridiculi præter exspectationem : sed quia addidit, « Nihil addo, ducas licet; » addito ambiguo, altero genere ridiculi, fuit, ut mihi quidem videtur, salsissimum.

Hoc tum est venustissimum, quum in altercatione arripitur ab adversario verbum, et ex eo, ut a Catulo in Philippum; in eum ipsum aliquid, qui lacessivit, infligitur.

Sed quum plura sint ambigui genera, de quibus est doctrina quædam subtilior; attendere et aucupari verba oportebit : in quo, ut ea, quæ sint frigidiora, vitemus (etenim cavendum est, ne arcessitum dictum putetur), permulta tamen acute dicemus.

Alterum genus est, quod habet parvam verbi immutationem, quod in littera positum, Græci vocant *παρονομασίαν*, ut Nobiliorem, « mobiliorem » Cato; aut, ut idem, quum cuidam dixisset, « Eamus deambulatum, » et ille, « Quid opus fuit de? » « Imo vero, inquit, quid opus fuit te? » aut ejusdem responsio illa, « Si tu et adversus, et aversus impudicus es. »

Etiam interpretatio nominis habet acumen, quum ad

ridiculum convertas, quamobrem ita quis vocetur; ut ego nuper, Nummium divisorem, ut Neoptolemum ad Trojam, sic illum in campo Martio nomen invenisse. Atque hæc omnia verbo continentur.

LXIV. Sæpe etiam versus facete interponitur, vel ut est, vel paullulum immutatus, aut aliqua pars versus, ut Statius Scauro stomachanti; ex quo sunt nonnulli, qui tuam legem de civitate natam, Crasse, dicant :

St, tacete, quid hoc clamoris? quibus nec mater, nec pater,
Tanta confidentia estis? auferte istam enim superbiam.

Nam in Cœlio sane etiam ad causam utile fuit tuum illud, Antoni.

Quum ille a se pecuniam profectam diceret testis, et haberet filium delicatiorem, abeunte jam illo,

Sentin' senem esse tactum triginta minis?

In hoc genus conjiciuntur proverbia : ut illud Scipionis, quum Asellus omnes provincias stipendia merentem se peragrasse gloriaretur, « Agas asellum, » et cetera. Quare ea quoque, quoniam mutatis verbis non possunt retinere eamdem venustatem, non in re, sed in verbis posita ducantur.

Est etiam in verbo positum non insulsum genus, ex eo, quum ad verbum, non ad sententiam rem accipere videare : ex quo uno genere totus est Tutor, mimus vetus, oppido ridiculus. Sed abeo a mimis; tantum genus hujus ridiculi insigni aliqua et nota re notari volo. Est autem ex hoc genere illud, quod tu, Crasse, nuper ei, qui te rogasset, num tibi molestus esset futurus, si ad te bene ante lucem venisset : « Tu vero, inquisti, mo-

lestus non eris. » — « Jubebis igitur te, inquit, suscitari? » Et tu, « Certe negaram te molestum futurum. »

Ex eodem hoc vetus illud est, quod aiunt Maluginensem illud M. Scipionem, quum ex centuria sua renuntiaret Acidinum consulem, præcoque dixisset, « Dic de L. Manlio; » — « Virum bonum, inquit, egregiumque civem esse arbitror. »

Ridicule etiam illud. L. Porcius Nasica censori Catoni, quum ille, « Ex tui animi sententia tu uxorem habes? — « Non hercule, inquit, ex mei animi sententia. »

Hæc aut frigida sunt, aut tum salsa, quum aliud est exspectatum. Natura enim nos (ut ante dixi) noster delectat error : ex quo, quum quasi decepti sumus exspectatione, ridemus.

LXV. In verbis etiam illa sunt, quæ aut ex immutata oratione dicuntur, aut ex unius verbi translatione, aut ex inversione verborum.

Ex immutatione : ut olim Rusca quum legem ferret annalem, dissuasor M. Servilius, « Dic mihi, inquit, M. Pinari, num, si contra te dixero, mihi male dicturus es, ut ceteris fecisti? » — « Ut sementem feceris, ita metes, » inquit.

Ex translatione autem, ut, quum Scipio ille major Corinthiis statuam pollicentibus eo loco, ubi aliorum essent imperatorum, « turmales dixit displicere. »

Invertuntur autem verba, ut, Crassus apud M. Pernam judicem pro Aculeone quum diceret, aderat contra Aculeonem Gratidiano L. Ælius Lamia, deformis, ut nostis; qui quum interpellaret odiose : « Audiamus, inquit, pulchellum puerum, » Crassus. Quum esset arri-

sum, « Non potui mihi, inquit Lamia, formam ipse fingere; ingenium potui. » Tum hic, « Audiamus, inquit, disertum. » Multo etiam arrisum est vehementius. Sunt etiam illa venusta, ut in gravibus sententiis, sic in facetiis. Dixi enim dudum, materiam aliam esse joci, aliam severitatis; gravium autem, et jocorum unam esse rationem.

Ornant igitur in primis orationem verba relata contrarie : quod idem genus sæpe est etiam facetum; ut, Servius ille Galba quum judices L. Scribonio tribuno plebis ferret familiares suos, et dixisset Libo, « Quando tandem, Galba, de triclinio tuo exibis? » — « Quum tu, inquit, de cubiculo alieno. » A quo genere ne illud quidem plurimum distat, quod Glaucia Metello, « Villam in Tiburte habes, cortem in Palatio. »

LXVI. Ac verborum quidem genera quæ essent faceta, dixisse me puto; rerum plura sunt, eaque magis (ut dixi ante) ridentur : in quibus est narratio; res sane difficilis. Exprimenda enim sunt, et ponenda ante oculos ea, quæ videantur esse verisimilia, quod est proprium narrationis, et quæ sint, quod ridiculi proprium est, subturpia : cujus exemplum, ut brevissimum, sit sane illud, quod ante posui, Crassi de Memmio. Et ad hoc genus adscribamus etiam narrationes apologorum.

Trahitur etiam aliquid ex historia, ut, quum Sex. Titius se Cassandram esse diceret, « Multos, inquit Antonius, possum tuos Ajaces Oileos nominare. » Est etiam ex similitudine; quæ aut collationem habet, aut tanquam imaginem. Collationem : ut ille Gallus olim testis in Pisonem, quum innumerabilem Magio præfecto pe-

cuniam dixisset datam, idque Scaurus tenuitate Magii redargueret : « Erras, inquit, Scaure; ego enim Magium non conservasse dico, sed, tanquam nudus nuces legeret, in ventre abstulisse. » Ut ille M. Cicero senex, hujus viri optimi, nostri familiaris, pater, « nostros homines similes esse Syrorum venalium : ut quisque optime græce sciret, ita esse nequissimum. »

Valde autem ridentur etiam imagines, quæ fere in deformitatem, aut in aliquod vitium corporis ducuntur cum similitudine turpioris : ut meum illud in Helvium Manciam, « Jam ostendam, cujusmodi sis : » quum ille, « Ostende, quæso; » demonstravi digito pictum Gallum in Mariano scuto Cimbrico, sub Novis, distortum, ejecta lingua, buccis fluentibus : risus est commotus; nihil tam Manciæ simile visum est. Ut quum Tito Pinario, mentum in dicendo intorquenti, « tum ut diceret, si quid vellet, si nucem fregisset. »

Etiam illa, quæ minuendi, aut augendi causa ad incredibilem admirationem efferuntur : velut tu, Crasse, in concione, « ita sibi ipsum magnum videri Memmium, ut in forum descendens caput ad fornicem Fabii demitteret. » Ex quo genere etiam illud est, quod Scipio apud Numantiam, quum stomacharetur cum C. Metello, dixisse dicitur, « Si quintum pareret mater ejus, asinum fuisse pariturам. »

Arguta etiam significatio est, quum parva re, et sæpe verbo res obscura et latens illustratur : ut, quum C. Fabricio P. Cornelius, homo, ut existimabatur, avarus et furax, sed egregie fortis, et bonus imperator, gratias ageret, quod se homo inimicus consulem fecisset, bello

præsertim magno et gravi : « Nihil est, quo mihi gratias agas, inquit, si malui compilari, quam venire : » ut Asello Africanus, objicienti lustrum illud infelix, « Noli, inquit, mirari ; is enim, qui te ex ærariis exemit, lustrum condidit, et taurum immolavit. » Tanta suspicio est, ut religione civitatem obstrinxisse videatur Mummius, quod Asellum ignominia levarit.

LXVII. Urbana etiam dissimulatio est, quum alia dicuntur, ac sentias, non illo genere, de quo ante dixi, quum contraria dicas, ut Lamiæ Crassus, sed quum toto genere orationis severe ludas, quum aliter sentias, ac loquare : ut noster Scævola Septumeleio illi Anagnino, qui pro C. Gracchi capite erat aurum repensum, roganti, ut se in Asiam præfectum duceret, « Quid tibi vis, inquit, insane? tanta malorum est multitudo civium, ut tibi ego hoc confirmem, si Romæ manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse venturum. »

In hoc genere Fannius in annalibus suis Africanum hunc Æmilianum dicit fuisse, et eum græco verbo appellat *εἴρωνα* : sed, uti ferunt, qui melius hæc norunt, Socratem opinor in hac ironia dissimulantiaque longe lepore et humanitate omnibus præstitisse. Genus est perelegans, et cum gravitate salsum, quumque oratoriis dictionibus, tum urbanis sermonibus accommodatum.

Et hercule omnia hæc, quæ a me de facetiis disputantur, non majora forensium actionum, quam omnium sermonum condimenta sunt. Nam quod apud Catonem est, qui multa retulit, ex quibus a me exempli causa multa ponuntur, per mihi scitum videtur, C. Publicium

solitum dicere, « P. Mummium cuivis tempori hominem esse. » Sic profecto res se habet, nullum ut sit vitæ tempus, in quo non deceat leporem humanitatemque versari.

Sed redeo ad cetera. Est huic finitimum dissimulationi, quum honesto verbo vitiosa res appellatur : ut quum Africanus censor tribu movebat eum centurionem, qui in Paulli pugna non affuerat, quum ille se custodiæ causa diceret in castris remansisse, quæreretque, cur ab eo notaretur : « Non amo, inquit, nimium diligentes. »

Acutum etiam illud est, quum ex alterius oratione aliud excipias, atque ille vult ; ut Salinatori Maximus, quum, Tarento amisso, arcem tamen Livius retinuisset, multaque ex ea prælia præclara fecisset, quum aliquot post annos Maximus id oppidum recepisset, rogaretque eum Salinator, ut meminisset, opera sua se Tarentum recepisse ; « Quidni, inquit, meminerim ? nunquam enim recepissem, nisi tu perdidisses. »

Sunt etiam illa subabsurda, sed eo ipso nomine sæpe ridicula, non solum mimis perapposita, sed etiam quodammodo nobis :

. . . . Homo fatuus,
Postquam rem habere cœpit, est mortuus.

. . . . — Quid est tibi
Ista mulier? — Uxor. — Similis medius fidius.

Et

Quamdiu ad aquas fuit, nunquam est mortuus.

LXVIII. Genus hoc levius, et, ut dixi, mimicum ;

sed habet nonnumquam aliquid etiam apud nos loci, ut vel non stultus quasi stulte cum sale dicat aliquid : ut tibi, Antoni, Mancia, quum audisset te censorem a M. Duronio de ambitu postulatum, « Aliquando, inquit, tibi tuum negotium agere licebit. »

Valde hæc ridentur, et hercule omnia, quæ a prudentibus, quasi per dissimulationem non intelligendi, subabsurde salseque dicuntur. Ex quo genere est etiam, non videri intelligere quod intelligas, ut Ponditius; « Qualem existimas, qui in adulterio deprehenditur? » — « Tardum. » Ut ego, qui in delectu, Metello, quum excusationem oculorum a me non acciperet, et dixisset, « Tu igitur nihil vides? » — « Ego vero, inquam, a porta Esquilina video villam tuam. »

Ut illud Nasicæ, qui quum ad poetam Ennium venisset, eique ab ostio quærenti Ennium, ancilla dixisset, domi non esse; Nasica sentit, illam domini jussu dixisse, et illum intus esse. Paucis post diebus quum ad Nasicam venisset Ennius, et eum a janua quæreret, exclamat Nasica, « se domi non esse : » tum Ennius, » Quid? ego non cognosco vocem, inquit, tuam? » Hic Nasica, « Homo es impudens : ego quum te quærerem, ancillæ tuæ credidi, te domi non esse; tu mihi non credis ipsi? »

Est bellum illud quoque, ex quo is, qui dixit, irridetur in eo ipso genere, quo dixit : ut, quum Q. Opimius consularis, qui adolescentulus male audisset, festivo homini Egilio, qui videretur mollior, nec esset, dixisset, « Quid tu, Egilia mea? quando ad me venis cum tua colu et lana? — « Non pol, inquit, audeo : nam me ad famosas vetuit mater accedere. »

LXIX. Salsa sunt etiam, quæ habent suspicionem ridiculi absconditam, quo in genere est illud Siculi, cui quum familiaris quidam quereretur, quod diceret, uxorem suam suspendisse se de ficu, « Amabo te, inquit, da mihi ex ista arbore, quos seram, surculos. » In eodem genere est, quod Catulus dixit cuidem oratori malo; qui quum in epilogo misericordiam se movisse putaret, postquam assedit, rogavit hunc, videreturne misericordiam movisse : « Ac magnam quidem, inquit; neminem enim puto esse tam durum, cui non oratio tua miseranda visa sit. »

Me quidem hercule valde illa movent stomachosa, et quasi submorosa ridicula, quum non a moroso dicuntur : tum enim non sal, sed natura ridetur. In quo, ut mihi videtur, persalsum illud est apud Nævium,

. . . . Quid ploras, pater?
— Mirum, ni cantem! condemnatus sum.

Huic generi quasi contrarium est ridiculi genus patientis ac lenti : ut, quum Cato percussus esset ab eo, qui arcam ferebat, quum ille diceret, « Cave! » rogavit, « numquid aliud ferret præter arcam? »

Etiam stultitiæ salsa reprehensio, ut ille Siculus, cui prætor Scipio patronum causæ dabat hospitem suum, hominem nobilem, sed admodum stultum : « Quæso, inquit, prætor, adversario meo da istum patronum, deinde mihi neminem dederis. » Movent illa etiam, quæ conjectura explanantur longe aliter, atque sunt, sed acute, atque concinne : ut, quum Scaurus accusaret Rutilium ambitus, quum ipse consul esset factus, ille repulsam tulisset, et in ejus tabulis ostenderet litteras, A. F. P. R.,

idque diceret esse, ACTUM FIDE P. RUTILII; Rutilius autem, ANTE FACTUM, POST RELATUM; C. Canius, eques romanus, quum Rufo adesset, exclamat, neutrum illis litteris declarari. « Quid ergo? » inquit Scaurus. — « Æmilius fecit, plectitur Rutilius. »

LXX. Ridentur etiam discrepantia. « Quid huic abest, nisi res et virtus? » Bella etiam est familiaris reprehensio, quasi errantis : ut quum objurgavit Albius Granium, quod, quum ejus tabulis quiddam Albucio probatum videretur, et valde absoluto Scævola gauderet; neque intelligeret, contra suas tabulas esse judicatum.

Huic similis est etiam admonitio in consilio dando familiaris, ut, quum patrono malo, quum vocem in dicendo obtudisset, suadebat Granius, ut mulsum frigidum biberet, simul ac domum redisset : « Perdam, inquit, vocem, si id fecero. » — « Melius est, inquit, quam reum. »

Bellum etiam est, quum, quid cuique sit consentaneum, dicitur : ut, quum Scaurus nonnullam haberet invidiam ex eo, quod Phrygionis Pompeii, locupletis hominis, bona sine testamento possederat, sederetque advocatus reo Bestiæ, quum funus quoddam duceretur, accusator C. Memmius, « Vide, inquit, Scaure, mortuus rapitur, si potes esse possessor. »

Sed ex his omnibus nihil magis ridetur, quam quod est præter exspectationem; cujus innumerabilia sunt exempla, vel Appii majoris illius, qui in senatu, quum ageretur de agris publicis, et de lege Thoria, et premeretur Lucilius ab iis, qui a pecore ejus depasci agros publicos dicerent, « Non est, inquit, Lucilii pecus illud;

erratis (defendere Lucilium videbatur) : ego liberum puto esse; qua lubet, pascitur. »

Placet etiam mihi illud Scipionis, illius, qui Tib. Gracchum perculit : quum ei M. Flaccus multis probris objectis P. Mucium judicem tulisset, « Ejero, inquit; iniquus est : » quum esset admurmuratum, « Ah, inquit, P. C., non ego mihi illum iniquum ejero, verum omnibus. »

Ab hoc vero Crasso nihil facetius : quum læsisset testis Silus Pisonem, quod se in eum audisse dixisset : « Potest fieri, inquit, Sile, ut is, unde te audisse dicis, iratus dixerit : » annuit Silus. « Potest etiam, ut tu non recte intellexeris : » id quoque toto capite annuit, ut se Crasso daret. « Potest etiam fieri, inquit, ut omnino, quod te audisse dicis, nunquam audieris : » hoc ita præter exspectationem accidit, ut testem omnium risus obrueret. Hujus generis est plenus Nævius, et jocus est familiaris, « Sapiens si algebis, tremes; » et alia permulta.

LXXI. Sæpe etiam facete concedas adversario id ipsum, quod tibi ille detrahit : ut C. Lælius, quum ei quidam malo genere natus diceret, indignum esse suis majoribus, « At hercule, inquit, tu tuis dignus. » Sæpe etiam sententiose ridicula dicuntur : ut M. Cincius, quo die legem de donis et muneribus tulit, quum C. Cento prodiisset, et satis contumeliose, « Quid fers, Cinciole? » quæsisset : « Ut emas, inquit, Cai, si uti velis. »

Sæpe etiam salse, quæ fieri non possunt, optantur : ut M. Lepidus, quum, ceteris in campo exercentibus, in herba ipse recubuisset, « Vellem hoc esset, inquit,

laborare. » Salsum est etiam, quærentibus et quasi percunctantibus lente respondere, quod nollent : ut censor Lepidus, quum M. Antistio Pyrgensi equum ademisset, amicique quum vociferarentur, et quærerent, quid ille patri suo responderet, cur ademtum sibi equum diceret, quum optimus colonus, parcissimus, modestissimus, frugalissimus esset : « Me istorum, inquit, nihil credere. »

Colliguntur a Græcis alia nonnulla, exsecrationes, admirationes, minationes. Sed hæc ipsa nimis mihi videor multa in genera descripsisse : nam illa, quæ verbi ratione et vi continentur, certa fere ac definita sunt; quæ plerumque, ut ante dixi, laudari magis, quam rideri solent.

Hæc autem, quæ sunt in re, et in ipsa sententia, partibus sunt innumerabilia, generibus pauca. Exspectationibus enim decipiendis, et naturis aliorum irridendis, ipsorum ridicule indicandis, et similitudine turpioris, et dissimulatione, et subabsurda dicendo, et stulta reprehendendo, risus moventur. Itaque imbuendus est is, qui jocose vult dicere, quasi natura quadam apta ad hæc genera, et moribus, ut ad cujusque modi genus ridiculi vultus etiam accommodetur : qui quidem quo severior est, et tristior, ut in te, Crasse, hoc illa, quæ dicuntur, salsiora videri solent.

Sed jam tu, Antoni, qui hoc deversorio sermonis mei libenter acquieturum te esse dixisti, tanquam in Pontinum deverteris, neque amœnum, neque salubrem locum, censeo, ut satis diu te putes requiesse, et iter reliquum conficere pergas.

—Ego vero, atque hilare quidem a te acceptus, in-

quit, et quum doctior per te, tum etiam audacior factus sum ad jocandum. Non enim vereor, ne quis me in isto genere leviorem jam putet, quoniam quidem tu Fabricios mihi auctores, et Africanos, Maximos, Catones, Lepidos protulisti. Sed habetis ea, quæ voluistis ex me audire, de quibus quidem accuratius dicendum et cogitandum fuit : nam cetera faciliora sunt, atque ex iis, quæ jam dicta sunt, reliqua nascuntur omnia.

LXXII. Ego enim quum ad causam sum aggressus, atque omnia cogitando, quoad facere potui, persecutus; quum et argumenta causæ, et eos locos, quibus animi judicum conciliantur, et illos, quibus permoventur, vidi atque cognovi : tum constituo, quid habeat quæque causa boni, quid mali. Nulla enim fere res potest in dicendi disceptationem aut controversiam vocari, quæ non habeat utrumque : sed, quantum habeat, id refert.

Mea autem ratio in dicendo hæc esse solet, ut, boni quod habeat, id amplectar, exornem, exaggerem; ibi commorer, ibi habitem, ibi hæream : a malo autem vitioque causæ ita recedam, non ut id me defugere appareat, sed ut totum, bono illo ornando et augendo dissimulatum, obruatur. Et, si causa est in argumentis, firmissima quæque maxime tueor, sive plura sunt, sive aliquod unum ; sin autem in conciliatione, aut in permotione causa est, ad eam me potissimum partem, quæ maxime commovere animos hominum potest, confero.

Summa denique hujus generis hæc est, ut, si in refellendo adversario firmior esse oratio, quam in confirmandis nostris rebus, potest, omnia in illum conferam tela ; sin nostra facilius probari, quam illa redargui pos-

sunt, abducere animos a contraria defensione, et ad nostram conor traducere.

Duo denique illa, quæ facillima videntur, quoniam quæ difficiliora sunt, non possum, mihi pro meo jure sumo.

Unum, ut molesto aut difficili argumento aut loco nonnunquam omnino nihil respondeam : quod forsitan aliquis jure irriserit; quis enim est, qui id facere non possit? sed tamen ego de mea nunc, non de aliorum facultate disputo, confiteorque me, si quæ premat res vehementius, ita cedere solere, ut non modo non objecto, sed ne rejecto quidem scuto fugere videar; sed adhibere quamdam in dicendo speciem atque pompam, et pugnæ similem fugam; consistere vero in meo præsidio sic, ut non fugiendi hostis, sed capiendi loci causa cessisse videar.

Alterum est illud, quod ego oratori maxime cavendum et providendum puto, quodque me sollicitare summe solet : non tam ut prosim causis, elaborare soleo, quam ut ne quid obsim : non quin enitendum sit in utroque; sed tamen multo est turpius oratori, nocuisse videri causæ, quam non profuisse.

LXXIII. Sed quid hoc loco vos inter vos, Catule? an hæc, ut sunt contemnenda, contemnitis? — Minime, inquit ille; sed Cæsar de isto ipso quiddam velle dicere videbatur. — Me vero lubente, inquit Antonius, dixerit, sive refellendi causa, sive quærendi.

— Tum Julius, Ego mehercule, inquit, Antoni, semper is fui, qui de te, oratore, sic prædicarem, unum te in dicendo mihi videri tectissimum, propriumque hoc

esse laudis tuæ, nihil a te unquam esse dictum, quod obesset ei, pro quo diceres. Idque memoria teneo, quum mihi sermo cum hoc ipso Crasso, multis audientibus, esset de te institutus, Crassusque plurimis verbis eloquentiam laudaret tuam, dixisse me, cum ceteris tuis laudibus hanc esse vel maximam, quod non solum, quod opus esset, diceres, sed etiam, quod non opus esset, non diceres.

Tum illum mihi respondere memini, cetera in te summe esse laudanda; illud vero improbi esse hominis et perfidiosi, dicere quod alienum esset, et noceret ei, pro quo quis diceret : quare non sibi eum disertum, qui id non faceret, videri, sed improbum, qui faceret. Nunc, si tibi videtur, Antoni, demonstres velim, quare tu hoc ita magnum putes, nihil in causa mali facere, ut nihil tibi in oratore majus esse videatur.

LXXIV. — Dicam equidem, Cæsar, inquit, quid intelligam : sed et tu, et vos omnes hoc, inquit, mementote, non me de perfecti oratoris divinitate quadam loqui, sed de exercitationis et consuetudinis meæ mediocritate. Crassi quidem responsum excellentis cujusdam est ingenii ac singularis : cui quiddam portenti simile esse visum est, posse aliquem inveniri oratorem, qui aliquid mali faceret dicendo, obessetque ei, quem defenderet.

Facit enim de se conjecturam; cujus tanta vis ingenii est, ut neminem, nisi consulto, putet, quod contra se ipsum sit, dicere (sed ego non de præstanti quadam et eximia, sed prope de vulgari et communi prudentia disputo) : ut apud Græcos fertur incredibili quadam magni-

tudine consilii atque ingenii Atheniensis ille fuisse Themistocles; ad quem quidam doctus homo atque in primis eruditus, accessisse dicitur, eique artem memoriæ, quæ tum primum proferebatur, pollicitus esse, se traditurum; quum ille quæsisset, quidnam illa ars efficere posset, dixisse illum doctorem, ut omnia meminisset; et ei Themistoclem respondisse, « gratius sibi illum esse « facturum, si se oblivisci, quæ vellet, quam si meminisse, docuisset. »

Videsne, quæ vis in homine acerrimi ingenii, quam potens et quanta mens fuerit? qui ita responderit, ut intelligere possemus, nihil ex illius animo, quod semel esset infusum, unquam effluere potuisse; quum quidem ei fuerit optabilius, oblivisci posse potius, quod meminisse nollet, quam quod semel audisset vidissetve, meminisse. Sed neque, propter hoc Themistocli responsum, memoriæ nobis opera danda non est, neque illa mea cautio et timiditas in causis, propter præstantem prudentiam Crassi, negligenda est. Uterque enim istorum non mihi attulit aliquam, sed suam significavit facultatem.

Etenim permulta sunt in causis, in omni parte orationis circumspicienda, ne quid offendas, ne quo irruas. Sæpe aliquis testis aut non lædit, aut minus lædit, nisi lacessatur: orat reus, urgent advocati, ut invehamur, ut maledicamus, denique ut interrogemus. Non moveor, non obtempero, non satisfacio, neque tamen ullam assequor laudem. Homines enim imperiti facilius, quod stulte dixeris, reprehendere, quam, quod sapienter tacueris, laudare possunt.

Hic quantum fit mali, si iratum, si non stultum, si non levem testem læseris! Habet enim et voluntatem nocendi in iracundia, et vim in ingenio, et pondus in vita : nec, si hoc Crassus non committit, ideo non multi, et sæpe committunt. Quo quidem mihi videri turpius nihil solet, quam quum ex oratoris dicto aliquo, aut responso, aut rogatu, sermo ille sequitur, « Occidit ille. » — « Adversariumne? » — « Imo vero, aiunt, se, et eum, quem defendit. »

LXXV. Hoc Crassus non putat nisi perfidia accidere posse : ego autem sæpissime video in causis aliquid mali facere homines minime malos. Quid? illud, quod supra dixi, solere me cedere, et, ut planius dicam, fugere ea, quæ valde causam meam premerent? quum id non faciunt alii, versanturque in hostium castris, ac sua præsidia dimittunt; mediocriterne causis nocent, quum aut adversariorum adjumenta confirmant, aut ea, quæ sanare nequeunt, exulcerant?

Quid? quum personarum, quas defendunt, rationem non habent? si, quæ sunt in his invidiosa, non mitigant extenuando, sed laudando et efferendo invidiosiora faciunt; quantum in eo tandem mali? Quid! si in homines caros, judicibusque jucundos, sine ulla præmunitione orationis acerbius et contumeliosius invehare; nonne abs te judices abalienes?

Quid? si, quæ vitia, aut incommoda sunt in aliquo judice uno, aut pluribus, ea tu, in adversariis exprobrando, non intelligas, te in judices invehi; mediocre peccatum est? Quid? si, quum pro altero dicas, litem tuam facias, aut læsus efferare iracundia, causam relin-

quas; nihilne noceas? In quo ego, non quo libenter male audiam, sed quia ego causam non libenter relinquo, nimium patiens et lentus existimor: ut, quum te ipsum, Sulpici, objurgabam, quod ministratorem peteres, non adversarium. Ex quo etiam illud assequor, ut, si quis mihi maledicat, petulans, aut plane insanus esse videatur.

In ipsis autem argumentis si quid posueris aut aperte falsum, aut ei, quod dixeris, dicturusve sis, contrarium, aut genere ipso remotum ab usu judiciorum ac foro; nihilne noceas? Quid multa? omnis cura mea solet in hoc versari semper (dicam enim sæpius), si possim, ut boni aliquid efficiam dicendo; sin id minus, ut certe ne quid mali.

LXXVI. Itaque nunc illuc redeo, Catule, in quo tu me paullo ante laudabas, ad ordinem collocationemque rerum ac locorum. Cujus ratio est duplex: altera, quam affert natura causarum; altera, quæ oratorum judicio et prudentia comparatur. Nam ut aliquid ante rem dicamus, deinde, ut rem exponamus, post ut eam probemus nostris præsidiis confirmandis, contrariis refutandis, deinde ut concludamus, atque ita peroremus, hoc dicendi genus natura ipsa præscribit.

Ut vero statuamus, ea, quæ probandi, docendi, persuadendi causa dicenda sunt, quemadmodum componamus; id est vel maxime proprium oratoris prudentiæ. Multa enim occurrunt argumenta; multa, quæ in dicendo profutura videantur: sed eorum partim ita levia sunt, ut contemnenda sint; partim, etiam si quid habent adjumenti, sunt nonnunquam ejusmodi, ut insit in iis

aliquid vitii, neque tanti sit illud, quod prodesse videatur, ut cum aliquo malo conjungatur.

Quæ autem sunt utilia atque firma, si ea tamen (ut sæpe fit) valde multa sunt : ea, quæ ex iis aut levissima sunt, aut aliis gravioribus consimilia, secerni arbitror oportere, atque ex oratione removeri. Equidem quum colligo argumenta causarum, non tam ea numerare soleo, quam expendere.

LXXVII. Et quoniam (quod sæpe jam dixi) tribus rebus omnes ad nostram sententiam perducimus, aut docendo, aut conciliando, aut permovendo, una ex omnibus his rebus res præ nobis est ferenda, ut nihil aliud, nisi docere velle videamur : reliquæ duæ, sicuti sanguis in corporibus, sic illæ in perpetuis orationibus fusæ esse debebunt. Nam et principia, et ceteræ partes orationis, de quibus paullo post pauca dicemus, habere hanc vim magnopere debent, ut ad eorum mentes, apud quos agetur, movendas permanare possint.

Sed his partibus orationis, quæ etsi nihil docent argumentando, persuadendo tamen et commovendo proficiunt plurimum, quanquam maxime proprius est locus et in exordiendo, et in perorando; degredi tamen ab eo, quod proposueris atque agas, permovendorum animorum causa, sæpe utile est.

Itaque vel narratione exposita, sæpe datur ad commovendos animos degrediendi locus; vel argumentis nostris confirmatis, vel contrariis refutatis, vel utroque loco, vel omnibus, si habet eam causa dignitatem atque copiam, recte id fieri potest : eæque causæ sunt ad agendum et ad ornandum gravissimæ atque plenissimæ, quæ

plurimos exitus dant ad ejusmodi degressionem, ut his locis uti liceat, quibus animorum impetus eorum, qui audiunt, aut impellantur, aut reflectantur.

Atque etiam in illo reprehendo eos, qui, quæ minime firma sunt, ea prima collocant. In quo illos quoque errare arbitror, qui, quando (id quod mihi nunquam placuit) plures adhibent patronos, ut in quoque eorum minimum putant esse, ita eum primum volunt dicere. Res enim hoc postulat, ut eorum exspectationi, qui audiunt, quam celerrime occurratur; cui si initio satisfactum non sit, multo plus sit in reliqua causa laborandum. Male enim se res habet, quæ non statim, ut dici cœpta est, melior fieri videtur.

Ergo ut in oratore optimus quisque, sic et in oratione, firmissimum quodque sit primum : dum illud tamen in utroque teneatur, ut ea, quæ excellant, serventur etiam ad perorandum; si quæ erunt mediocria (nam vitiosis nusquam esse oportet locum), in mediam turbam, atque in gregem conjiciantur.

Hisce omnibus rebus consideratis, tum denique id, quod primum est dicendum, postremum soleo cogitare, quo utar exordio : nam si quando id primum invenire volui, nullum mihi occurrit, nisi aut exile, aut nugatorium, aut vulgare, atque commune.

LXXVIII. Principia autem dicendi semper quum accurata, et acuta, et instructa sententiis, apta verbis, tum vero causarum propria esse debent. Prima est enim quasi cognitio et commendatio orationis in principio, quæ continuo eum, qui audit, permulcere atque allicere debet.

In quo admirari soleo, non equidem istos, qui nullam huic rei operam dederunt, sed hominem in primis disertum atque eruditum, Philippum, qui ita solet ad dicendum surgere, ut, quod primum verbum habiturus sit, nesciat; et ait idem, quum brachium concalefecerit, tum se solere pugnare : neque attendit, eos ipsos, unde hoc simile ducat, illas primas hastas ita jactare leniter, ut et venustati vel maxime serviant, et reliquis viribus suis consulant.

Neque est dubium, quin exordium dicendi vehemens et pugnax non sæpe esse debeat : sed si in ipso illo gladiatorio vitæ certamine, quo ferro decernitur, tamen ante congressum multa fiunt, quæ non ad vulnus, sed ad speciem valere videantur; quanto hoc magis in oratione exspectandum, in qua non vis potius, sed delectatio postulatur? Nihil est denique in natura rerum omnium, quod se universum profundat, et quod totum repente evolet : sic omnia, quæ fiunt, quæque aguntur acerrime, lenioribus principiis natura ipsa prætexuit.

Hæc autem in dicendo non extrinsecus alicunde quærenda, sed ex ipsis visceribus causæ sumenda sunt. Idcirco tota causa pertentata atque perspecta, locis omnibus inventis atque instructis, considerandum est, quo principio sit utendum : sic et facile reperietur.

Sumentur enim ex iis rebus, quæ erunt uberrimæ vel in argumentis, vel in iis partibus, ad quas dixi degredi sæpe oportere. Ita et momenti aliquid afferent, quum erunt pæne ex intima defensione depromta, et apparebit ea non modo non esse communia, nec in alias

causas posse transferri, sed penitus ex ea causa, quæ tum agatur, effloruisse.

LXXIX. Omne autem principium aut rei totius, quæ agetur, significationem habere debebit, aut aditum ad causam et munitionem, aut quoddam ornamentum et dignitatem. Sed oportet, ut ædibus ac templis vestibula et aditus, sic causis principia pro portione rerum præponere. Itaque in parvis atque infrequentibus causis ab ipsa re est exordiri sæpe commodius.

Sed quum erit utendum principio (quod plerumque erit), aut ex reo, aut ex adversario, aut ex re, aut ex eis, apud quos agitur, sententias duci licebit. Ex reo (reos appello, quorum res est), quæ significent virum bonum, quæ liberalem, quæ calamitosum, quæ misericordia dignum, quæ valeant contra falsam criminationem; ex adversario, iisdem ex locis fere contraria.

Ex re, si crudelis, si infanda, si præter opinionem, si immerito, si misera, si ingrata, si indigna, si nova, si quæ restitui sanarique non possit; ex iis autem, apud quos agetur, ut benevolos beneque existimantes efficiamus: quod agendo efficitur melius, quam rogando. Est id quidem in totam orationem confundendum, nec minime in extremam, sed tamen multa principia ex eo genere gignuntur.

Nam et attentum monent Græci ut principio faciamus judicem, et docilem: quæ sunt utilia, sed non principii magis propria, quam reliquarum partium; faciliora etiam in principiis, quod et attenti tum maxime sunt, quum omnia exspectant, et dociles magis initiis esse possunt. Illustriora enim sunt, quæ in principiis, quam

quæ in mediis causis dicuntur, aut arguendo, aut refellendo.

Maxima autem copia principiorum ad judicem aut alliciendum, aut incitandum, ex iis locis trahitur, qui ad motus animorum conficiendos inerunt in causa: quos tamen totos in principio explicari non oportebit, sed tantum impelli primo judicem leviter, ut jam inclinato reliqua incumbat oratio.

LXXX. Connexum autem ita sit principium consequenti orationi, ut non tanquam citharœdi procemium affictum aliquod, sed cohærens cum omni corpore membrum esse videantur. Nam nonnulli, quum illud meditati ediderunt, sic ad reliqua transeunt, ut audientiam sibi fieri nolle videantur. Atque ejusmodi illa prolusio debet esse, non ut Samnitum, qui vibrant hastas ante pugnam, quibus in pugnando nihil utuntur; sed ut ipsis sententiis, quibus proluserunt, vel pugnare possint.

Narrare vero rem quod breviter jubent; si brevitas appellanda est, quum verbum nullum redundat, brevis est L. Crassi oratio; sin tum est brevitas, quum tantum verborum est, quantum necesse est, aliquando id opus est; sed sæpe obest vel maxime in narrando, non solum quod obscuritatem affert, sed etiam quod eam virtutem, quæ narrationis est maxima, ut jucunda, et ad persuadendum accommodata sit, tollit. Ut illa,

Nam is postquam excessit ex ephebis,

quam longa est narratio! mores adolescentis ipsius, et servilis percunctatio, mors Chrysidis, vultus et forma,

et lamentatio sororis, reliqua, pervarie jucundeque narrantur. Quod si hanc brevitatem quæsisset,

> Effertur, imus; ad sepulcrum venimus;
> In ignem posita est,

fere decem versiculis totum conficere potuisset : quanquam hoc ipsum, « Effertur, imus, » concisum est ita, ut non brevitati servitum sit, sed magis venustati.

Quod si nihil fuisset, nisi, « In ignem posita est; » tamen res tota cognosci facile potuisset. Sed et festivitatem habet narratio distincta personis, et interpuncta sermonibus; et est probabilius, quod gestum esse dicas, quum, quemadmodum actum sit, exponas, et multo apertius ad intelligendum est, si sic consistitur aliquando, ac non ista brevitate percurritur.

Apertam enim narrationem tam esse oportet, quam cetera : sed hoc magis in hac elaborandum est, quod et difficilius est, non esse obscurum in re narranda, quam aut in principio, aut in argumento, aut in purgando, aut in perorando; et majore periculo hæc pars orationis obscura est, quam ceteræ; vel quia si quo alio in loco est dictum quid obscurius, tantum id perit, quod ita dictum est; narratio obscura totam obcæcat orationem; vel quod alia possis, semel si obscurius dixeris, dicere alio loco planius; narrationis unus est in causa locus. Erit autem perspicua narratio, si verbis usitatis, si ordine temporum conservato, si non interrupte narrabitur.

LXXXI. Sed quando utendum sit, aut non sit narratione, id est consilii. Neque enim si nota res est, nec si non dubium, quid gestum sit, narrari oportet, nec si adversarius narravit; nisi si refellemus. Ac, si quando

erit narrandum, nec illa, quæ suspicionem et crimen efficient, contraque nos erunt, acriter persequamur, et quidquid poterit, detrahamus: ne illud, quod Crassus, si quando fiat, perfidia, non stultitia fieri putat, ut causæ noceamus, accidat. Nam ad summam totius causæ pertinet, caute, an contra, demonstrata res sit; quod omnis orationis reliquæ fons est narratio.

Sequitur, ut causa ponatur; in quo videndum est, quid in controversiam veniat. Tum suggerenda sunt firmamenta causæ conjuncte, et infirmandis contrariis, et tuis confirmandis. Namque una in causis ratio quædam est ejus orationis, quæ ad probandam argumentationem valet. Ea autem et confirmationem et reprehensionem quærit; sed quia neque reprehendi, quæ contra dicuntur, possunt, nisi tua confirmes, neque hæc confirmari, nisi illa reprehendas, idcirco hæc et natura, et utilitate, et tractatione conjuncta sunt.

Omnia autem concludenda plerumque rebus augendis vel inflammando judice, vel mitigando: omniaque quum superioribus orationis locis, tum maxime extremo, ad mentes judicum quam maxime permovendas, et ad utilitatem nostram vocandas, conferenda sunt.

Neque sane jam causa videtur esse, cur secernamus ea præcepta, quæ de suasionibus tradenda sunt, aut laudationibus: sunt enim pleraque communia. Sed tamen suadere aliquid, aut dissuadere, gravissimæ mihi videtur esse personæ. Nam et sapientis est, consilium explicare suum de maximis rebus; et honesti, et diserti, ut mente providere, auctoritate probare, oratione persuadere possit.

LXXXII. Atque hæc in senatu minore apparatu agenda sunt : sapiens enim est consilium; multisque aliis dicendi relinquendus locus. Vitanda etiam ingenii ostentationis suspicio.

Concio capit omnem vim orationis, et gravitatem, varietatemque desiderat. Ergo in suadendo nihil est optabilius, quam dignitas. Nam qui utilitatem putat, non quid maxime velit suasor, sed quid interdum magis sequatur, videt. Nemo est enim, præsertim in tam clara civitate, quin putet expetendam maxime dignitatem : sed vincit utilitas plerumque, quum abest ille timor, ea neglecta, ne dignitatem quidem posse retineri.

Controversia autem inter hominum sententias, aut in illo est, utrum sit utilius; aut etiam, quum id convenit, certatur, utrum honestati potius, an utilitati consulendum sit. Quæ quia pugnare sæpe inter se videntur, qui utilitatem defendit, enumerabit commoda pacis, opum, potentiæ, [pecuniæ], vectigalium, præsidii militum utilitates, et ceterarum rerum, quarum fructum utilitate metimur, itemque incommoda contrariorum. Qui ad dignitatem impellit, majorum exempla, quæ erunt vel cum periculo gloriosa, colliget; posteritatis immortalem memoriam augebit; utilitatem ex laude nasci defendet, semperque eam cum dignitate esse conjunctam.

Sed quid fieri possit, aut non possit, quidque etiam sit necesse, aut non sit, in utraque re maxime est quærendum. Inciditur enim omnis jam deliberatio, si intelligitur non posse fieri, aut si necessitas affertur; et qui id docuit, non videntibus aliis, is plurimum vidit.

Ad consilium autem de republica dandum, caput est

nosse rempublicam; ad dicendum vero probabiliter, nosse mores civitatis : qui quia crebro mutantur, genus quoque orationis est sæpe mutandum. Et quanquam una fere vis est eloquentiæ, tamen quia summa dignitas est populi, gravissima causa reipublicæ, maximi motus multitudinis, genus quoque dicendi grandius quoddam et illustrius esse adhibendum videtur : maximaque pars orationis admovenda est ad animorum motus nonnunquam aut cohortatione, aut commemoratione aliqua, aut in spem, aut in metum, aut ad cupiditatem, aut ad gloriam concitandos, sæpe etiam a temeritate, iracundia, spe, injuria, invidia, crudelitate revocandos.

LXXXIII. Fit autem, ut, quia maxima quasi oratori scena videatur concionis, natura ipsa ad ornatius dicendi genus excitetur. Habet enim multitudo vim quamdam talem, ut quemadmodum tibicen sine tibiis canere, sic orator, sine multitudine audiente, eloquens esse non possit.

Et quum sint populares multi variique lapsus, vitanda est acclamatio adversa populi : quæ aut orationis peccato aliquo excitatur, si aspere, si arroganter, si turpiter, si sordide, si quoquo animi vitio dictum esse aliquid videatur; aut hominum offensione vel invidia, quæ aut justa est, aut ex criminatione atque fama; aut res si displicet; aut si est in aliquo motu suæ cupiditatis aut metus multitudo. Hisque quatuor causis totidem medicinæ opponuntur : tum adjurgatio, si est auctoritas; tum admonitio, quasi lenior objurgatio; tum promissio, si audierint, probaturos; tum deprecatio; quod est infimum, sed nonnunquam utile. Nullo autem loco plus fa-

cetiæ prosunt, et celeritas, et breve aliquod dictum, nec sine dignitate, et cum lepore.

Nihil enim tam facile, quam multitudo, a tristitia, et sæpe ab acerbitate, commode, ac breviter et acute, et hilare dicto deducitur.

LXXXIV. Exposui fere, ut potui, vobis in utroque genere causarum quæ sequi solerem, quæ fugere, quæ spectare, quaque omnino in causis ratione versari.

Nec illud tertium laudationum genus est difficile, quod ego initio quasi a præceptis nostris secreveram: sed et quia multa sunt orationum genera, et graviora, et majoris copiæ, de quibus nemo fere præciperet, et quod nos laudationibus non ita multum uti soleremus, totum hunc segregabam locum. Ipsi enim Græci, magis legendi, et delectationis, aut hominis alicujus ornandi, quam utilitatis hujus forensis causa, laudationes scriptitaverunt; quorum sunt libri, quibus Themistocles, Aristides, Agesilaus, Epaminondas, Philippus, Alexander aliique laudantur: nostræ laudationes, quibus in foro utimur, aut testimonii brevitatem habent nudam atque inornatam, aut scribuntur ad funebrem concionem, quæ ad orationis laudem minime accommodata est. Sed tamen, quoniam est utendum aliquando, nonnunquam etiam scribendum, velut P. Tuberoni Africanum avunculum laudanti scripsit C. Lælius, vel ut nosmet ipsi, ornandi causa, Græcorum more, si quos velimus, laudare possimus; sit a nobis quoque tractatus is locus.

Perspicuum est igitur, alia esse in homine optanda, alia laudanda. Genus, forma, vires, opes, divitiæ ceteraque quæ fortuna det, aut extrinsecus, aut corpori, non

habent in se veram laudem; quæ deberi virtuti uni putatur : sed tamen, quod ipsa virtus in earum rerum usu ac moderatione maxime cernitur, tractanda etiam in laudationibus hæc sunt naturæ et fortunæ bona; in quibus est summa laus, non extulisse se in potestate, non fuisse insolentem in pecunia, non se prætulisse aliis propter abundantiam fortunæ; ut opes et copiæ non superbiæ videantur ac libidini, sed bonitati ac moderationi facultatem et materiam dedisse.

Virtus autem, quæ est per se ipsa laudabilis, et sine qua nihil laudari potest, tamen habet plures partes; quarum alia est ad laudationem aptior. Sunt enim aliæ virtutes, quæ videntur in moribus hominum, et quadam comitate ac beneficentia positæ; aliæ, quæ in ingenii aliqua facultate, aut animi magnitudine ac robore. Nam clementia, justitia, benignitas, fides, fortitudo in periculis communibus, jucunda est auditu in laudationibus.

Omnes enim hæ virtutes non tam ipsis, qui eas in se habent, quam generi hominum, fructuosæ putantur. Sapientia et magnitudo animi, qua omnes res humanæ tenues et pro nihilo putantur, et in excogitando vis quædam ingenii, et ipsa eloquentia, admirationis habet non minus, jucunditatis minus : ipsos enim magis videtur, quos laudamus, quam illos, apud quos laudamus, ornare ac tueri. Sed tamen in laudando jungenda sunt etiam hæc genera virtutum : ferunt enim aures hominum, quum illa, quæ jucunda, et grata, tum etiam illa, quæ mirabilia sunt in virtute, laudari.

LXXXV. Et quoniam singularum virtutum sunt certa quædam officia ac munera, et sua cuique virtuti laus

propria debetur, erit explicandum in laude justitiæ, quid cum fide, quid cum æquabilitate, quid cum ejusmodi aliquo officio is, qui laudabitur, fecerit. Itemque in ceteris res gestæ ad cujusque virtutis genus, et vim, et nomen accommodabuntur.

Gratissima autem laus eorum factorum habetur, quæ suscepta videntur a viris fortibus sine emolumento ac præmio: quæ vero etiam cum labore et periculo ipsorum, hæc habent uberrimam copiam ad laudandum; quod et dici ornatissime possunt, et audiri facillime. Ea enim denique virtus esse videtur præstantis viri, quæ est fructuosa aliis, ipsi autem laboriosa, aut periculosa, aut certe gratuita. Magna etiam illa laus, et admirabilis videri solet, tulisse casus sapienter adversos, non fractum esse fortuna, retinuisse in rebus asperis dignitatem.

Neque tamen illa non ornant, habiti honores, decreta virtutis præmia, res gestæ, judiciis hominum comprobatæ; in quibus etiam felicitatem ipsam deorum immortalium judicio tribui, laudationis est. Sumendæ autem res erunt aut magnitudine præstabiles, aut novitate primæ, aut genere ipso singulares: neque enim parvæ, neque usitatæ, neque vulgares, admiratione, aut omnino laude dignæ videri solent.

Est etiam cum ceteris præstantibus viris comparatio in laudatione præclara. De quo genere libitum est mihi paullo plura, quam ostenderam, dicere, non tam propter usum forensem, qui est a me in omni hoc sermone tractatus, quam ut hoc videretis, si laudationes essent in oratoris officio, quod nemo negat, oratori virtutum

omnium cognitionem, sine qua laudatio effici non possit, esse necessariam.

Jam vituperandi præcepta contrariis ex vitiis sumenda esse, perspicuum est : simul est illud ante oculos, nec bonum virum proprie et copiose laudari, sine virtutum, nec improbum notari ac vituperari, sine vitiorum cognitione, satis insignite atque aspere posse. Atque his locis et laudandi et vituperandi sæpe nobis est utendum in omni genere causarum.

Habetis, de inveniendis rebus, disponendisque quid sentiam. Adjungam etiam de memoria, ut labore Crassum levem, neque ei quidquam aliud, de quo disserat, relinquam, nisi ea, quibus hæc exornentur.

LXXXVI. — Perge vero, inquit Crassus : libenter enim te cognitum jam artificem, aliquandoque evolutum illis integumentis dissimulationis tuæ, nudatumque perspicio; et quod mihi nihil, aut quod non multum relinquis, percommode facis, estque mihi gratum. — Jam istuc quantum tibi ego reliquerim, inquit Antonius, erit in tua potestate. Si enim vere agere volueris, omnia tibi relinquo; sin dissimulare, tu, quemadmodum his satisfacias, videris.

Sed, ut ad rem redeam, non sum tanto ego, inquit, ingenio, quanto Themistocles fuit, ut oblivionis artem, quam memoriæ, malim; gratiamque habeo Simonidi illi Ceo, quem primum ferunt artem memoriæ protulisse.

Dicunt enim, quum cœnaret Cranone in Thessalia Simonides apud Scopam, fortunatum hominem et nobilem, cecinissetque id carmen, quod in eum scripsisset, in quod multa ornandi causa, poetarum more, in Cas-

torem scripta et Pollucem fuissent, nimis illum sordide Simonidi dixisse, se dimidium ejus ei, quod pactus esset pro illo carmine, daturum; reliquum a suis Tyndaridis, quos æque laudasset, peteret, si ei videretur.

Paullo post esse ferunt nuntiatum Simonidi, ut prodiret; juvenes stare ad januam duos quosdam, qui eum magnopere evocarent; surrexisse illum, prodisse, vidisse neminem; hoc interim spatio conclave illud, ubi epularetur Scopas, concidisse; ea ruina ipsum oppressum cum suis interiisse; quos quum humare vellent sui, neque possent obtritos internoscere ullo modo, Simonides dicitur ex eo, quod meminisset, quo eorum loco quisque cubuisset, demonstrator uniuscujusque sepeliendi fuisse. Hac tum re admonitus invenisse fertur, ordinem esse maxime, qui memoriæ lumen afferret.

Itaque iis, qui hanc partem ingenii exercerent, locos esse capiendos, et ea, quæ memoria tenere vellent, effingenda animo, atque in his locis collocanda: sic fore, ut ordinem rerum locorum ordo conservaret; res autem ipsas rerum effigies notaret, atque ut locis pro cera, simulacris pro litteris uteremur.

LXXXVII. Qui sit autem oratori memoriæ fructus, quanta utilitas, quanta vis, quid me attinet dicere? tenere quæ didiceris in accipienda causa, quæ ipse cogitaris? omnes fixas esse in animo sententias? omnem descriptum verborum apparatum? ita audire vel eum, unde discas, vel eum, cui respondendum sit, ut illi non infundere in aures tuas orationem, sed in animo videantur inscribere? Itaque soli, qui memoria vigent, sciunt, quid, et quatenus, et quomodo dicturi sint,

quid responderint, quid supersit; iidemque multa ex aliis causis aliquando a se acta, multa ab aliis audita meminerunt.

Quare confiteor equidem, hujus boni naturam esse principem, sicut earum rerum, de quibus ante locutus sum, omnium: sed hæc ars tota dicendi, sive artis imago quædam est et similitudo, habet hanc vim, non ut totum aliquid, cujus in ingeniis nostris pars nulla sit, pariat et procreet, verum ut ea, quæ sunt orta jam in nobis et procreata, educet atque confirmet.

Verumtamen neque tam acri memoria fere quisquam est, ut, non dispositis notatisque rebus, ordinem verborum aut sententiarum complectatur; neque vero tam hebeti, ut nihil hac consuetudine et exercitatione adjuvetur. Vidit enim hoc prudenter sive Simonides, sive alius quis invenit, ea maxime animis effingi nostris, quæ essent a sensu tradita atque impressa; acerrimum autem ex omnibus nostris sensibus esse sensum videndi : quare facillime animo teneri posse ea, quæ perciperentur auribus aut cogitatione, si etiam oculorum commendatione animis traderentur; ut res cæcas, et ab adspectus judicio remotas, conformatio quædam, et imago, et figura ita notaret, ut ea, quæ cogitando complecti non possemus, intuendo quasi teneremus.

His autem formis atque corporibus, sicut omnibus, quæ sub adspectum veniunt, admonetur memoria nostra atque excitatur; sed locis opus est : etenim corpus intelligi sine loco non potest. Quare ne in re nota et pervulgata multus et insolens sim, locis est utendum multis, illustribus, explicatis, modicis intervallis; imaginibus

autem agentibus, acribus, insignitis, quæ occurrere, celeriterque percutere animum possint. Quam facultatem et exercitatio dabit; ex qua consuetudo gignitur; et similium verborum conversa et immutata casibus, aut traducta ex parte ad genus notatio, et unius verbi imagine, totius sententiæ informatio, pictoris cujusdam summi ratione et modo, formarum varietate locos distinguentis.

LXXXVIII. Sed verborum memoria, quæ minus est nobis necessaria, majore imaginum varietate distinguitur: multa enim sunt verba, quæ, quasi articuli, connectunt membra orationis, quæ formari similitudine nulla possunt; eorum fingendæ nobis sunt imagines, quibus semper utamur. Rerum memoria propria est oratoris: eam singulis personis bene positis notare possumus, ut sententias imaginibus, ordinem locis comprehendamus.

Neque verum est, quod ab inertibus dicitur, opprimi memoriam imaginum pondere, et obscurari etiam id, quod per se natura tenere potuisset. Vidi enim ego summos homines, et divina prope memoria, Athenis Charmadam, in Asia, quem vivere hodie aiunt, Scepsium Metrodorum, quorum uterque, tanquam litteris in cera, sic se aiebat imaginibus in iis locis, quos haberet, quæ meminisse vellet, perscribere. Quare hac exercitatione non eruenda memoria est, si est nulla naturalis; sed certe, si latet, evocanda est.

Habetis sermonem bene longum hominis, utinam non impudentis: illud quidem certe non nimis verecundi; qui quidem, quum te, Catule, tum etiam L. Crasso audiente, de dicendi ratione tam multa dixerim. Nam istorum ætas minus me fortasse movere debuit. Sed mihi

ignoscetis profecto, si modo, quæ causa me ad hanc insolitam mihi loquacitatem impulerit, acceperitis.

LXXXIX. — Nos vero, inquit Catulus (etenim pro me hoc, et pro meo fratre respondeo), non modo tibi ignoscimus, sed te diligimus, magnamque tibi habemus gratiam; et quum humanitatem et facilitatem agnoscimus tuam, tum admiramur istam scientiam et copiam. Equidem etiam hoc me assecutum puto, quod magno sum levatus errore, et illa admiratione liberatus, quod multis cum aliis semper admirari solebam, unde esset illa tanta tua in causis divinitas : nec enim te ista attigisse arbitrabar, quæ diligentissime cognosse, et undique collegisse, usuque doctum partim correxisse video, partim comprobasse.

Neque eo minus eloquentiam tuam, et multo magis virtutem et diligentiam admiror; et simul gaudeo, judicium animi mei comprobari, quod semper statui, neminem sapientiæ laudem et eloquentiæ sine summo studio, et labore, et doctrina, consequi posse. Sed tamen quidnam est id, quod dixisti, fore, ut tibi ignosceremus, si cognossemus, quæ te causa in sermonem impulisset? Quæ est enim alia causa, nisi quod nobis, et horum adolescentium studio, qui te attentissime audierunt, morem gerere voluisti?

— Tum ille, Adimere, inquit, omnem recusationem Crasso volui, quem ego paullo sciebam, vel pudentius, vel invitius (nolo enim dicere de tam suavi homine fastidiosius), ad hoc genus sermonis accedere. Quid enim poterit dicere? consularem se esse hominem et censorium? Eadem nostra causa est. An ætatem afferet? Quadrien-

nio minor est. An se nescire? Quæ ego sero, quæ cursim arripui, quæ subsicivis operis (ut aiunt), iste a puero, summo studio, summis doctoribus. Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit: etenim me dicentem qui audierit, nemo unquam tam sui despiciens fuit, quin speraret aut melius, aut eodem modo se posse dicere; Crasso dicente, nemo tam arrogans, qui similiter se unquam dicturum esse confideret. Quamobrem, ne frustra hi tales viri venerint, te aliquando, Crasse, audiamus.

XC. — Tum ille, Ut ita ista esse concedam, inquit, Antoni, quæ sunt longe secus, quid mihi tu tandem hodie, aut cuiquam homini, quod dici possit, reliquisti? Dicam enim vere, amicissimi homines, quod sentio : sæpe ego doctos homines, quid dico sæpe? imo nonnunquam; sæpe enim, qui potui, qui puer in forum venerim, neque inde unquam diutius, quam quæstor abfuerim? sed tamen audivi, ut heri dicebam, et Athenis quum essem, doctissimos viros, et in Asia istum ipsum Scepsium Metrodorum, quum de his ipsis rebus disputaret: neque vero mihi quisquam copiosius unquam visus est, neque subtilius in hoc genere dicendi, quam iste hodie, esse versatus. Quod si esset aliter, et aliquid intelligerem ab Antonio prætermissum; non essem tam inurbanus, ac pæne inhumanus, uti eo gravarer, quod vos cupere sentirem.

— Tum Sulpicius, An ergo, inquit, oblitus es, Crasse, Antonium ita partitum esse tecum, ut ipse instrumentum oratoris exponeret, tibi ejus distinctionem atque ornatum relinqueret? — Hic ille, Primum, quis Antonio permisit, inquit, ut et partes faceret, et, utram vellet,

prior ipse sumeret? deinde, si ego recte intellexi, quum valde libenter audirem, mihi conjuncte est visus de utraque re dicere. — Ille vero, inquit Cotta, ornamenta orationis non attigit, neque eam laudem, ex qua eloquentia nomen ipsum invenit. — Verba igitur, inquit Crassus, mihi reliquit Antonius, rem ipse sumsit.

— Tum Cæsar, Si, quod difficilius est, id tibi reliquit; est nobis, inquit, causa, cur te audire cupiamus : sin, quod facilius; tibi causa non est, cur recuses. — Et Catulus, Quid, quod dixisti, inquit, Crasse, si hic hodie apud te maneremus, te morem nobis esse gesturum, nihilne ad fidem tuam putas pertinere? — Tum Cotta ridens, Possem tibi, inquit, Crasse, concedere : sed vide, ne quid Catulus attulerit religionis. Opus hoc censorium est : id autem committere, vide quam sit homini turpe censorio. — Agite vero, ille inquit, ut vultis : sed nunc quidem, quoniam id temporis est, surgendum censeo, et requiescendum : post meridiem, si ita vobis est commodum, loquemur aliquid; nisi forte in crastinum differre mavultis.

Omnes se vel statim, vel, si ipse post meridiem mallet, quam primum tamen audire velle dixerunt.

LIBER TERTIUS.

I. INSTITUENTI mihi, Quinte frater, eum sermonem referre, et mandare huic tertio libro, quem post Antonii disputationem Crassus habuisset, acerba sane recordatio veterem animi curam molestiamque renovavit. Nam illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa virtus L. Crassi, morte exstincta subita est, vix diebus decem post eum diem, qui hoc et superiore libro continetur.

Ut enim Romam rediit extremo scenicorum ludorum die, vehementer commotus ea oratione, quæ ferebatur habita esse in concione a Philippo; quem dixisse constabat, videndum sibi aliud esse consilium, illo senatu se rempublicam gerere non posse : mane idibus septembris, et ille, et senatus frequens vocatu Drusi in curiam venit. Ibi quum Drusus multa de Philippo questus esset, retulit ad senatum de illo ipso, quod consul in eum ordinem tam graviter in concione esset invectus. Hic, ut sæpe inter homines sapientissimos constare vidi, quanquam hoc Crasso, quum aliquid accuratius dixisset, semper fere contigisset, ut nunquam dixisse melius putaretur, tamen omnium consensu sic esse tum judicatum audivimus, ceteros a Crasso semper omnes, illo autem die etiam ipsum a sese superatum.

Deploravit enim casum atque orbitatem senatus; cujus ordinis a consule, qui quasi parens bonus, aut tutor fidelis esse deberet, tanquam ab aliquo nefario prædone diriperetur patrimonium dignitatis : neque vero esse mirandum, si, quum suis consiliis rempublicam profligasset, consilium senatus a republica repudiaret. Hic quum homini et vehementi, et diserto, et in primis forti ad resistendum, Philippo, quasi quasdam verborum faces admovisset, non tulit ille, et graviter exarsit, pignoribusque ablatis Crassum instituit coercere.

Quo quidem ipso in loco multa a Crasso divinitus dicta efferebantur, quum sibi illum consulem esse negaret, cui senator ipse non esset : « An tu, quum omnem « auctoritatem universi ordinis pro pignore putaris, « eamque in conspectu populi rom. concideris; me his « pignoribus existimas posse terreri? Non tibi illa sunt « concidenda, si Crassum vis coercere : hæc tibi est ex« cidenda lingua; qua vel evulsa, spiritu ipso libidinem « tuam libertas mea refutabit. »

II. Permulta tum vehementissima contentione animi, ingenii, virium, ab eo dicta esse constabat; sententiamque eam, quam senatus frequens secutus est ornatissimis et gravissimis verbis, « Ut populo romano satisfieret, nunquam senatus neque consilium reipublicæ, neque fidem defuisse, » ab eo dictam; et eumdem (id quod in auctoritatibus præscriptis exstat) scribendo adfuisse.

Illa tanquam cycnea fuit divini hominis vox et oratio, quam quasi exspectantes, post ejus interitum veniebamus in curiam, ut vestigium illud ipsum, in quo ille postremum institisset, contueremur. Namque tum latus ei di-

centi condoluisse, sudoremque multum consecutum esse audiebamus: ex quo quum cohorruisset, cum febri domum rediit, dieque septimo lateris dolore consumtus est.

O fallacem hominum spem, fragilemque fortunam, et inanes nostras contentiones! quæ in medio spatio sæpe franguntur et corruunt, et ante, in ipso cursu, obruuntur, quam portum conspicere potuerunt. Nam, quamdiu Crassi fuit ambitionis labore vita districta, tamdiu privatis magis officiis et ingenii laude floruit, quam fructu amplitudinis, aut reipublicæ dignitate. Qui autem ei annus primus ab honorum perfunctione aditum, omnium concessu, ad summam auctoritatem dabat, is ejus omnem spem atque omnia vitæ consilia morte pervertit.

Fuit hoc luctuosum suis, acerbum patriæ, grave bonis omnibus; sed ii tamen rempublicam casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso a diis immortalibus vita, sed donata mors esse videatur. Non vidit flagrantem bello Italiam, non ardentem invidia senatum, non sceleris nefarii principes civitatis reos, non luctum filiæ, non exsilium generi, non acerbissimam C. Marii fugam, non illam post reditum ejus cædem omnium crudelissimam, non denique in omni genere deformatam eam civitatem, in qua ipse florentissima multum omnibus gloria præstitisset.

III. Sed quoniam attigi cogitatione vim varietatemque fortunæ, non vagabitur oratio mea longius, atque eis fere ipsis definietur viris, qui hoc sermone, quem referre cœpimus, continentur. Quis enim non jure beatam L. Crassi mortem illam, quæ est a multis sæpe defleta, dixerit, quum horum ipsorum sit, qui tum cum illo pos-

tremum fere collocuti sunt, eventum recordatus. Tenemus enim memoria, Q. Catulum, virum omni laude præstantem, quum sibi non incolumem fortunam, sed exsilium et fugam deprecaretur, esse coactum, ut vita se ipse privaret.

Jam M. Antonii in his ipsis rostris, in quibus ille rempublicam constantissime consul defenderat, quæque censor imperatoriis manubiis ornarat, positum caput illud fuit, a quo erant multorum civium capita servata. Neque vero longe ab eo C. Julii caput, hospitis Etrusci scelere proditum, cum L. Julii fratris capite jacuit: ut ille, qui hæc non vidit, et vixisse cum republica pariter, et cum illa simul exstinctus esse videatur. Neque enim propinquum suum, maximi animi virum, P. Crassum, suapte interfectum manu, neque collegæ sui, pontificis maximi, sanguine simulacrum Vestæ respersum esse vidit; cui mœrori (qua mente ille in patriam fuit) etiam C. Carbonis, inimicissimi hominis, eodem illo die mors nefaria fuisset.

Non vidit eorum ipsorum, qui tum adolescentes Crasso se dicarant, horribiles miserosque casus. Ex quibus C. Cotta, quem ille florentem reliquerat, paucis diebus post mortem Crassi depulsus per invidiam tribunatu, non multis ab eo tempore mensibus ejectus est e civitate. Sulpicius autem, qui in eadem invidiæ flamma fuisset, quibuscum privatus conjunctissime vixerat, hos in tribunatu spoliare instituit omni dignitate; cui quidem ad summam gloriam eloquentiæ florescenti, ferro erepta vita est, et pœna temeritatis non sine magno reipublicæ malo constituta.

Ego vero te, Crasse, quum vitæ flore, tum mortis opportunitate, divino consilio et ortum et exstinctum esse arbitror : nam tibi aut, pro virtute animi constantiaque tua, civilis ferri subeunda fuit crudelitas, aut, si qua te fortuna ab atrocitate mortis vindicasset, eadem esse te funerum patriæ spectatorem coegisset; neque solum tibi improborum dominatus, sed etiam, propter admixtam civium cædem, bonorum victoria mœrori fuisset.

IV. Mihi quidem, Quinte frater, et eorum casus, de quibus ante dixi, et ea, quæ nosmet ipsi, ob amorem in rempublicam incredibilem et singularem pertulimus ac sensimus, cogitanti, sententia sæpe tua vera ac sapiens videri solet, qui propter tot, tantos, tamque præcipites casus clarissimorum hominum atque optimorum virorum, me semper ab omni contentione ac dimicatione revocasti.

Sed quoniam hæc jam atque in integro nobis esse possunt, et summi labores nostri, magna compensati gloria, mitigantur; pergamus ad ea solatía, quæ non modo sedatis molestiis, jucunda, sed etiam hærentibus, salutaria nobis esse possunt; sermonemque L. Crassi reliquum ac pæne postremum memoriæ prodamus; atque ei, etsi nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio, meritam gratiam debitamque referamus.

Neque enim quisquam nostrum, quum libros Platonis mirabiliter scriptos legit, in quibus omnibus fere Socrates exprimitur, non, quanquam illa scripta sunt divinitus, tamen majus quiddam de illo, de quo scripta sunt, suspicatur. Quod item nos postulamus non a te quidem,

qui nobis omnia summa tribuis, sed a ceteris, qui hæc in manus sument, ut majus quiddam de L. Crasso, quam quantum e nobis exprimetur, suspicentur.

Nos enim, qui ipsi sermoni non interfuissemus, et quibus C. Cotta tantummodo locos ac sententias hujus disputationis tradidisset (quo in genere orationis utrumque oratorem cognoveramus), id ipsum sumus in eorum sermone adumbrare conati. Quod si quis erit, qui ductus opinione vulgi, aut Antonium jejuniorem, aut Crassum pleniorem fuisse putet, quam quomodo a nobis uterque inductus est; is erit ex iis, qui aut illos non audierint, aut judicare non possint. Nam fuit uterque (ut exposui antea) quum studio atque ingenio et doctrina præstans omnibus, tum in suo genere perfectus, ut neque in Antonio deesset hic ornatus orationis, neque in Crasso redundaret.

V. Ut igitur ante meridiem discesserunt, paullulumque requierunt, in primis hoc a se Cotta animadversum esse dicebat, omne illud tempus meridianum Crassum in acerrima atque attentissima cogitatione posuisse, seseque, qui vultum ejus, quum ei dicendum esset, obtutumque oculorum in cogitando probe nosset, atque in maximis causis sæpe vidisset, tum dedita opera, quiescentibus aliis, in eam exhedram venisse, in qua Crassus lectulo posito recubuisset, quumque eum in cogitatione defixum esse sensisset, statim recessisse, atque in eo silentio duas horas fere esse consumtas. Deinde quum omnes, inclinato jam in pomeridianum tempus die, venissent ad Crassum, Quid est, Crasse, inquit Julius, imusne sessum? etsi admonitum venimus te, non flagitatum.

— Tum Crassus, An me tam impudentem esse existimatis, ut vobis hoc præsertim munus putem diutius posse debere? — Quinam igitur, inquit ille, locus? an in media silva placet? Est enim is maxime et opacus, et frigidus. — Sane, inquit Crassus : etenim est in eo loco sedes huic nostro non inopportuna sermoni. Quum placuisset idem ceteris, in silvam venitur, et ibi magna cum audiendi exspectatione considitur.

— Tum Crassus, Quum auctoritas atque amicitia vestra, tum Antonii facilitas eripuit, inquit, mihi in optima mea causa libertatem recusandi : quanquam in partienda disputatione nostra, quum sibi de iis, quæ dici ab oratore oporteret, sumeret, mihi autem relinqueret, ut explicarem, quemadmodum illa ornari oporteret; ea divisit, quæ sejuncta esse non possunt. Nam quum omnis ex re atque verbis constet oratio; neque verba sedem habere possunt, si rem subtraxeris, neque res lumen, si verba semoveris.

Ac mihi quidem veteres illi, majus quiddam animo complexi, multo plus etiam vidisse videntur, quam quantum nostrorum ingeniorum acies intueri potest; qui omnia hæc, quæ supra et subter, unum esse, et una vi atque una consensione naturæ constricta esse dixerunt. Nullum est enim genus rerum, quod aut avulsum a ceteris per se ipsum constare, aut, quo cetera si careant, vim suam atque æternitatem conservare possint.

VI. Sed si hæc major esse ratio videtur, quam ut hominum possit sensu aut cogitatione comprehendi, est etiam illa Platonis vera, et tibi, Catule, certe non inaudita vox, omnem doctrinam harum ingenuarum et hu-

manarum artium uno quodam societatis vinculo contineri : ubi enim perspecta vis est rationis ejus, qua causæ rerum atque exitus cognoscuntur, mirus quidam omnium quasi consensus doctrinarum concentusque reperitur.

Sed si hoc quoque videtur esse altius, quam ut id nos, humi strati, suspicere possimus, illud certe tamen, quod amplexi sumus, quod profitemur, quod suscepimus, nosse et tenere debemus. Una est enim, quod et ego hesterna die dixi, et aliquot locis antemeridiano sermone significavit Antonius, eloquentia, quascumque in oras disputationis regionesve delata est.

Nam sive de cœli natura loquitur, sive de terra, sive de divina vi, sive de humana, sive ex inferiore loco, sive ex æquo, sive ex superiore, sive ut impellat homines, sive ut doceat, sive ut deterreat, sive ut concitet, sive ut reflectat, sive ut incendat, sive ut leniat, sive ad paucos, sive ad multos, sive inter alienos, sive cum suis, sive secum, rivis est diducta oratio, non fontibus; et, quocumque ingreditur, eodem est instructu ornatuque comitata.

Sed quoniam oppressi jam sumus opinionibus, non modo vulgi, verum etiam hominum leviter eruditorum, qui, quæ complecti tota nequeunt, hæc facilius divulsa et quasi discerpta contrectant; et qui, tanquam ab animo corpus, sic a sententiis verba sejungunt, quorum sine interitu fieri neutrum potest : non suscipiam oratione mea plus, quam mihi imponitur; tantum significabo brevi, neque verborum ornatum inveniri posse non partitis expressisque sententiis, neque esse ullam senten-

tiam illustrem sine luce verborum. Sed priusquam illa conor attingere, quibus orationem ornari atque illuminari putem, proponam breviter, quid sentiam de universo genere dicendi.

VII. Natura nulla est, ut mihi videtur, quæ non habeat in suo genere res complures dissimiles inter se, quæ tamen consimili laude dignentur. Nam et auribus multa percipimus, quæ, etsi nos vocibus delectant, tamen ita sunt varia sæpe, ut id, quod proximum audias, jucundissimum esse videatur; et oculis colliguntur pæne innumerabiles voluptates, quæ nos ita capiunt, ut unum sensum dissimili genere delectent, et reliquos sensus voluptates oblectant dispares, ut sit difficile judicium excellentis maxime suavitatis.

At hoc idem, quod est in naturis rerum, transferri potest etiam ad artes. Una fingendi est ars, in qua præstantes fuerunt Myro, Polycletus, Lysippus, qui omnes inter se dissimiles fuerunt; sed ita tamen, ut neminem sui velis esse dissimilem. Una est ars ratioque picturæ, dissimillimique tamen inter se Zeuxis, Aglaophon, Apelles; neque eorum quisquam est, cui quidquam in arte sua deesse videatur. Et, si hoc in his quasi mutis artibus est mirandum, et tamen verum, quanto admirabilius in oratione atque in lingua? quæ quum in iisdem sententiis verbisque versetur, summas habet dissimilitudines; non sic, ut alii vituperandi sint, sed ut ii, quos constet esse laudandos, in dispari tamen genere laudentur.

Atque id primum in poetis cerni licet, quibus est proxima cognatio cum oratoribus, quam sint inter sese

Ennius, Pacuvius, Attiusque dissimiles; quam apud Græcos Æschylus, Sophocles, Euripides, quanquam omnibus par pæne laus in dissimili scribendi genere tribuatur.

Adspicite nunc eos homines atque intuemini, quorum de facultate quærimus, quid intersit inter oratorum studia atque naturas. Suavitatem Isocrates, subtilitatem Lysias, acumen Hyperides, sonitum Æschines, vim Demosthenes habuit: quis eorum non egregius? tamen quis cujusquam nisi sui similis? Gravitatem Africanus, lenitatem Lælius, asperitatem Galba, profluens quiddam habuit Carbo et canorum: quis horum non princeps temporibus illis fuit? et suo tamen quisque in genere princeps.

VIII. Sed quid ego vetera conquiram, quum mihi liceat uti præsentibus exemplis atque vivis? Quid jucundius auribus nostris unquam accidit hujus oratione Catuli? quæ est pura sic, ut latine loqui pæne solus videatur; sic autem gravis, ut in singulari dignitate omnis tamen adsit humanitas ac lepos. Quid multa? istum audiens equidem sic judicare soleo, quidquid aut addideris, aut mutaveris, aut detraxeris, vitiosius et deterius futurum.

Quid noster hic Cæsar? nonne novam quamdam rationem attulit orationis, et dicendi genus induxit prope singulare? Quis unquam res, præter hunc, tragicas pæne comice, tristes remisse, severas hilare, forenses scenica prope venustate tractavit, atque ita, ut neque jocus magnitudine rerum excluderetur, nec gravitas facetiis minueretur?

Ecce præsentes duo prope æquales Sulpicius et Cotta: quid tam inter se dissimile? quid tam in suo genere præstans? Limatus alter et subtilis, rem explicans propriis aptisque verbis, hæret in causa semper; et, quid judici probandum sit, quum acutissime vidit, omissis ceteris argumentis, in eo mentem orationemque defigit. Sulpicius autem fortissimo quodam animi impetu, plenissima et maxima voce, summa contentione corporis, et dignitate motus, verborum quoque ea gravitate et copia est, ut unus ad dicendum instructissimus a natura esse videatur.

IX. Ad nosmet ipsos jam revertor; quoniam sic fuimus semper comparati, ut hominum sermonibus quasi in aliquod contentionis judicium vocaremur: quid tam dissimile, quam ego in dicendo et Antonius? quum ille is sit orator, ut nihil eo possit esse præstantius; ego autem, quanquam memet mei pœnitet, cum hoc maxime tamen in comparatione conjungar. Videtisne, genus hoc quod sit Antonii? forte, vehemens, commotum in agendo, præmunitum et ex omni parte causæ septum, acre, acutum, enucleatum, in unaquaque re commorans, honeste cedens, acriter insequens, terrens, supplicans, summa orationis varietate, nulla nostrarum aurium satietate.

Nos autem, quicumque in dicendo sumus, quoniam esse aliquo in numero vobis videmur, certe tamen ab hujus multum genere distamus; quod quale sit, non est meum dicere, propterea quod minime sibi quisque notus est, et difficillime de se quisque sentit: sed tamen dissimilitudo intelligi potest, et ex motus mei mediocritate,

et ex eo, quod, quibus vestigiis primum institi, in iis fere soleo perorare, et quod aliquanto me major in verbis et in sententiis eligendis, quam eum, labor et cura torquet, verentem, ne, si paullo obsoletior fuerit oratio, non digna exspectatione et silentio fuisse videatur.

Quod si in nobis, qui adsumus, tantæ dissimilitudines, tam certæ res cujusque propriæ, et in ea varietate fere melius a deteriore, facultate magis quam genere, distinguitur, atque omne laudatur, quod in suo genere perfectum est: quid censetis, si omnes, qui ubique sunt, aut fuerunt oratores, amplecti voluerimus? nonne fore, ut, quot oratores, totidem pæne reperiantur genera dicendi? Ex qua mea disputatione forsitan occurrat illud, si pæne innumerabiles sint quasi formæ figuræque dicendi, specie dispares, genere laudabiles; non posse ea, quæ inter se discrepant, iisdem præceptis, atque in una institutione formari.

Quod non est ita; diligentissimeque hoc est eis, qui instituunt aliquos atque erudiunt, videndum, quo sua quemque natura maxime ferre videatur. Etenim videmus, ex eodem quasi ludo summorum in suo cujusque genere artificum et magistrorum exisse discipulos, dissimiles inter se, attamen laudandos; quum ad cujusque naturam institutio doctoris accommodaretur.

Cujus est vel maxime insigne illud exemplum (ut ceteras artes omittamus), quod dicebat Isocrates, doctor singularis, se calcaribus in Ephoro, contra autem in Theopompo frenis uti solere: alterum enim, exsultantem verborum audacia, reprimebat; alterum, cunctantem et quasi verecundantem, incitabat. Neque eos si-

miles effecit inter se; sed tantum alteri affinxit, de altero limavit, ut id conformaret in utroque, quod utriusque natura pateretur.

X. Hæc eo mihi prædicenda fuerunt, ut, si non omnia, quæ proponerentur a me, ad omnium vestrum studium, et ad genus id, quod quisque vestrum in dicendo probaret, adhærescerent, id a me genus exprimi sentiretis, quod maxime mihi ipsi probaretur.

Ergo hæc et agenda sunt ab oratore, quæ explicavit Antonius, et dicenda quodam modo.

Quinam igitur dicendi est modus melior (nam de actione post videro), quam ut latine, ut plane, ut ornate, ut ad id, quodcumque agetur, apte congruenterque dicamus? Atque eorum quidem, quæ duo prima dixi, rationem non arbitror exspectari a me, puri dilucidique sermonis : neque enim conamur docere eum dicere, qui loqui nesciat; nec sperare, qui latine non possit, hunc ornate esse dicturum; neque vero, qui non dicat, quod intelligamus, hunc posse, quod admiremur, dicere. Linquamus igitur hæc, quæ cognitionem habent facilem, usum necessarium : nam alterum traditur litteris, doctrinaque puerili; alterum adhibetur ob eam causam, ut intelligatur, quid quisque dicat : quod videmus ita esse necessarium, ut tamen eo minus nihil esse possit.

Sed omnis loquendi elegantia, quanquam expolitur scientia litterarum, tamen augetur legendis oratoribus et poetis. Sunt enim illi veteres, qui ornare nondum poterant ea, quæ dicebant, omnes prope præclare locuti : quorum sermone assuefacti qui erunt, ne cupientes quidem poterunt loqui, nisi latine. Neque tamen erit uten-

dum verbis iis, quibus jam consuetudo nostra non utitur, nisi quando ornandi causa, parce, quod ostendam; sed usitatis ita poterit uti, lectissimis ut utatur, is, qui in veteribus erit scriptis studiose et multum volutatus.

XI. Atque, ut latine loquamur, non solum videndum est, ut et verba efferamus ea, quæ nemo jure reprehendat; et ea sic et casibus, et temporibus, et genere, et numero conservemus, ut ne quid perturbatum, ac discrepans, aut præposterum sit: sed etiam lingua, et spiritus, et vocis sonus est ipse moderandus.

Nolo exprimi litteras putidius, nolo obscurari negligentius; nolo verba exiliter exanimata exire, nolo inflata, et quasi anhelata gravius: nam de voce nondum ea dico, quæ sunt actionis; sed hoc, quod mihi cum sermone quasi conjunctum videtur. Sunt enim certa vitia, quæ nemo est quin effugere cupiat; mollis vox, ut muliebris, aut quasi extra modum absona atque absurda. Est autem vitium, quod nonnulli de industria consectantur.

Rustica vox et agrestis quosdam delectat, quo magis antiquitatem, si ita sonet, eorum sermo retinere videatur: ut tuus, Catule, sodalis, L. Cotta, gaudere mihi videtur gravitate linguæ, sonoque vocis agresti, et illud, quod loquitur, priscum visum iri putat, si plane fuerit rusticanum. Me autem tuus sonus et suavitas ista delectat; omitto verborum, quanquam est caput; verum id affert ratio, docent litteræ, confirmat consuetudo et legendi et loquendi; sed hanc dico suavitatem, quæ exit ex ore: quæ quidem, ut apud Græcos, Atticorum, sic in latino sermone, hujus est urbis maxime propria.

Athenis jam diu doctrina ipsorum Atheniensium in-

teriit; domicilium tantum in illa urbe remanet studiorum, quibus vacant cives, peregrini fruuntur, capti quodammodo nomine urbis et auctoritate : tamen eruditissimos homines Asiaticos quivis Atheniensis indoctus, non verbis, sed sono vocis, nec tam bene, quam suaviter loquendo, facile superabit. Nostri minus student litteris, quam Latini : tamen ex istis, quos nostis, urbanis, in quibus minimum est litterarum, nemo est, quin litteratissimum togatorum omnium, Q. Valerium Soranum, lenitate vocis atque ipso oris pressu et sono facile vincat.

XII. Quare quum sit quædam certa vox romani generis urbisque propria, in qua nihil offendi, nihil displicere, nihil animadverti possit, nihil sonare aut olere peregrinum; hanc sequamur : neque solum rusticam asperitatem, sed etiam peregrinam insolentiam fugere discamus.

Equidem quum audio socrum meam Læliam (facilius enim mulieres incorruptam antiquitatem conservant, quod multorum sermonis expertes, ea tenent semper, quæ prima didicerunt); sed eam sic audio, ut Plautum mihi, aut Nævium videar audire; sono ipso vocis ita recto et simplici est, ut nihil ostentationis aut imitationis afferre videatur : ex quo sic locutum esse ejus patrem judico, sic majores; non aspere, ut ille, quem dixi, non vaste, non rustice, non hiulce, sed presse, et æquabiliter, et leniter.

Quare Cotta noster, cujus tu illa lata, Sulpici, nonnunquam imitaris, ut iota litteram tollas, et E plenissimum dicas, non mihi oratores antiquos, sed messores videtur imitari. — Hic quum arrisisset ipse Sulpicius, sic

agam vobiscum, inquit Crassus, ut, quoniam me loqui voluistis, aliquid de vestris vitiis audiatis. — Utinam quidem! inquit ille : id enim ipsum volumus, idque si feceris, multa (ut arbitror) hic hodie vitia ponemus.

— At enim non sine meo periculo, Crassus inquit, possum, Sulpici, te reprehendere, quoniam Antonius mihi te simillimum dixit sibi videri. — Tum ille, Tum quod monuit idem, ut ea, quæ in quoque maxima essent imitaremur : ex quo vereor, ne nihil sim tui, nisi supplosionem pedis, imitatus, et pauca quædam verba, et aliquem, si forte, motum. — Ergo ista, inquit Crassus, quæ habes a me, non reprehendo, ne me ipsum irrideam : sunt autem mea multo et plura, et majora, quam dicis; quæ autem sunt aut tua plane, aut imitatione ex aliquo expressa, de iis te, si qui me forte locus admonuerit, commonebo.

XIII. Prætereamus igitur præcepta latine loquendi, quæ puerilis doctrina tradit, et subtilior cognitio ac ratio litterarum alit, aut consuetudo sermonis quotidiani ac domestici, libri confirmant, et lectio veterum oratorum et poetarum. Neque vero in illo altero diutius commoremur, ut disputemus, quibus rebus assequi possimus, ut ea, quæ dicamus, intelligantur.

Latine scilicet dicendo, verbis usitatis, ac proprie demonstrantibus ea, quæ significari ac declarari volemus, sine ambiguo verbo aut sermone, non nimis longa continuatione verborum, non valde productis iis, quæ similitudinis causa ex aliis rebus transferuntur, non discerptis sententiis, non præposteris temporibus, non confusis personis, non perturbato ordine. Quid multa? tam fa-

cilis est tota res, ut mihi permirum sæpe videatur, quum difficilius intelligatur, quid patronus velit dicere, quam si ipse ille, qui patronum adhibet, de re sua diceret.

Isti enim, qui ad nos causas deferunt, ita nos plerumque ipsi docent, ut non desideres planius dici. Easdem res autem simul ac Furius, aut vester æqualis Pomponius, agere cœpit, non æque, quid dicant, nisi admodum attendi, intelligo : ita confusa est oratio, ita perturbata, nihil ut sit primum, nihil ut secundum, tantaque insolentia ac turba verborum, ut oratio, quæ lumen adhibere rebus debet, ea obscuritatem et tenebras afferat, atque ut quodammodo ipsi sibi in dicendo obstrepere videantur.

Verum, si placet, quoniam hæc satis spero, vobis quidem certe majoribus, molesta et putida videri, ad reliqua aliquanto odiosiora pergamus.

XIV. — Atqui vides, inquit Antonius, quam alias res agamus, quam te inviti audiamus, qui adduci possumus (de me enim conjicio), relictis ut rebus omnibus te sectemur, te audiamus : ita de horridis rebus nitida, de jejunis plena, de pervulgatis nova quædam est oratio tua!

— Faciles enim, inquit, Antoni, partes eæ fuerunt duæ, quas modo percucurri, vel potius pæne præterii, latine loquendi, planeque dicendi : reliquæ sunt magnæ, implicatæ, variæ, graves, quibus omnis admiratio ingenii, omnis laus eloquentiæ continetur. Nemo enim unquam est oratorem, quod latine loqueretur, admiratus. Si est aliter, irrident; neque eum oratorem tantummodo, sed hominem non putant. Nemo extulit eum verbis, qui

ita dixisset, ut qui adessent, intelligerent quid diceret, sed contemsit eum, qui minus id facere potuisset.

In quo igitur homines exhorrescunt? quem stupefacti dicentem intuentur? in quo exclamant? quem deum, ut ita dicam, inter homines putant? Qui distincte, qui explicate, qui abundanter, qui illuminate et rebus et verbis dicunt, et in ipsa oratione quasi quemdam numerum versumque conficiunt; id est, quod dico, ornate. Qui idem ita moderantur, ut rerum, ut personarum dignitates ferunt, ii sunt in eo genere laudandi laudis, quod ego aptum et congruens nomino.

Qui ita dicerent, eos negavit adhuc se vidisse Antonius, et iis hoc nomen dixit eloquentiæ solis esse tribuendum. Quare omnes istos, me auctore, deridete atque contemnite, qui se horum, qui nunc ita appellantur, rhetorum præceptis omnem oratorum vim complexos esse arbitrantur, neque adhuc, quam personam teneant, aut quid profiteantur, intelligere potuerunt. Verum enim quæ sunt in hominum vita, quandoquidem in ea versatur orator, atque ea est ei subjecta materies, omnia quæsita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent.

Est enim eloquentia una quædam de summis virtutibus (quanquam sunt omnes virtutes æquales et pares, sed tamen est species alia magis alia formosa et illustris : sicut hæc vis, quæ scientiam complexa rerum, sensa mentis et consilia sic verbis explicat, ut eos qui audiant, quocumque incubuerit, possit impellere; quæ quo major est vis, hoc est magis probitate jungenda, summaque prudentia); quarum virtutum expertibus si dicendi co-

piam tradiderimus, non eos quidem oratores effecerimus, sed furentibus quædam arma dederimus.

XV. Hanc, inquam, cogitandi pronuntiandique rationem, vimque dicendi, veteres Græci sapientiam nominabant. Hinc illi Lycurgi, hinc Pittaci, hinc Solones, atque ab hac similitudine Coruncanii nostri, Fabricii, Catones, Scipiones fuerunt, non tam fortasse docti, sed impetu mentis simili et voluntate. Eadem autem alii prudentia, sed consilio ad vitæ studia dispari, quietem atque otium secuti, ut Pythagoras, Democritus, Anaxagoras, a regendis civitatibus totos se ad cognitionem rerum transtulerunt: quæ vita propter tranquillitatem, et propter ipsius scientiæ suavitatem, qua nihil est hominibus jucundius, plures, quam utile fuit rebus publicis, delectavit.

Itaque, ut ei studio se excellentissimis ingeniis homines dediderunt, ex ea summa facultate vacui ac liberi temporis, multo plura, quam erat necesse, doctissimi homines, otio nimio et ingeniis uberrimis affluentes, curanda sibi esse, ac quærenda et investiganda duxerunt. Nam vetus quidem illa doctrina eadem videtur et recte faciendi, et bene dicendi magistra : neque disjuncti doctores, sed iidem erant vivendi præceptores atque dicendi : ut ille apud Homerum Phœnix, qui se a Peleo patre Achilli juveni comitem esse datum dicit ad bellum, ut illum efficeret « oratorem verborum, actoremque rerum. » Sed ut homines, labore assiduo et quotidiano assueti, quum tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam se, aut ad talos, aut ad tesseras conferunt, aut etiam novum sibi ipsi aliquem excogitant in otio ludum: sic illi

a negotiis publicis, tanquam ab opere, aut temporibus exclusi, aut voluntate sua feriati, totos se alii ad poetas, alii ad geometras, alii ad musicos contulerunt, alii etiam, ut dialectici, novum sibi ipsi studium ludumque pepererunt, atque in iis artibus, quæ repertæ sunt, ut puerorum mentes ad humanitatem fingerentur atque virtutem, omne tempus atque ætates suas consumserunt.

XVI. Sed quod erant quidam, iique multi, qui aut in republica propter ancipitem, quæ non potest esse sejuncta, faciendi dicendique sapientiam, florerent, ut Themistocles, ut Pericles, ut Theramenes, aut, qui minus ipsi in republica versarentur, sed hujus tamen ejusdem sapientiæ doctores essent, ut Gorgias, Thrasymachus, Isocrates: inventi sunt, qui, quum ipsi doctrina et ingeniis abundarent, a re autem civili et a negotiis, animi quodam judicio, abhorrerent, hanc dicendi exercitationem exagitarent atque contemnerent; quorum princeps Socrates fuit, is, qui omnium eruditorum testimonio, totiusque judicio Græciæ, quum prudentia, et acumine, et venustate, et subtilitate, tum vero eloquentia, varietate, copia, quam se cumque in partem dedisset, omnium fuit facile princeps.

Is iis, qui hæc, quæ nos nunc quærimus, tractarent, agerent, docerent, quum nomine appellarentur uno, quod omnis rerum optimarum cognitio, atque in iis exercitatio, philosophia nominaretur, hoc commune nomen eripuit, sapienterque sentiendi, et ornate dicendi scientiam re cohærentes, disputationibus suis separavit: cujus ingenium variosque sermones immortalitati scriptis suis Plato tradidit, quum ipse litteram Socrates nullam reliquisset.

Hinc discidium illud exstitit quasi linguæ atque cordis, absurdum sane et inutile et reprehendendum, ut alii nos sapere, alii dicere docerent. Nam, quum essent plures orti fere a Socrate, quod ex illius variis, et diversis, et in omnem partem diffusis disputationibus alius aliud apprehenderat; proseminatæ sunt quasi familiæ dissentientes inter se, et multum disjunctæ et dispares, quum tamen omnes se philosophi Socraticos et dici vellent, et esse arbitrarentur.

XVII. Ac primo ab ipso Platone Aristoteles et Xenocrates; quorum alter peripateticorum, alter academiæ nomen obtinuit; deinde ab Antisthene, qui patientiam et duritiam in Socratico sermone maxime adamarat, cynici primum, deinde stoici; tum ab Aristippo, quem illæ magis voluptariæ disputationes delectarant, Cyrenaica philosophia manavit, quam ille et ejus posteri simpliciter defenderunt; ii, qui nunc voluptate omnia metiuntur, dum verecundius id agunt, nec dignitati satisfaciunt, quam non aspernantur, nec voluptatem tuentur, quam amplexari volunt. Fuerunt etiam alia genera philosophorum, qui se omnes fere Socraticos esse dicerent; Eretricorum, Herilliorum, Megaricorum, Pyrrhoneorum; sed ea horum vi et disputationibus sunt jamdiu fracta et exstincta.

Ex illis autem, quæ remanent, ea philosophia, quæ suscepit patrocinium voluptatis, etsi cui vera videatur, procul abest tamen ab eo viro quem quærimus, et quem auctorem publici consilii, et gerendæ civitatis ducem, in senatu, in populo, in causis publicis esse volumus. Nec ulla tamen ei philosophiæ fiet injuria a nobis. Non

enim repelletur inde, quo aggredi cupiet; sed in hortulis quiescet suis, ubi vult, ubi etiam recubans molliter et delicate, nos avocat a rostris, a judiciis, a curia, fortasse sapienter, hac præsertim republica.

Verum ego non quæro nunc, quæ sit philosophia verissima, sed quæ oratori conjuncta maxime. Quare istos sine ulla contumelia dimittamus; sunt enim et boni viri, et quoniam sibi ita videntur, beati : tantumque eos admoneamus, ut illud, etiam si est verissimum, tacitum tamen, tanquam mysterium, teneant, quod negant versari in republica esse sapientis. Nam, si hoc nobis, atque optimo cuique persuaserint, non poterunt ipsi esse, id quod maxime cupiunt, otiosi.

XVIII. Stoicos autem, quos minime improbo, dimitto tamen, nec eos iratos vereor, quoniam omnino irasci nesciunt; atque hanc iis habeo gratiam, quod soli ex omnibus eloquentiam, virtutem ac sapientiam esse dixerunt. Sed utrumque est in his, quod ab hoc, quem instruimus, oratore valde abhorreat : vel, quod omnes, qui sapientes non sint, servos, latrones, hostes, insanos esse dicunt; neque tamen quemquam esse sapientem. Valde autem est absurdum, ei concionem, aut senatum, aut ullum cœtum hominum committere, cui nemo illorum, qui adsint, sanus, nemo civis, nemo liber esse videatur.

Accedit quod orationis etiam genus habent fortasse subtile, et certe acutum; sed, ut in oratore, exile, inusitatum, abhorrens ab auribus vulgi, obscurum, inane, jejunum, attamen ejusmodi, quo uti ad vulgus nullo modo possit. Alia enim et bona et mala videntur stoicis,

et ceteris civibus, vel potius gentibus; alia vis honoris, ignominiæ, præmii, supplicii : vere, an secus, nihil ad hoc tempus; sed ea si sequamur, nullam unquam rem dicendo expedire possimus.

Reliqui sunt peripatetici et academici : quanquam academicorum nomen est unum, sententiæ duæ. Nam Speusippus Platonis sororis filius, et Xenocrates, qui Platonem audierat, et qui Xenocratem, Polemo, et Crantor, nihil ab Aristotele, qui una audierat Platonem, magnopere dissensit : copia fortasse, et varietate dicendi pares non fuerunt. Arcesilas primum, qui Polemonem audierat, ex variis Platonis libris, sermonibusque Socraticis hoc maxime arripuit, nihil esse certi, quod aut sensibus, aut animo percipi possit; quem ferunt eximio quodam usum lepore dicendi, aspernatum esse omne animi sensusque judicium, primumque instituisse (quanquam id fuit Socraticum maxime), non, quid ipse sentiret, ostendere; sed contra id, quod quisque se sentire dixisset, disputare.

Hinc hæc recentior academia emanavit, in qua exstitit divina quadam celeritate ingenii dicendique copia Carneades : cujus ego etsi multos auditores cognovi Athenis, tamen auctores certissimos laudare possum, et socerum meum Scævolam, qui eum Romæ audivit adolescens, et Q. Metellum, L. F., familiarem meum, clarissimum virum, qui illum a se adolescente Athenis, jam affectum senectute, multos dies auditum esse dicebat.

XIX. Hæc autem, ut ex Apennino fluminum, sic ex communi sapientium jugo sunt doctrinarum facta divor-

tia, ut philosophi, tanquam in superum mare Ionium defluerent, Græcum quoddam et portuosum; oratores autem in inferum hoc Tuscum et barbarum, scopulosum atque infestum, laberentur, in quo etiam ipse Ulysses errasset.

Quare, si hac eloquentia atque hoc oratore contenti sumus, qui sciat, aut negare oportere, quod arguare, aut, si id non possit, tum ostendere, quod is fecerit, qui insimuletur, aut recte factum, aut alterius culpa aut injuria, aut ex lege, aut non contra legem, aut imprudentia, aut necessario, aut non eo nomine usurpandum, quo arguatur, aut non ita agi, ut debuerit, ac licuerit; et, si satis esse putatis, ea, quæ isti scriptores artis docent, discere, quæ multo tamen ornatius, quam ab illis dicuntur, et uberius explicavit Antonius; sed, si his contenti estis, atque iis etiam, quæ dici voluistis a me: ex ingenti quodam oratorem immensoque campo in exiguum sane gyrum compellitis.

Sin veterem illum Periclem, aut hunc etiam, qui familiarior nobis propter scriptorum multitudinem est, Demosthenem, sequi vultis, et, si illam præclaram et eximiam speciem oratoris perfecti et pulchritudinem adamastis; aut vobis hæc Carneadia, aut illa Aristotelia vis comprehendenda est.

Namque (ut ante dixi) veteres illi usque ad Socratem, omnem omnium rerum, quæ ad mores hominum, quæ ad vitam, quæ ad virtutem, quæ ad rempublicam pertinebant, cognitionem et scientiam cum dicendi ratione jungebant; postea dissociati (ut exposui) a Socrate diserti a doctis, et deinceps a Socraticis item om-

nibus, philosophi eloquentiam despexerunt, oratores sapientiam; neque quidquam ex alterius parte tetigerunt, nisi quod illi ab his, aut ab illis hi mutuarentur; ex quo promiscue haurirent, si manere in pristina communione voluissent.

Sed, ut pontifices veteres, propter sacrificiorum multitudinem tres viros epulones esse voluerunt, quum essent ipsi a Numa, ut etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, instituti : sic Socratici a se causarum actores et a communi philosophiæ nomine separaverunt, quum veteres dicendi et intelligendi mirificam societatem esse voluissent.

XX. Quæ quum ita sint, paullulum equidem de me deprecabor, et petam a vobis, ut ea, quæ dicam, non de memet ipso, sed de oratore dicere putetis. Ego enim sum is, qui, quum summo studio patris in pueritia doctus essem, et in forum ingenii tantum, quantum ipse sentio, non tantum, quantum ipse forsitan vobis videar, detulissem, non possim dicere, me hæc, quæ nunc complector, perinde, ut dicam discenda esse, didicisse : quippe qui omnium maturrime ad publicas causas accesserim, annosque natus unum et viginti, nobilissimum hominem et eloquentissimum in judicium vocarim; cui disciplina fuerit forum, magister usus, et leges, et instituta populi romani, mosque majorum.

Paullum sitiens istarum artium, de quibus loquor, gustavi, quæstor in Asia quum essem, æqualem fere meum ex Academia rhetorem nactus, Metrodorum illum, de cujus memoria commemoravit Antonius; et inde decedens, Athenis : ubi ego diutius essem moratus, nisi

Atheniensibus, quod mysteria non referrent, ad quæ biduo serius veneram, succensuissem. Quare hoc, quod complector tantam scientiam vimque doctrinæ, non modo non pro me, sed contra me est potius (non enim, quid ego, sed quid orator possit, disputo), atque hos omnes, qui artes rhetoricas exponunt, perridiculos. Scribunt enim de litium genere, et de principiis, et de narrationibus.

Illa vis autem eloquentiæ tanta est, ut omnium rerum, virtutum, officiorum, omnisque naturæ, quæ mores hominum, quæ animos, quæ vitam continet, originem, vim, mutationesque teneat; eadem mores, leges, jura describat, rempublicam regat, omniaque, ad quamcumque rem pertineant, ornate copioseque dicat.

In quo genere nos quidem versamur tantum, quantum possumus, quantum ingenio, quantum mediocri doctrina, quantum usu valemus : neque tamen istis, qui in una philosophia quasi tabernaculum vitæ suæ collocarunt, multum sane in disputatione concedimus.

XXI. Quid enim meus familiaris C. Velleius afferre potest, quamobrem voluptas sit summum bonum, quod ego non copiosius possim vel tutari, si velim, vel refellere ex illis locis, quos exposuit Antonius, hac dicendi exercitatione, in qua Velleius est rudis, unusquisque nostrum versatus? Quid est, quod aut Sex. Pompeius, aut duo Balbi, aut meus amicus, qui cum Panætio vixit, M. Vigellius, de virtute hominum stoici possint dicere, qua in disputatione ego his debeam, aut vestrum quisquam concedere?

Non est enim philosophia similis artium reliquarum.

Nam quid faciet in geometria, qui non didicerit? quid in musicis? Aut taceat oportebit, aut ne sanus quidem judicetur. Hæc vero, quæ sunt in philosophia, ingeniis eruuntur, ad id, quod in quoque verisimile est, eliciendum acutis atque acribus, eaque exercitata oratione poliuntur. Hic noster vulgaris orator, si minus erit doctus, attamen in dicendo exercitatus, hac ipsa exercitatione communi, istos quidem [nostros] verberabit, neque se ab iis contemni ac despici sinet.

Sin aliquis exstiterit aliquando, qui Aristotelio more de omnibus rebus in utramque sententiam possit dicere, et in omni causa duas contrarias orationes, præceptis illius cognitis, explicare, aut hoc Arcesilæ modo, et Carneadi, contra omne, quod propositum sit, disserat; quique ad eam rationem adjungat hunc rhetoricum usum, moremque exercitationemque dicendi, is sit verus, is perfectus, is solus orator. Nam neque sine forensibus nervis satis vehemens et gravis, nec sine varietate doctrinæ satis politus et sapiens esse orator potest.

Quare Coracem istum vestrum patiamur nos quidem pullos suos excludere in nido, qui evolent, clamatores odiosi ac molesti; Pamphilumque nescio quem sinamus in infulis tantam rem, tanquam pueriles delicias aliquas, depingere : nosque ipsi hac tam exigua disputatione hesterni et hodierni diei totum oratoris munus explicemus, dummodo illa res tanta sit, ut omnibus philosophorum libris, quos nemo oratorum istorum unquam attigit, comprehensa esse videatur.

XXII. — Tum Catulus, Haudquaquam hercle, inquit, Crasse, mirandum est, esse in te tantam dicendi vel vim

vel suavitatem, vel copiam; quem quidem antea natura rebar ita dicere, ut mihi non solum orator summus, sed etiam sapientissimus homo viderere : nunc intelligo, illa te semper etiam potiora duxisse, quæ ad sapientiam spectarent, atque ex his hanc dicendi copiam fluxisse. Sed tamen, quum omnes gradus ætatis recordor tuæ, quumque vitam tuam ac studia considero : neque, quo tempore ista didiceris, video, nec magnopere te istis studiis, hominibus, libris, intelligo deditum. Neque tamen possum statuere, utrum magis mirer, te illa, quæ mihi persuades maxima esse adjumenta, potuisse in tuis tantis occupationibus perdiscere; an, si non potueris, posse isto modo dicere.

— Hic Crassus, Hoc tibi, inquit, Catule, primum persuadeas velim, me non multo secus facere, quum de oratore disputem, ac facerem, si esset mihi de histrione dicendum. Negarem enim, posse eum satisfacere in gestu, nisi palæstram, nisi saltare didicisset : neque, ea quum dicerem, me esse histrionem necesse esset, sed fortasse non stultum alieni artificii existimatorem.

Similiter nunc de oratore, vestro impulsu, loquor, summo scilicet. Semper enim, quacumque de arte aut facultate quæritur, de absoluta et perfecta quæri solet. Quare si jam me vultis esse oratorem, si etiam sat bonum, si bonum denique, non repugnabo : quid enim nunc sim ineptus? ita me existimari scio. Quod si ita est, summus tamen certe non sum. Neque enim apud homines res est ulla difficilior, neque major, neque quæ plura adjumenta doctrinæ desideret.

Attamen, quoniam de oratore nobis disputandum est,

de summo oratore dicam necesse est. Vis enim, et natura rei nisi perfecta ante oculos ponitur, qualis, et quanta sit, intelligi non potest. Me autem, Catule, fateor, neque hodie in istis libris, et cum istis hominibus vivere; nec vero, id quod tu recte commeministi, ullum unquam habuisse sepositum tempus ad discendum, ac tantum tribuisse doctrinæ temporis, quantum mihi puerilis ætas, forenses feriæ concesserint.

XXIII. Ac, si quæris, Catule, de doctrina ista quid ego sentiam, non tantum ingenioso homini, et ei, qui forum, qui curiam, qui causas, qui rempublicam spectet, opus esse arbitror temporis, quantum sibi ii sumserunt, quos discentes vita defecit. Omnes enim artes aliter ab iis tractantur, qui eas ad usum transferunt; aliter ab iis, qui ipsarum artium tractatu delectati, nihil in vita sunt aliud acturi. Magister hic Samnitium summa jam senectute est, et quotidie commentatur; nihil enim curat aliud. At Q. Velocius puer addidicerat. Sed quod erat aptus ad illud, totumque cognorat, fuit, ut est apud Lucilium,

. . . . Quamvis bonus ipse
Samnis in ludo, ac rudibus cuivis satis asper;

sed plus operæ foro tribuebat, amicis, rei familiari. Valerius quotidie cantabat : erat enim scenicus; quid faceret aliud?

At Numerius Furius, noster familiaris, quum est commodum, cantat: est enim paterfamilias, est eques romanus; puer didicit, quod discendum fuit. Eadem ratio est harum artium maximarum. Dies et noctes virum summa virtute et prudentia videbamus, philosopho quum

operam daret, Q. Tuberonem. At ejus avunculum vix intelligeres id agere, quum ageret tamen, Africanum. Ista discuntur facile, si et tantum sumas, quantum opus sit, et habeas, qui docere fideliter possit, et scias etiam ipse discere.

Sed si tota vita nihil velis aliud agere, ipsa tractatio et quæstio quotidie ex se gignit aliquid, quod cum desidiosa delectatione vestiges. Ita fit, ut agitatione rerum sit infinita cognitio. Facilis usus doctrinam confirmet, mediocris opera tribuatur, memoria studiumque permaneat. Libet autem semper discere : ut si velim ego talis optime ludere, aut pilæ studio tenear, etiam fortasse, si assequi non possim; at alii, quia præclare faciunt, vehementius, quam causa postulat, delectantur, ut Titius pila, Brulla talis.

Quare nihil est, quod quisquam magnitudinem artium ex eo, quod senes discunt, pertimescat. Namque aut senes ad eas accesserunt; aut usque ad senectutem in studiis detinentur; aut sunt tardissimi. Res quidem se mea sententia sic habet, ut nisi quod quisque cito potuerit, nunquam omnino possit perdiscere.

XXIV. — Jam, jam, inquit Catulus, intelligo, Crasse, quid dicas, et hercule assentior. Satis video tibi homini ad perdiscendum acerrimo, ad ea cognoscenda, quæ dicis, fuisse temporis. — Pergisne, inquit Crassus, me, quæ dicam, de me, non de re putare dicere? Sed jam, si placet, ad instituta redeamus. — Mihi vero, Catulus inquit, placet.

— Tum Crassus, Quorsum igitur hæc spectat, inquit, tam longa, et tam alte repetita oratio? Hæ duæ

partes, quæ mihi supersunt, illustrandæ orationis, ac totius eloquentiæ cumulandæ, quarum altera dici postulat ornate, altera apte, hanc habent vim, ut sit quam maxime jucunda, quam maxime in sensus eorum, qui audiunt, influat, et quam plurimis sit rebus instructa.

Instrumentum autem hoc forense, litigiosum, acre, tractum ex vulgi opinionibus, exiguum sane atque mendicum est; illud rursus ipsum, quod tradunt isti, qui profitentur se dicendi magistros, non multum est majus, quam illud vulgare ac forense. Apparatu nobis opus est, et rebus exquisitis undique et collectis, arcessitis, comportatis, ut tibi, Cæsar, faciendum est ad annum; ut ego in ædilitate laboravi, quod quotidianis et vernaculis rebus satisfacere me posse huic populo non putabam.

Verborum eligendorum, et collocandorum, et concludendorum facilis est vel ratio, vel, sine ratione, ipsa exercitatio. Rerum est silva magna, quam quum Græci jam non tenerent, ob eamque causam juventus nostra dedisceret pæne discendo, etiam Latini, si diis placet, hoc biennio magistri dicendi exstiterunt : quos ego censor edicto meo sustuleram; non quo (ut nescio quos dicere aiebant) acui ingenia adolescentium nollem, sed contra ingenia obtundi nolui, corroborari impudentiam.

Nam apud Græcos, qui ejusmodi essent, videbam tamen esse, præter hanc exercitationem linguæ, doctrinam aliquam et humanitatem dignam scientia; hos vero novos magistros nihil intelligebam posse docere, nisi ut auderent : quod etiam cum bonis rebus conjunctum, per se ipsum est magnopere fugiendum. Hoc quum unum

traderetur, et quum impudentiæ ludus esset; putavi esse censoris, ne longius id serperet, providere.

Quanquam non hæc ita statuo atque decerno, ut desperem, latine ea, de quibus disputavimus, tradi ac perpoliri : patitur enim et lingua nostra, et natura rerum, veterem illam excellentemque prudentiam Græcorum ad nostrum usum moremque transferri; sed hominibus opus est eruditis, qui adhuc, in hoc quidem genere, nostri nulli fuerunt; sin quando exstiterint, etiam Græcis erunt anteponendi.

XXV. Ornatur igitur oratio genere primum, et quasi colore quodam et succo suo : nam ut gravis, ut suavis, ut erudita sit, ut liberalis, ut admirabilis, ut polita, ut sensus, ut dolores habeat, quantum opus sit, non est singulorum articulorum ; in toto spectantur hæc corpore. Ut porro conspersa sit quasi verborum sententiarumque floribus ; id non debet esse fusum æquabiliter per omnem orationem, sed ita distinctum, ut sint, quasi in ornatu, disposita quædam insignia et lumina.

Genus igitur dicendi est eligendum, quod maxime teneat eos, qui audiant, et quod non solum delectet, sed etiam sine satietate delectet : non enim a me jam exspectari puto, ut moneam, ut caveatis, ne exilis, ne inculta sit vestra oratio, ne vulgaris, ne obsoleta; aliud quiddam majus, et ingenia me hortantur vestra, et ætates.

Difficile enim dictu est, quænam causa sit, cur ea, quæ maxime sensus nostros impellunt voluptate, et specie prima acerrime commovent, ab iis celerrime fastidio quodam et satietate abalienemur. Quanto colorum pulchritudine et varietate floridiora sunt in picturis novis

pleraque, quam in veteribus? quæ tamen, etiamsi primo adspectu nos ceperunt, diutius non delectant, quum iidem nos in antiquis tabulis illo ipso horrido obsoletoque teneamur. Quanto molliores sunt et delicatiores in cantu flexiones et falsæ voculæ, quam certæ et severæ? quibus tamen non modo austeri, sed, si sæpius fiunt, multitudo ipsa reclamat.

Licet hoc videre in reliquis sensibus; unguentis minus diu nos delectari, summa et acerrima suavitate conditis, quam his moderatis; et magis laudari, quod ceram, quam quod crocum olere videatur; in ipso tactu esse modum et mollitudinis et lævitatis. Quin etiam gustatus, qui est sensus ex omnibus maxime voluptarius, quique dulcitudine præter ceteros sensus commovetur, quam cito id, quod valde dulce est, aspernatur ac respuit? Quis potione uti, aut cibo dulci diutius potest? quum utroque in genere ea, quæ leviter sensum voluptate moveant, facillime fugiant satietatem.

Sic omnibus in rebus, voluptatibus maximis fastidium finitimum est : quo hoc minus in oratione miremur; in qua vel ex poetis, vel oratoribus possumus judicare, concinnam, distinctam, ornatam, festivam, sine intermissione, sine reprehensione, sine varietate, quamvis claris sit coloribus picta, vel poesis, vel oratio, non posse in delectatione esse diuturna. Atque eo citius in oratoris aut in poetæ cincinnis ac fuco offenditur, quod sensus, in nimia voluptate, natura, non mente satiantur; in scriptis et in dictis non aurium solum, sed animi judicio etiam magis, infucata vitia noscuntur.

XXVI. Quare, « bene, » et « præclare, » quamvis nobis

sæpe dicatur; « belle, » et « festive, » nimium sæpe nolo: quanquam illa ipsa exclamatio, « Non potest melius, » sit velim crebra: sed habeat tamen illa in dicendo admiratio ac summa laus umbram aliquam et recessum, quo magis id, quod erit illuminatum, exstare atque eminere videatur.

Nunquam agit hunc versum Roscius eo gestu, quo potest,

Nam sapiens virtuti honorem, præmium, haud prædam petit:

sed abjicit prorsus, ut in proximos,

Ecquid video? ferro septus possidet sedes sacras,

incidat, adspiciat, admiretur, stupescat.

Quid ille alter:

Quid petam præsidi?

quam leniter! quam remisse! quam non actuose! instat enim

O pater! o patria! o Priami domus!

In quo tanta commoveri actio non posset, si esset consumta superiore motu et exhausta. Neque id actores prius viderunt, quam ipsi poetæ, quam denique illi etiam, qui fecerunt modos, a quibus utrisque summittitur aliquid, deinde augetur, extenuatur, inflatur, variatur, distinguitur.

Ita sit nobis igitur ornatus et suavis orator (nec tamen potest aliter esse), ut suavitatem habeat austeram et solidam, non dulcem atque decoctam. Nam ipsa ad ornandum præcepta, quæ dantur, ejusmodi sunt, ut ea quamvis vitiosissimus orator explicare possit. Quare, ut ante dixi, primum silva rerum ac sententiarum compa-

randa est, qua de parte dixit Antonius : hæc formanda filo ipso et genere orationis, illuminanda verbis, varianda sententiis.

Summa autem laus eloquentiæ est, amplificare rem ornando; quod valet non solum ad augendum aliquid et tollendum altius dicendo, sed etiam ad extenuandum atque abjiciendum.

XXVII. Id desideratur omnibus iis in locis, quos ad fidem orationis faciendam adhiberi dixit Antonius, vel quum explanamus aliquid, vel quum conciliamus animos, vel quum concitamus.

Sed in hoc, quod postremum dixi, amplificatio potest plurimum, eaque una laus oratoris est propria maxime. Etiam major est illa exercitatio, quam extremo sermone instruxit Antonius (primo rejiciebat), laudandi et vituperandi. Nihil est enim ad exaggerandam et amplificandam orationem accommodatius, quam utrumque horum cumulatissime facere posse.

Consequentur etiam illi loci, qui quanquam proprii causarum, et inhærentes in earum nervis esse debent, tamen quia de universa re tractari solent, communes a veteribus nominati sunt: quorum partim habent vitiorum et peccatorum acrem quamdam cum amplificatione incusationem, aut querelam, contra quam dici nihil solet, nec potest, ut in depeculatorem, in proditorem, in parricidam; quibus uti, confirmatis criminibus, oportet; aliter enim jejuni sunt, atque inanes.

Alii autem habent deprecationem, aut miserationem; alii vero ancipites disputationes, in quibus de universo genere in utramque partem disseri copiose licet. Quæ

exercitatio nunc propria duarum philosophiarum, de quibus ante dixi, putatur : apud antiquos erat eorum, a quibus omnis de rebus forensibus dicendi ratio et copia petebatur. De virtute enim, de officio, de æquo et bono, de dignitate, utilitate, honore, ignominia, præmio, pœna, similibusque de rebus, in utramque partem dicendi animos, et vim, et artem habere debemus.

Sed, quoniam de nostra possessione depulsi, in parvo, et eo litigioso, prædiolo relicti sumus, et aliorum patroni, nostra tenere tuerique non potuimus : ab iis, quod indignissimum est, qui in nostrum patrimonium irruperunt, quod opus est nobis, mutuemur.

XXVIII. Dicunt igitur nunc quidem illi, qui ex particula parva urbis ac loci nomen habent, et peripatetici philosophi, aut academici nominantur, olim autem, propter eximiam rerum maximarum scientiam, a Græcis politici philosophi appellati, universarum rerum publicarum nomine vocabantur, omnem civilem orationem in horum alterutro genere versari, aut definitæ controversiæ certis temporibus ac reis, hoc modo : « Placeatne a Carthaginiensibus captivos nostros, redditis suis, recuperari ?» aut infinite de universo genere quærentis : «Quid «omnino de captivo statuendum ac sentiendum sit?» Atque horum superius illud genus, causam aut controversiam appellant, eamque tribus, lite, aut deliberatione, aut laudatione definiunt; hæc autem altera quæstio infinita et quasi proposita, consultatio nominatur : atque hactenus loquuntur.

Etiam hac in instituendo divisione utuntur, sed ita, non ut jure, aut judicio, ut denique recuperare amissam

possessionem, sed ut ex jure civili, surculo defringendo, usurpare videantur. Nam illud alterum genus, quod est temporibus, locis, reis definitum, obtinent, atque id ipsum lacinia. Nunc enim apud Philonem, quem in academia maxime vigere audio, etiam harum jam causarum cognitio exercitatioque celebratur. Alterum vero tantummodo in prima arte tradenda nominant, et oratoris esse dicunt; sed neque vim, neque naturam ejus, nec partes, nec genera proponunt, ut præteriri omnino fuerit satius, quam attentatum deseri : nunc enim inopia reticere intelliguntur; tum judicio viderentur.

XXIX. Omnis igitur res eamdem habet naturam ambigendi, de qua quæri et disceptari potest, sive in infinitis consultationibus disceptatur, sive in iis causis, quæ in civitate, et in forensi disceptatione versantur; neque est ulla, quæ non aut ad cognoscendi, aut ad agendi vim rationemque referatur.

Nam aut ipsa cognitio rei scientiaque perquiritur, ut, « Virtus suamne propter dignitatem, an propter fructus « aliquos expetatur? » aut agendi consilium exquiritur, ut, « Sitne sapienti capessenda respublica? »

Cognitionis autem tres modi, conjectura, definitio, et, ut ita dicam, consecutio. Nam, quid in re sit, conjectura quæritur, ut illud, « Sitne in humano genere « sapientia? » Quam autem vim quæque res habeat, definitio explicat; ut, si quæratur, « quid sit sapientia? » Consecutio autem tractatur, quum, quid quamque rem sequatur, inquiritur; ut illud, « Sitne aliquando mentiri « boni viri? »

Redeunt rursus ad conjecturam, eamque in quatuor

genera dispertiunt. Nam aut quid sit, quæritur, hoc modo: «Naturane sit jus inter homines, an opinionibus?» aut, quæ sit origo cujusque rei; ut, «quod sit initium legum, aut rerum publicarum?» aut causa, et ratio; ut, si quæratur, «cur doctissimi homines de maximis rebus dissentiant?» aut de immutatione; ut, si disputetur, «num interire virtus in homine, aut num in vitium possit converti?»

Definitionis autem sunt disceptationes, aut, quum quæritur, quid in communi mente quasi impressum sit; ut, si disseratur, «idne sit jus, quod maximæ parti sit utile;» aut, quum, quid cujusque sit proprium, exquiritur; ut, «ornate dicere, propriumne sit oratoris, an id etiam aliquis præterea possit?» aut, quum res distribuitur in partes; ut, si quæratur, «quot sint genera rerum expetendarum, aut, sintne tria, corporis, animi, externarumque rerum;» aut, quum, quæ forma, et quasi naturalis nota cujusque sit, describitur; ut, si quæratur «avari species, seditiosi, gloriosi.»

Consecutionis autem duo prima quæstionum genera ponuntur: nam aut simplex est disceptatio, ut, si disseratur, «expetendane sit gloria;» aut ex comparatione, «laus an divitiæ magis expetendæ sint.» Simplicium autem sunt tres modi: de expetendis fugiendisve rebus; ut, «expetendine honores sint? num fugienda paupertas?» de æquo aut iniquo; ut, «æquumne sit ulcisci injurias etiam propinquorum?» de honesto aut turpi; ut hoc, «sitne honestum, gloriæ causa mortem obire?»

Comparationis autem duo sunt modi, unus, quum, idemne sit, an aliquid intersit, quæritur; ut, «metuere

«et vereri, ut rex et tyrannus, ut assentator et amicus;» alter, quum, quid præstet aliud alii, quæritur; ut illud, «optimine cujusque sapientes, an populari laude ducantur?» Atque eæ quidem disceptationes, quæ ad cognitionem referuntur, sic fere a doctissimis hominibus describuntur.

XXX. Quæ vero referuntur ad agendum, aut in officii disceptatione versantur, quo in genere, quid rectum faciendumque sit, quæritur; cui loco omnis virtutum et vitiorum est silva subjecta; aut in animorum aliqua permotione aut gignenda, aut sedanda tollendave tractantur. Huic generi subjectæ sunt cohortationes, objurgationes, consolationes, miserationes, omnisque ad omnem animi motum et impulsio, et, si ita res feret, mitigatio.

Explicatis igitur his generibus, ac modis disceptationum omnium, nihil sane ad rem pertinet, si qua in re discrepavit ab Antonii divisione nostra partitio: eadem enim sunt membra in utriusque disputationibus, sed paullo secus a me, atque ab illo, partita ac distributa. Nunc ad reliqua progrediar, meque ad meum munus pensumque revocabo. Nam ex illis locis, quos exposuit Antonius, omnia sunt ad quæque genera quæstionum argumenta sumenda: sed aliis generibus alii loci magis erunt apti; de quo non tam quia longum est, quam quia perspicuum, dici nihil est necesse.

Ornatissimæ sunt igitur orationes eæ, quæ latissime vagantur, et a privata ac singulari controversia se ad universi generis vim explicandam conferunt et convertunt, ut ii, qui audiant, natura, et genere, et universa

re cognita, de singulis reis, et criminibus, et litibus statuere possint.

Hanc ad consuetudinem exercitationis vos, adolescentes, est cohortatus Antonius, atque a minutis angustisque concertationibus, ad omnem vim varietatemque vos disserendi traducendos putavit. Quare non est paucorum libellorum hoc munus, ut ii, qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrati sunt, neque Tusculani, atque hujus ambulationis antemeridianæ, aut nostræ pomeridianæ sessionis. Non enim solum acuenda nobis, neque procudenda lingua est, sed onerandum complendumque pectus maximarum rerum et plurimarum suavitate, copia, varietate.

XXXI. Nostra est enim (si modo nos oratores sumus, si in civium disceptationibus, si in periculis, si in deliberationibus publicis adhibendi auctores et principes sumus), nostra est, inquam, omnis ista prudentiæ doctrinæque possessio, in quam homines, quasi caducam atque vacuam, abundantes otio, nobis occupatis, involaverunt, atque etiam aut irridentes oratorem, ut ille in Gorgia Socrates, cavillantur, aut aliquid de oratoris arte paucis præcipiunt libellis, eosque rhetoricos inscribunt, quasi non illa sint propria rhetorum, quæ ab iisdem de justitia, de officio, de civitatibus instituendis et regendis, de omni vivendi, denique etiam de naturæ ratione dicuntur.

Quæ quoniam jam aliunde non possumus, sumenda sunt nobis ab iis ipsis, a quibus expilati sumus; dummodo illa ad hanc civilem scientiam, quo pertinent, et quam intuentur, transferamus, neque (ut ante dixi) om-

nem teramus in his discendis rebus ætatem; sed quum fontes viderimus, quos nisi qui celeriter cognorit, nunquam cognoscet omnino, tum, quotiescumque opus erit, ex iis tantum, quantum res petet, hauriamus.

Nam neque tam est acris acies in naturis hominum et ingeniis, ut res tantas quisquam, nisi monstratas, possit videre; neque tanta tamen in rebus obscuritas, ut eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo adspexerit. In hoc igitur tanto, tam immensoque campo, quum liceat oratori vagari libere, atque, ubicumque constiterit, consistere in suo, facile suppeditat omnis apparatus ornatusque dicendi.

Rerum enim copia verborum copiam gignit; et, si est honestas in rebus ipsis, de quibus dicitur, exsistit ex rei natura quidam splendor in verbis. Sit modo is, qui dicet aut scribet, institutus liberaliter educatione doctrinaque puerili, et flagret studio, et a natura adjuvetur, et in universorum generum infinitis disceptationibus exercitatus; ornatissimos scriptores oratoresque ad cognoscendum imitandumque delegerit: næ ille haud sane, quemadmodum verba struat et illuminet, a magistris istis requiret: ita facile in rerum abundantia ad orationis ornamenta sine duce, natura ipsa, si modo est exercitata, labetur.

XXXII. — Hic Catulus, dii immortales! inquit, quantam rerum varietatem, quantam vim, quantam copiam, Crasse, complexus es, quantisque ex angustiis oratorem educere ausus es, et in majorum suorum regno collocare! Namque illos veteres doctores auctoresque dicendi nullum genus disputationis a se alienum putasse accepimus, semperque esse in omni orationis ratione versatos.

Ex quibus Eleus Hippias, quum Olympiam venisset, maxima illa quinquennali celebritate ludorum, gloriatus est, cuncta pæne audiente Græcia, nihil esse ulla in arte rerum omnium, quod ipse nesciret : nec solum has artes, quibus liberales doctrinæ atque ingenuæ continerentur, geometriam, musicam, litterarum cognitionem et poetarum, atque illa, quæ de naturis rerum, quæ de hominum moribus, quæ de rebuspublicis dicerentur; sed annulum, quem haberet, pallium, quo amictus, soccos, quibus indutus esset, se sua manu confecisse.

Scilicet nimis hic quidem est progessus; sed ex eo ipso est conjectura facilis, quantum sibi illi ipsi oratores de præclarissimis artibus appetierint, qui ne sordidiores quidem repudiarint. Quid de Prodico Ceo? quid de Trasymacho Chalcedonio, de Protagora Abderita loquar? quorum unusquisque plurimum temporibus illis etiam de natura rerum et disseruit et scripsit.

Ipse ille Leontinus Gorgias, quo patrono (ut Plato voluit) philosopho succubuit orator, qui aut non est victus unquam a Socrate, neque sermo ille Platonis verus est; aut, si est victus, eloquentior videlicet fuit, et disertior Socrates, et, ut tu appellas, copiosior et melior orator: sed hic in illo ipso Platonis libro, de omni re, quæcumque in disceptationem quæstionemque vocaretur, se copiosissime dicturum esse profitetur; isque princeps ex omnibus ausus est in conventu poscere, qua de re quisque vellet audire: cui tantus honos habitus est a Græcia, soli ut ex omnibus Delphis non inaurata statua, sed aurea statueretur.

Atque ii, quos nominavi, multique præterea summi

dicendi auctores, uno tempore fuerunt : ex quibus intelligi potest, ita se rem habere, ut tu, Crasse, dicis; oratorisque nomen apud antiquos in Græcia, majore quadam vel copia vel gloria, floruisse.

Quo quidem magis dubito, tibine plus laudis, an Græcis vituperationis esse tribuendum statuam : quum tu, in alia lingua ac moribus natus, occupatissima in civitate, vel privatorum negotiis pæne omnibus, vel orbis terræ procuratione, ac summi imperii gubernatione districtus, tantam vim rerum cognitionemque comprehenderis, eamque omnem cum ejus, qui consilio et oratione in civitate valeat, scientia atque exercitatione sociaris; illi nati in litteris, ardentesque his studiis, otio vero diffluentes, non modo nihil acquisierint, sed ne relictum quidem, et traditum, et suum conservaverint.

XXXIII. — Tum Crassus, Non in hac, inquit, una, Catule, re, sed in aliis etiam compluribus, distributione partium ac separatione magnitudines sunt artium diminutæ. An tu existimas, quum esset Hippocrates ille Cous, fuisse tum alios medicos, qui morbis, alios, qui vulneribus, alios, qui oculis mederentur? Num geometriam Euclide aut Archimede, num musicam Damone aut Aristoxeno, num ipsas litteras Aristophane aut Callimacho tractante, tam discerptas fuisse, ut nemo genus universum complecteretur, atque ut alius aliam sibi partem, in qua elaboraret, seponeret?

Equidem sæpe hoc audivi de patre et de socero meo, nostros quoque homines, qui excellere sapientiæ gloria vellent, omnia, quæ quidem tum hæc civitas nosset, solitos esse complecti. Meminerant illi Sex. Ælium, M'.

vero Manilium nos etiam vidimus transverso ambulantem foro; quod erat insigne, eum, qui id faceret, facere civibus omnibus consilii sui copiam : ad quos olim et ita ambulantes, et in solio sedentes domi, sic adibatur, non solum ut de jure civili ad eos, verum etiam de filia collocanda, de fundo emendo, de agro colendo, de omni denique aut officio, aut negotio referretur.

Hæc fuit P. Crassi illius veteris, hæc Tib. Coruncanii, hæc proavi generi mei, Scipionis, prudentissimi hominis, sapientia, qui omnes pontifices maximi fuerunt, ut ad eos de omnibus divinis atque humanis rebus referretur : iidemque et in senatu, et apud populum, et in causis amicorum, et domi, et militiæ consilium suum fidemque præstabant.

Quid enim M. Catoni, præter hanc politissimam doctrinam transmarinam atque adventitiam, defuit? num, quia jus civile didicerat, causas non dicebat? aut quia poterat dicere, juris scientiam negligebat? At utroque in genere et laboravit, et præstitit. Num propter hanc ex privatorum negotiis collectam gratiam tardior in republica capessenda fuit? Nemo apud populum fortior, nemo melior senator; idem facile optimus imperator; denique nihil in hac civitate temporibus illis sciri discive potuit, quod ille non quum investigarit et scierit, tum etiam conscripserit.

Nunc contra plerique ad honores adipiscendos et ad rempublicam gerendam nudi veniunt atque inermes, nulla cognitione rerum, nulla scientia ornati. Sin aliquis excellit unus e multis, effert se, si unum aliquid affert, ut bellicam virtutem, aut usum aliquem militarem, quæ

sane nunc quidem obsoleverunt; aut juris scientiam, ne ejus quidem universi : nam pontificium, quod est conjunctum, nemo discit; aut eloquentiam, quam in clamore et in verborum cursu positam putant; omnium vero bonarum artium, denique virtutum ipsarum societatem cognationemque non norunt.

XXXIV. Sed, ut ad Græcos referam orationem (quibus carere in hoc quidem sermonis genere non possumus : nam ut virtutis a nostris, sic doctrinæ sunt ab illis exempla repetenda); septem fuisse dicuntur uno tempore, qui sapientes et haberentur, et vocarentur. Hi omnes, præter Milesium Thalen, civitatibus suis præfuerunt. Quis doctior iisdem illis temporibus, aut cujus eloquentia litteris instructior fuisse traditur, quam Pisistrati? qui primus Homeri libros, confusos antea, sic disposuisse dicitur, ut nunc habemus. Non fuit ille quidem civibus suis utilis; sed ita eloquentia floruit, ut litteris doctrinaque præstaret.

Quid Pericles? de cujus dicendi copia sic accepimus, ut, quum contra voluntatem Atheniensium loqueretur pro salute patriæ severius, tamen id ipsum, quod ille contra populares homines diceret, populare omnibus et jucundum videretur : cujus in labris veteres Comici, etiam quum illi male dicerent (quod tum Athenis fieri licebat), leporem habitasse dixerunt, tantamque in eo vim fuisse, ut in eorum mentibus, qui audissent, quasi aculeos quosdam relinqueret. At hunc non clamator aliquis ad clepsydram latrare docuerat, sed, ut accepimus, Clazomenius ille Anaxagoras, vir summus in maximarum rerum scientia. Itaque hic doctrina, consilio, eloquentia

excellens, quadraginta annos præfuit Athenis et urbanis, eodem tempore, et bellicis rebus.

Quid Critias? quid Alcibiades? civitatibus suis quidem non boni, sed certe docti atque eloquentes, nonne Socraticis erant disputationibus eruditi? Quis Dionem Syracusium doctrinis omnibus expolivit? non Plato? atque eum idem ille non linguæ solum, verum etiam animi ac virtutis magister, ad liberandam patriam impulit, instruxit, armavit. Aliisne igitur artibus hunc Dionem instituit Plato, aliis Isocrates clarissimum virum Timotheum, Cononis, præstantissimi imperatoris, filium, summum ipsum imperatorem, hominemque doctissimum? aut aliis Pythagoreus ille Lysis Thebanum Epaminondam, haud scio an summum virum unum omnis Græciæ? aut Xenephon Agesilaum, aut Philolaum Archytas Tarentinus? aut ipse Pythagoras totam illam veterem Italiæ Græciam, quæ quandam magna vocitata est? Equidem non arbitror.

XXXV. Sic enim video unam quamdam omnium rerum, quæ essent homine erudito dignæ, atque eo, qui in republica vellet excellere, fuisse doctrinam : quam qui accepissent, si iidem ingenio ad pronuntiandum valuissent, et se ad dicendum quoque, non repugnante natura, dedissent, eloquentia præstitisse.

Itaque ipse Aristoteles, quum florere Isocratem nobilitate discipulorum videret, quod ipse suas disputationes a causis forensibus et civilibus ad inanem sermonis elegantiam transtulisset, mutavit repente totam formam prope disciplinæ suæ, versumque quemdam Philoctetæ paullo secus dixit. Ille enim « turpe sibi ait esse tacere,

quum barbaros; » hic autem, « quum Isocratem pateretur dicere. » Itaque ornavit et illustravit doctrinam illam omnem, rerumque cognitionem cum orationis exercitatione conjunxit. Neque vero hoc fugit sapientissimum regem, Philippum, qui hunc Alexandro filio doctorem acciverit, a quo eodem ille et agendi acciperet præcepta, et loquendi.

Nunc, si qui volet, eum philosophum, qui copiam nobis rerum orationisque tradat, per me appellet oratorem licet; sive hunc oratorem, quem ego dico sapientiam junctam habere eloquentiæ, philosophum appellare malit, non impediam: dummodo hoc constet, neque infantiam ejus, qui rem norit, sed eam explicare dicendo non queat; neque inscientiam illius, cui res non suppetat, verba non desint, esse laudandam: quorum si alterum sit optandum, malim equidem indisertam prudentiam, quam stultitiam loquacem.

Sin quærimus, quid unum excellat ex omnibus, docto oratori palma danda est: quem si patiuntur eumdem esse philosophum, sublata controversia est. Sin eos disjungent, hoc erunt inferiores, quod in oratore perfecto inest illorum omnis scientia, in philosophorum autem cognitione non continuo inest eloquentia; quæ quamvis contemnatur ab eis, necesse est tamen aliquem cumulum illorum artibus afferre videatur.

Hæc quum Crassus dixisset, parumper et ipse conticuit, et ceteris silentium fuit.

XXXVI. Tum Cotta, Equidem, inquit, Crasse, non possum queri, quod mihi videare aliud quiddam, et non id, quod susceperis, disputasse; plus enim aliquando

attulisti, quam tibi esset tributum a nobis ac denuntiatum : sed certe et hæ partes fuerunt tuæ, de illustranda oratione ut diceres, et eras ipse jam ingressus, atque in quatuor partes omnem orationis laudem descripseras; quumque de duabus primis nobis quidem satis, sed, ut ipse dicebas, celeriter exigueque dixisses, duas tibi reliquas feceras, quemadmodum primum ornate, deinde etiam apte diceremus.

Quo quum ingressus esses, repente te quasi quidam æstus ingenii tui procul a terra abripuit, atque in altum a conspectu pæne omnium abstraxit. Omnem enim rerum scientiam complexus, non tu quidem eam nobis tradidisti : neque enim fuit tam exigui temporis; sed, apud hos quid profeceris, nescio; me quidem in academiam totum compulisti. In qua velim sit illud, quod sæpe posuisti, ut non necesse sit consumere ætatem, atque ut possit is illa omnia cernere, qui tantummodo adspexerit : sed etiamsi est aliquanto spissius, aut si ego sum tardior, profecto nunquam conquiescam, neque defatigabor ante, quam illorum ancipites vias rationesque et pro omnibus, et contra omnia disputandi, percepero. —Tum Cæsar, Unum, inquit, me ex tuo sermone maxime, Crasse, commovit, quod eum negasti, qui non cito quid didicisset, unquam omnino posse perdiscere : ut mihi non sit difficile periclitari, et aut statim percipere ista, quæ tu verbis ad cœlum extulisti; aut, si non potuerim, tempus non perdere, quum tamen his nostris possim esse contentus.

—Hic Sulpicius, Ego vero, inquit, Crasse, neque Aristotelem istum, neque Carneadem, nec philosopho-

rum quemquam desidero: vel me licet existimes desperare, ista posse perdiscere, vel, id quod facio, contemnere. Mihi rerum forensium et communium vulgaris hæc cognitio satis magna est ad eam, quam specto, eloquentiam : ex qua ipsa tamen permulta nescio; quæ tum denique, quum causa aliqua, quæ a me dicenda est, desiderat, quæro. Quamobrem, nisi forte es jam defessus, et si tibi non graves sumus, refer ad illa te, quæ ad ipsius orationis laudem splendoremque pertinent: quæ ego ex te audire volui, non ut desperarem me eloquentiam consequi posse, sed ut aliquid addiscerem.

XXXVII. — Tum Crassus, Pervulgatas res requiris, inquit, et tibi non incognitas, Sulpici. Quis enim de isto genere non docuit, non instituit, non etiam scriptum reliquit? Sed geram morem, et ea duntaxat, quæ mihi nota sunt, breviter exponam tibi; censebo tamen ad eos, qui auctores et inventores sunt harum sane minutarum rerum, revertendum.

Omnis igitur oratio conficitur ex verbis : quorum primum nobis ratio simpliciter videnda est, deinde conjuncte. Nam est quidam ornatus orationis, qui ex singulis verbis est; alius, qui ex continuatis conjunctisque constat. Ergo utemur verbis aut iis, quæ propria sunt, et certa quasi vocabula rerum, pæne una nata cum rebus ipsis; aut iis, quæ transferuntur, et quasi alieno in loco collocantur; aut iis, quæ novamus, et facimus ipsi.

In propriis est igitur verbis illa laus oratoris, ut abjecta atque obsoleta fugiat, lectis atque illustribus utatur, in quibus plenum quiddam et sonans inesse videatur. Sed in hoc verborum genere propriorum delectus

est quidam habendus, atque is aurium quodam judicio ponderandus : in quo consuetudo etiam bene loquendi valet plurimum.

Etiam hoc, quod vulgo de oratoribus ab imperitis dici solet, «Bonis is verbis,» aut, «aliquis non bonis utitur,» non arte aliqua perpenditur, sed quodam quasi naturali sensu judicatur : in quo non magna laus est, vitare vitium (quanquam id est magnum); verum hoc quasi solum quoddam atque fundamentum est, verborum usus et copia bonorum. Sed quid ipse ædificet orator, et in quo adjungat artem, id esse a nobis quærendum atque explicandum videtur.

XXXVIII. Tria sunt igitur in verbo simplici, quæ orator afferat ad illustrandam atque exornandam orationem : aut inusitatum verbum, aut novatum, aut translatum.

Inusitata sunt, prisca fere ac vetusta, et ab usu quotidiani sermonis jamdiu intermissa, quæ sunt poetarum licentiæ liberiora, quam nostræ : sed tamen raro habet etiam in oratione poeticum aliquod verbum dignitatem; neque enim illud fugerim dicere, ut Cœlius : «Qua tempestate Pœnus in Italiam venit;» nec «prolem,» aut «sobolem,» aut «effari,» aut «nuncupari;» aut, ut tu soles, Catule, «non rebar,» aut «opinabar;» et alia multa, quibus loco positis, grandior, atque antiquior oratio sæpe videri solet.

Novantur autem verba, quæ ab eo, qui dicit, ipso gignuntur ac fiunt, vel conjungendis verbis, ut hæc :

Tum pavor sapientiam omnem mihi exanimato expectorat.
Num non vis hujus me versutiloquas malitias?

videtis enim et « versutiloquas, » et « expectorat, » ex conjunctione facta esse verba, non nata; vel sæpe sine conjunctione verba novantur, ut, « ille senius, » ut, « dii genitales, » ut, « baccarum ubertate incurvescere. »

Tertius ille modus transferendi verbi late patet, quem necessitas genuit, inopia coacta et angustiis; post autem delectatio jucunditasque celebravit. Nam ut vestis frigoris depellendi causa reperta primo, post adhiberi cœpta est ad ornatum etiam corporis et dignitatem: sic verbi translatio instituta est inopiæ causa, frequentata delectationis. Nam « gemmare vites, luxuriem esse in herbis, lætas esse segetes, » etiam rustici dicunt. Quod enim declarari vix verbo proprio potest, id translato quum est dictum, illustrat id, quod intelligi volumus, ejus rei, quam alieno verbo posuimus, similitudo.

Ergo hæ translationes quasi mutuationes sunt, quum, quod non habeas, aliunde sumas. Illæ paullo audaciores, quæ non inopiam indicant, sed orationi splendoris aliquid arcessunt: quarum ego, quid vobis aut inveniendi rationem, aut genera ponam?

XXXIX. Similitudinis est ad verbum unum contracta brevitas, quod verbum in alieno loco, tanquam in suo, positum, si agnoscitur, delectat; si simile nihil habet, repudiatur. Sed ea transferri oportet, quæ aut clariorem faciunt rem, ut illa omnia:

. . . . Inhorrescit mare,
Tenebræ conduplicantur, noctisque et nimbum occæcat nigror;
Flamma inter nubes coruscat, cœlum tonitru contremit,
Grando mixta imbri largifluo subita præcipitans cadit;
Undique omnes venti erumpunt, sævi exsistunt turbines;
Fervit æstu pelagus:

omnia fere, quo essent clariora, translatis per similitudinem verbis dicta sunt.

Aut quo significetur magis res tota, sive facti alicujus, sive consilii, ut ille, qui occultantem consulto, ne id, quod ageretur, intelligi posset, duobus translatis verbis similitudine ipsa indicat,

Quandoquidem iste circumvestit dictis, sepit sedulo.

Nonnunquam etiam brevitas translatione conficitur, ut illud, « Si telum manu fugit. » Imprudentia teli emissi brevius propriis verbis exponi non potuit, quam est uno significata translato.

Atque hoc in genere persæpe mihi admirandum videtur, quid sit, quod omnes translatis et alienis magis delectentur verbis, quam propriis et suis.

XL. Nam si res suum nomen et proprium vocabulum non habet, ut pes in navi, ut nexum, quod per libram agitur, ut in uxore divortium; necessitas cogit, quod non habeas, aliunde sumere : sed in suorum verborum maxima copia, tamen homines aliena multo magis, si sunt ratione translata, delectant.

Id accidere credo, vel quod ingenii specimen est quoddam, transilire ante pedes posita, et alia longe repetita sumere; vel quod is, qui audit, alio ducitur cogitatione, neque tamen aberrat, quæ maxima est delectatio; vel quod singulis verbis res ac totum simile conficitur; vel quod omnis translatio, quæ quidem sumta ratione est, ad sensus ipsos admovetur, maxime oculorum, qui est sensus acerrimus.

Nam et odor urbanitatis, et mollitudo humanitatis,

et murmur maris, et dulcedo orationis, sunt ducta a ceteris sensibus; illa vero oculorum multo acriora, quæ ponunt pæne in conspectu animi, quæ cernere et videre non possumus. Nihil est enim in rerum natura, cujus nos non in aliis rebus possimus uti vocabulo et nomine: unde enim simile duci potest (potest autem ex omnibus), indidem verbum unum, quod similitudinem continet, translatum, lumen affert orationi.

Quo in genere primum fugienda est dissimilitudo: « Cœli ingentes fornices. » Quamvis sphæram in scenam (ut dicitur) attulerit Ennius; tamen in sphæra fornicis similitudo non potest inesse.

. . . . Vive, Ulysses, dum licet;
Oculis postremum lumen radiatum rape.

Non dixit, « cape; » non, « pete: » haberet enim moram sperantis diutius esse sese victurum; sed « rape: » hoc verbum est ad id aptatum, quod ante dixerat, « dum licet. »

XLI. Deinde videndum est, ne longe simile sit ductum. « Syrtim patrimonii, » scopulum libentius dixerim; « Charybdim bonorum, » voraginem potius: facilius enim ad ea, quæ visa, quam ad illa, quæ audita sunt, mentis oculi feruntur. Et quoniam hæc vel summa laus est verbi transferendi, ut sensum feriat id, quod translatum sit; fugienda est omnis turpitudo earum rerum, ad quas eorum animos, qui audiunt, trahet similitudo.

Nolo morte dici Africani « castratam » esse rempublicam; nolo « stercus curiæ » dici Glauciam: quamvis sit simile, tamen est in utroque deformis cogitatio similitudinis. Nolo esse aut majus, quam res postulet, « Tem-

pestas comissationis; » aut minus, « Comissatio tempestatis. » Nolo esse verbum angustius id, quod translatum sit, quam fuisset illud proprium ac suum :

Quidnam est, obsecro? quid te adiri abnutas?

Melius esset, « vetas, prohibes, absterres : » quoniam ille dixerat,

. . . . Illico istic,
Ne contagio mea bonis, umbrave obsit.

Atque etiam, si vereare, ne paullo durior translatio esse videatur, mollienda est, præposito sæpe verbo : ut si olim, M. Catone mortuo, « pupillum » senatum quis relictum diceret, paullo durius ; sin, « ut ita dicam, pupillum, » aliquanto mitius. Etenim verecunda debet esse translatio, ut deducta in alienum locum, non irruisse, atque ut precario, non vi, venisse videatur.

Modus autem nullus est florentior in singulis verbis, nec qui plus luminis afferat orationi. Nam illud, quod ex hoc genere profluit, non est in uno verbo translato, sed ex pluribus continuatis connectitur, ut aliud dicatur, aliud intelligendum sit :

. . . . Neque me patiar iterum
Ad unum scopulum et telum classem Achivum offendere.

Atque illud,

Erras, erras : nam exsultantem te, et præfidentem tibi
Repriment validæ legum habenæ, atque imperii insistent jugo.

Sumta re simili, verba ejus rei propria deinceps in rem aliam, ut dixi, transferuntur.

XLII. Est hoc magnum ornamentum orationis; in quo obscuritas fugienda est. Etenim ex hoc genere fiunt ea,

quæ dicuntur ænigmata. Non est autem in verbo modus hic, sed in oratione, id est, in continuatione verborum.

Ne illa quidem traductio atque immutatio in verbo quamdam fabricationem habet, sed in oratione:

> Africa terribili tremit horrida terra tumultu.

Pro « Afris » est sumta « Africa : » neque factum verbum est, ut, « Mare saxifragis undis ; » neque translatum, ut, « Mollitur mare ; » sed ornandi causa proprium proprio commutatum.

> Desine, Roma, tuos hostes :

et,

> Testes sunt campi magni.

Gravis est modus in ornatu orationis et sæpe sumendus : ex quo genere hæc sunt, « Martem belli esse communem, » Cererem pro frugibus ; Liberum appellare pro vino ; Neptunum pro mari ; curiam pro senatu ; campum pro comitiis ; togam pro pace ; arma ac tela pro bello.

Quo item in genere et virtutes, et vitia pro ipsis, in quibus illa sunt, appellantur : Luxuries quam in domum irrupit, et, Quo avaritia penetravit ; aut Fides valuit, Justitia confecit. Videtis profecto genus hoc totum, quum inflexo commutatoque verbo res eadem enuntiatur ornatius : cui sunt finitima illa minus ornata, sed tamen non ignoranda, quum intelligi volumus aliquid, aut ex parte totum, ut, pro ædificiis quum parietes, aut tecta dicimus ; aut ex toto partem, ut quum unam turmam equitatum populi romani dicimus ; aut ex uno plures,

> At Romanus homo, tamen etsi res bene gesta est,
> Corde suo trepidat ;

aut quum ex pluribus intelligitur unum,

> Nos sumu' Romani, qui fuvimus ante Rudini;

aut quocumque modo, non ut dictum est, in eo genere intelligitur, sed ut sensum est.

XLIII. Abutimur sæpe etiam verbo non tam eleganter, quam in transferendo; sed, etiamsi licentius, tamen interdum non impudenter : ut quum «grandem orationem» pro magna, «minutum animum» pro parvo dicimus. Verum illa videtisne esse non verbi, sed orationis, quæ ex pluribus, ut exposui, translationibus connexa sunt? hæc autem, quæ aut immutata esse dixi, aut aliter intelligenda, ac dicerentur, sunt translata quodam modo.

Ita fit, ut omnis singulorum verborum virtus atque laus tribus exsistat ex rebus : si aut vetustum verbum sit; quod tamen consuetudo ferre possit : aut factum vel conjunctione, vel novitate; in quo item est auribus consuetudinique parcendum : aut translatum; quod maxime tanquam stellis quibusdam notat et illuminat orationem.

Sequitur continuatio verborum, quæ duas res maxime, collocationem primum, deinde modum quemdam formamque desiderat. Collocationis est componere et struere verba sic, ut neve asper eorum concursus, neve hiulcus sit, sed quodam modo coagmentatus et lævis. In quo lepide in soceri mei persona lusit is, qui elegantissime id facere potuit, Lucilius,

> Quam lepide lexeis compostæ! ut tesserulæ omnes
> Arte pavimento, atque emblemate vermiculato.

Quæ quum dixisset in Albucium illudens, ne a me quidem abstinuit,

Crassum habeo generum, ne rhetoricotero' tu sis.

Quid ergo? iste Crassus, quoniam ejus abuteris nomine, quid efficit? Idem illud scilicet, ut ille voluit, et ego vellem, melius aliquanto, quam Albucius: verum in me quidem lusit ille, ut solet.

Sed est tamen hæc collocatio conservanda verborum, de qua loquor, quæ junctam orationem efficit, quæ cohærentem, quæ lenem, quæ æquabiliter fluentem. Id assequemini, si verba extrema cum consequentibus primis ita jungetis, ut ne aspere concurrant, neve vastius diducantur.

XLIV. Hanc diligentiam subsequitur modus etiam et forma verborum, quod jam vereor ne huic Catulo videatur esse puerile. Versus enim veteres illi in hac soluta oratione propemodum, hoc est, numeros quosdam, nobis esse adhibendos putaverunt. Interspirationis enim, non defatigationis nostræ, neque librariorum notis, sed verborum et sententiarum modo interpunctas clausulas in orationibus esse voluerunt: idque princeps Isocrates instituisse fertur; ut inconditam antiquorum dicendi consuetudinem, delectationis atque aurium causa (quemadmodum scribit discipulus ejus Naucrates) numeris adstringeret.

Namque hæc duo musici, qui erant quondam iidem poetæ, machinati ad voluptatem sunt, versum atque cantum, ut et verborum numero, et vocum modo, delectatione vincerent aurium satietatem. Hæc igitur duo,

vocis dico moderationem, et verborum conclusionem, quoad orationis severitas pati possit, a poetica ad eloquentiam traducenda duxerunt.

In quo illud est vel maximum, quod versus in oratione si efficitur conjunctione verborum, vitium est; et tamen eam conjunctionem, sicuti versum, numerose cadere et quadrare, et perfici volumus : neque est ex multis res una, quæ magis oratorem ab imperito dicendi, ignaroque distinguat, quam quod ille rudis incondite fundit, quantum potest, et id, quod dicit, spiritu, non arte, determinat; orator autem sic illigat sententiam verbis, ut eam numero quodam complectatur, et adstricto et soluto. Nam quum vinxit modis et forma, relaxat et liberat immutatione ordinis, ut verba neque alligata sint quasi certa aliqua lege versus, neque ita soluta, ut vagentur.

XLV. Quonam igitur modo tantum munus insistemus, ut arbitremur nos hanc vim numerose dicendi consequi posse? Non est res tam difficilis, quam necessaria. Nihil est enim tam tenerum, neque tam flexibile, neque quod tam facile sequatur, quocumque ducas, quam oratio.

Ex hac versus, ex eadem dispares numeri conficiuntur; ex hac hæc etiam soluta variis modis, multorumque generum oratio. Non enim sunt alia sermonis, alia contentionis verba; neque ex alio genere ad usum quotidianum, alio ad scenam pompamque sumuntur : sed ea nos quum jacentia sustulimus e medio, sicut mollissimam ceram ad nostrum arbitrium formamus et fingimus. Itaque tum graves sumus, tum subtiles, tum medium quiddam tenemus : sic institutam nostram sententiam sequi-

tur orationis genus, idque ad omnem rationem, et aurium voluptatem, et animorum motum mutatur et vertitur.

Sed ut in plerisque rebus incredibiliter hoc natura est ipsa fabricata, sic in oratione; ut ea, quæ maximam utilitatem in se continerent, eadem haberent plurimum vel dignitatis, vel sæpe etiam venustatis. Incolumitatis ac salutis omnium causa videmus hunc statum esse hujus totius mundi atque naturæ, rotundum ut cœlum, terraque ut media sit, eaque sua vi nutuque teneatur: sol ut circumferatur, ut accedat ad brumale signum, et inde sensim ascendat in diversam partem; ut luna accessu et recessu suo solis lumen accipiat; ut eadem spatia quinque stellæ dispari motu, cursuque conficiant.

Hæc tantam habent vim, ut paullum immutata cohærere non possint; tantam pulchritudinem, ut nulla species ne excogitari quidem possit ornatior. Referte nunc animum ad hominum, vel etiam ceterorum animantium formam et figuram : nullam partem corporis sine aliqua necessitate affictam, totamque formam quasi perfectam reperietis arte, non casu.

XLVI. Quid in arboribus, in quibus non truncus, non rami, non folia sunt denique, nisi ad suam retinendam conservandamque naturam? nusquam tamen est ulla pars, nisi venusta. Linquamus naturam, artesque videamus. Quid tam in navigio necessarium, quam latera, quam cavernæ, quam prora, quam puppis, quam antemnæ, quam vela, quam mali? quæ tamen hanc habent in specie venustatem, ut non solum salutis, sed etiam voluptatis causa, inventa esse videantur. Columnæ et templa et porticus

sustinent : tamen habent non plus utilitatis, quam dignitatis. Capitolii fastigium illud, et ceterarum ædium, non venustas, sed necessitas ipsa fabricata est. Nam quum esset habita ratio, quemadmodum ex utraque tecti parte aqua delaberetur; utilitatem fastigii templi dignitas consecuta est : ut, etiamsi in cœlo Capitolium statueretur, ubi imber esse non potest, nullam sine fastigio dignitatem habiturum fuisse videatur.

Hoc in omnibus item partibus orationis evenit, ut utilitatem ac prope necessitatem suavitas quædam et lepos consequatur. Clausulas enim atque interpuncta verborum animæ interclusio atque angustiæ spiritus attulerunt. Id inventum ita est suave, ut si cui sit infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare verba nolimus : id enim auribus nostris gratum est inventum, quod hominum lateribus non tolerabile solum, sed etiam facile esse posset.

XLVII. Longissima est igitur complexio verborum, quæ volvi uno spiritu potest. Sed hic naturæ modus est, artis alius. Nam quum sint numeri plures, iambum et trochæum frequentem segregat ab oratore Aristoteles, Catule, vester, qui natura tamen incurrunt ipsi in orationem sermonemque nostrum; sed sunt insignes percussiones eorum numerorum, et minuti pedes. Quare primum ad heroum nos dactyli, et anapæsti, et spondei pedem invitat : in quo impune progredi licet duo duntaxat pedes, aut paullo plus, ne plane in versum, aut similitudinem versuum incidamus. Aliæ sunt geminæ, quibus hi tres heroi pedes in principia continuandorum verborum satis decore cadunt.

Probatur autem ab eodem illo maxime pæon; qui est

duplex. Nam aut a longa oritur, quam tres breves consequuntur, ut hæc verba, «desinite, incipite, comprimite,» aut a brevibus deinceps tribus, extrema producta atque longa, sicut illa sunt, «domuerant, sonipedes.» Atque illi philosopho ordiri placet a superiore pæone, posteriore finire. Est autem pæon hic posterior non syllabarum numero, sed aurium mensura, quod est acrius judicium et certius, par fere cretico, qui est ex longa, et brevi, et longa; ut

Quid petam præsidi, aut exsequar? quove nunc?

A quo numero exorsus est Fannius, «Si, quirites, minas illius.» Hunc ille clausulis aptiorem putat, quas vult longa plerumque syllaba terminari.

XLVIII. Neque vero hæc tam acrem curam diligentiamque desiderant, quam est illa poetarum: quos necessitas cogit, et ipsi numeri ac modi, sic verba versu includere, ut nihil sit, ne spiritu quidem minimo, brevius, aut longius, quam necesse est. Liberior est oratio, et plane, ut dicitur, sic et est vere soluta, non ut fugiat tamen, aut erret, sed ut sine vinculis sibi ipsa moderetur. Namque ego illud assentior Theophrasto, qui putat orationem, quæ quidem sit polita atque facta quodam modo, non adstricte, sed remissius numerosam esse oportere.

Etenim, sicut ille suspicatur, ex illis modis, quibus hic usitatus versus efficitur, post anapæstus, procerior quidam numerus, effloruit; inde ille licentior et divitior fluxit dithyrambus; cujus membra et pedes, ut ait idem, sunt in omni locupleti oratione diffusa. Et, si numero-

sum est id in omnibus sonis atque vocibus, quod habet quasdam impressiones, et quod metiri possumus intervallis æqualibus; recte genus hoc numerorum, dummodo ne continuum sit, in orationis laude ponetur. Nam si rudis et impolita putanda est illa sine intervallis loquacitas perennis et profluens, quid est aliud causæ, cur repudietur, nisi quod hominum aures vocem natura modulantur ipsæ? quod fieri, nisi inest numerus in voce, non potest.

Numerus autem in continuatione nullus est: distinctio, et æqualium, et sæpe variorum intervallorum percussio, numerum conficit; quem in cadentibus guttis, quod intervallis distinguuntur, notare possumus; in amni præcipitante non possumus. Quod si continuatio verborum hæc soluta multo est aptior atque jucundior, si est articulis membrisque distincta, quam si continuata ac producta; membra illa modificata esse debebunt: quæ si in extremo breviora sunt, infringitur ille quasi verborum ambitus; sic enim has orationis conversiones Græci nominant. Quare aut paria esse debent posteriora superioribus, extrema primis; aut, quod etiam est melius et jucundius, longiora.

XLIX. Atque hæc quidem ab iis philosophis, quos tu maxime diligis, Catule, dicta sunt: quod eo sæpius testificor, ut auctoribus laudandis ineptiarum crimen effugiam. — Quarum tandem? inquit Catulus; aut quid disputatione ista afferri potest elegantius, aut omnino dici subtilius?

— At enim vereor, inquit Crassus, ne hæc aut difficiliora istis ad persequendum esse videantur, aut, quia non

traduntur in vulgari ista disciplina, nos ea majora ac difficiliora videri velle videamur. — Tum Catulus, Erras, inquit, Crasse, si aut me, aut horum quemquam putas a te hæc opera quotidiana et pervagata exspectare: ista, quæ dicis, dici volumus; neque tam dici, quam isto dici modo. Neque tibi hoc pro me solum, sed pro his omnibus sine ulla dubitatione respondeo.

— Ego vero, inquit Antonius, inveni tandem, quem negaram in eo, quem scripsi, libello, me invenisse eloquentem; sed eo te ne laudandi quidem causa interpellavi, ne quid de hoc tam exiguo sermonis tui tempore verbo uno meo diminueretur.

— Hanc igitur, Crassus inquit, ad legem quum exercitatione, tum stylo, qui et alia, et hoc maxime ornat ac limat, formanda nobis oratio est. Neque tamen hoc tanti laboris est, quanti videtur; nec sunt hæc rhythmicorum ac musicorum acerrima norma dirigenda; et efficiendum est illud modo nobis, ne fluat oratio, ne vagetur, ne insistat interius, ne excurrat longius; ut membris distinguatur, ut conversiones habeat absolutas. Neque semper utendum est perpetuitate, et quasi conversione verborum; sed sæpe carpenda membris minutioribus oratio est, quæ tamen ipsa membra sunt numeris vincienda.

Neque vos pæon, aut herous ille conturbet: ipsi occurrent orationi; ipsi, inquam, se offerent, et respondebunt non vocati. Consuetudo modo illa sit scribendi atque dicendi, ut sententiæ verbis finiantur, eorumque verborum junctio nascatur a proceris numeris ac liberis, maxime heroo, et pæone priore, aut cretico, sed varie

distincteque considat. Notatur enim maxime similitudo in conquiescendo : et, si primi et postremi illi pedes sunt hac ratione servati, medii possunt latere, modo ne circuitus ipse verborum sit aut brevior, quam aures exspectent, aut longior, quam vires atque anima patiatur.

L. Clausulas autem diligentius etiam servandas esse arbitror, quam superiora, quod in his maxime perfectio atque absolutio judicatur. Nam versus æque prima, et media, et extrema pars attenditur; qui debilitatur, in quacunque sit parte titubatum : in oratione autem prima pauci cernunt, postrema plerique. Quæ, quoniam apparent et intelliguntur, varianda sunt, ne aut animorum judiciis repudientur, aut aurium satietate.

Duo enim aut tres sunt fere extremi servandi et notandi pedes, si modo non breviora et præcisa erunt superiora; quos aut choreos, aut heroos, aut alternos esse oportebit, aut in pæone illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei pari cretico. Horum vicissitudines efficient, ut neque ii satientur, qui audient, fastidio similitudinis, nec nos id, quod faciemus, opera dedita facere videamur.

Quod si Antipater ille Sidonius, quem tu probe, Catule, meministi, solitus est versus hexametros aliosque variis modis atque numeris fundere ex tempore, tantumque hominis ingeniosi ac memoris valuit exercitatio, ut, quum se mente ac voluntate conjecisset in versum, verba sequerentur; quanto id facilius in oratione, exercitatione et consuetudine adhibita, consequemur?

Illud autem ne quis admiretur, quonam modo hæc

vulgus imperitorum in audiendo notet; quum in omni genere, tum in hoc ipso magna quædam est vis incredibilisque naturæ. Omnes enim tacito quodam sensu, sine ulla arte, aut ratione, quæ sint in artibus ac rationibus recta ac prava, dijudicant: idque quum faciunt in picturis, et in signis, et in aliis operibus, ad quorum intelligentiam a natura minus habent instrumenti; tum multo ostendunt magis in verborum, numerorum, vocumque judicio; quod ea sunt in communibus infixa sensibus, neque earum rerum quemquam funditus natura voluit esse expertem.

Itaque non solum verbis arte positis moventur omnes, verum etiam numeris ac vocibus. Quotus enim quisque est, qui teneat artem numerorum ac modorum? At in his si paullum modo offensum est, ut aut contractione brevius fieret, aut productione longius, theatra tota reclamant. Quid? hoc non idem fit in vocibus, ut a multitudine et populo, non modo catervæ atque concentus, sed etiam ipsi sibi singuli discrepantes ejiciantur?

LI. Mirabile est, quum plurimum in faciendo intersit inter doctum et rudem, quam non multum differat in judicando. Ars enim quum a natura profecta sit, nisi naturam moveat ac delectet, nihil sane egisse videatur. Nihil est autem tam cognatum mentibus nostris, quam numeri atque voces; quibus et incendimur, et lenimur, et languescimus, et ad hilaritatem, et ad tristitiam sæpe deducimur : quorum illa summa vis carminibus est aptior et cantibus, non neglecta, ut mihi videtur, a Numa rege doctissimo, majoribusque nostris, ut epularum solemnium fides ac tibiæ, Saliorumque versus indicant;

maxime autem a Græcia vetere celebrata. Quibus utinam similibusque de rebus disputari, quam de puerilibus his verborum translationibus maluissetis!

Verum, ut in versus vulgus, si est peccatum, videt: sic, si quid in nostra oratione claudicat, sentit; sed poetæ non ignoscit, nobis concedit. Tacite tamen omnes non esse illud, quod diximus, aptum perfectumque cernunt. Itaque illi veteres, sicut hodie etiam nonnullos videmus, quum circuitum et quasi orbem verborum conficere non possent (nam id quidem nuper vel posse, vel audere cœpimus), terna, aut bina, aut nonnulli singula etiam verba dicebant; qui in illa infantia naturali, illud, quod aures hominum flagitabant, tenebant tamen, ut et illa essent paria, quæ dicerent, et æqualibus interspirationibus uterentur.

LII. Exposui fere, ut potui, quæ maxime ad ornatum orationis pertinere arbitrabar. Dixi enim de singulorum laude verborum, dixi de conjunctione eorum, dixi de numero atque forma. Sed si habitum orationis etiam, et quasi colorem aliquem requiritis, est et plena quædam, sed tamen teres; et tenuis, non sine nervis ac viribus; et ea, quæ particeps utriusque generis quadam mediocritate laudatur. His tribus figuris insidere quidam venustatis, non fuco illitus, sed sanguine diffusus debet color.

Tum denique nobis hic orator ita conformandus est et verbis et sententiis, ut, quemadmodum qui utuntur armis aut palæstra, non solum sibi vitandi aut feriendi rationem esse habendam putant, sed etiam, ut cum venustate moveantur: sic verbis quidem ad aptam com-

positionem et decentiam, sententiis vero ad gravitatem orationis utatur [ut ii, qui in armorum tractatione versantur].

Formantur autem et verba, et sententiæ pæne innumerabiles, quod satis scio notum esse vobis : sed inter conformationem verborum et sententiarum hoc interest, quod verborum tollitur, si verba mutaris; sententiarum permanet, quibuscumque verbis uti velis. Quod quidem vos etsi facitis, tamen admonendos puto, ne quid esse aliud oratoris putetis, quod quidem sit egregium atque mirabile, nisi in singulis verbis illa tria tenere, ut translatis utamur frequenter, interdumque factis, raro autem etiam pervetustis; in perpetua autem oratione, quum et conjunctionis lenitatem, et numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda et frequentanda omnis oratio sententiarum atque verborum.

LIII. Nam et commoratio una in re permultum movet, et illustris explanatio, rerumque, quasi gerantur, sub adspectum pæne subjectio, quæ et in exponenda re plurimum valet, et ad illustrandum id, quod exponitur, et ad amplificandum, ut iis, qui audient, illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur; et huic contraria sæpe præcisio est, et plus ad intelligendum, quam dixeris, significatio, et distincte concisa brevitas, et extenuatio, et huic adjuncta illusio, a præceptis Cæsaris non abhorrens.

Et ab re longa degressio; in qua quum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus et concinnus esse debebit; propositioque, quid sis dicturus, et ab eo, quod est

dictum, sejunctio, et reditus ad propositum, et iteratio, et rationis apta conclusio; tum augendi minuendive causa, veritatis superlatio atque trajectio; et rogatio, atque huic finitima quasi percunctatio, expositioque sententiæ suæ; tum illa, quæ maxime quasi irrepit in hominum mentes, alia dicentis, ac significantis, dissimulatio, quæ est perjucunda, quum in oratione non contentione, sed sermone tractatur.

Deinde dubitatio, tum distributio, tum correctio, vel ante, vel postquam dixeris, vel quum aliquid a te ipse rejicias; præmunitio est etiam ad id, quod aggrediare, et trajectio in alium; communicatio, quæ est quasi cum iis ipsis, apud quos dicas, deliberatio; morum ac vitæ imitatio vel in personis, vel sine illis, magnum quoddam ornamentum orationis, et aptum ad animos conciliandos vel maxime, sæpe autem etiam ad commovendos; personarum ficta inductio, vel gravissimum lumen augendi; descriptio, erroris inductio, ad hilaritatem impulsio; ante occupatio; tum duo illa, quæ maxime movent, similitudo et exemplum; digestio; interpellatio, contentio, reticentia, commendatio, vox quædam libera, atque etiam effrenatior, augendi causa; iracundia, objurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio brevis a proposito, non ut superior illa degressio; purgatio, conciliatio, læsio, optatio, atque exsecratio. His fere luminibus illustrant orationem sententiæ.

LIV. Orationis autem ipsius, tanquam armorum, est vel ad usum comminatio et quasi petitio, vel ad venustatem ipsa tractatio. Nam et geminatio verborum habet interdum vim, leporem alias, et paullum immutatum

verbum atque deflexum, et ejusdem verbi crebra tum a primo repetitio, tum in extremum conversio, et in eadem verba impetus et concursio, et adjunctio, et progressio, et ejusdem verbi crebrius positi quædam distinctio, et revocatio verbi, et illa, quæ similiter desinunt, aut quæ cadunt similiter, aut quæ paribus paria referuntur, aut quæ sunt inter se similia.

Est etiam gradatio quædam, et conversio, et verborum concinna transgressio, et contrarium, et dissolutum, et declinatio, et reprehensio, et exclamatio, et imminutio, et quod in multis casibus ponitur, et quod de singulis rebus propositis ductum, refertur ad singula, et ad propositum subjecta ratio, et item in distributis supposita ratio, et permissio, et rursum alia dubitatio, et improvisum quiddam, et dinumeratio, et alia correctio, et dissipatio, et quod continuatum, et interruptum, et imago, et sibi ipsi responsio, et immutatio, et disjunctio, et ordo, et relatio, et degressio, et circumscriptio. Hæc enim sunt fere, atque horum similia (vel plura etiam esse possunt), quæ sententiis orationem, verborumque conformationibus illuminent.

LV. — Quæ quidem te, Crasse, video, inquit Cotta, quod nota esse nobis putes, sine definitionibus, et sine exemplis effudisse. — Ego vero, inquit Crassus, ne illa quidem, quæ supra dixi, nova vobis esse arbitrabar, sed voluntati vestrum omnium parui.

His autem de rebus sol me ille admonuit, ut brevior essem, qui ipse jam præcipitans, me quoque hæc præcipitem pæne evolvere coegit. Sed tamen hujus generis demonstratio est, et doctrina ipsa, vulgaris; usus autem

gravissimus, et in hoc toto dicendi studio difficillimus.

Quamobrem, quoniam de ornatu omni orationis sunt omnes, si non patefacti, at certe commonstrati loci: nunc, quid aptum sit, hoc est, quid maxime deceat in oratione, videamus. Quanquam id quidem perspicuum est, non omni causæ, nec auditori, neque personæ, neque tempori congruere orationis unum genus.

Nam et causæ capitis alium quemdam verborum sonum requirunt, alium rerum privatarum atque parvarum; et aliud dicendi genus deliberationes, aliud laudationes, aliud judicia, aliud sermones, aliud consolatio, aliud objurgatio, aliud disputatio, aliud historia desiderat. Refert etiam, qui audiant, senatus, an populus, an judices, frequentes, an pauci, an singuli; et quales ipsi quoque oratores, qua sint ætate, honore, auctoritate [debet videri]; tempus pacis an belli, festinationis an otii.

Itaque hoc loco nihil sane est, quod præcipi posse videatur, nisi ut figuram orationis plenioris, et tenuioris, et item illius mediocris, ad id, quod agimus, accommodatam deligamus: ornamentis iisdem uti fere licebit, alias contentius, alias summissius; omnique in re posse, quod deceat, facere, artis et naturæ est; scire, quid quandoque deceat, prudentiæ.

LVI. Sed hæc ipsa omnia perinde sunt, ut aguntur. Actio, inquam, in dicendo una dominatur: sine hac summus orator esse in numero nullo potest; mediocris, hac instructus, summos sæpe superare. Huic primas dedisse Demosthenes dicitur, quum rogaretur, quid in dicendo esset primum; huic secundas, huic tertias. Quo mihi me-

lius etiam illud ab Æschine dictum videri solet: qui, quum propter ignominiam judicii cessisset Athenis, et se Rhodum contulisset, rogatus a Rhodiis, legisse fertur orationem illam egregiam, quam in Ctesiphontem contra Demosthenem dixerat; qua perlecta, petitum est ab eo postridie, ut legeret illam etiam, quæ erat contra a Demosthene pro Ctesiphonte edita; quam quum suavissima et maxima voce legisset, admirantibus omnibus, Quanto, inquit, magis admiraremini, si audissetis ipsum? Ex quo satis significavit, quantum esset in actione, qui orationem eamdem aliam esse putaret, actore mutato.

Quid fuit in Graccho, quem tu, Catule, melius meministi, quod me puero tantopere ferretur? « Quo me « miser conferam? quo vertam? In Capitoliumne? at « fratris sanguine redundat. An domum? matremne ut « miseram lamentantemque videam et abjectam? » Quæ sic ab illo acta esse constabat, oculis, voce, gestu, inimici ut lacrymas tenere non possent. Hæc eo dico pluribus, quod genus hoc totum oratores, qui sunt veritatis ipsius actores, reliquerunt; imitatores autem veritatis, histriones, occupaverunt.

LVII. Ac sine dubio in omni re vincit imitationem veritas: sed ea si satis in actione efficeret ipsa per sese, arte profecto non egeremus. Verum quia animi permotio, quæ maxime aut declaranda, aut imitanda est actione, perturbata sæpe ita est, ut obscuretur, ac pæne obruatur, discutienda sunt ea, quæ obscurant, et ea, quæ sunt eminentia et promta, sumenda.

Omnis enim motus animi suum quemdam a natura habet vultum, et sonum, et gestum; totumque corpus

hominis, et ejus omnis vultus, omnesque voces, ut nervi in fidibus, ita sonant, ut a motu animi quoque sunt pulsæ. Nam voces, ut chordæ sunt intentæ, quæ ad quemque tactum respondeant: acuta, gravis; cita, tarda; magna, parva; quas tamen inter omnes est suo quæque in genere mediocris. Atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, lene, asperum; contractum, diffusum; continenti spiritu, intermisso; fractum, scissum; flexo sono attenuatum, inflatum.

Nullum est enim horum similium generum, quod non arte ac moderatione tractetur: hi sunt actori, ut pictori, expositi ad variandum colores.

LVIII. Aliud enim vocis genus iracundia sibi sumat: acutum, incitatum, crebro incidens,

> Impius hortatur me frater, ut meos malis miser
> Manderem natos : . . . . . .

et ea, quæ tu dudum, Antoni, protulisti,

> Segregare abs te ausus :

et

> Ecquis hoc animadvertit? Vincite :

et Atreus fere totus.

Aliud miseratio ac mœror flexibile, plenum, interruptum, flebili voce,

> Quo nunc me vertam? quod iter incipiam ingredi?
> Domum paternamne? anne ad Peliæ filias?

et illa,

> O pater! o patria! o Priami domus!

et quæ sequuntur,

> Hæc omnia vidi inflammari,
> Priamo vi vitam evitari.

Aliud metus : demissum, et hæsitans, et abjectum,

Multi' modis sum circumventus, morbo, exsilio, atque inopia;
Tum pavor sapientiam mihi omnem exanimato expectorat :
Alter terribilem minitatur vitæ cruciatum et necem;
Quæ nemo est tam firmo ingenio, et tanta confidentia,
Quin refugiat timido sanguen, atque exalbescat metu.

Aliud vis : contentum, vehemens, imminens quadam incitatione gravitatis,

Iterum Thyestes Atreum attractum advenit,
Iterum jam aggreditur me, et quietum exsuscitat.
Major mihi moles, majus miscendum 'st malum,
Qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

Aliud voluptas : effusum, lene, tenerum, hilaratum ac remissum,

Sed mihi quum detulit coronam ob collocandas nuptias,
Tibi ferebat, quum simulabat sese alteri dare;
Tum ad te ludibunda docte et delicate detulit.

Aliud molestia : sine commiseratione grave quiddam, et uno pressu, ac sono obductum,

Qua tempestate Paris Helenam innuptis junxit nuptiis,
Ego tum gravida, expletis jam fere ad pariendum mensibus;
Per idem tempus Polydorum Hecuba partu postremo parit.

LIX. Omnes autem hos motus subsequi debet gestus, non hic verba exprimens, scenicus, sed universam rem et sententiam, non demonstratione, sed significatione declarans, laterum inflexione hac forti ac virili, non ab scena et histrionibus, sed ab armis, aut etiam a palæstra. Manus autem minus arguta, digitis subsequens verba, non exprimens; brachium procerius projectum, quasi quoddam telum orationis; supplosio pedis in contentionibus aut incipiendis, aut finiendis.

Sed in ore sunt omnia. In eo autem ipso dominatus est omnis oculorum : quo melius nostri illi senes, qui personatum, ne Roscium quidem, magnopere laudabant. Animi est enim omnis actio, et imago animi vultus est, indices oculi : nam hæc est una pars corporis, quæ, quot animi motus sunt, tot significationes et commutationes possit efficere; neque vero est quisquam, qui, eadem contuens, efficiat. Theophrastus quidem, Tauriscum quemdam, dixit, actorem aversum solitum esse dicere, qui in agendo contuens aliquid pronuntiaret.

Quare oculorum est magna moderatio. Nam oris non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias, aut ad pravitatem aliquam deferamur. Oculi sunt, quorum tum intentione, tum remissione, tum conjectu, tum hilaritate, motus animorum significemus apte cum genere ipso orationis. Est enim actio quasi sermo corporis : quo magis menti congruens esse debet. Oculos autem natura nobis, ut equo et leoni jubas, caudam, aures, ad motus animorum declarandos dedit.

Quare in hac nostra actione secundum vocem vultus valet : is autem oculis gubernatur. Atque in iis omnibus quæ sunt actionis, inest quædam vis a natura data : quare etiam hac imperiti, hac vulgus, hac denique barbari maxime commoventur. Verba enim neminem movent, nisi eum, qui ejusdem linguæ societate conjunctus est; sententiæque sæpe acutæ non acutorum hominum sensus prætervolant : actio, quæ præ se motum animi fert, omnes movet; iisdem enim omnium animi motibus concitantur, eos iisdem notis et in aliis agnoscunt, et in se ipsi indicant.

LX. Ad actionis autem usum atque laudem, maximam sine dubio partem vox obtinet: quæ primum est optanda nobis; deinde, quæcumque erit, ea tuenda. De quo illud jam nihil ad hoc præcipiendi genus, quemadmodum voci serviatur; equidem magnopere censeo serviendum: sed illud videtur ab hujus nostri sermonis officio non abhorrere, quod, ut dixi paullo ante, plurimis in rebus quod maxime est utile, id nescio quo pacto etiam decet maxime. Nam ad vocem obtinendam nihil est utilius, quam crebra mutatio; nihil perniciosius, quam effusa sine intermissione contentio.

Quid? ad aures nostras, et actionis suavitatem, quid est vicissitudine, et varietate, et commutatione aptius? Itaque idem Gracchus (quod potes audire, Catule, ex Licinio, cliente tuo, litterato homine, quem servum sibi ille habuit ad manum) cum eburneola solitus est habere fistula, qui staret occulte post ipsum, quum concionaretur, peritum hominem, qui inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut remissum excitaret, aut a contentione revocaret. — Audivi, mehercule, inquit Catulus, et sæpe sum admiratus hominis quum diligentiam, tum etiam doctrinam et scientiam.

— Ego vero, inquit Crassus, ac doleo quidem, illos viros in eam fraudem in republica esse delapsos: quanquam ea tela texitur, et ea incitatur in civitate ratio vivendi, ac posteritati ostenditur, ut eorum civium, quos nostri patres non tulerunt, jam similes habere cupiamus. — Mitte, obsecro, inquit, Crasse, Julius, sermonem istum, et te ad Gracchi fistulam refer; cujus ego nondum plane rationem intelligo.

LXI. — In omni voce, inquit Crassus, est quoddam medium, sed suum cuique voci : hinc gradatim ascendere vocem utile et suave est. Nam a principio clamare, agreste quiddam est; et idem illud ad firmandam est vocem salutare. Deinde est quoddam contentionis extremum (quod tamen interius est, quam acutissimus clamor), quo te fistula progredi non sinet; et tamen ab ipsa contentione revocabit. Est item contra quoddam in remissione gravissimum, quoque tanquam sonorum gradibus descenditur. Hæc varietas, et hic per omnes sonos vocis cursus, et se tuebitur, et actioni afferet suavitatem. Sed fistulatorem domi relinquetis, sensum hujus consuetudinis vobiscum ad forum deferetis.

Edidi, quæ potui, non ut volui, sed ut me temporis angustiæ coegerunt. Scitum est enim, causam conferre in tempus, quum afferre plura, si cupias, non queas.

— Tu vero, inquit Catulus, collegisti omnia, quantum ego possum judicare, ita divinitus, ut non a Græcis didicisse, sed eos ipsos hæc docere posse videare. Me quidem istius sermonis participem factum esse gaudeo; ac vellem, ut meus gener, sodalis tuus, Hortensius, affuisset: quem quidem ego confido omnibus istis laudibus, quas tu oratione complexus es, excellentem fore.

— Et Crassus, Fore dicis? inquit: ego vero esse jam judico, et tum judicavi, quum, me consule, in senatu causam defendit Africæ, nuperque etiam magis, quum pro Bithyniæ rege dixit. Quamobrem recte vides, Catule: nihil enim isti adolescenti neque a natura, neque a doctrina deesse sentio.

Quo magis est tibi, Cotta, et tibi, Sulpici, vigilan-

dum ac laborandum: non enim ille mediocris orator vestræ quasi succrescit ætati; sed et ingenio peracri, et studio flagranti, et doctrina eximia, et memoria singulari: cui quanquam faveo, tamen illum ætati suæ præstare cupio; vobis vero illum tanto minorem præcurrere vix honestum est.

Sed jam surgamus, inquit; nosque curemus, et aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros curamque laxemus.

DE ORATORE.

ADNOTATIONES

ARGUMENTUM.

Cicero tribus oratoriis dialogis scholas et disputationes duorum dierum instituit, ut ex initio 1 et 3 lib. constat. Primus liber continet academicum sermonem unius diei consumptum in contentione de varia et multiplici definitione oratoris, ubi Licinius Crassus M. T. Ciceronis sententiam explicat de perfecto oratore, cui non solum rhetoricam, sed omnium artium eruditionem, et doctrinam tribuit, ut et de rebus omnibus scienter et ornate possit dicere. Singulas artes percurrit, probatque et exemplis et rationibus, quam utilis sit unaquæque oratori. Antonius defendit sententiam Q. Ciceronis de oratore, cui, detracta tot artium scientia et cognitione, mediocrem tantum prudentiam, et exercitationem in causis forensibus, relinquit. Quint. Mucius Scævola, senex, adest sermonis auctor, et moderator. P. Sulpicius et Caius Cotta, adolescentes auditores, et tanquam discipuli, tribus illis magistris adhibentur.

Secundus liber habet alterius diei matutinum sermonem; in quo Antonius tres artes prudentiæ a Græcis acceptas, inventionem, dispositionem, et memoriam, multo magnificentius et aptius ad usum forensem tractat, quam fuerant a græcis hominibus expositæ. Omnia igitur præcepta ponit, ex quibus argumenta possimus eruere, quibus animos judicum movere, et nobis conciliare : tria illa genera, judiciale, deliberativum, demonstrativum,

tractat, digitumque ad fontes intendens docet, quomodo ea, quæ universe dicuntur, ad unamquamque causam referri possint. Ad inventionem pertinent joci. C. J. Cæsar Strabo igitur, qui in iis omnibus præstitit, huic disputationi adest, et ea omnia, quæ de jocis didicerat aut observaverat, in medium profert. Deinde Antonius loquitur de memoria, scilicet artificiali (nam ea sola inventionis est propria), brevibusque omnia, quæ ad illam spectant, præceptis concludit.

Tertius pomeridianam Crassi disputationem explicat de elocutione et pronunciatione. Prius igitur de universo genere dicendi pauca loquitur; deinde ad eas quatuor partes, quibus elocutio continetur, pure, dilucide, ornate et apte dicendi sese revocat : has singulas percurrit, præcipue vero ornatum orationis. Docet, quæ verba eligenda sint, quæ figuræ, qui tropi adhibendi; quos numeros et pedes oratio postulet. Tum ad extremum de actione quærit, docetque, quomodo et vox, et gestus, et vultus ad orationem accommodari debeat.

Qui quidem sermo, quamvis ab illis romanis hominibus, quos Cicero in opere inducit, nunquam habitus fuerit, tamen apte fingitur ad gratiam et dignitatem hujus oratoriæ disputationis. Genus enim sermonum positum in hominum veterum auctoritate, plus nescio quomodo videtur habere gravitatis; et quidem datur ea dialogis venia, ut de suis *Academicis* Cicero, lib. IX, *Epist. Famil.*, testatur : « Puto, inquit, fore, mireris, quum legeris id nos locutos esse inter nos, quod nunquam locuti sumus; sed nosti morem dialogorum. »

Hos libros Cicero post exsilium scripsit, anno ætatis suæ 52, et U. C. 698; ab exsilio autem restitutus est, non circa initia belli gallici, ut quidam opinantur, sed mensibus 16 postquam Cæsar ad bellum gallicum profectus est. Eodem enim tempore et Cicero in exsilium, et Cæsar ivit in Galliam; quod historia declarat. Quos libros diu multumque in manibus habuit, ut scribit in *Epist.*, lib. IV, *ad Atticum;* tandemque eos elimatos edidit Cn. Domitio Calvino, et M. Valerio Messala consulibus; quo anno M. Crassus Dives profectus est ad bellum parthicum, sicut nos ex eadem epist. possumus augurari; qui annus fuit ab U. C. 700; ætatis Tullii 54; et ab ejus consulatu nonus. E MULT. AUCT.

LIBER PRIMUS.

Caput I. *Cogitanti mihi.* Exordium hoc casus Ciceronis præfatur, et causas hujus institutæ scriptionis, et eloquentiæ magnitudinem, et difficultatem; tandemque innuit doctissimis hominibus romanis, locum fore in proximo dialogo : Cicero igitur commemorat primum suam in republica fortunam adversam. Ipse enim circa an. ætatis suæ 25-26, sub Sylla stipendia meruit. Quo tempore tanta fuit perturbatio veteris disciplinæ, ut salus et dignitas reipublicæ in perpetuum sublata videretur, et incidit in maximos motus, quos, ex sua parte, et quantum potuit, repressit orationibus de lege agraria, de liberis proscriptorum, et adversus Catilinam; et, post consulatum, quum inimicitias cum Cæsare, Vatinio, Clodio, gereret, Clodiana factione victus, in exsilium pulsus est. Aud. tal.

Nam prima ætate incidimus. A. U. C. 667, quum Tullius ageret vigesimum annum, exarsere bella civilia Cinnæ, Marii et Syllæ, qui, contra pristinum morem, oppressa patriæ libertate, principatum invadere tentabant.

Cap. II. *Vis enim, ut mihi sæpe dixisti.* Cicero olim, adolescentulus, sub vigesimum annum ætatis, rudes commentarios de ratione dicendi edidit, vix jam Ciceronis fama et celebritate satis dignos. Nunc operæ pretium est, ut, ipse ætate, et doctrina, et rerum usu, judicioque provectus, politos magis et eruditos proferat. Rudes illi et pueriles commentarii sunt duo libri de rhetorica inventione. His autem libros *de Oratore* substituit, omnium sane, si dictionis elegantiam spectes, magnificentissimos, et ornatissimos, in quibus orator ipse quidquid habuit eloquentiæ, et rerum scientiæ, humanitatisque, expressit.

Quod ego prudentissimorum hominum. Hoc est, doctissimorum, vel (ut Noster loquitur in sequenti sententia) eorum, qui habent *elegantiam doctrinæ.* Sæpius in hoc opere doctos disertis, et prudentiam eloquentiæ opposuit; et hic per *prudentissimos* intelligi voluit eos, qui omnibus artibus, scilicet philosophia, jure civili, etc., instructi essent; sic I, 49 : « Prudentia rerum magnarum magis, quam dicendi arte nititur; » l. III c. 35 : « Ma-

lim equidem indisertam prudentiam, quam stultitiam loquacem; » et l. 1, c. 14 : « Sine summa rerum civilium et prudentia. »

Cap. VII. *Quum igitur vehementius invcheretur.* C. Sempronius Gracchus, tribunus plebis, an. U. C. 632, legem tulerat, qua judicia publica a senatu, penes quem, a regum tempore, fuerant, quasi ab his non satis caste exercerentur, transferrentur ad equites romanos. Verum, quum in iis non satis integra fide versarentur equites, ea rursus sibi vindicare conati sunt senatores, an. U. C. 663, adnitente in primis M. Livio Druso, tribuno plebis, qui populum perniciosa spe largitionis, et socios Italiæ populos, promissa ipsis civitate, in equestrem ordinem concitavit, ac demum legem tulit, ut æqua ex parte judicia penes senatum et equestrem ordinem essent. Quam ob rem tota graviter Italia turbatum est; maxime a sociis populis, qui, quum promissum a Druso jus civitatis non obtinerent, bellum sociale, seu italicum conflaverunt. Drusus, in senatu, ut caput malorum, accusatus, quum domum inde se reciperet, inter turbam, incerto auctore, cultro vulneratus, in atrio corruit, ac paulo post obiit. L. M. Philippus tum erat consul, tam senatui ac Druso infensus, quam addictus equitibus, a quibus exerceri judicia volebat. Velleius, Florus, Appianus, etc.

Dici mihi memini, ludorum rom. diebus. Ludi apud Romanos publicæ religionis pars erant. Alii alio in loco, alii alius in numinis honore celebrabantur. Sic erant ludi Circenses, Scenici, Apollinares, Cereales, Floreales, etc. Nobilissimi erant ludi romani, vel Magni, ut diis magnis consecrati; qui etiam Megalenses dicti erant; a Tarquinio Vetere instituti, a. U. C. 150. Vide Tit. Livium, 1, 35.

L. Crassum. L. Licinius Crassus, celeberrimus orator, præcipuas in his dialogis partes agit. Natus est, ut ex Ciceronis *Bruto* patet, C. Lælio et Q. Cæpione consulibus, sive a. U. C. 614. Qua morte defunctus fuerit, fuse refert Tullius sub init. l. III, 2.

Quintus Mucius dicebatur. Q. Mucius Scævola, Q. Scævolæ, consulis a. U. C. 580, filius, C. Lælii gener, in stoica disciplina, et omni litterarum genere versatissimus. Ad quem audiendum a patre deductus est Cicero sumpta virili toga. Augur fuit a. U. C. 621. Observant eruditi, eum cum Q. Mucio, pontif. max., ad quem, hoc Q. Mucio mortuo, se conferebat Tullius, minimum confundendum esse.

M. Antonius. Orator eximius; natus a. U. C. 611, Appio Pulchro, et Q. Cæcilio consulibus; de quo plura subinde his in libris occurrunt, et præcipue in *Bruto*, xxxvii, de cujus morte vide *de Oratore*, iii, 3. Prust.

C. Cotta. C. Aurelius Cotta, dicendi laude præstans, his temporibus petiit tribunatum, et obtinuit, a quo, post Crassi mortem, per invidiam equitum depulsus, immo civitate deinde ejectus est. Postea tamen consul a. U. C. 679. Quum illi decretus esset triumphus, mortuus est ante diem triumphi, ut refert Asconius ad Pisonianam, quum cicatrix vulneris, quod ante plures annos acceperat, rescisa esset repente. De quo plurima inferius, et in *Bruto*, lv. Prust.

P. Sulpicius. Cujus, in *Bruto*, Tullius dicendi characterem describit, et, sub initium lib. iii *de Oratore*, funestam mortem deplorat. Vide in *Bruto*, xli, xlii. Prust.

Cap. VIII. *Provocare improbos.* Sic omnes editiones veteres, recteque jam pro *integros* restituit Pearcius; quod tamen e codd. venit; nam et Erl. sic habet. Ernest., cui assentitur Schütz. Contra Gruterus: *integros*, inquit, Pall. meliores a manu prima, et Gallicani duo, et videtur hic locum suum habere debere; ideoque ejeci hactenus vulgatum *improbos*, vocem nihili, hic præsertim.

Ed. Lem.

Forum, subsellia, rostra, curiamque. In *Foro* jus dicebant prætores, et judices ab iis dati; unde causæ forenses appellabantur: *Subsellia* esse tribunorum, triumvirorum, quæstorum, et aliorum minora judicia exercentium, scribit Asconius: *Rostra*, locus erat, ex quo dicebant oratores ad populum: *Curia*, ubi senatores et civitatis principes de republica administranda inter se agebant. Prust.

Cap. X. *Quid? leges veteres, moresque majorum.* Scævola declarat, leges non ex eloquentia inventas, et cognitas, et explicatas fuisse, exemplis oratorum Galbæ, Æmilii Lepidi, Carbonis, et aliorum multorum, qui summi oratores fuerunt sine legum scientia: Serg. Galba, grandis, et pæne tragicus orator, fuit ingenio acri, et incitato; cujus tamen illa mens, quæ viva voce spirabat, in scriptis elanguit: M. Æmil. Lepidus, qui est Porcina dictus, iisdem temporibus, quibus Galba fuit, sed paulo minor natu, et summus orator habitus est, atque fuit, ut apparet ex ejus orationibus editis, scriptor sane bonus: Cn. Papirius

Carbo, aptus turbulentis concionibus, quem Crassus admodum adolescens accusavit. TAL.

Quod vero in extrema oratione. Scævola confutat argumentum Crassi, quo studebat, oratorem in omni genere orationis debere esse perfectum, probatque artes oratori subjectas non esse, inductione facta per species : philosophia naturalis non est oratoris; neque ethica; neque mathematica; neque musica; neque grammatica; eademque est ratio de ceteris artibus. Non igitur oratori reliquarum artium scientia est subjecta. Qua in oratione Scævola, juris peritus, allegoriam perpetuam, quæ sumitur ex formulis et verbis juris civilis, retinet; alluditque ad improbos homines, qui temere in alienas possessiones irruunt; et his oratorem Crassi comparat velut illegitimum possessorem superiorum artium.

Interdicto tecum contenderent. Interdictum prætoris est edictum, quo jubet aliquid vel fieri, vel omitti. Sententia est : Multi tibi litem intenderent, et lege, ac prætoris edicto tecum agerent, quod eam rem, quæ pertinet ad alias artes, nimirum in omni disputatione copiose versari, tanquam oratori propriam vindices illi, ac tribuas. Vide *Just. Inst.*, lib. IV, tit. XV; GAIUM, IV, *Inst.*, 138-160; PAUL. FR. II, § I; ULP. FR., I.

Aut te ex jure manu consertum. Pearcius dedit *manum*. In lite vindiciorum, ex duobus litigantibus, alter alterum ad conserendum manu in rem, de qua lis esset, vocabat; atque, simul in agrum profecti, simulabant conflictum, et aliquid ex eo in jus ad prætorem deferebant, ut, in duabus glebis, tanquam in toto agro vindicarent. Cicero, *pro Murena*, veterem formam manu conserendi, his verbis expressit : « Fundus, qui est in agro qui Sabinus vocatur, meus est. Quum meum esse aio, ibi te ego ex jure manu consertum voco : tum defensor ait, Unde tu me ex jure manu consertum vocasti, ibi te revoco. » De hac locutione, plura Aulus Gellius, XX, 10 : *manu* pro *manus* dicitur, expuncta, more veterum, s; consertum in supino a *consero*, quod est *committo*.

Justo sacramento. « Sacramentum litis genus erat, simile sponsionis : » Varro. Et qui petebat, et qui inficiabatur, de aliis item rebus utrique quingentos æris apud pontificem deponebant, de aliis item rebus certum numerum assium. Qui judicio autem vicerat, suum sacramentum a sacro auferebat; victi ad ærarium redibant. Sacramentum dixit pecuniam lite depositam apud pontificem. Decepti sunt, qui legerunt hic apud pontem, non apud pontifi-

cem. Sensus est igitur : Philosophi disciplinarum possessione dejecti, tecum interdicto contenderent, quemadmodum ii qui ab agro dejecti sunt, aut vindiciarum litem tibi intenderent, et disciplinas suas sibi afferrent; aut jure possent agere tecum, et, deposita pecunia, contendere. Strebæus.

Cap. XI. *Quod eam Charmadas.* Vulgo pro *Charmadas* legimus *Carneades;* male omnino : hic enim Crassus dicit se quæstorem, postea vero Antonius se proconsulem, vidisse Carneadem, contra auctoritatem veterum scriptorum. Laertius enim, ex Apollodoro, scripsit Carneadem mortuum esse, olymp. 162 a. 4; a. U. C. 625. Crassus vero quæstor fuit a. U. C. 643, et Antonius proconsul a. U. C. 652. Immo Cicero ipse, in *Academ. quæst.*, dicit Carneadis legationem incidisse in a. U. C. 599. Si igitur Crassus quæstor vidit *Carneadem*, *Carneades* post legationem vixit 44 annos; et, si Antonius proconsul eum vidit, vixit annos 53 post legationem; quod non verisimile videtur. Sed ulterius ex ipso Cicerone probaturus sum, neque Crassum, neque Antonium vidisse *Carneadem :* 1°, in lib. III, cap. 18, Crassus dicit : « Cujus (Carneadis) etsi ego multos auditores cognovi Athenis, etc. » Ex quo loco colligo Crassum non vidisse Carneadem; quia, si eum vidisset, non Soceri aut Metelli usus esset judicio, sed suo. Porro dicit ibi Crassus Metellum *adolescentem* fuisse, quum audiret *Carneadem affectum ætate.* Metellus vero consul fuit a. 645; ergo non credibile est Carneadem vixisse usque ad quæsturam Crassi, hoc est, pæne ad consulatum Metelli, multo autem minus ad proconsulatum Antonii; 2°, in lib. II, cap. 37, itemque in hoc ipso loco, non de homine, quem novit, Crassus loquitur, sed dicit *hominem, ut ferebant*, etc.; 3°, ut se habet vulgata lectio, *Carneades Carneadis* auditor fuit; quo quid ineptius? his rationibus adductus, vulgatam lectionem rejicio. Cur autem *Charmadas* reposui, paucis sciat lector : 1° MS. Cant. habet *Carmeades*, Bod. *Carniadas;* quæ vox, si punctum litteræ *i* tollas, est *Carnadas;* MSS. vero Joan. et Harl. 1, *Charmadas* in hoc loco, et tribus frequentibus, de quibus mox dicturus sum; 2° in *Oratore*, 16, quum dicitur : « Scitum est enim, quod *Carneades* dicere solebat Clitomachum eadem dicere, *Carneadem* eodem etiam modo dicere; nonnulli quos vidi, MSS. habent ibi *Charmadam*, poscente etiam sensu. Patet enim ex lib. II, cap. 88, ubi, Jonsio primum notante, et Gronovio approbante, pro *Carneadem* jam legimus

Charmadam, testimonio Plinii et auctoritate MSS.; 3°, Sextus Empiricus non dicit semel *Charmadam* vel *Charmidam*, academicum fuisse, et academiæ principem; 4°, scriptis idem mandavit disputationem quamdam Charmadæ, in qua academicus iste probat rhetoricam non esse artem, et rhetores exagitat; quæ omnia Sexti Empirici huic loco optime conveniunt. Utile fore credidi hunc locum luculentis argumentis explicare, qui Patavio, Stanleio, aliisque chronologiam docentibus, magnas olim turbas excitaverit Pearcius. Vide, in eamdem sententiam, Henrici Valesii *Emendat.*, I, 29.

Clitomachus..., Æschines..., Metrodorus. Clitomachus, philosophus, patria Carthaginiensis, cui nomen fuerat Asdrubal; Carneadis discipulus, et in regenda academia successor. Æschines, academicus, Melanthii Rhodii discipulus. Metrodorus, epicureos, audito Carneade, reliquit. Ed. Lem.

Panætii illius tui Mnesarchus. De Panætio Rhodio vide l. III *de Officiis*, c. 7; *Divinat.*, I; *Quæst. acad.*, II, 2 et 5; et *Nat. D.*, II, 46. Mnesarchus, Panætii discipulus, et ipse stoicus, oratorem non usu forensi quodam, sed perfecto sapientiæ et virtutum omnium cumulo definiebat.

Et peripatetici Critolai Diodorus. Est lectio duorum MSS. Pall., et trium Gulielmii; necnon Joan. Maj. et Harl. duorum; testaturque Cicero, V, 5, *de Finib.*, Diodorum fuisse auditorem Critolai. Porro ea argumenta, quibus probavi Carneadem ad quæsturam Crassi non vixisse, satis docebunt, ne Critolaum quidem in Crassi quæstura viguisse; quod tamen præ se fert vulgata lectio, « Et peripatetici Critolaus et Diodorus. Pearc.

Tanquam in aliquod pistrinum. Crassus comparat Carneadis oratorem servis, qui, propter aliquam culpam, detruduntur in pistrinum ad versandas molas, quibus frumentum tunditur et comminuitur; sicut Terentius, in *Andria* :

> Verberibus cæsum te in pistrinum, Dave, dedam usque ad necem.
>
> Manuc.

Sed ego neque illis assentiebar. Socrates, in *Gorgia*, contra Polum et Calliclem disputans, contendit rhetoricam non esse artem, sed peritiam quamdam inartificialem aucupandæ gratiæ et

voluptatis in foro, et causis civilibus. In *Gorgia* vero tantum edocet Plato, qua ratione futiles rhetorum sophistarum argutiæ refellantur. Tullius, sive ex sua, sive ex Crassi sententia, non recte censuit, oratores in illo dialogo derideri. Non veram rhetoricam, sed adulterinam solum, ut cuivis legenti patet, traducit. Neque vero paucos induxit in errorem hic dialogus, ut observat Quintilianus, II, 15 : « Plerique, inquit, dum pauca Platonis a prioribus imperite excerpta legere contenti, neque alia ejus volumina evolvunt, in maximum errorem inciderunt; creduntque eum esse in hac opinione, ut rhetoricam non artem, sed peritiam quamdam gratiæ ac voluptatis existimet. »

Cap. XIII. *Etenim quum illi in dicendo.* Vox illa hic non vulgarem sensum habet, et valet, ni fallimur, tanquam esset *at enim.*

Cogebat enim me M. Marcellus. Rejicienda Prustæi opinio, qui hic agi putat de constantissimo illo C. J. Cæsaris inimico, Ciceronis æquali et familiari, qui quomodo ædilis jam curulis ante Sullana tempora fuisset? J. V. L. dicit eum, de quo hic agitur, patrem videri illius cui Cæsar, orante Cicerone, ignovit. L.

Vel nostros decemviros. Schütz. dat cum Lambino *vel nostri* decemviri creati sunt, a. U. C. 304, centuriatis comitiis, Appius Claudius et T. Genucius, qui designati consules fuerant, cumque his P. Sextius, hujus anni consul, et tres legati, qui a Græcis leges attulerant, P. Postumius, Serv. Sulpicius, A. Manlius, et unus ex superioris anni consulibus, T. Romulius, qui, accusante Siccio, damnatus, post auctor popularis sententiæ fuerat; ex reliquo deinde senatu, C. Julius, T. Veturius, P. Horatius, consulares omnes; hi leges, tum ex jure Græcorum, tum ex institutis patriis proposuerant in tabulis, ut a quovis cive cognosci possent; deinde centuriatis comitiis sancitas, et in æs incisas constituerunt in maxime conspicuo loco Fori; et quia aliquid legum deesse videbatur, in proximum annum rursus decemviri, qui duas prioribus addiderunt; unde et dictæ sunt leges XII Tabularum. (Dion. Halicarn., x.) Vide apud Aulum Gellium, xx, 1, disceptationem, cognitu dignam, inter Sext. Cæcilium jurisconsultum, et Favorinum philosophum, de legg. XII Tabularum.

Ser. Galbæ, et... C. Lælio. Cicero, in *Bruto*, eos in numero oratorum adscribit; et elegantiam in Lælio, vim in Galba fuisse tradit; sed Lælii mentem spirare etiam in scriptis; Galbæ vero occidisse.

Cap. XIV. *Neque enim, si Philonem.* De Philone, architecto, vide Plinium, vii, 37; vide etiam, et de Hermodoro, Turneb., *Advers.*, ii.

Asclepiades. Patria Prusiensis, primum rhetoricæ, deinde, pressus inopia, medicinæ operam dedit. Condita nova secta, reperit rationem, qua vinum ægris mederetur, ut ait Plinius ibidem; et relato e funere homine, et conservato, sponsionem fecit cum fortuna, ne medicus crederetur, si unquam invalidus ullo modo fuisset ipse; et victor in suprema senecta lapsu scalarum exanimatus est. Crasso et Pompeio familiaris, eorum ætate floruit circa a. U. C. 650. Prust.

Cap. XV. *Cum Sex. Pompeio.* Cicero, ut ipse ait in *Officiis*, Sext. Pompeium in astrologia studiose versatum cognovit; idemque ait in *Bruto :* Pompeius, Sexti filius, aliquem (inter oratores) numerum obtinebat; nam Sextus, frater ejus, præstantissimum ingenium contulerat ad summam juris civilis, et ad perfectam geometriæ, et rerum stoicarum scientiam.

Cap. XVI. *Aratum.* Aratus, Solensis, in Cilicia, Artemidori filius; natus, si Suidæ credimus, 124 olympiade; composuit hos libros, *Phænomena*, quorum admirabilis est ingressus et imitatio Homerica; hymnos in Pana; spondophoros, ludicra, astrologiam, astrothesin, hoc est astrorum situm; theriacorum pharmacorum idoneam compositionem; de ortu hominum. Ejus opera, non solum a Cicerone, sed etiam Germanico, Avieno, et, ut quidam putant, a Statio, in Latinum conversa sunt. Æqualis fuit Theocrito, a quo laudatur in sexta ecloga; Ptolemæo Philadelpho et Antigono Gonatæ familiaris. Vide Buhlium in *edit. Arati,* quam protulit.

Nicandrum. Nicander, Colophonius, Xenophanis filius, grammaticus, medicus et poeta fuit temporibus novi Attali, seu Galatonicæ, quem Romani interemerunt, ut ait Suidas, 164 olympiade, anno 140 ante Christum. Scripsit theriaca, alexipharmaca, georgica, libros quinque sodalitiorum, remediorum collectionem, prognostica carminibus, quæ transtulit ex Hippocratis *Prognosticis.* Scripserat quoque Ætoliæ, Colophonis et Bœotiæ historiam. Quorum operum mentionem fecerunt Athenæus, Macrobius, Stephanus Byzantinus et Suidas. Denique præclare laudatur a Quintil., x, i.

Sed, ut solebat C. Lucilius. Poeta, satiricum stilum acuit in

nobiles cives sui temporis, ut in Vettium, et Scævolam, in quo, ut ait Fabius, l. x, eruditio mira fuit, et libertas; atque inde acerbitas et abundantia salis. Obiit Neapoli, a. ætatis suæ 46.

Cap. XVIII. *Propter navigandi difficultatem.* Tosani liber *facultatem* habet; quod temerarium videri non debet. Gruter.

Pro se quisque ut poterat, de officio. Editio vetustior : *pro se quæ quisque poterat;* neque aliter Pall. priores. Nam Tert. et Memm. *pro se quisque poterat* sine *ut*. Quart. Quintus, etc., *pro se quisque eorum, quantum* quisque poterat. Gulielmius putabat sufficere *pro se quisque* de officio, etc., omissis intermediis. Gr.

Cap. XIX. *Usquam in eorum inveniri libellis.* Per contemptum ita dicuntur rhetorum scripta, infra, 23. Neque aliter Pall. priores. Sec. Memmii, Pithæanus. Vulgati prius in eorum libris. Gr.

Cap. XX. *Huic ille respondebat.* Charmadas Menedemo.

Quum repeteret usque a Corace... et Tisia. Artium scriptores antiquissimi, ait Fabius, III, I, Corax et Tisias, Siculi, quos insecutus est, vir ejusdem insulæ, Gorgias Leontinus. Suidas Coracem appellat rhetoricæ inventorem. Neque tamen hic elocutionis et pronunciationis leges invenit, aut docuit; sed de generibus causarum et statuum, deque partibus orationis primus scribere cœpit : forensium igitur, et litigiosam quamdam artem invenit, non veram et propriam rempublicam.

Cap. XXI. *Me imprudente et invito.* M. Antonius « idcirco se aiebat nullam orationem scripsisse, ut, si quid superiore judicio actum, ei, quem postea defensurus esset, nociturum foret, non dictum a se affirmare posset. » Valer. Maxim., VIII, 3. Prust.

Non despero, fore aliquem aliquando. De se ipso id ex Antonii persona videtur Cicero prædicare.

De vi ac ratione dicendi. Mavult Pearcius cum Gulielmio legere *de via ac ratione :* facillime ultima littera vocis *via*, a sequentis vocis *ac* prima littera, absorberi potuit. Manutius olim edidit *via*, et sic Cicero sæpissime; I, 25 : « Non rationem dicendi et viam, sed naturam defuisse. » Atque, III, 36 : « Ancipites vias rationesque disputandi. » Facile plura exempla proferri possunt. Pearcius.

Cap. XXII. *Ut in cretionibus scribi solet.* Quum in aliis libris MSS. reperissem scriptum *certionibus;* in aliis, Crassi *orationibus;* in aliis, *certioribus*, ego *cretionibus* reposui, præsertim quum

meminissem jampridem ita a Fr. Duareno esse emendatum. Est autem *cretio* (ut docet Ulpianus, tit. 22; Isidorus, l. v; Varro, l. v, *de Lingua latina;* Cicero, l. xiii, *Epist.* 44 *ad Atticum*) certorum dierum spatium, quod datur hæredi ad deliberandum, utrum expediat adire hæreditatem, necne, velut : « Filius hæres esto, cernitoque hæreditatem in diebus centum proximis, quibus scieris, poterisque; nisi ita creveris, exhæres esto. » Lambinus. — Est autem cernere, non modo constituere se hæredem esse (ut Varro, l. vi, *de Lingua latina*, explicat), verum etiam legitima cretionis verba dicere, hunc in modum : « Quum me Mænius hæredem instituerit, eam hæreditatem cerno. » Adeoque Ulpianus, xxxi, *cretio duplex : vulgaris,* in qua adjiciebantur hæc verba : *quibus scieris poterisque; continua*, in qua non adjiciebantur. Unde his verbis, *quibus scieris poterisque*, tempus bonorum possess. admittendæ utile, nec continuum ostenditur, lib. ii, ff. *quis ordo in bonorum possessione.* Gothofredus. — Vera lectio fuit *conditionibus.* Quid enim est ad *cretiones* formula hæc : *de iis rebus quibus scieris poterisque?* Quæ ipsa in *conditionibus* aptissima est. Et verbum *conditio*, etiam juridicum est; quod indicat illud cap. juris : *de conditionibus et demonstrationibus.* Et lectionem priorem, quam Lambinus ejecit, tuetur verbum *conditionis,* quo mox utitur Crassus : « Jam vero, inquit, ista conditione, dum mihi liceat negare posse quod non potero, et fateri nescire, quod nesciam, licet vestro arbitratu percontemini. » Et sane quæ huc affert Lambinus de cretionibus hæreditatum, scilicet hæredi cernendam esse hæreditatem in diebus centum proximis, quibus scierit, poteritque, non valde huc pertinent. Neque enim, postquam sciverit quis cernendam esse hæreditatem, amplius datur temporis, possit, necne possit. Præterea non idem est *scire* in hærede, et *scire* in Crasso. Nam in hærede *scire* est *rescire*, certior fieri; at hic Crassus : « De iis rebus, inquit, quibus sciam poteroque; id est, de iis, quæ ego intelligam. » Anonymus.—Vide Gaium, *Inst.*, *Comment.* ii, § 164-179, *de hæred. qualit. et differ.*

Peripateticus Staseas. Staseas, patria Neapolitanus, multos annos fuit apud M. Pisonem; nobilis sane peripateticus, ut ait Cicero, lib. v *de Finibus.* De quo M. Pisone, lege plura apud Ciceronem in *Bruto.*

Cap. XXIV. *Non ipse aliquid a me prompsisse.* An non et qui

sponte, et qui inviti sequuntur, omnia a se promunt? An vero a se promere significat sponte promere? Hæc significatio præpositionis *a* cum verbo *promo* nullibi mihi occurrit. Vide igitur, lector, an non editio Ven., et MS. Norf. Mog. Mead. Harl. I. Cant. Bal. Vog. Nov. et Joan. vetustissimus suggerant verissimam lectionem *promisisse :* quibus, si fides adhibenda sit, sic locum refingas : « Non ipse aliquid de me promisisse. » Litteræ *e* et *a* in MSS. sæpe confunduntur, et littera *d* vocis *de* facile absorberi potuit a littera postrema præcedentis vocis *aliquid.* Eodem modo loquitur Horatius, *Sat.* IV, I :

> . . . . Ut si quid promittere de me
> Possum aliud vere, promitto.

Porro hæc lectio optime quadrat iis, quæ supra dicta sunt : innuit enim Crassus se nolle imitari Græcos, quos, in præcedenti capite, arguit impudentiæ, quod nulla erat res de qua non se omnia, quæ dici possent, profiterentur esse dicturos; id est, promittebant se omnibus quæstiunculis responsuros esse. Crassus igitur istis græcis magistris, atque artificibus dicendi opponit se, quem vocat *unum e togatorum numero, atque ex forensi usu hominem.* Ut illi, inquit Crassus, artifices sunt, et magistri dicendi, ego vero tantum, quantum mihi opus est, didici; sic illi de se omnia promittunt, ego vero nunquam sponte, nunquam nisi fortuito, in hujusmodi disputationes venio. PEARCIUS.

Solebam in prensando dimittere a me Scævolam. Id paulo fusius explicat Valer. Maximus, IV, 5, *de Verecundia :* « Consulatum petens L. Crassus, quum, omnium candidatorum more, Forum supplex populo ire cogeretur, nunquam adduci potuit, ut id, præsente Q. Scævola, gravissimo et sapientissimo viro, socero suo, faceret. Itaque rogabat eum, ut a se, dum inceptæ rei deserviret, discederet : majorem verecundiam dignitatis ejus, quam candidæ togæ suæ respectum agens. PRUST.

CAP. XXV. *C. Cœlio, æquali meo.* Cicero in *Bruto*, XLV, scribit, in Cœlio industriam summam fuisse, summasque virtutes, eloquentiæ tantum, quod esset in rebus privatis, amicis ejus, in republica, ipsius dignitati satis.

Quis vestrum æqualem, Q. Varium, vastum hominem, atque fœdum. Victor. Lambin. Gruter. : « Quis vestrum æqualem meum,

Q. Varium.» Lapsi sunt iterum plerique librarii et editores; MSS. tamen Bodl. Harl. 2 et Manutius veram lectionem retinent; delent enim vocem *meum*, quæ vulgo legitur post *æqualem*, et Car. Stephanus testatur vocem *meum* a quibusdam veteribus libris abesse. Veram autem hanc lectionem voco; quia Q. Varius, non fuit æqualis Crassi, sed Cottæ et Sulpicii, ut patet ex *Bruto*, c. XLIX : « Æquales propemodum fuerunt C. Cotta, P. Sulpicius, Q. Varius, etc. » Porro si rejiciatur *meum*, non inelegans est antithesis : Crassus enim duo exempla profert : C. Cœlium, æqualem suum, et Q. Varium, Cottæ ac Sulpicii æqualem. Pearcius. — Cicero de Q. Vario, hic vasto homine, et fœdo, videtur honorificentius sentire, in *Bruto*, quam in hoc dialogo : « Acutior, inquit, Carbone Q. Varius, rebus inveniendis, nec minus verbis expeditus; fortis vero actor, et vehemens, et verbis nec humilis, nec abjectus, et quem plane oratorem dicere auderes.

Cap. XXXIV. *C. Carbonem, nostrum illum inimicum.* De hoc Carbone, qui fuerat tribunus plebis, a. U. C. 622, et consul a. 633, vide in *Bruto*, XXXVII.

Istam locorum simulacrorumque rationem. Memoria artificialis, de qua consulendus III, 21, *ad Herennium*, maxime in eo continetur, ut loca, et imagines quædam animo informentur, quibus velut imponantur et inhæreant ea, quorum volumus meminisse. Loca sunt, verbi gratia, domus aliqua, ubi limen, cubicula, fenestræ, etc.; imagines : aliæ sunt hominum et ferarum; aliæ rerum anima et motu carentium, ut arborum, lapidum, etc., quæ imagines, certo inter se ordine collocatæ, res ipsis affixas facilius exhibent. Vide Fabium, II, 2. Quintilianus, II, a Crasso dissentit, et hanc artem totam deridet, ut confusam et operosam nimis; censetque potius compositione et divisione rerum, quas ediscere volumus, utendum esse. Si qua vero doctrina est juvandæ memoriæ, ea tota est artificii dialectici, in legibus syllogismi et methodi, quemadmodum institutiones dialecticæ Petri Rami planius indicant. Ætatis nostræ nonnulli homines enisi sunt ut hanc artem e veteribus tenebris ad lucem reducerent.

Cap. XXXV. *Quasi per transennam.* Per cancellos fenestris oppositos, visui tamen pervios. Metaphora ducta est a mercatoribus, qui, mercibus pretiosis, quas a prætereuntibus volunt contrectari, tales cancellos objiciunt. Itaque, per transennam aspicere, idem est, quod nec propius, nec sigillatim intueri. Lem.

Cap. XXXVI. *Et ridens et stomachans Scævola.* Non ille Q. Scævola, augur, Crassi socer, quo præsente Crassus hic disserit, sed alter Q. Scævola, pontifex, jurisconsultus peritissimus, et tum, quum hoc judicium disceptaretur, tribunus plebis, a. U. C. 649. Prust.

Quum Hypsæus. Causam integram accipe : ibat Scævola pontifex in Campum Martium ad comitia. Iter illi per Forum fuit; in eo reperit oratores duos inter se litigantes, et graviter ignoratione juris civilis peccantes. Horum uni nomen Hypsæus erat, alteri Cn. Octavius, qui consulatum gesserat a. U. C. 626. Hypsæus accusabat aliquem tutorem, quod pupilli fortunas male administrasset. Hoc, *judicium tutelæ* appellatur. Octavius tutorem defendebat. Judex hujus controversiæ M. Crassus, qui tum prætor urbanus erat, nempe a. 648. Qui judicio tutelæ damnabatur, cogebatur pupillo, cujus rebus male consuluisset, pecuniam solvere, ac damnum resarcire; deinde, lege XII Tabularum, jubebatur aliquid ultra pendere, mulctæ nomine. Quod si pupillus, aut ejus patronus, plus a reo peteret, quam deberetur, cadebat causa. Hoc petebat Hypsæus, et plus petebat, quam par esset, adeoque debebat causa cadere. Octavius, tutoris accusati defensor imperitus, quum deberet hoc ipso vehementer lætari, quod plus, quam fas erat, peteretur (id enim, si objecisset postea, et probasset, causam obtinuisset), oratione longa recusabat, ne plus peteretur, hoc est, ne Hypsæus causa caderet, atque ipse litem obtineret. Prust.

Causa cadere liceret. Ut naturam hujus litis, ejusque quæ in sequenti capite occurrit, bene intelligamus, audi Erasmum in *Adag.*, chil. 5, cent. 2, proverb. 15 : « Causa cadere is videbatur, qui, male agendo, jus agendi perdidisset. » « Si quis, ait Justinianus, *Instit.*, lib. iv, tit. *de Actione*, agens in intentione sui plus complexus fuerit, quam ad eum pertineret, causa cadebat, » id est, rem amittebat nec facile in integrum a prætore restituebatur; nisi minor erat viginti quinque annis. Vide Gaium, iv, *Inst.* 53. In proximo vero paragrapho ostendit Justinianus, vocem hanc *plus* quadrifariam intelligi : re, tempore, loco et causa. Pearc.

Cap. XXXVII. *Postulabat, ut illi.* Hæc fuit causa : debebat quidam alteri certam pecuniæ summam, solvendam, verbi gratia, ineunte mense januario; alter, seu petitor, non exspectavit ad

illud tempus, sed petiit, ut sibi solveretur, verbi gratia, mense decembri ineunte, et accusavit debitorem, quod pecuniam non solveret. Causidicus imperitus, qui debitorem defendebat, quum litem inferre petitori debuisset, eo nomine quod ante tempus peteret pecuniam (erant enim graves pœnæ positæ illis, qui, ante tempus pactionis, vel obligationis, litem intenderent) : id enim si fecisset, causa cecidisset petitor; hoc postulavit tantum, ut sibi liceret, ac debitori, quem defendebat, uti beneficio legis, et exceptione, quæ vetabat ne pecunia peteretur ante illam diem, qua cœpta esset deberi. Quod quum postulabat, non intelligebat homo juris ignarus, comparatum a se hoc esse in utilitatem petitoris, et adversario suo prodesse. Hinc enim factum, ut petitor postea litem de integro intulerit, tanquam si ea res nunquam in judicium antea venisset. Quam litem inferre non potuisset, si inficiator, hoc est, debitor, probasset judici, ante petitam esse pecuniam, quam deberi cœpisset. Petitor enim, quum postea pecuniam suam peteret apud judicem, exclusus fuisset lege, hoc est impeditus ne ageret, ac moveret litem; lex enim excipit, hoc est, prohibet, ne agatur iterum ea de re, quæ jam in judicium venit, seu quæ jam dijudicata est. Prust.

Cap. XXXVIII. *In causis centumviralibus.* Centumviri erant minores judices apud Romanos, e singulis tribubus lecti ad exercenda privata de causis minoris, ut plurimum, momenti judicia. Porro erant illi centum quinque, terni scilicet ex unaquaque tribu; tribus autem erant triginta quinque : attamen, quo facilius nominarentur, centumviri sunt appellati. His præsidebat prætor, ut colligimus ex Plinio Juniore, ex quo etiam intelligimus centumvirorum numerum ad 180 excrevisse. Prust.

Usucapionum. Usucapio, sive ususcapio, est jus possidendi, et capiendi rem aliquam, quia usus illa fuisti per certum tempus lege constitutum, eamque possedisti. Prust. Vide Justin., *Instit.*, l. II, tit. 6; Gaium, *Inst. comm.* II, § 43-61; Paul., *Sent.*, l. IV, tit. 11

Tutelarum. Tutela a Serv. Sulpicio definitur vis ac potestas in capite libero ad defendendum eum, qui per ætatem se ipse defendere nequit, jure civili data ac permissa. Prust. Vide Justin., *Inst.*, lib. I, tit. 13; Gaium, I, *Inst.* I, § 142-196; Ulp., tit. XI; Paul., ff., I.

Gentilitatum. Gentilitas est ordo et series hominum, qui sunt

ex eadem familia; quique, ob eam causam, jura quædam habent sibi propria; verbi gratia, hereditatis adeundæ, suscipiendæ tutelæ, etc. Hæc autem jura non obtinebant, neque gentilitate gaudebant, servi, liberti, et capite minuti. CICERO in *Topicis*. PRUST.

Agnationum. Agnati virilis sexus propinquitate juncti sunt, id est, ii qui sub ejusdem potestate fuerunt, aut nunc essent si viveret adhuc pater familias. Vide JUSTIN., *Inst.*, lib. I, tit. 15; GAIUM, I, *Inst.* 156; ff. 7, *de Leg. tut.*; ff. 196, § 1, *de Verb. sign.*; ULP., II, *Reg.* 4.

Alluvionum, circumluvionum. Alluit prædium, vel agrum, fluvius, quando præter illum it; circumluit, quando totum instar insulæ cingit. « Alluvio, inquit Justinianus, *Instit.*, lib. II, c. I, est incrementum latens. Per alluvionem autem id videtur adjici, quod ita paulatim adjicitur, ut intelligere non possis quantum quoque momento temporis adjiciat. » EX GAIO, ff. 7, § 2, *de adq. r. d.*, tit. 10; v. 2, *Inst.*, § 71.

Nexorum. Nexum, sive nexus, est obligatio civilis, quæ, quum contrahebatur, aliquis libram et æs manu tenebat, qui vocabatur libripens. Vide Ciceronis *Topica*, c. v. Præterea civis ille nexus dicebatur, qui, quum esset liber, pecuniamque alteri deberet, illi addicebatur in servitutem, ut ipsi pro pecunia, quam deberet, nec posset solvere, servilem operam præstaret, dum æs alienum dissolveret. Nexus autem dicebatur, quod necteretur, id est, compedibus, aut nervo vinctus, et clausus teneretur. Tit. Livius, VIII. Addictus etiam vocabatur. PRUST.

Mancipiorum. Mancipium, inquit Isidorus, est quidquid manu capi potest. Aliquando sumitur pro quolibet servo : hic pro aliqua re, quæ accipitur, aut alteri possidenda traditur; vel pro actione, qua id fit. PRUST.

Parietum, luminum. De pariete communi sæpe incidit controversia; de ligno in parietem immisso; de alio pariete aut adjuncto, aut supra communem exædificato, etc. Item de luminibus; verbi gratia, si quis altius ædificet, ac vicini luminibus officiat; s quis prospectum in ædes tuas habeat, etc. PRUST. Vide JUSTIN., *Instit.*, II, tit. 3, § 1; GAIUM, *de Serv. prod. urb.*, ff. 2.

Stillicidiorum. Stillicidium est aquæ pluviæ lapsus e tecto. Unde possunt oriri lites de servitute stillicidii, de immittendis et recipiendis stillicidiis. PRUST.

Testamentorum ruptorum, aut ratorum. Ita MSS. Bodl. Bal. Mag. Harl. duo, et ad oram Nov. necnon editiones Ven. Mediol. Roberti Stephani, Manutii, et Lambini, aliorumque: MSS. vero septem, *ruptorum*, aut *raptorum*, a vera lectione non multum abhorrentes: horum igitur auctoritate voces, aut *ratorum* inserui. Testamenta *rupta* significant ea testamenta, quæ, aliqua conditione interveniente, aut legibus ea illo modo fieri vetantibus, decreto centumvirorum suam vim amittebant: sic Cicero, in hujus libri, c. LVII, *constat agnascendo rumpi testamentum.* His autem testamentis ruptis opponuntur ea, quæ vim suam obtinebant decreto centumvirorum, et quæ *rata* esse dicebantur. De his igitur ambobus Valer. Maximus in lib. VII tractat; in cap. 7, *de rescissis*, id est, ruptis, et, cap. 8, *de ratis.* Immo exempla utriusque generis Crassus hic profert; nempe testamenti *rati* in proximo capite, quum M. Curius M. Coponium causa vicit, heresque factus fuit; testamenti vero *rupti* exemplum habes in hoc capite, quum miles a centumviris obtinebat, ut patris sui testamentum rescinderetur: Valerio enim Maximo teste, miles superior in causa discessit. PEARCIUS. Vide JUSTIN., *Instit.*, lib. II, tit. 10; GAIUM, II, *Inst.* 101-118; PAUL., lib. III, tit. 4; ULP., *R.* 20.

Stipulatiuncula. Obligatio est, quam aliquis in se recipit, quum certis verbis interrogatus respondet: Spondes? spondeo. Fide jubes? fide jubeo? Vide JUSTIN. *Inst.*, l. III, tit. XV, *de Verb. obl.*; GAIUM, ff. I, § 7, *de Obl. et act.*, inst. III, 92-94; PAUL., *Sent.*, lib. V, tit. 7, *de Obl.*

Testamento exheres filius. Clarissimus Lambinus, audax scriptorum censor, sed quem non velis fuisse minus audacem, censet hæc tria verba delenda esse, *testamento exheres filius*; testatur idem ea ab uno MS. quem vidit, abesse. Talæus etiam dicit ea a nonnullis exemplaribus abesse. Utinam quidem in meis MSS. idem observassem! Quum enim *miles* præcesserat, redundat casus nominativus; et, quum in dubio fuit, utrum exheres esset miles, necne, non eleganter dici potest *exheres filius.* Porro notandum est me notam interrogationis post vocem *filius* posuisse. PEARC.

CAP. XXXIX. *Ab liberti filio stirpe.* Filius liberti cujusdam e Claudiorum gente intestato decessit, ejusque hereditas lege rediit ad Claudios, quorum duæ familiæ erant, altera patricia, altera plebeia. Claudii patricii vocabantur *Pulchri*; plebeii vero *Marcelli.* Hi de intestato mortui hereditate certabant, Claudii patri-

cii (quorum familia istius gentis maxima natu fuit), sibi hereditatem vindicarunt jure gentilitatis, quia libertus iste e gente Claudia esset, ipsorumque familia esset prima; et, quamvis servitutem serviisset, tamen Claudii patricii contendebant eam injustam fuisse, ideoque se jure gentilitatis privari non potuisse. Claudii vero plebeii, scilicet Marcelli, eamdem sibi vindicarunt hereditatem, quia libertus iste stirpe propior *Marcellis* fuit, quam *Pulchris;* et, quia ista servitute (quam serviisset, et quam justam fuisse ii contendebant) jus gentilitatis Claudiis patriciis amissum fuisse videbatur. De significatione vocis *gentilis* vide Ciceronem in *Topicis*, c. vi: « Gentiles sunt, qui inter se eodem nomine sunt. *Non est satis.* Qui ab ingenuis oriundi sunt. *Ne id quidem satis est.* Quorum majorum nemo servitutem servivit. *Abest etiam nunc.* Qui capite non sunt diminuti. *Hoc fortasse satis est.* » Pe.

Qui Romam in exsilium venisset. Quidam peregrinus Romam venit, in exsilium ejectus ex urbe sua et patria. Applicuit sese, id est, adjunxit ad romanum civem, quem coleret, observaretque, ut cliens patronum, et a quo vicissim defendebatur. Contigit, ut ille peregrinus testamento nullo facto moreretur. Civis autem romanus, cui peregrinus ille tanquam patrono addictus fuerat, ejus hereditatem postulavit apud centumviros, ea de causa, quod iste peregrinus ad ipsum applicuisset sese, et veluti ipsi dedisset. Hoc, *applicationis jus* appellat Cicero. De isto jure, antea obscuro, quia raræ sunt hujusmodi causæ, dicendum causidico fuit, adeoque illustrandum et patefaciendum. Prust. Vide Turneb., *Advers.* xxiv, cap. 32.

Quum enim Marius Gratidianus. Rem omnem paulo fusius explicat Cicero, *de Officiis*, iii, 16.

In mancipio lumina. In mancipio, id est, in venditione ædium. Controversia illa hujusmodi fuit: Bucculeius, quum vendidisset ædes suas Fusio, hæc verba in pactione scribi voluit, *lumina*, id est, fenestras, *uti nunc sunt, ita recipio;* quibus verbis id unum in se suscepit, ut ne quis vicinus earum fenestrarum usum vel tolleret, vel ædificiis altioribus obscuraret. In hoc Bucculeius erravit, quod verbis ambiguis usus esset. Nam Fusius ei litem intendit, simul atque ædificari cœptum est in quadam remotiori urbis parte, quæ ex ædibus, quas emerat, conspici posset. Egit igitur cum Bucculeio, quia jam ex illis ædibus non idem erat cœli

prospectus, et, ut ille putabat, mutabantur lumina, nec tum ita erant, uti in mancipio ea Bucculeius receperat. Pearc.

Clarissima M. Curii causa. Coponius quidam moriens quum uxorem gravidam putaret, filium, qui se mortuo nasceretur, reliquit heredem; substituitque illi heredem secundum M. Curium, ea conditione, ut M. Curius esset heres, si filius postumus ante moreretur, quam sui juris esset. Decessit subinde Coponius; sed quum uxor ejus revera gravida non esset, nullus ei natus est filius postumus. Statim M. Coponius, agnatus mortui, apud centumviros egit, ut sibi liceret hereditatem adire : oratorem et patronum delegit Q. Scævolam. Contra M. Curius, secundus heres testamento relictus, sibi hanc hereditatem postulabat, eo nomine, quod heres fuisset institutus, si postumus ante moreretur, quam posset per ætatem e tutoris custodia et potestate exire; perinde autem esse, quod nullus fuisset postumus, ac si natus revera foret, ac mortuus ante tempus a patre constitutum. Erat Curii patronus L. Crassus, quem Cicero nunc loquentem facit. Q. Scævola scripto nitebatur : Hæc esse verba testamenti, ut Curius tantum heres esset, si postumus ante certum tempus moreretur; mori eum non posse qui natus non sit; natum non esse postumum; itaque hereditatem M. Coponio, agnationis jure, adscribendam esse, non M. Curio, qui conditione testamenti excluderetur. Crassus contra, voluntatem ejus, qui testamentum fecisset, ac scripti sententiam spectandam esse contendebat, non ipsa verba, et apices scripti. Hanc fuisse mentem testatoris, si filius sibi non esset, qui hereditatem paternam adiret, ut M. Curius heres esset. Causam obtinuit L. Crassus, ut refert Cicero, in *Oratione pro Cæcina*, c. 18. Prust.

Cap. XL. *Capitis nostri.* Causa capitis apud Romanos ea dicebatur, in qua agebatur de status mutatione, sive capitis diminutione. Triplex est autem capitis diminutio : maxima, quum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit : minor, sive media, quum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur : minima, quum et civitas et libertas retinentur, sed status hominis commutatur. Maxima servum facit; media, peregrinum; minima, filium familias, vel patremfamilias. Justinianus, *Instit.*, lib. 1, tit. 16. Prust. Vide Gaium, 1, *Inst.* 158-163; Paul., ff. 11, *de Cap. min.*; Ulpian., 11, *Reg.* 10-11; Modest., ff. 6-7.

Etenim sic C. Mancinum. C. Hostilius Mancinus, consul anno

U. C. 617, prodigiorum contemptor, a Numantinis victus, et castris exutus, pacem cum iis ignominiosam fecit. Sed hanc ratam esse vetuit senatus. Itaque ipse sciens ac volens illis deditus est. Quum autem non esset ab iisdem receptus, Romam rediit. Quæsitum est, an pro cive habendus esset, sive an ullum ei postliminium esse posset. Negabat P. Rutilius, tribunus plebis, ob eam causam quam Cicero commemorat; affirmabant alii, quia non erat receptus ab hostibus; deditionem enim, aut donationem sine acceptione non posse intelligi; Mancinum igitur non habendum esse pro dedito, quem hostis accipere nollet. Pro Mancino judicavit populus romanus; illumque obtinuisse præturam, a. U. C. 620, tradit Pomponius jurisconsultus, Florus, Appianus, etc. Prust.

Pater patratus. Is unus e fecialibus erat, sanctiori quadam ornatus dignitate, atque auctoritate, ad *patrandum*, hoc est, sanciendum aliquid fœdus, res repetendas, bellum indicendum hosti, etc. Feciales autem fidei publicæ inter populos præerant, etc. Titus Livius, i.

Ei nullum esse postliminium. Cicero, in *Topicis*, c. 8 : « Quæ a nobis alienata sunt, quum ad hostem pervenerint, et ex suo tanquam limine exierint; dein quum redierint post ad idem limen, postliminio videntur rediisse. » Vide Cujacium, lib. xi, *Observ.* c. 23; Justin., *Inst.*, lib. i, tit. 12; Gaium, i, *Inst.* 129; Ulp., x, *Reg.* 4; Paul., ii, *Sent.* 25, § 1; Tryph., ff. 12, § 1 et 6, *de Captiv.*

Contentionemque majorem. Illa scilicet Mancini causa, in qua agebatur de illius ordine, civitate et libertate; de ordine, an senator esset; quo in ordine erat, antequam hosti dederetur : de civitate, an habendus esset in numero civium : de libertate, an servus esset, an liber : de capite, an capite diminutus esset, proindeque in exsilium pellendus, aut etiam omnino perdendus. Er.

Si quis apud nos. Aliquis e populo fœderato, homo inter suos liber et ingenuus, Romam venerat; ibi servitutem serviit; ea servitute liberatus, ad suos rediit; ab his receptus non est. Quæsitum est, an is dicendus esset ad suos redire postliminio, an desiisset civis romanus esse. Causa quærendi hæc erat, quod inter fœderatos postliminium non est, sed tantum inter hostes. Itaque, si ille, assertus in libertatem, factus esset civis romanus, sine postliminio poterat redire ad suos. Non poterat tamen amplius

esse civis romanus, quia jure romano nemo poterat, ut ait Cicero, *pro Cornel. Balbo*, duarum civitatum civis esse. Prust.

Qui domini voluntate census sit. Quinto quoque anno a censoribus in tabulas deferebantur civium romanorum tam nomina, quam opes. Si quis dominus tunc temporis servo suo permisit, ut in civium numero ab iis magistratibus recenseretur, is liber factus est; sed inter jurisconsultos quærebatur, utrum continuis, id est, eo ipso die recensendi, is liber esset, an nonnisi post totum censum absolutum, sive lustrum conditum, quod solemni sacrificio finiebatur. Pearc. Vide Ulp., tit. 1, *Reg.* 8.

Certis quibusdam verbis. His fere verbis, quum vir uxorem repudiabat, utebatur : « Res tuas tibi habeto; tuas tibi res agito. » Quorum altero restituit dotem, altero tutoris munus in rebus uxoriis deponebat. Prust.

Novis nuptiis. Videtur is qui nuptias cum altera uxore contrahit, priorem repudiare : hunc tamen tacitum consensum recentiores jurisperiti negant sufficere, nisi præterea prima uxor repudiata fuerit nuntio misso, verbisque adhibitis quæ supra citantur. Lis igitur hæc, et controversia erat, an verbis, an mente sola, et novis nuptiis factis divortium fieri censeretur. Prust.

Cap. XLI. *Expositis a Cn. Flavio.* « Posset agi lege, necne, inquit Cicero, *pro Murena*, 11, pauci quondam sciebant. Fastos enim vulgo non habebant. Erant enim in magna potentia qui consulebantur; a quibus etiam dies, tanquam a Chaldæis petebantur. Inventus est scriba quidam, Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit (id est, ostenderit doctrinam veterum illorum jurisconsultorum non admodum reconditam fuisse); et singulis diebus ediscendos fastos populo proposuerit, et ab ipsis cautis jurisconsultis eorum sapientiam compilarit. » Cn. iste Favius, patre libertino natus, ob fastos populo promulgatos fuit ædilis curulis a forensi turba creatus, a. U. C. 648. Livius, l. ix, et Pomponius, *de Origine juris*. Prust.

Cap. XLII. *Quod jam diu cogito.* Hoc in persona Crassi de se ipso Cicero dicere videtur : cum enim scripsisse librum *de Jure civili* in artem redigendo testis est Aulus Gellius, 1, 22. Prust.

Justa juris civilis scientia (vulgo, et Gruter. *ista*). *Justa* juris civilis scientia, id est, quæ sufficit, cui nihil deest ad tuendum nomen scientiæ. Sic in *Oratore*, c. xli, *justa excusatio*, idem valet ac satis bona; et *epist.* 10, lib. 11, *ad Famil.*, *victoria justa*

eodem dicitur sensu. Non opus est igitur, ut cum Gulielmo sententiam refringamus. Pearc.

Cap. XLIII. *C. Aculeonem.* Hic eques romanus Ciceronis materteram duxit uxorem; propterea filios Aculeonis Cicero consobrinos suos vocat, lib. ii, *de Oratore.* Prust.

Quum ab hoc discesseritis. Scilicet a Scævola.

Cap. XLV. *Cum ingenio sibi* [*auctore*] *dignitatem.* Vix ciceronianum videtur dicere, ingenio *auctore aliquid facere.* De personis sæpius, nullibi vero (opinor) Noster de rebus quasi auctoribus loquitur. Fortasse igitur est delenda vox *auctore*, utpote quæ ex voce *auctoritate* in sequenti linea huc ab inscientibus librariis adducta videtur. Pearc.

Suarum rerum incerti. Versus ex tragœdia quadam Ennii.

Cap. XLVI. *Qui possit, non tam caduceo.* Caduceus erat virga, quam feciales gerebant, quum ad hostes Romanorum mitterentur, seu belli, seu pacis causa; quamque præ se ferentes, sacri, et ideo non violandi putabantur. Qui virgam illam, insigne pacis, gestabant, erant jure gentium ubique tuti et incolumes. Hæc est porro hujus loci sententia : orator, non tam oratoris persona, quam orationis auctoritate, tutus sit. Pearc. et Prust.

Cap. L. *Pila bene, et duodecim scriptis ludere.*— *Scriptis* habent plurimæ editiones; aliæ vero *scrupis;* quod quidem, Manutio judice, melius est. Ego cujus quidem opinioni assentior. Fabius quoque scribit P. Mucium Scævolam duodecim scrupis bene lusisse. Qui ludus exponitur ab Ovidio :

> Est genus in totidem tenui ratione redactum
> Spicula, quot menses lubricus annus habet.
> Parva tabella capit ternos utrimque lapillos,
> In qua vicisse est continuasse suos.

Et in Martiali :

> Hæc mihi bisseno numeratur tessera puncto :
> Calculus hic gemino discolor hoste petit.

Cap. LI. *Neque vero istis tragœdiis tuis.* Tragœdias in nugis agere dicuntur, qui, rem parvam clamitando, ut fieri solet a tragœdiarum actoribus, magnam faciunt. Prust.

Cap. LII. *Eripite nos ex miseriis.* Quæ verba deprompta sunt ex oratione, quam Crassus, paulo ante, ad populum habuerat in hac occasione : lex Sempronia, a Caio Graccho lata, sustulerat judicia senatoribus, et illa equitibus attribuerat. Servilius Cœpio (de quo postea, in secundo libro, loquetur Tullius) legem, dum consul esset, a. U. C. 647, tulerat, qua sanciebatur, senatores et equites judicia inter se divisa habituros esse. Crassus igitur, qui senatorum partes, et causam tuebatur, ita populum allocutus est : Eripite, etc. Lex illa Cœpionis non diu viguit; nam, anno 682, eadem lex a Druso, tribuno plebis, rogata fuit. Vide in *Bruto*, xxxiv.

Quæ et semper, et sola libera est. Videndum Ciceronis paradoxum, cujus est hæc inscriptio : « Omnes sapientes liberi; omnes stulti servi.

Cap. LIII. *P. Rutilius Rufus.... Servium Galbam.* De Rutilio, vide in *Bruto*, xxx; et de Galba, etiam in *Bruto*, xxi.

Tanquam in procinctu testamentum. Milites romani, pugnam commissuri, tribus pluribusve commilitonibus audientibus, heredem nominare solebant, ut, si caderent in prœlio, testamento condito morerentur : hoc est in procinctu testamentum facere. Vide Aulum Gellium, xv, 27; Quintil., *Instit.*, xii, 9. Occurrit *in procinctu* stare. Et Ovidius, *de Ponto*, lib. i, *Epist.* 8, ait :

> Hæc in procinctu carmina facta puta;

id est, sine multa meditatione, et quasi ex tempore facta. Pr.

Sine libra atque tabulis. Aliud erat testamenti genus per familiæ emancipationem; quo paterfamilias, imaginaria venditione, jus omne suum, ac bona transferebat in alium. Is porro ritus erat : quinque testibus, ac libripende, præsentibus, futurus heres, imaginarii pretii nomine, nummum æneum dabat patrifamilias, ac solemnem verborum formulam pronuntiabat : « Hujus ego familiam, quæ mihi emta est hoc ære, æneaque libra, jure Quiritium, meam esse aio. » Deinde ære percutiens libram, illud æs patrifamilias dabat, qui tum hereditatis adeundæ jus emtori concedebat. Is autem, qui emebat, vocabatur emtor familiæ; eaque testamenta in tabulis scribebantur. Tertium testamenti genus, calatis comitiis, in populi concione fiebat. Vide Aul. Gellium, xv, 27. Prust. Vide Gaium, *Comm.* ii, 101 sqq.

Paulum huic Cottæ tribuit partium. Oratores et patroni alii erant primarum partium, qui principem causæ locum, ac defensionis, habebant : qui primi dicebant, vel de rebus præcipuis; alii secundarum, alii tertiarum, etc. PRUST.

Pedem nemo... supplosit. Valet pedis supplosio, ut Cicero monet, in contentionibus aut incipiendis, aut faciendis. Si fuerit crebrior, inepti hominis est, ut docet Fabius. PRUST.

CAP. LIV. *Quas iterum legibus.* Quibus de pœna statuerent, et æstimarent quam gravis deberet esse. Id enim fiebat, quum fraus capitalis non erat, seu quum crimen capite non erat plectendum. Alioquin gravioribus delictis erat pœna capitis legibus constituta. Bis igitur sententiam ferebant judices : semel quum damnabant reum; iterum quum pœnam constituebant. PRUST.

Quasi pœnæ æstimatio. Lambinus delet istud *pœnæ;* recte quidem; hæc enim æstimatio non fuit *pœnæ*, sed fraudis, id est criminis, de quo reus damnatus esset. Sic paulo infra legimus *quam quasi æstimationem*, etc., nulla pœnæ mentione facta.—Apud Romanos, æstimare litem (de quo Cicero sæpius loquitur) significavit computare quantum pecuniæ is, qui, in privatis judiciis, causa cecidisset, adversario solvere deberet; quum vero, apud Athenienses, reus damnaretur de publico quodam crimine, non capitali, judicibus aliquando licuit, vice pœnæ, ut vocant, corporalis, mulctam illi irrogare. Hoc Cicero vocat *quasi æstimationem.* PEARC.

CAP. LVI. *Quibus verbis coemtio fiat.* Coemtio fuit vetus contrahendi matrimonii ritus, quo vir et mulier se quasi mutuo emebant, uno asse sibi invicem dato, teste Varrone, et verbis solemnibus adhibitis, quæ hujus modi erant : mulier a viro interrogata : *Visne mihi materfamilias esse?* respondebat *Se velle;* et ille vicissim interrogatus stipulabatur, se mulieri patremfamilias esse velle. TALÆUS. — Coemtio unus erat e tribus modis quibus *in manum* conveniebant feminæ. Vide GAIUM, *Comm.* I; § 108 et sqq.

Quibus verbis erctum cieri oporteat. Erctum, etiam herctum : *bona indivisa; hereditas non adhuc distributa.* Erctum, ut ait Donatus, citatus a Servio in lib. III *Æneidos*, hereditatem significat, et *citum* divisionem. Vide notam sequentem.

Herciscundæ familiæ. Herciscere, sive erciscere; vetus verbum cujus est solum in usu participium. Herciscere familiam est pos-

sessionem patrisfamiliæ dividere. Actio autem herciscundæ familiæ, ut ait Caius, lib. x, *Digest.*, proficiscitur ex lege XII Tabularum; namque coheredibus volentibus a communione discedere, necessarium videbatur aliquam actionem constitui, qua inter eos res hereditariæ distribuerentur; et per herciscundæ familiæ actionem, ut ait Ulpianus ibidem, dividitur hereditas. Talæus.

Cap. LVII. *Agnascendo rumpi testamentum.* Si paterfamilias ante fecit testamentum, quam natus ei sit filius, ruptum est, nato filio; et amittit jus omne ad hereditatem is, qui illo testamento heres fuerat institutus. Filius enim nascendo, quia inter agnatos prior est, ac potior, jus omne ad hereditatem sibi vindicat. Agnasci dicitur, qui nascitur cum aliis, qui ex eadem stirpe per viros deinceps ducta nati, et sanguine conjuncti sunt. Prust.

Et, credo, in illa militis causa. De qua dictum superius. Pater filium, qui erat in exercitu, obiisse falso audivit; alium instituit heredem; rediit miles; egit lege in paternam hereditatem.

Uti lingua nuncupassit. Versiculus erat in XII Tabulis : « Uti lingua nuncupassit, ita jus esto; » id est, quod ore pronuntiaverit, ratum esto. Cujus formulæ et carminis ea sententia est, in dicendo jure ac statuendo habendam esse verborum et scripti rationem, et ita judicandum esse, verbi gratia, de pactione, stipulatione, venditione, uti ea pactio et venditio verbis concepta fuerit, seu uti lingua vendentium et contrahentium nuncupaverit, seu pronuntiaverit. Alii, ut Olivetus, legerunt *nuncupasset,* et posuerunt. Prust.

Sed in magistri carmine. Carmen magistri interpretor tabellam, quam magister proponebat, et qua perscribebat se alicujus bona venditurum. Ejus enim olim, qui multis debebat, latitabatque, neque defendebatur, creditores prætorem adibant, apud quem querebantur, bonorumque possessionem petebant; quam et prætor dabat; atque in diem certam ea possidebant. Quæ quum venerat, prætorem rursus adibant, petebantque sibi ut liceret unum e suo numero deligere, qui bonorum venditioni præesset, qui magister dicebatur. Is, in compitis celebribus, et frequentibus urbis locis, tabulam proponebat, se debitoris bona venditurum, his verbis : « Titius, debitor noster, incidit in causam venditionis bonorum; nos creditores ejus bona vendemus : qui volet, emtor accedat. » Hanc, ut opinor, proscriptionem Cicero hic appellat magistri carmen. Turneb., *Advers.* xxiii, 34.

Cap. LVIII. *Quam Manilianas..... leges.* M. Manilius, jurisconsultus, perscripserat leges et formulas rerum venalium vendendarum, quibus cavebat, ne damnum acciperet venditor aut emtor.

Magonis. Creditur fuisse saltem scriptores duos carthaginienses, nomine Magonis; unum, viatorem strenuum, qui, teste Athenæo, ter, patriis navibus, orbem terrarum circumivit : erat gente illustri Barcea, et Pœnorum exercitibus præfuit; alterum, qui, inquit *Poinsinet de Sivry,* Plinii Majoris traductor, scripsit de morbis equorum. Hic secundus Mago, vel fortasse quidam tertius, punica lingua composuit XXVIII libros de re rustica. Varro, idem Plinius, et Columella eum sæpius citant, et ejus auctoritate nituntur. Columella ait, ejus libros, post Carthaginem eversam, ex urbis incendio servatos, Romam missos fuisse, et senatum Decimo Solano eos dedisse traducendos. Quod opus in magno pretio fuisse videtur, et ab eis accurate consultum fuisse, licet Cato Major jam de eadem re scripsisset. Ejusdem operis in græcam versionem fecit Dionysius Cassius, cognomine Uticensis, et non, ut quidam scripserunt, Cato Uticensis. Hunc Magonem Virgilius, lib. I *Georgicorum,* imitatus est, ait Servius.

Si de tabulis et perscriptionibus. — *Tabulæ* sunt chartæ, scripta, instrumenta litis; et quidem hic privatæ tabulæ intelliguntur; publicæ enim tabulæ sunt libri, et litteræ, quæ publicam memoriam continent. *Perscriptio,* hoc loco, idem significat quod exceptio, seu exclusio. Exceptio est opposita quædam clausula, quæ vel prohibet, ne quis agat, hoc est, litem intendat, vel conditionem apponit, qua vis et significatio legis actionem permittentis certis limitibus circumscribitur. Prust. — Vulgo *præscriptionibus,* qua voce significantur senatusconsulta, in quibus senatorum nomina præscribebantur; sed vox istius significationis huic loco minime convenit. Veram lectionem *perscriptionibus* protulit Lambinus, secutus auctoritatem MSS. Bodl., Nov., Wag., Norf., Cant., Mead. et editio Veneta. Nomen *perscriptionis,* inquit Lambinus, locum habet in nominibus, tabulis et rationibus. Cicero, *epist. ultima,* lib. IV, *ad Atticum :* « Hæc pactio, non verbis, sed nominibus, et perscriptionibus, multorum tabulis quum esse facta diceretur, a Memmio prolata est. » Et in *Orat. pro Roscio, comœdo :* « Nam quemadmodum turpe est scribere, quod non debeatur; sic improbum est non referre, quod debeas : æque enim

tabulæ condemnantur ejus, qui non retulit, et ejus qui falsum perscripsit. » Vides, lector, *perscribere* idem significare, ac in tabulis accepti et expensi scriptione res notare; earum vero notationes *perscriptiones* dicebantur. Pearc.

Cap. LIX. *Pæanem.* Pæan hymnus in honorem Apollinis, qui de re bene gesta canebatur. Virgilius, lib vi, *Æneidos*, « Lætumque choro pæana canentes. » Apollo dicebatur Pæan, vel ἀπὸ τοῦ παίειν, a feriendo, quod radiis feriat, vel ἀπὸ τοῦ παύειν τὰς ἀνίας, a sedandis molestiis. Prust.

Aut munionem. Petrus Victorius, cujus ego diligentiæ et doctrinæ plurimum meritissimo defero, refert, etsi aliena fide, quibusdam in libris reperiri *Munychionem.* Ego in veteri reperi *muniorem :* quæ utraque scriptura, etsi depravata est, tamen ad conjecturam movendam fortasse non inutilis est. Ego igitur ex iis vestigiis legendum censeo *minuritionem.* Existimo enim Ciceronem verba græca convertere voluisse παιανίζειν et μινυρίζειν, ut pæan sit cantio (nam pro pede hic non censeam accipi) quæ clara, exsultanti, contentaque voce citatur, id est, canitur : *minuritio*, cantio quæ tenui, leniore, remissioreque. Proinde minuritiones interpretatur Pompeius Festus *minorum avium cantus.* Apud Aristophanem μινυρίζειν canere est, λύχνους ἔχοντες μινυρίζοντες μέλη; et apud Plutarchum ποιηταῖς δὲ καὶ λυρικοῖς μινυρίζουσιν εἴπερ ἄρα χρῆσθαι παίζοντας. Turnebius in jocos Ciceronis. Videas ejus *Advers.* I, cap. 12.—Putant nonnulli hic legendum *pæanem aut nomium.* Nomium autem genus cantionis, seu carminis fuisse docet Athenæus, xiv. Grut. — Lego *nomionem.* Alter erat hic hymnus eidem Apollini sacer, qui olim ad Amphrysum greges Admeti paverat : νομεύς pastor est; unde nomion quasi pastoricius. Legunt alii, hoc loco; *munionem*, nec quid sit explicant : divinant alii *Munychionem*, et interpretantur hymnum Dianæ, quam Athenienses olim *Munychiam* appellabant. Alii *minuritionem* conjiciunt, ut sit cantio, quæ leni et remissiore voce edatur. Hymnos ejusmodi, sive *pæanem*, sive *nomionem*, idoneis numeris ac modis comparatos, habebant Græculi, qui vocem declamandi causa fingebant; eos citabant sæpius, et exercitationis causa cantabant. Prust.

Cap. LX. *Eo tardiores tibicinis modos.* Solebant histriones, quum dicerent, vel agerent, adhibere tibicinem, ad cujus modos vocem gestumque accommodarent. Itaque Roscius, quum in sene-

ctute ageret fabulam, jubebat, tibicinem, non incitatos, ut antea, sed tardiores modos efficere. Quomodo tibia, cum voce actorum, in antiquorum theatro, moveretur, et quantum cantus et musice declamationi jungeretur, ea est quæstio, quæ non adhuc dilucidatur, et quæ forsitan, cum multis aliis quæstionibus de veterum musica, non solvi potest. De qua re vide MARMONTELIUM, in *Litteraturæ elementis*, cap. *Declamatio theatralis;* citat opiniones abbatum *Dubos* et *Vatry*. Cum majore fructu consuletur cap. 70 ex *Itinere juvenis Anacharsis*, et auctoris notas. J. V. C.

CAP. LXII. *Nunc et Scævola.* Cur in his dialogis non perstet Scævola, causam affert Tullius, *Epist.* 16, lib. IV, *ad Atticum:* « Quod in iis libris, quos laudas, personam desideras Scævolæ, non eam temere dimovi; sed feci idem, quod in πολιτείᾳ deus ille noster Plato, quum in Piræum Socrates venisset ad Cephalum locupletem, et festivum senem: quoad primus ille sermo haberetur, adest in disputando senex; deinde, quum ipse quoque commodissime locutus esset, ad rem divinam dicit se velle discedere; neque postea revertitur. Credo Platonem vix putasse satis consonum fore, si hominem id ætatis in tam longo sermone diutius retinuisset. Multo ego satius hoc mihi cavendum putavi in Scævola, qui et ætate et valetudine ea, qua meministi, et iis honoribus, ut vix satis decorum videretur, eum plures dies esse in Crassi Tusculano; et erat primi libri sermo non alienus a Scævolæ studiis. Reliqui libri τεχνολογίαν habent, ut scis. Huic joculatoriæ disputationi senem illum, ut noras, interesse nolui. » PRUST.

In Tusculanum. Aliam quamdam agri tusculani partem intelligit, ab ea disjunctam, in qua erant. PRUST.

LIBER SECUNDUS.

CAP. I. *Patruus, qui cum Antonio in Ciliciam profectus una decesserat.* Id est itineri se commiserat; non autem, ut quidam interpretantur, mortuus fuerat: Cicero enim ille patruus, in patriam redux, narrabat quemadmodum Antonius Athenis et Rhodi se doctissimorum hominum sermonibus dedisset. Ita Prustæus. Tamen Th. Gaillard, vir sane latinitatis peritissimus, interpretatus est *decesserat*, quasi L. Cicero in Cilicia esset defunctus.

Probabiliorem hoc *populo.* Ut se habet vulgata lectio, vox *hoc* eodem sensu, quo eo ponitur adverbialiter; sed utræque semper comparativis proponuntur, ut sæpe apud Ciceronem habes *hoc facilius, hoc magis, hoc inferiores*, etc.; adde etiam, quod *hoc* semper habet vel præcedentem, vel sequentem particulam *quod*, vel *quia.* Sed in hoc loco vox *hoc* postponitur comparativo, et non aliam habet particulam, quam *si* sequentem. Facili igitur mutatione locum sic licet restituere : Antonius autem probabiliorem huic populo orationem fore censebat suam, si, etc.; huic populo, id est, populo romano. Nota hæc est, et vulgata Ciceronis locutio; sic I, 51 : « Qui in hoc populo foroque versamur. » Omnem autem dubitationem, opinor, eximet II, 36, ubi, suæ dissimulationis rationem reddens, Antonius dicit : Semper ego existimavi jucundiorem et probabiliorem huic populo oratorem fore, etc. PEARC.

CAP. II. *Cujus terminis septa teneatur.* Lambinus legit *septum;* quod verissimum puto. Dicere enim est modus infinitivus substantive acceptus, et neutrius generis. Immo *quod* neutrius est generis. Vox igitur septa feminini ferri non potest. PEARC. — Si vera lectio est *septa*, ars intelligitur, ex illis antecedentibus : *Etenim ceteræ fere artes.* ANONYM.

Alter non multum... alter nihil admodum scripti reliquisset. Crassi exstabant hæc : partes quædam orationis quam pro Licinia, virgine vestali, annos 27 natus, habuit : oratio de colonia narbonensi deducenda : oratio, qua tuetur legem Serviliam Cœpionis de judiciis ab equestri ordine ad senatum transferendis, quam, anno ætatis 34, habuit. Præterea non oratio, sed orationis commentarium paulo plenius pro Q. Cœpione contra Cn. Domitium, collegam suum in censura. Hæc tantum Crassi scripta, quæ nominantur in *Bruto.* Ab Antonio autem nihil fere dicit relictum, quia tantum reliquerat libellum unum de ratione dicendi, satis exilem; de quo etiam in *Bruto*, et apud Quintilianum.

CAP. III. *Postero igitur die.* Ex circumstantiis loci et temporis adhibitis, describitur congressus eorum, qui huic dialogo intererant; et quia, superiore die, Catulus, et ejus frater, Caius Julius Cæsar Strabo, non affuerunt disputationi, quorum tamen alter senior ætate profuturus sit ad moderandum sermonem, alter facetus et urbanus ad disputandum de jocis et facetiis, ne videantur

temere irruisse in hunc dialogum, fingitur occasio et ratio adventus utriusque. Est autem observandum, in hoc toto genere sermonis mirificum personarum decorum exprimi, dum Catulus et C. Julius ex Crasso sermonem aliquem elicere conantur, et Crassus, retinendæ senilis gravitatis gratia, munus hoc totum disputationis in Antonium rejicit. Plura de Catulo et C. Julio videas in *Bruto*, c. XXXV et XLVIII.

CAP. IV. *Quod ne adolescens quidem feceram.* Adolescentiam igitur Cicero perducit ad annum 34; nam eo anno Crassus orationem habuit, quæ exstabat, pro lege Servilia. Cicero nunquam occasioni deest ostendendi in Crasso exemplar gravitatis romanæ, quam levitati Græcorum opponit, magis doctrina, sed non sapientia clarescentium. Unde, infra, ejus digressio de voce *ineptus*, quam Græci etiam, contra Ciceronis opinionem, mihi videntur in his verbis habere : ἄτοπος, ἄχρηστος, ἀπρεπής.

CAP. VI. *Lælium Decimum volo.* Nescio, consulto an errore in vulgatis editionibus comma post Lælium ponatur. Tam manifestum vero vitium non passus sum diutius Ciceroni adhærescere. Quippe Cicero singulos singulis opponit Decimum Persio, additque relativum *quem* non *quos*. Omnes veteres editiones omittunt istud comma; in quo delendo nihil dubii est. Restat tamen alius modus : nusquam enim Decimus cognomen est. Sed præclare ad hanc rem facit, quod Cl. Spanhemius in suo tractatu de re nummaria observavit, nempe sæpissime prænomen postponi nomini gentis. Sic, in Dion. Halicarn., habes Πίσων Λεύκιος et Γέλλιος Γναῖος, l. II *Antiq. romanarum;* apud Dionem quoque, ipsumque Ciceronem, vir idem doctissimus observavit parilem ordinis mutationem. Porro Onuphr. Panvinius, in lib. *de Nominibus Rom.*, dicit se legisse Manlium Cnæium. Ergo *Lælius Decimus* idem valet ac *Decimus Lælius.* PEARCIUS. — Fuit hic Lælius latinus poeta, non indoctus, sed non cum Persio, de quo hic agitur, comparandus, atque hic Lælius scripsit Ἐρωτοπαίγνιον, ut ait, lib. II, Aulus Gellius. TAL.

CAP. VIII. *Ad excipiendas eorum voluntates.* Fortasse ad *excitandas.* MURETUS. — Lambini MS. *captandas;* sed cave quid mutes, ait Pearcius; illa vox enim, addit, idem valet ac hæc, ut in Horatii *Epist.*, lib. I, vs. 78, ep. I :

. . . . Pomis viduas venantur avaras,
*Excipiunt*que senes, quos in vivaria mittant.

CAP. X. *Ut ait ille in Trinummo.* In fabula Plauti, quæ sic inscribitur, servus, quem delectant verba cujusdam Lysitelis, exclamat, act. III, sc. 2 : « Non enim possum quin exclamem : Euge! euge! Lysiteles πάλιν, facile palmam habes, hic victus : vicit tua comœdia. »

Cæcilius. Natione Insuber Gallus; professione comicus poeta. Quod servus fuisset, servile nomen habuit Statius, ut notat IV, 20, Aulus Gellius. Vixit Romæ, et comœdiæ princeps habitus est ætate sua. Eum licet dicat Cicero malum latinitatis auctorem, tamen ei primas, inter comicos, partes tribuit Sedigitius Volcatius; quod refert Gellius, XV, 24. Ipse Tullius, lib. *de Opt. gen. Orat.*, c. 1, videtur ipsi primum inter comicos locum dare. Sane, apud Nonium, in verbo *poscere*, Varro principatum in argumentis Cæcilio dedit : *in argumentis Cæcilius poscit palmam; in ἤθεσι Terentius; in sermonibus Plautus.* Claruit Cæcilius a. U. C. 587. De illo plura Vossius. PEARC.

CAP. XI. *Quam contra collegam censor habuit.* Cn. Domitium Ahenobarbum, Neronis imperatoris atavum, de quo dicebatur non esse mirandum, quod barbam haberet aheneam, cui os ferreum, et cor plumbeum esset. Censor fuit a. U. C. 662. Cum L. Crasso graves exercuit inimicitias. Vide PLINIUM MAJOREM, XVII, 1; et VALERIUM MAXIMUM, IX, 1. PEARC.

CAP. XII. *Usque ad P. Mucium.* Miror hunc putari eum Scævolam, quo magistro usus est Cicero in jure civili; ut in lib. *de Amicitia* scriptum est. Nam is est Q. Mucius, qui et ipse pontifex max. fuit. Hic autem P. Mucius, Q. Mucii pater proxime nominati, consul a. U. C. 620. De quo in oratione *pro Domo;* lib. II *de Legibus;* lib. I *de Natura Deorum;* et *Epist.* V, lib. II, *ad Atticum.* MANUT.

Mandabat litteris. Pontifex max. rom. olim res gestas litteris mandabat. Sic apud Persas magis, apud Judæos sacerdotibus, apud Ægyptios vatibus eadem cura et provincia demandata fuit, quo sanctior esset, ait bonus Talæus, historiæ veritas et fides.

Efferebatque in album. Album vocat Antonius id quod Græci λεύκωμα, id est tabulam albo colore inductam, in qua scribebatur aliquid, ut a prætore edicta, vel nomina judicum; a pontifice maximo annales rerum publice gestarum, vel sacrarum, vel cærimoniarum ritus. Efferre igitur in album, est referre in tabulam, eamque proponere legendam.

Paullulum se erexit... Antipater. De quo, in *Bruto*, XXVI.

CAP. XIII. *Varietate locorum.* Id est, regionum; et ita Cicero in cap. sequenti, quum de historiæ legibus sermo est, dicit : « Rerum ratio ordinem temporum desiderat, regionum descriptionem. » PEARC.

Hunc consecutus est... Philistus. Patria Syracusius in Sicilia. Cicero, lib. II, *Epist. ad Quintum fratrem :* « Siculus, inquit, ille capitalis, creber, acutus, brevis, pæne pusillus Thucydides; sed utros ejus habueris libros (duo enim sunt corpora) an utrosque, nescio : magis me de Dionysio delectat; Dionysius enim veterator maximus, et perfamiliaris Philisto. » Fabius, lib. X : « Philistus, ait, quoque meretur, qui turbæ quamvis bonorum post hos auctorum eximatur, imitator Thucydidis, et ut multo infirmior, ita aliquatenus lucidior. TALÆUS. Vide CORNEL. NEPOT., *Vit. Dion.*, III.

Quasi ex clarissima rhetoris officina. » MS. Harl. I. hunc ordinem verborum servat, *ex clarissima quasi rhetoris officina*, bene; quum enim vox *quasi* ad vim solius vocis *officina* levandam usurpetur, longe ab ea abesse non debet. Sic Cicero, *de Legibus*, I, 13 : « Philosophi quasi officinas instruxerunt sapientiæ; » et in *Bruto*, c. VIII : « Domus Isocratis quasi ludus quidam atque officina dicendi, etc. PEARC. » — Sch. hæc verba « quasi ex rhetoris officina » delevit, quæ Ruhnkenius, *Hist. crit. orat. gr.*, p. 17, a Sciolo quodam ex *Bruto*, VIII, et *Orat.*, XV, adjecta esse judicavit.

Theopompus et Ephorus. Theopompus, Chius patria, rhetor, filius Damasistrati, floruit olympiade 93; quo etiam tempore viguit Ephorus, ejus condiscipulus, et Isocratis auditor. Scripsit Theopompus epitomen historiarum Herodoti libris duobus, et Philippica libris LXXII, et græcas historias libris II, continentibus de bello peloponnesiaco ea, quæ a Thucydide relicta fuerunt. Ita Suidas.

CAP. XIV. *Callisthenes.* Patria Olynthius; ab Aristotele, cujus consobrinus erat, datus est comes Alexandro Magno, ut eum sequeretur, et res Alexandri memoriæ proderet. Is præterea etiam composuit historiam philosophorum, ut ait Diogenes Laertius, et troicum bellum, ut ait Cicero in *Epist. ad Fam.* TAL.

Minimus natu... Timæus. Tauromenii in Sicilia natus; 300 circiter ante Christum annis floruit, regnante Agathocle, cui, ob

indictum exsilium, ulciscendi studio fuit præter modum infensus; adeo ut in hujus principis rebus, nullam, auctore Suida, fidem mereatur. Scripsit de Syria, et ejus civitatibus tres libros, ut ait Suidas; et exposuit bellum Pyrrhi, ut ait Cicero in *Epist. Fam.* Varia fuit de ipso sententia. : Cicero ei magnam laudem doctrinæ et ubertatis, et eloquentiæ tribuit. Illum alii censent, nullo delectu, quidlibet in suas historias infarsisse. Hesychius et Suidas referunt, eum *anum collectricem* appellatum fuisse. Longinus *Timæum* dicit sæpe frigidum, et ad puerilia delabi. At Diodorus Siculus eum propter intempestivas reprehensiones carpit. Plutarchus etiam, ut Suidas, prudentiæ, et modestiæ, et veritatis laudem ipsi detrahit. Prustæus et Talæus tantam litem *sub judice* relinquunt. Timæus annos 96 vixit, teste Luciano in Macrobiis.

Cap. XV. *Quæ temporibus et personis notatæ sunt.* Omnes editiones habebant *notæ.* Sed Lambinus, ait Pearcius, inusitatam hanc locutionem arbitratus est, et legit *notatæ;* quod vehementer probo. Sic enim edidit olim Manutius, et sic Cicero, *de Oratore,* 1, 31, distinguit infinitam quæstionem a finita, quia illa *non* designatur *temporibus ac personis.* Sic, in *Part. Orat. :* « Alterum infinitum, nullis neque personis, neque temporibus notatum ; » et alibi : « Ita disceptationes eæ, quæ in iis controversiis oriuntur, quæ sunt certis personis et temporibus notatæ. » Pearc.

Cap. XVII. *Quemadmodum in clypeo idem ille artifex.* Metuo, ut sit hic locus integer. Per voces *idem ille artifex* significatur Phidias. Num igitur hoc dicit Antonius, neminem sculptorem laboraturum esse, quemadmodum Phidias discat facere illa opera minora ? Nihil minus; sed quemadmodum ipse discat. Emendandum igitur locum hoc modo censeo : « Non sane, quemadmodum in clypeo, ut idem ille artifex, minora illa opera facere, discat, laborabit. » Indoctis librariis voces *ut* et *quemadmodum* idem significare forsitan videbantur. Nunc vero posterior sententia priori bene respondet. Sensus autem est : Si quis possit efficere signum Minervæ, ut efficit Phidias, facile discet minora illa opera, quæ in clypeo erant facere, ut idem Phidias facile didicit. Pearc.

Cap. XX. *Ut ei tradamus ea duntaxat.* Animadverte hoc loco Antonium, id est, Ciceronem frequenter admonere se de suo usu præcipere magis, quam de Græcorum artibus; quasi majus, et excellentius sit quod experti, quam quod docti loquimur. Per modestiam dicit illi se indicaturum viam quæ ducit eo quo per-

venit ipse, quoniam non potest et ostendere quomodo longius pervenire possit.

Cap. XXI. *Sulpicium, primum.* Quia oratio non bene eo hærere videtur, Lambinus et Pearcius interponi volunt *quum* : *Sulpicium, quum primum.... audivi.* Si quid tale tentandum, malim *ut.* Sed illa : *primum... audivi,* in parenthesi dicta accipio; ita nulla correctione opus est. Ern. —Sch. Lambinum sequitur. De Sulpicio vide plura in *Bruto.*

Cap. XXII. *Ut ille, qui nunc etiam... Furius.* Q. Furius virtutes C. Fimbriæ non est imitatus, ut vehementiam orationis (fuit enim Fimbria orator paulo fervidior atque commotior : vide in *Bruto*). Sed duo vitia consectari maluit, oris pravitatem, ut deformiter in dicendo os contorqueret, et verborum latitudinem, ut vaste et rustice verba pronuntiaret. Vid. Fimbria in *Bruto,* lxvi.

Sed erant paullo uberiore filo. Non bene consentiunt hi tropi. Sed non semper tropi ex eodem genere sumuntur, ut debent. Sumptum est *uberiori filo* a Græcis, qui vestes appellant πυκνοστήμονας, πολλῇ κρόκῃ. Quæ difficultas tolleretur, si, facta non magna mutatione, *stylo* poneretur. Tal.

Cap. XXIII. *Similes sunt, et inter sese et magistri.* Gruterus obnixe nimis contendit pro vulgata lectione : *et inter sese magistri.* Sed quid velit *et inter sese magistri?* Nescio. Auctoritate igitur MSS. Cant., Bod., Bal., Nov., Wag., necnon veterum editionum sic locum refinxi : *voluntate autem similes sunt, et inter sese, et magistri;* hoc sensu : Omnes illi discipuli Isocratis idem scribendi genus secuti sunt, omnesque Isocratis, magistri sui, in scribendo similes sunt. Sequitur ergo quod, hoc exemplo, probare voluit Antonius eos omnes aliquem, nempe Isocratem, sibi imitandum proposuisse. Pearc.

Cap. XXIV. *Pacta, conventa.* Lambinus, et in hoc loco, et in nonnullis aliis similibus comma delevit, et sic legit *pacta conventa.* Strebæus etiam dicit doctissimos quosdam viros sic olim legisse. Nec aliter Ulpianus in libro juris gentium : « Solemus enim dicere pacta conventa inesse bonæ fidei judiciis. » Imo hodie inter Polonos *pacta conventa*, non nihil mutato tamen sensu, usitate dicuntur. Pearc.

In quo est illa quidem magna offensio. Voluit hunc locum diligentius superioribus explicare Pearcius; sed non est assecutus satis verum sensum. *Negligentiæ* crimen est, si quis sua sponte,

non rogatus, causam aliquam agit (nam hoc est *suscipere causam*), et eam agit, propter multitudinem causarum quas agit, male : at *perfidiæ*, si, rogatus, agit ad se delatam (nam hoc est *recipere causam*), et non diligenter, et bene agit; nam ita fallit fidem. Hinc intelligenda sequentia : ita committunt, ut dupliciter reprehendantur : primo, quod causas non diligenter et cum fide egerint; deinde, quod non satis intellexerint, vel cognoscere potuerint, sintque tardi ingenio, quod maxime volunt effugere. « *Assequuntur etiam*, » eleganter, pro eo, quod alias dicit Cicero, « *incidunt in illam*. » Ern.

Ita dum inertiæ vituperationem. Locus ille Lambinum et alios exercuit, quum non viderent, quomodo inertiæ vituperatio posset dici major, quam tarditatis. Inertia nihil aliud designat, quam artis ignorantiam, quæ in oratore sane est vitium maximum. Verb.

Cap. XXV. *L. Opimii causam.* A. U. C. 633, L. Opimius consul C. Gracchum, in tertii tribunatus plebis petitione repulsum, ac vim parantem, oppressit. Consulatu perfunctus a P. Decio, tribuno plebis, accusatus est majestatis, quod cives indemnatos occidisset. Verum a C. Carbone defensus, frequentibus suffragiis est absolutus. Prust.

In Norbani causa. A. U. C. 660, C. Norbanus, quod, tribunus plebis, Q. Servilium Cæpionem, a Cimbris victum, seditiosis concionibus ultra modum vexasset, reus majestatis a P. Sulpicio Rufo peractus est. Hominis nocentissimi causam suscepit M. Antonius, ejus olim quæstor, et tum eloquentia sua, tum etiam equitum favore, obtinuit. De hoc judicio, pluribus infra, c. xlviii, disserit Antonius Sulpicium alloquens.

Cap. XXVII. *Atque a reis deferuntur.* In hoc loco, inquit Ernesti, primum scripsi *a re* pro *a reis* e MSS. Oxon. et Erl. Nam non rei soli deferunt, sed et petitores, etc.; et Cicero libenter conjungit *rem et causam*. Deinde interpunctionem vulgatam correxi : « *deferuntur. Altera est;* » nam hoc refertur ad superius, *una earum rerum;* quod necessario sequitur altera in eadem periodo. Denique delevi *est*, quod vitiose mutata interpunctio necessarium fecit. — Schutzius ait fortasse legendum esse : *Sed ad oratorem cum causa a reis deferuntur; altera quæ*, etc.

Ad omnem usum similium rerum. Ut ante cognoscat quomodo is uti debeat in causis quæ inter se similes sunt. Lem.

Cap. XXVIII. *Illam partem superiorem.* Scilicet quæ pertinet

ad inventionem, ut ipse paullo post interpretatur : « Quibus ex locis... ducatur oratio. » Lem.

Reum consularem. M. Aquilium, qui, post civile bellum in Sicilia confectum, de repetundis pecuniis causam dixit. Quum judicum misericordiam implorare nollet, M. Antonius tunicam ab ejus pectore discidit, ut honestas cicatrices bello acceptas ostenderet. Quibus conspectis, reus absolutus est, quod factum Antonii memoratur in exordio Milonianæ. Prust.

Quid ego de Cn. Manlii... de Q. Regis, etc. Cn. Manlius et Q. Servil. Cæpio, proconsules, a Cimbris victi prœlio, castrisque binis exuti sunt. 80 millia militum occisa, cum 40 millibus calonum ac lixarum. Ea clades incidit a. U. C. 649. Prust. — Antonius in causa Q. Regis in commiserationem etiam movit judices. De qua nihil, quod meminerim, legi. Q. Marcius Rex consul fuit cum M. Catone Nepote; auctor est Gellius, l. xiii, c. 18; et Plinius, l. ii, c. 31. Str.

Cap. XXXI. *Quod personis certis.* Lambinus : « Quod propriis nominibus personarum, locorum, ac temporum, distinctum est; in quo uno illi occupati sunt. Superius vero illud, quod totum est in ratione generis positum, quasi non necessarium sit, nullis præceptis aperiunt, ignari. » Quæ hic mutat, additque Lambinus, non comparent in Pall. nostris; neque adeo in Pith., aut Memmianis, quos excessit Gulielmus. Grut.

Cap. XXXII. *A M'. Curio causam didicisse L. Crassum.* Eleganter et ingeniose Lambinus corrigendum censuit : nisi forte existimatis a M'. Curii nomine causam duxisse L. Crassum. Schutzius. — De hac causa vide i, capp. 39, 56, 57.

Omnis quæstio : Quum scriptum ita sit. Hic rursus vitiosa est interpunctio, comma modo habens post *quæstio;* unde cetera fiant vitiosa temporibus; deberet enim esse *scriptum esset,* etc. Immo in sequentibus exponitur factum et quæstio e facto; et est initium novæ sententiæ. Ern.

Cap. XXXIII. *In otium... soliumque.* Vict. Man. Lamb. habent pro *solium, solitudinem.* Solium, id est, sella, vel lectulus domi positus : de quo Noster, iii, 34 : *in solio sedentes.* Pearc.

Cap. XXXIV. *Intra quas venere et pervestiges, quod quæras.* Mire hic me locus torsit, ob diversitatem lectionum quæ in MSS.; sed veni demum ad cubilia veri, ductu palat. Quarti ac septimi,

in quibus totidem litteris fuit, quod hic exhibeo; neque abibat octavus, nisi quod is *veneris*. Vulgata in hunc diem : « intra quas venire debeas, ut pervestiges quod quæras ; » fatue præ altera nostra : metaphoram enim venatoriam omnibus modis premit Tullius, ut vel sequentia : *sepseris*, *effugiet*, *etc.*, *ostentant.* Gr.

Ubi eum locum omnem. Int. quas ante dixerat *regiones :* infra *incidet*, eleganter : ductum est e re venatica, ubi præda dicitur *incidere in casses*, etc. Ern. — Familiaris meus, Johannes Walker pro *eum* reponit enim; et conjectura placet. In vulgata enim lectione nihil est, quod hanc sententiam priori connectat, etsi manifeste hic ratio redditur eorum, quæ jam præcesserant. Pearc.

Cap. XXXV. *Ne sibi ille aliquid proficere videatur.* Ne adversarius nos commotos esse sua oratione arbitretur, et nos timere ne illa audientium animi trahantur. Ita Schutzius qui addit : Nullus dubito, hæc verba, « id tamen dissimulanter facere... videatur, prudentia est, » ab interpolatoris manu inculcata fuisse.

Cap. XXXVI. *Habeant paratum tamen, quid de quaque re dicant.* Videtur *quod* hic legendum, non *quid.* Etsi difficile est semper discrimen utriusque certo scire; sed post hanc formam : «*habeo in promptu, habeo paratum* », et similia, *et habeo* simpliciter, *quod* est ex lege latinitatis; ut *habeo quod dicam, non quid dicam;* compendia scribendi *quid* et *quod*, incertum fecere interdum, quomodo legendum sit. Ern.

Cap. XXXVII. *Valde hercule, inquit Catulus.* Catulus jocatur in Antonium ex similibus : ut nautæ ad scopulos syrenum timide accedunt; metuunt enim naufragium; sic Antonius philosophiam vix audet attingere. Hunc igitur Crassus vehementius hortatur ad philosophiæ studium, propositis domesticis exemplis, et per gradus variorum temporum deductis : multi in Italia philosophiam coluerunt, ut pythagoræi, regnante Numa Pompilio, et exinde Romani, quo tempore Carneades, et Critolaus, legati, Romam venerunt.

Tres illius ætatis nobilissimos philosophos. Carneades academicus, Critolaus peripateticus, et Diogenes stoicus, legati Romam venerunt, ut Atheniensium civitatem quingentis talentis, quibus Cecropiorum postulatione, a Sicyoniis indicta causa, mulctata fuerat, liberarent : quo tempore, magnus romanorum principum concursus ad eos audiendos quotidie fiebat; e quibus nominantur Pub. Africanus Minor, C. Lælius et L. Furius. Lege Plutarchum,

in *Catonis Censorii vita.* Legationis illius tempus mira auctorum dissensione traditur : Aulus Gellius, l. XVII, c. ult., sub bellum punicum alterum illos advenisse refert, ac posteriorem eorum adventu facit Ennium; quod ego falsum arbitror, si quidem obiit Ennius a. U. C. 585. At Cicero, in *Lucullo*, XLV, legationem illam assignat P. Scipioni et Marcello consulibus, a. 599. Verum Pausanias, in *Achaicis*, sub a. 603, illos advenisse significat. PETAV., *Rat. temp.*, IV, 12. — A. 603 id evenisse putat Casaubonus in *Synopsi ad Polyb.*

Sicut Zethus ille. Zethus, Jovis et Antiopes filius, apud Pacuvium disputat cum Amphione fratre de musica, ut homo ab omnibus artibus alienissimus; atque hæc disputatio, ut ait Cicero, lib. II, *de Inventione*, in sapientiæ rationem, et virtutis utilitatem consumitur. TAL.

Ut Neoptolemus apud Ennium. Neoptolemus apud Ennium ait esse *imperatori* philosophandum, sed paucis; et sic oratori faciendum est, censet Antonius.

CAP. XL. *Q. Metellum.* A. U. C. 657, præturam obtinuit Q. Metellus, Pii cognomen adeptus, quod, ut ait scriptor de viris illustribus, patrem Numidicum precibus ac lacrymis assiduis ab exsilio revocasset, qua pietate ad summos honores aditum sibi paravit.

Quod eam legem in tribunatu tulisti. Pighius in *Fastis* ad a. U. C. 634, putat ante hæc aliquid omissum ignavia librariorum, quod vel prodat discrepantia MSS., quorum hi, *quod legem*, illi, *quidem legem.* A Memmiano vero abest illud : *quod eam.* Putat, inquam, Pighius fuisse prius : « Quod C. Graccho dux et auctor repetendæ per seditiones tribunitiæ potestatis fuisti apud eam legem, etc. » — Schutzius observat frustra Pighium conjicere, quia Crassus jam antea de hac lege locutus fuerat, et *eam legem* idem esse ac *legem tam perniciosam;* Ernestio quoque conjecturam Pighii improbante.

Hic parvæ consuetudinis. — *Andria* Terentii id est : ille tantum dolorem suscepit ob mortem hujus, cum qua parvam habebat consuetudinem, quasi cum ea fuisset familiaris.

Habita enim quæstio est. Quæ scilicet falsum hoc esse indicavit. De his locis communibus plura vide in *Topicis*, et part. II *Orat.* LEM.

CAP. XLI. *Puncta argumentorum.* Intervalla quibus distinguuntur transitiones.

Cap. XLII. *Hæc ut et properans, et apud doctos.* Fortasse melius : « Hæc ego properans, ut apud doctos. » Schutz.

Sed quum tria sint a me proposita, de uno dictum. Vide c. xxx : *meæ totius orationis*... tres sunt rationes; una conciliandorum hominum; altera docendorum; tertia concitandorum.... Sed quoniam illa pars, in qua rerum ipsarum explicatio ac defensio petita est, videtur omnem hujus generis quasi doctrinam continere, de ea primum loquemur, etc. Dixit jam de ea prima parte Antonius; nunc transit ad eam quæ pertinet ad eos conciliandos. Lem.

Cap. XLIV. *Aut sperent.* MSS. Bodl., Mag., Norf., Pal. 4, 5, 8, itemque Lambinus, Asc., et edd. Ven. et Mediol. aliæque exhibent *sperent* pro vulgato *spernant.* Recte sane, lector; vides enim contrarias permotiones sibi invicem opponi, amorem odio, invidiam favori; contraria vero permotio metui est spes. Nec aliter eas Cicero opponit cap. xlii hujus libri : *aut dolore, aut lætitia, aut spe, aut timore.* Pearc. — Pearcium, Ernest., Lallem., Schutz. secuti sunt.

Cap. XLVI. *Quum ex persona.* Scilicet tragica, quæ tegit os tragœdi ita, ut tamen vultus perspici possit. In quo personæ tragicæ elegantiores comicis fuere, ut patet etiam e figuris earum in monumentis antiquis; ut apud Gruter., *inscript.* 1024. Add. Dorvell., *Vann. crit.*, p. 217. Nam quæ de mimis dicta sunt, in tragœdos pariter conveniunt. Ern.

Spondalia illa. Pal. pr. et Pith. *spondali illa.* Auratus mutabat in *Sophoclea illa.* Turneb., *Advers.*, xx, 17, inserebat litteram, ut fieret *spondialia :* qui videatur; ut etiam Cœlius Rhodiginus, *Antiq. lectt.*, vi, 9. Gruter. — An legendum hic *Sophoclea*, ut censet Auratus, quod hi versus ex Sophoclis *Teucro* a Pacuvio e græco in latinum sermonem conversi? an *spondialia*, ut Turnebus, seu potius, quemadmodum Salmasius et Vossius putant esse magis secundum analogiam, *spondaulia ?* Σπονδαῦλαι sunt tibicines, σπόνδυλος enim tibia est. Atque hic σπονδύλων μέλος versus inter sacrificandum ad tibiam cani soliti, ne quid male ominatum audiretur. Prust.

Segregare. Sic in *Teucro* tragœdia Telamonem, ex Sophocle, inducit loquentem Pacuvius. Telamon, rex Salaminis ad bellum trojanum filios miserat Ajacem et Teucrum, ut alter alterum tueretur. Ut audivit Ajacem, ob negata Achillis arma, sibi ma-

nus intulisse, Teucrum, qui fratris necem ultus non fuerat, reversum ejecit. PRUST.

CAP. XLVII. *Sodali et quæstore meo.* Uterque Memm., necnon Pith., et 3 Pall. *sodali meo*, exclusis intermediis, nec desiderem. GRUT. — Hic erat Norbanus accusans Servil. Cæpionem. Qui Cæpio consul fuerat a. U. C. 674, annoque 648 a Cimbris victus cum ingenti hominum strage. Ei reduci a populo honos proconsulatus detractus est. Decem annis post iterum accusatus fuit a Norbano tribuno, sed a patriciis omnibus defensus est, quos sibi conciliarat lege lata de judiciis, qua jus judicandi, quod jam diu solis equitibus tributum erat, cum senatu communicabatur. Ejus causam Crassus oravit, duoque tribuni Didius et Cotta legi collegæ hic obstiterunt. Tum Norbanus talem defensionem, nisi vi, non posse superari sentiens, popularem turbam excitavit. Ideoque a Sulpicio in judicium vocatus, ab Antonio defensus est, et absolutus. LEM.

Vi pulsum ex templo L. Cottam. E tribunali, unde conciones haberentur. Vide *Clavem* in hac voce. ERN.

CAP. XLIX. *Ut de lege Apuleia.* Lex majestatis lata a. U. C. 651, a tribuno Apuleio Saturnino.

CAP. LIII. *Exitus tamen spissi.* De hac voce vide *Clavem.* Ex sequentibus liquide patet hujus sententiæ sensus, scilicet, oratorem non aperte, sed quasi per circuitum accedere debere ad hoc genus orationis; attamen, quum locum tetigit, in eo hærere, et se extendere debere. LEM.

Contrariis commotionibus inferenda sunt. Verbum *inferre* semper apud Ciceronem opponitur illi verbo, quod magis huic loco convenit, *diluere,* sive *propulsare.* Invito igitur, ut opinor, sensu hæc lectio retinetur. Vult enim Cicero significare affectus omnes contrariis affectibus tollendos, amovendos, frangendos, imminuendos esse. Placet igitur conjectura Jo. Walkeri, qui censet Ciceronem sic scripsisse : « contrariis commotionibus infirmanda sunt. » Nempe verbum *tollatur* satis nos docet, quid velit Cicero. Sic etiam in *Oratore :* « Quumque animos in prima aggressione occupaverit, infirmabit, excludetque contraria. » Sed et has duas voces sæpe Cicero conjungit, lib. II, *de Natura deorum :* « Quæ, vos academici, infirmatis, et tollitis; » et, lib. IV, *Academ. quæst. :* « Hoc quum infirmat tollitque Philo. » Livius, lib. XXXIV, in Catonis oratione : « Ut, unam tollendo legem, ceteras infir-

matis. » Sed digna interim notatu est lectio, quam servant MSS. Joan. Nov. Mead. Harl. 2 et Bal. : « contrariis commotionibus efferenda sunt. » Si vox *efferenda* significat *vincenda*, *superanda*, omnino retineri debet. Videtur autem hoc significare in *Tuscul. disp.*, IV, 29 : « Quod non natura humana patienda efferat. » Calepinus in lex. dicit *efferre* significare *vincere*, *superare*, quasi *extra ferre*; et ad eam significationem istius vocis probandam, sic locum hunc citat : « Contrariis commotionibus efferenda sunt. » Unde constat in veteribus libris, quibus est usus Calepinus, *efferenda* exstitisse. Carolus etiam Stephanus invenit *efferenda* in suis vett. libris. PEARC. — Pearcii conjectura *infirmanda* valde placet : vulgatum explicare non possum. In MS. E. in textu non sunt verba *in contr. part... sunt*, sed in margine alia manu scripta, ubi est *efferenda*. ERN. — Schutzius dat *efferenda*; Heusingerius emendat *evertenda*; Strebæus legisse videtur *auferenda*. SCHUTZ.

CAP. LIV. *Quosdam græcos... libros... de ridiculis.* Tradit Diogenes Laertius a Theophrasto scriptum fuisse librum quemdam περὶ γελοίου. LEM.

Nonnullam in spem veneram. Quomodo potuit sperare aliquid, qui ita, ut dixit, de ea re judicaret? Credo Ciceronem scripsisse *non ullam*; quæ forma et aliis locis in *nullam* aut nonnullam mutata est, ut dudum observatum a doctis viris. ERN.

Quum a Philippo interrogatus, quid latraret. Depeculatorem Philippum fuisse Catullus notavit, et ærarii furem : solent autem canes noctu fures allatrare. Sic Cato privatorum furtorum fures dixit in *nervo* ætatem agere : fures publicos, id est, depeculatores *in auro et purpura*. Cato etiam Uticensis apud Sallustium fures appellat. TURN.

Quam bona dicta teneat. Versus est trochaicus integer et hemistichium. Itaque legi debet ut *a sapienti*, versus constet. Citatur hæc Ennii sententia a Symmacho in *Epistolis*; nam Socratis istud verbum refertur : Σωκράτης ἔλεγεν, ὅτι ῥᾷον ἄν τις διάπορον ἄνθρακα ἐπὶ τῆς γλώττης κατάσχοι, ἢ λόγον ἀπόῤῥητον; id est, Socrates dicebat, facilius homines ardentem carbonem in lingua retenturos, quam quod arcano commissum sit. Os autem, si ardeat, id est, in ore sit flamma, qui nolit uri et lædi, os non occludat, sed quam maxime hiante flammam exspuat. Ennius autem bona dicta, bonas sententias intellexerat, quas sapiens tenere se non po-

test, quin loquatur. At homines faceti idem de dicacibus usurpare solebant, et aliter versum interpretari. Ab eadem mente Ennius docta dicta appellavit : « Haud doctis dictis certantes, sed maledictis; » et Catullus, XI, 15 : « Pauca nunciate meæ puellæ, non bona dicta, » quum scripsit, maledicta significavit. Sunt etiam alia significatione dicta, dicacitates, et verba salsa. Plautus, *Capt.*, III, 1, 23 : « Dico unum ridiculum dictum de dictis melioribus, qui (Gronov. *quibus*) solebam menstruales epulas ante adipiscier. » In quem sensum faceti homines, ut dixi, versum Ennianum accipiebant. TURN.

CAP. LV. *Duos lectores excitasset.* Hujus rei meminit Cicero, *pro Cluentio*, c. LI. — *De colonia Narbonensi,* in *Bruto,* c. XLIII : Crassus irrisus fuerat a M. Bruto, quod in dissuasione legis, quæ contra coloniam Narbonensem ferebatur, quantum potuit de auctoritate senatus detraxit : in suasione autem legis Serviliæ, quæ partem judiciorum equitibus auferebat, et senatoribus dabat, summis senatum laudibus ornavit; ex quibus contrariis capitibus Brutus Crassi inconstantiam irrisit.

Puberem. Patri cum filio pubere in balneis lavari non licebat; nec socero cum genero. Cicero, *de Officiis*, I, 15 : « Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum soceris generi non lavantur. » TURN.

Junia. Popilia omnium prima Romæ in funere laudationem obtinuit, quum ante honoratis tantum viris ea tribueretur. Ac Ciceroni displicet, lib. II *de Legg.*, cap. 24, laudatio mulierum; quum legem tantum de viris hanc sanciat : « Honoratorum, inquit, virorum laudes in concione memorantur. » Quanquam Plutarchus jam inde usque a Camilli ætate honestis matronis eam dicit fuisse tributam ob collatum ornamentorum suorum aurum in Apollinis crateram; quum Livius tamen scribat, tantum eis concessum, ut, sacrorum et ludorum causa, pilentis carpentisque uterentur. Paullo post Popiliam, idem honos est tributus Juniæ, quæ ex Brutorum erat familia. Vide, apud Polybium, quomodo fieret, in Foro, virorum illustrium laudatio. TURNEB.

Solium tibi paternum. In excipiendis rutis et cæsis, quæ in mancipatione prædiorum excipi solent, non retinuisse sellam patris, in qua ille jus respondere solebat. Hic enim *recipere* est *excipere.* Cicero, *de Legg.*, I, 3 : « Præsertim quum non recusarem, quominus, more patrio, sedens in solio, consulentibus

responderem. » Ita qui solium vendiderit, jus non respondebit. Turn.

Cap. LVI. *Contra collegam.* Crassi contra Domitium, in nobili censura, de qua apud Ciceronem et alios sæpe commemoratur. Vide *Clavem*, in *Domitio*; vide in *Bruto*, xliv.

Cap. LVII. *Collectam a conviva.* Collectam exprimit græcum ἔρανος, itaque non opus conjicere *convivis*, quod proprie collecta sit a pluribus. Nam ἔρανος a singulis petitur. Ern. — *Collectam* Græci συμβολὴν appellant id, quod confertur in cœnam a convivis; quo verbo Plautus utitur, quum scribit jocans : « Paratæ sunt scapulis meis symbolæ. » Sic collativum prandium dicunt Latini, quod Græci ἔρανον; et collativum ventrem eleganti translatione dixit Plautus. Vocant etiam Græci ἔρανον et συμβολὴν pecuniam quæ exigitur a convivis. Proinde in Terentii *Andr.*, I, I, 61 : « Quid Pamphilus? Cœnavit, symbolam dedit? » legendum censeo, non ut vulgo, *symbolum*. Collectrix etiam apud Plautum est, quæ, religionis causa, stipem colligit : « Præcantrici, collectrici, ariolæ atque haruspicæ. » Turneb.

Et docebo sus (ut aiunt) oratorem eum. Schutzius dat : « Et docebo sus, ut aiunt, Minervam, oratorem. » Jam, inquit, etsi me non fugit proverbia interdum non plane enuntiari, hoc loco tamen ineptum esset supprimere vocabulum *Minervam*, quia verba sic sonarent, ac si proverbium fuisset sus oratorem. Conf. Cic., *Acad.*, I, 5.

Fœnum alios aiebat esse oportere. Significavit alios videri, Crasso comparatos, pecudes esse, proinde fœno pascendos. Gallice dicimus de homine stolido : Hic est dignus, qui fœnum comedat. Esse, hoc est comesse.

Cap. LVIII. *Gustaris.* Gustus quum alia significat, tum interdum id quod venditores, gustandi et explorandi causa, dant emptoribus vini; quod a Græcis γεῦμα dicitur; ut quum quid ostenditur specimen a Latinis, a Græcis δεῖγμα vocatur a quo per translationem dixit Seneca : « Dedit enim nobis gustum, ad quem respondebit. » A qua etiam translatione illud Ciceronis profectum est : « Et degustabit genus exercitationum mearum. » Significat enim paradoxa gustum Bruto fore earum exercitationum quibus uti solet. Est et gustus interdum primus prandii missus. Martialis, XI, 32, 4 : « Gustu protinus has edes in ipso, has prima feret, alterave cœna. » Sed et *gustare* multo minus

est, quam *jentare* vel *prandire*; quo sane hic modo intelligendum est. TURN.

CAP. LIX. *Lacerat lacertum Largii mordax Memmius.* Hunc versum Crassus orator usque adeo vulgo jactatum ait, ut Tarracinæ passim in omnibus parietibus inscriptus viseretur. Fabula, unde natum est adagium, sic habet : « Memmius quidam Romanus, quum ageret Tarracinæ, mulierculam quamdam deperibat, sed non citra rivalem. Cum hoc igitur quum aliquando rixa incidisset, eo iracundiæ provectus est Memmius, ut Largii (nam id rivali nomen) brachium mordicus arriperet. Ea res posteaquam in popularem abiit jocum, faceti quidam et φιλόγελοι senarium hunc in omnibus ejus parietibus quinque litteris notarunt depictis tribus LLL et duobus MM; videlicet, ut advenis percontandi ministrarent occasionem. » Itaque, quum Crassus Tarracinam aliquando venisset, admiratus novum litterarum ænigma, senem quemdam oppidanum percontatus est, quidnam sibi vellent ejusmodi litteræ. Atque, is, exposita fabula versiculum explicuit : « Lacerat lacertum Largii mordax Memmius. » Tametsi Cæsar, qui hæc loquitur apud Ciceronem, existimat narrationem hanc totam in Memmium adversarium, dedita opera, confictam fuisse. ERASMUS, *Adag.*, chil. 1, cent. 9. Pro *Largii* Schutz. scribit *Longi* cum Guel., 2, 3.

Tibi ego, Antipho. Videntur hæc verba fuisse senis cujusdam arbores serentis, filioque dicentis, se non tamdiu victurum esse, ut eas arbores maturitatem suam assecutas videat; juvenem illum, et vigentem olim ex illis fructum percepturum. Tum, quum addit : « Senium est, quum audio, » hoc vult : Ita perfecta est ista Rosciana senis tussientis, et fracta voce et tremula utentis imitatio, ut non histrionem imitantem senem, sed senectutem ipsam videar audire. PEARC. — Immo, inquit Ernestius, exposita Pearcii opinione in hoc « sensum est quum audio : « Est aliud exemplum imitationis. » — Nos vero Pearcio assentimur; necquid velit Ernestius intelligere fatemur. LEM.

Mimorum. Sic eos appellat, qui mores et affectus personarum exprimunt; nec mimos tantum dixit, sed *ethologos* addidit, ne ambigue loqueretur, ac fabula significari videretur, quam mimum Græci, Latini planipedem vocant, quales erant mimi Publii Syri et Laberii, quanquam Cicero *pro Cœlio* mimum hujusmodi, fabulam, id est, comœdiam appellare non vult : « Mimi ergo, inquit, est

jam exitus, non fabulæ. » Pantomimorum hic non meminit. Exorti enim postea sunt, imperante Augusto, erantque saltatores qui gestu historias et fabulas ita exprimebant, ut sub oculos subjicerent, ad quam saltationem respexit Horatius, quum dixit : « Pastorem saltaret uti Cyclopea rogabat »; et Juvenalis, *Sat.* VI, 63 : « Chironomon Lædam molli saltante Bathyllo. » TURN.

CAP. LX. *Granium.* Præconem, cujus multa dicta versibus complexus erat Lucilius : « Conjicere in versus dictum præconis volebam Grani, » apud Gellium, IV, 17. TURN.

Visum est totum scurrile judicium. Judicium quomodo scurrile dici potest? Immo dictum scurrile visum est. Pearcius dedit : *scurrile ridiculum;* id sapit correctorem. Adscriptum erat ab aliquo in margine : *judicium* scilicet auctoris de illo dicto, quales notæ centies in MSS. marginibus reperiuntur. Itaque uncis inclusi. ERN. — Schutzius cum Pearcio et Lallem. dedit ridiculum.

Uni enim locum esse video. Jocus est sumptus ex communi illorum temporum consuetudine loquendi, qua aliquot convivis vocatis, ei quem præterea invitatum vellent, locum superesse dicebant. Plautus, in *Sticho :* « Ædepol tibi etiam, opinor, uni locum conspicor, ubi accubes. » Id scurriliter ad vitium oculi convertit Appius. TURN.

Manus lava. Appius irridens C. Sextium, qui altero oculo captus erat, ait : « Cœnabo apud te; est enim uni locus. » Ita carpebat hominis vitium, cujus in vultu erat locus uni oculo; quasi in ejus triclinio et convivio uni fuisset homini locus vacuus. Respondit Sextius subtili ac subito joco : « Cœnabis enim vero apud me; sed prius manus lava. » Quo dicto, hominis impuritatem notabat. PRUST. — Exprobrabat facetissime sordes avaritiæ e pecuniis captis. ERN.

Puer, abige muscas. Propinqui et amici, qui gratiosi erant, aut clari, deducere solebant candidatos, qui prensatum ibant, ut petitio et gratiam et auctoritatem majorem haberet. Igitur quum A. Sempronius Longus cum fratre Vargulam esset complexus, Vargula scurriliter lusit, jubens abigi muscas. TURN. — Dicit J. V. L. a nemine hoc dictum intellectum fuisse, cujus sensus patet, si scias in Tit. Livio, XLV, 13, reperiri quemdam T. Sempronium Muscum.

CAP. LXI. *Neronianum.* Illius, ut reor, qui res adversus Annibalem gessit; estque exemplum hoc, ut pleraque hujus loci pri-

sca, sumptum ex libro Apophthegmatum Catonis. Dictum autem hoc, et de furace accipi potest, qui omnia resignet et recludat; et de servo frugi, cujus fidei omnia herus committat, cui nihil annulo obsignet, cui nihil claudat sera. In quodam libro scripto legitur *Nævianum*, ut a Nævio poeta sumptum; quod fortasse verius. TURN.

Sp. Carvilio. Puto hunc esse, qui primus apud Romanos uxorem demisit. Vir fuit illustris, qui, ex equestri loco natus, ad summam pervenit dignitatem, ut Paterculus scribit. Consul autem fuit cum Fab. Maximo. Auctor Cicero, *de Senectute.* TURN.

Calvino. C. Sextius Calvinus, ut ait Cicero in *Bruto*, ingenio et sermone eleganti, sed valetudine incommoda fuit; etsi, quum remiserant dolores pedum, non deerat in causis. Is igitur ex podagra plerumque claudicabat. TURN.

Num claudicas? at hic clodicat. Pearcius *claudicat.* Sic et Stephanus et Lambinus ex ingenio; sed illud habent MSS. fere omnes. Sunt, qui scribant : *at hic clodicat;* et sic interpretantur : Calvinus, etsi claudicat pede, non tamen tam *claudicat,* quam *clodicat*, id est Clodio favet. Istorum sententiæ non habeo fidem, quia Cicero confert exempla duo, quæ non sic sunt ex immutatione litteræ, ut ea quæ sequuntur. Præterea immutant codices sine ratione. Ad hæc, quando fingitur Cæsar hæc tractavisse, quumque vixit Glaucia, homo impurus, ut ait Cicero in oratione *pro Rabirio Postumo*, nullus erat Clodius, cui deforme esset favere : nondum ceperat rempublicam P. Clodius, quem Milo interemit. Ego igitur sic interpretor : Glaucia, impurus homo, quum videret Calvinum pede claudicantem, recordatus est antiqui proverbii, quo veteres utebantur in hominem errantem, vel dubiæ fidei; quærebant enim : Num claudicat? hoc est, constatne sibi, an potius errat, aut variat? Ex translatione verbi et ambiguitate objecit homini mentis errorem, vel dubiam fidem. STREB.

Nævio. Dictum est Africani, ut opinor, superioris in Nævium, a quo fuerat accusatus, quod præda bello Antiochi capta ærarium fraudasset. Alii tamen a Petilio accusatum fuisse scribunt. Locus annominationem habet. Nominatur a Livio oratio P. Africani in M. Nævium, in qua, ut opinor, hoc dixerat. TURN.

Video me a te circumveniri. Expressi quod erat in Pall. septem, et editione prima : nam pr. et sec. hic deficiebant; uti etiam Gallicani, quos consulere solebat Gulielmius. Postea vulgati addi-

dere de suo : *non conveniri*, sed *circumveniri*, quod tamen neutiquam admisit Victorius. GRUT. — Cæsar dicit hæc duo Scipionis et Philippi dicta verbi ad litteram immutati similitudine contineri. In joco Scipionis verba *Nævius* et *Ignavius* idem prope sonant, eædemque fere sunt verborum litteræ : in hoc vero Philippi, cui verbo simile est verbum *circumveniri?* Prorsus nescio : jocus igitur non erit, nisi cum vulgatis nonnullis editionibus, cum Lambino et Stephano legamus : Video me a te *non conveniri*, sed *circumveniri*. Memento, lector, hoc in male olentem quemdam dictum esse. Sensus autem est : Quum gravis est tibi halitus, quoties mihi occurris, non videris mihi convenire, sed insidias mihi parare, et mali aliquid inferre velle. PEARC. — Ernest. negat his correctionibus opus esse. Potest, inquit, intelligi, unde fit acutius etiam. Pro eo quod debebat dicere : *Video me a te conveniri*, dixit *circumveniri;* quod est ridiculum παρὰ προσδοκίαν. — Schutzius dicit in verbo *circumveniri* allusum esse *ad hircum veniri*, prima mutata littera; quod refert, et videtur interpres gallicus amplecti. LEM.

Caput enim magnum est. Ambiguum est; nam significatur et magnitudo partis, et amplitudo hominis. Publius autem Licinius Varus, bello secundo punico, ædilis cum Venturio fuit, ut Livius scribit. Postea etiam præturam, eodem bello, adeptus est, in qua tulit ad populum, ut ludi Apollinares in statum diem in perpetuum voverentur. TURN.

Calvus satis est. Hic *Calvum* nomen esse proprium non censeam; sed appellativum. Jocus ex eo est, vel quod veteres censebant calvos fallaces, vel quod calvi mimi, ut Nonius ait, omnibus erant frustratui : unde *calvor,* quod est *frustror, decipio. Satis est*, igitur, *quod dicit parum,* est ambiguum. Id est enim quod parum loquitur, vel quod parum orator est. Nam *dicere parum* pro *oratorem non esse*, dicere solebant. Cicero in *Bruto :* « Nam T. Aufidius, qui vixit ad summam senectutem, volebat similis esse horum, eratque et bonus vir et innocens, sed dicebat parum. » Qui de Licinio Calvo, oratore et poeta intelligunt, peccant ignoratione temporis. Si quis tamen Calvum, nomen proprium, quod verum non puto, censeat, eamdem servare poterit ambiguitatem; satis est quod parum loquatur, et parum sit eloquens, ne nos fallat verbis, homo præsertim ineptus et molestus. TURN.

Quam Sannio est. Sanna, inquit vetus Persii interpres, dicitur os distortum cum vultu; quod facimus, quum alios irridemus; unde Sanniones dicti sunt, quod non rectum vultum habent. Hic tamen doctissimus Budæus animadvertit mimorum quoddam genus significari. Verum, ut reor, Sanna et Sannio ab homine stulto et inepto Sanna originem sumpsere; qui tam fatuus fuit, ut Cratinus comicus Sannam pro stulto usurpaverit, quemadmodum relatum est ab Eustathio; quo etiam auctore deduci potest utrumque a Sannis, populis Asiæ, quos consuetudo Græcorum erat, ejus ætate, Tzanos vocare, qui moribus erant barbaris et incultis, ac proinde insulsis et inscitis. Affert et aliam originem a verbo σαίνειν. Turn.

Cap. LXII. *Primum genus hoc... non est nostrum : morosum.* Hæc sunt Sannionum ridicula. Sustinent enim personas eorum, qui mores duros sequuntur, et agrestes; qualis est Demea apud Terentium : qui nimia religione et vano deorum metu laborant, cujusmodi fere sunt mulierculæ; qui nihil non suspicantur, ut senes; qui gloriam avide captant, ut Thraso Terentianus; qui stulti sunt, ut Phædria. Hujusmodi personas non sustinebit orator, sed agitabit. Sustinere est agere et imitari : agitare vero, faceto aliquo dicto, aut lepida narratione perstringere. Streb. — *Non est nostrum*, scilicet oratorum, de quibus hic dicimus. Interpunctio hic in vulgatis non bene habet. Ern. — *Morosum*, quod versatur in morosi persona imitanda; et sic de ceteris.

Quum in campum non venisset. Sic edd. pr. recte pro vulgato : *eum in campum non venisse;* quod plane non coit cum textu orationis; estque ab Aldo. In meo Aldino etiam sic correxit manus docta. Decepit Aldum vitiosum illud *qui :* nisi quis malit *cur* pro *cum;* ut est in MS. Erl., sed præcedente *eum.* Ernest. — In campo Martio juventus romana quum aliis ludis, tum pila se exercebat, cujus studiosus erat Titius. Frangere autem brachium ambigue dixit Vespa Terentius, vel suum, vel signi sacri. Apparet istum Titium quadam religionis opinione imbutum fuisse, qua simulacra damnabat, aut certe non satis pium fuisse, qui signa sacra frangeret. Vespa, meo judicio, proprium nomen non est, sed appellativum, significatque vespillonem. Pompeius Festus : « Vespæ dicuntur, qui funerandis corporibus officium gerunt, » non a minutis illis volucribus, sed quia vespertino tempore eos efferunt, qui funebri pompa duci, propter inopiam, nequeunt.

Itaque, ut reor, hic dicitur Vespa Terentius, ut, in Miloniana, Popa Licinius, id est, sacrificulus. Si cui tamen Vespæ proprium nomen esse videatur, non vehementer contra pugnabo : tantum quid sentiam, testificor. Turn.

Granius, « non esse sextantis. » Jocus est ex ambiguo. Dicitur enim non esse sextantis, quod pluris est, id est, quod est magni pretii; et non esse sextantis etiam dicitur, quod minoris est, id est quod nullius prope pretii. Nam non putem diduci et distrahi verbum debere, ut sex tantis dicatur, quo fere modo interpretantur. Sic illusit hominem nihili Granius, quum eum laudare videretur. Pretium enim in hominibus dicebant orta consuetudine ab emptione servorum. Turn. — Sextans est sexta pars assis. Res aliqua magni pretii esse dicebatur. Granius dixit illam non esse sextantis. Ambiguum est : si enim, ut vox unica, pronuntietur, significat vilissimum et minimum pretium. Si separate legatur *sex tantis*, sensus erit : id de quo agitur, non esse comparandum et æquiparandum sex aliis tantis, seu pluris valere, quam alia sex, tantæ seu æqualis magnitudinis et pretii, adeoque esse rem valde pretiosam. Prust.

Cap. LXIII. *Ut Nobiliorem.* Fulvium *Nobiliorem* (eum accusaverat Cato, eique ut probrum objecerat, quod poetas secum in provinciam duxisset). *Mobiliorem* Cato appellavit, ejus levitatem notans; quod maximum apud Romanos, studiosos gravitatis et constantiæ, crimen erat. Turn. — Hic Fulvius ex Ætolis duxit triumphum a. U. C. 567.

Deambulatum. Reprehendebat, quod male esset latine locutus, quum *ambulatum* dicere debuisset. Plerumque tamen composita idem quod simplicia significant, ut *deambulare* pro *ambulare* Cato dixerit latine. Ern.

Si tu et adversus, et aversus. Objicit obscœnitatem oris, quum *adversum* dicit, et muliebria, quum *aversum;* ne quis scortatorem aut adulterum cogitet, quos Latini non vocant impudicos. Nam impudicitia est in patiendo. Simile quiddam Arcesilæ refertur in hominem castum illum quidem et integrum, voce tamen infracta, et capillo composito, et oculis illecebrosis. Nihil interesse quibus membris homines cinœdi sunt, posterioribus an prioribus. Turn. — Nec te moveat obscœnitas indigna liberali joco. Non enim jocabatur Cato, quum diceret hæc. In verbis quæ cadunt jucunde, non in re, hoc dictum facetum est. Streb.

Illum in campo Martio. Romæ forum in campo Martio habebatur, ubi tabulæ nummulariorum erant, et ubi divisores nummum, seu pecuniam populo dividebant : a nummo igitur *Nummius* hic nomen suum traxisse jocose dicitur. PEARC.

CAP. LXIV. *Ut Statius Scauro.* Gellius, IV, 20 : « Cæcilius quoque comœdiarum poeta inclytus, servus fuit, et propterea nomen habuit *Statius.* » Is forte, aut potius alius ejusdem nominis libertinus, Scauro stomachanti paupertatem patris objecerat, qui, quamvis patricius et nobilis, carbonariam tamen exercuisset. Ex eo natam ferunt legem Liciniam et Mutiam, de regundis civibus, latam a Licinio Crasso et Q. Mucio Scævola, quæ bellum italicum magna ex parte concitavit; quod qui vix liber esset et civis, aut ne civis quidem, tam superbe principem senatus appellasset. De qua lege vide CICERONEM, lib. III, cap. 11, *Offic.; pro Balbo,* et *pro C. Cornelio.* Huic usurpationi non admodum dissimilis est παρῳδία, quum versum paulum immutamus, aut ad versus poetæ nobilis similitudinem versum condimus, ut ad imitationem versuum Homeri Hegemon Thrasius poema totum (unde parodus poeta appellatus est) et Matron apud Athenæum, IV. TURN.

Sentin' senem. Antonius orator, censor factus, de ambitu causam dixit, accusatus a M. Duronio. Cœlius cujus filius erat, intemperantior in libidines (eum enim hic delicatum vocat), pecuniam quamdam a se profectam dicebat, qua corrupta essent ab Antonio suffragia : dixit Antonius ab adolescente in meretriculas insumptam emuncto patre, ut in comœdiis adolescentes facere solent. *Tangere* enim hic *fallere* et *circumvenire* est. Plautus : « Quia amare cœpit, tangere hominem vult bolo. » Sic ferire dicebant, ut Terentius : « Ferietur alio munere Geta. » M. autem Antonius et L. Flaccus censores hunc Duronium postea senatu moverunt, quod legem de coercendis conviviorum sumptibus latam trib. plebis abrogaverat. TURN.

Conjiciuntur proverbia. Proverbium est : « Agas asellum, si bovem agere non queas, » quod tum de Claudio Asello, quocum gerebat inimicitias, usurpavit Scipio. Græce sic effertur : Εἰ μὴ δύναιο βοῦν, ἔλαυνε γ'οῦν ὄνον, quo monemur ut si bubulci esse non possimus, nec queamus vel plaustrum vel aratrum agere, asinarii simus saltem. Significavit ab imperatoribus eum inopia meliorem ductum fuisse; nec tam ductum militem ab imperatore, quam asinum ab agasone actum esse. Nonnulli hic *agaso asel-*

lum legunt, eodem sensu, quod ab asinariis potius quam ab imperatoribus ductus sit; sed, nisi fallor, proverbium quod protuli, verissimum sensum aperit. Turneb. — Alii putant plenum proverbium fuisse : Agas asellum, cursum non docebitur. Lem.

De L. Manlio. Comitiis centuriatis consules et prætores creabantur. Consul autem factus est L. Manlius Acidinus, a. U. C. 574, cum Q. Fulvio Flacco. Quanquam alii etiam forte Acidini ante consulatum sunt adepti, de quibus jocus forte accipi possit. In comitiis autem *rogatores* dicebantur consules, qui comitia habebant; sed et illi qui in centuria aliqua suffragia rogabant et renuntiabant consuli comitia habenti, interrogante præcone, ut tum Scipio Maluginensis in sua centuria fecit. Meminit etiam Livius M. Cornelii Maluginensis, lib. iv, qui consul fuit cum L. Papirio Crasso, multis ante hujus ætatem sæculis, si de eo Manlio, quem dixi, jocum interpreteris. Ac voce tum suffragia, non tabella ferebantur, nondum latis legibus tabellariis. Rogatores autem renuntiatores centuriarum fuisse, docet Cicero, lib. ii, *de Divin.* Sed et consul renuntiabat, ut Cicero Murænam se renuntiasse dixit. Præco autem populo renuntiabat quem centuria quæque relata et renuntiata a rogatoribus consuli consulem faceret. Quum ergo Maluginensis a præcone rogaretur, ut de candidato L. Manlio diceret, quid ipsius centuria censuisset, ille tanquam non de renuntiatione interrogatus esset, sed de Manlii moribus, respondit : « Virum bonum, et egregium civem esse reor. » Quod eo festivius est, quia non tantum de hominum moribus, sed et de candidatis ea verba vulgo usurpare solebant. Turn. — J. V. L. putat in eo esse ambiguum, quod Scipio responderit de L. Manlio, quum interrogaretur de L. Manlio Acidino, quasi alium præco, alium Scipio intellexissent. Lem.

L. Porcius Nasica censori Catoni. Hic quidem vitium inest; Nasicæ enim non sunt e Porciis, sed Catones. Ergo, sic opinor, fuit : « L. Nasica censori Porcio Catoni, » vel « censori Porcio Catoni L. Nasica, quum ille. » — Schutzius dat inductus eadem ratione : « Ridiculum etiam illud, quod Nasica censori Catoni.

Cap. LXV. *Ex immutatione.* Id est, ἀλληγορία, ut patet exemplo : *ut sementem feceris, ita metes. Verba immutata* sunt translationes, tropi; est *oratio immutata*, quum tota est tropica, id est in allegoria. *Orat.*, xxvii : « Quum fluxerunt plures continuæ translationes, alia plane fit oratio. » Quintilianus lib. viii, c. 6,

inversionem vertit. Ceterum forma narrationis vix sine vitio est.

Annalem. Legem Annalem M. Pinarius Rusca tulit, quum esset tribunus plebis, a. U. C. 623; quæ ætatem describeret certam in magistratibus petendis. Prima lex Annalis lata est a. 574 a L. Villio. Tit. Livius, XL, 44.

Turmales. Statuæ turmales proprie dicuntur, et translate. Proprie dictæ sunt statuæ equestres; nam turmæ sunt equitum, non peditum; improprie et translatitie dicuntur gregales, et in turba collocatæ, cujusmodi non expetebat Scipio. STREB.

L. Scribonio. Magnas inter se simultates et odia exercuerunt Galba orator, et Scribonius Libo; adeo ut tribunus tandem Libo, in eum rogationem ferret privilegii similem, quod Lusitanorum magnam manum perfidiose interemisset, tribunitiæ actioni Catone Censorio subscribente; qua de re, in *Bruto* scribitur. TURN.

CAP. LXVI. *Ut ille M. Cicero senex.* Is avus Ciceronis oratoris fuit, qui in municipali republica M. Gratidio legem tabellariam ferenti, restitit. Pater autem Ciceronis Cæsari (Straboni) Crasso, et Antonio familiaris, sed et patruus. Itaque qui de patre Ciceronis intelligunt, peccant. TURN. — Ursinus censuit legendum esse *Cato*, quia notæ sunt Catonis cum Græcis et græce scientibus inimicitiæ. Sed cur non fieri potuit, ut ejusdem sententiæ esset M. Cicero senex, scilicet avus nostri Ciceronis. De avo hujus hoc dictum puto, non de patre; is enim qui istius M. Ciceronis senis filius fuit, quique hic vocatur *vir optimus, et Cæsaris familiaris*, non fuit Cicero orator (nam tunc temporis nonnisi decimum sextum annum ætatis agebat), sed pater oratoris, qui, ut diximus c. I hujusce libri, familiaris Crassi et Antonii fuit. PEARC.

Syrorum venalium. Venalitiarii magnam vim servorum Syrorum Romam advehebant. Hinc illud Ciceronis in Pisoniana, cap. I: « Nemo queritur Syrum nescio quem de grege novitiorum factum esse consulem. » Nam prædones Cilices oram Syriæ infestam habebant, et prædas illinc agebant, captaque corpora Delum deportabant ad mercatum, unde Romani emebant. Qui autem Syri optime loquebantur græce, diu servierant in Græcia, veteratoresque et nequam evaserant, nec novitii erant; sed quod servituti diuturnæ, quæ improbos et callidos reddit, attribuendum fuit, id Græcorum in mores conferebat Ciceronis avus, qui Græcis infestus fuisse videtur, non multo secus ac Cato Censorius. TURN.

Pictum Gallum. Tabernæ erant circa Forum, inquit Fabius; et

scutum illud signi causa positum. Marianum autem scutum cimbricum vocat, propterea quod, Cimbris nuper a Mario victis, in memoriam victoriæ, dominus tabernæ scutum suspenderat, sic pictum pro tabernæ signo. Scutum igitur pendebat in taberna pro signo, in quo Gallus linguam ejiciebat, id est, exserebat. Sic enim, in contumeliam et deformitatem, eum fœde pinxerant. Fortasse etiam, quod in historia scriptum scirent, Gallum, qui cum Torquato pugnasset, linguam exseruisse, ut patet e Livio. Plinius, xxxv, 4, non Julio, sed Crasso tribuit hunc jocum, nec scutum, sed tabulam nominat. Sic enim scribit : « Hinc ille Crassi oratoris lepos agentis sub veteribus, quum testis compellatus instaret : Dic ergo, Crasse, qualem me reris? Talem, inquit, ostendens in tabula pictum infacetissime Gallum exserentem linguam. » Turn.

Tito Pinario. Titus Pinarius in dicendo mentum non aliter intorquebat, quam qui dentibus frangunt nucem; quod quum J. Cæsar animadvertisset, excepit adversarium ridiculo : Dic, inquit, si quid velis, postea quam nucem fregeris. Streb.

Cum C. Metello. Q. Metellus Macedonicus quatuor habuit filios consulares, quorum ut quisque ceteros ætate, sic ingenio superabat. Omnium igitur minime ingeniosus fuit C. Metellus, cujus tarditatem accusans Scipio aiebat : « Si Quintum pareret mater ejus, asinum fuisse parituram. » Prust.

Ex ærariis exemit. Censores malos cives sic notabant, ut qui senator esset, senatu moveretur; qui eques romanus, equum publicum amitteret; qui vero plebeius, fieret ærarius, nec esset in albo centuriæ suæ tanquam civis, sed tantummodo pro capite suo, tributi nomine æra penderet. Si quis plebeius hac ignominia levabatur, illum *ex ærariis eximi* dicebant. Streb.

Lustrum condidit. Censu peracto, immolatisque sue, ove, tauro, lustrum conditum dicebatur, quod in censendo finis esset factus; non autem, semper acto censu, lustrum condebatur. Nam, si quid dirum, et ominosum, aut sinistrum accidisset, lustrum condi nefas erat. T. Livius : « Census actus eo anno; lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. » Itaque census is, quo lustrum condebatur, ab Ulpiano census lustralis appellatur. Significat igitur Scipio, civitati prope opus esse expiatione, quod, quum Asellus exemptus sit ex ærariis (quod ominosum et dirum videri vult), conditum tamen lustrum sit; inde enim infelix lustrum et calamitosum fuisse, multumque mali postea

reipublicæ evenisse. Verba Africani de Mummio a Valer. Max. scripta, hic adscribam: « Quum haberet, inquit, censuræ consortem Mummium, ut nobilem, ita enervis vitæ, pro rostris dixit, se ex majestate reipublicæ omnia gesturum, si sibi cives vel dedissent collegam, vel non dedissent. » Turn.

Religione civitatem obstrinxisse. Religione civitatem obstringere est eum metum violatæ religionis incutere civibus, ut expiandam civitatem, et deos esse placandos existiment. Streb.

Cap. LXVII. *Scævola Septumeleio.* C. Gracchus, seditioso tribunatu acto, quum Aventinum armata multitudine occupasset, L. Opimius consul ex senatusconsulto persequens illum, præmium pollicitus est ei, qui tribuni caput auferret, ad seque deferret. Id fecit Septumeleius Anagninus, et aurum in præmium accepit. Quum Scævola in Asiam proficisceretur, et Anagninus rogaret, ut eo se præfectum duceret: *Quid tibi vis*, inquit, etc. Videtur severe et graviter homini consulere, quem ut avarum crudelemque deludit, quia pro capite malorum civium velit aurum sibi rependi. Streb.

P. Mummium cuivis tempori. Simile quiddam de Asinio Pollione refert Fabius hunc in modum: « Ut de Pollione Asinio seriis jocisque pariter accommodato dictum est, esse eum omnium horarum. » P. autem Mummius lepidus et facetus quum esset, homo cuivis tempori a Publicio dictus est, quod in otio, in negotio, in rebus lætis, in asperis, jucundus hominibus esset, et cuicumque tempori aptus. Turn.

Qui in Paulli pugna. Prœlium illud intelligo, quo conflixit cum Perse rege Macedoniæ Paullus Æmilius. Turn.

Cap. LXVIII. *Metello.* Metellum hunc esse puto Numidicum, qui, Numidiam sortitus provinciam bello Jugurthino, delectum, ut Sallustius scribit, Romæ habuit: in quo, petenti militiæ vacationem Cæsari, morbumque oculorum juranti: « Tu igitur, inquit, nihil vides? » Quasi sola cæcitas excusanda esset, nec satis esset morbus oculorum ad vacationem: « Immo vero, inquit ille, a porta Esquilina video villam tuam Tiburtinam. » In quo objecit ei invidiose villam nimis magnificam, nimisque alte ædificatam; et quid ageretur, dissimulavit, atque ita respondit, quasi tantum interrogaretur, quantum videret, non quam justa excusatio esset. Turn.

Cap. LXX. *Liberum puto.* Id est, nullius esse puto, dominum habere non existimo. Videri etiam cuipiam fortasse posset ductum a pecudibus, quæ diis consecrabantur, vocabanturque ἄνετα et ἄφετα ζῶα quæ sine custode libere pascebantur. Turn.

Ejero, inquit; iniquus est. Rejicio, inquit, judicem iniquum. Nam ejerare est tanquam jurejurando testari se recusare. Quum autem Nasica ejerasset iniquum Scævolam, secuta est admurmuratio omnium, propter eximiam de Scævola æquitatis et probitatis opinionem. Præter exspectationem tamen rursum eum omnibus Nasica iniquum ejeravit, quod in consulatu causam publicam deseruisset, non eam armis adversus Tib. Gracchum defendisset, patribusque ejus opem implorantibus negasset se quidquam vi esse acturum. Turn.

Cap. LXXI. *Sententiose ridicula dicuntur.* Id est, acute et argute, ut sensus non omnibus statim pateat; ut in hoc, cujus sensus est : Ut ea, quæ soles pacisci pro causis agendis, dona, quæ soles accipere causarum agendarum causa, non post hæc gratis accipias, sed emas. Ern.

De donis et muneribus. M. Cincius, vir ætatis Lucilianæ, ut Macrobius scribit, legem tulit muneralem, qua cavebatur, ne quis, ob causam orandam, munus aut donum caperet. De qua loquitur Plautus, quum dicit : « Neque muneralem, necne Leroniam, rogata nec ne fuerit, flocci æstimo. » Eam legem admodum senex suasit Fabius Maximus. Verba hujus legis quæstionem attulerunt, quid donum a munere differat : Labeo genus esse donum ait a donando dictum, speciem munus; nam munus esse donum cum causa, ut puta natalitium, nuptiarum, et quale patronorum fuerit honorarium. Turn.

Cap. LXXIII. *Mihi videri tectissimum.* Hæc est vera et apta h. l. lectio. Edd. vett. habent *lectissimum*, ut MS. E., et edd. aliæ veteres. *Tectissimum* habet Aldus, ex hoc Junta : ceterum per correctionem a contextu, ut opinor. Vulgo *rectissimum;* sed de hoc non quærebatur : *tectissimus* est cautissimus in dicendo, ne quid excidat, quod adversum sit. Ern.

Cap. LXXVIII. *Quum brachium concalefecerit.* Non tacenda est lectio edd. vett. : « Ii, quos Bacchus concalefecerit, tum se aiunt optime pugnare. » Sed ut sententia bona sit, tamen non consentit sequentibus, aut rei universæ; simile quid est in MS. E. : Bacchum quum calefecerit. Ern.

Cap. LXXIX. *Atque infrequentibus causis.* Intellige causas parum frequentatas, sive eas quæ non tanti erant momenti, ut quam plurimi iis judicandis interesse solerent. Pearc. — Victor : *atque in frequentibus;* alii : *atque frequentibus;* quod Strebæus interpretatur levioribus, sæpius occurrentibus. Schutz.

Cap. LXXXIII. *Et quum sint populares.* Hunc locum interpunctione faciliorem fecimus lectori, ut illæ quatuor causæ offensionis facilius agnoscantur et distinguantur. Ern.

Multi variique lapsus. Lapsus est mutatio animorum popularium, quasi animi audientium e manu oratoris elabantur.

Cap. LXXXVIII. *Sed verborum memoria.* Ut hunc locum intelligamus, observandum est *imagines* aliud quidquam significare, ac simulacra et similitudinem. Non enim necesse est, ut imagines semper sint iis rebus, quas ad memoriam adjuvandam repræsentant. Dicit igitur Antonius, multa verba, ut adverbia, præpositiones, etc., similitudine nulla significari posse. Si igitur eorum meminisse velimus, necesse est in promptu habere quam plurimas quasi arbitrarias imagines, quæ, quamvis nihil simile habeant, longo tamen usu perceptæ, ea verba, quibus opus est, ob oculos nostros ponant. Hanc autem veram esse interpretationem confirmant verba Quintiliani, II, 2 : « Mitto, quod quædam (verba) nullis simulacris significari possunt; habeamus enim sane, ut qui notis scribunt certas imagines omnium, etc. » Pearc.

Eam singulis personis bene positis. Personæ in hoc loco significant imagines, facies fictas. Sic Lucretius, I, 4, v. 29. Pearc.

LIBER TERTIUS.

Cap. I. *Extremo scenicorum ludorum die.* Eo enim tempore, colligendi sui causa, Crassus, cum Antonio reliquisque, in Tusculanum se receperat. Per *scenicos ludos* romanos intellige, ut ex primo libro palam est : qui et Circenses et Magni appellati. Hosce a regibus institutos scribit Asconius, et Magnos appellatos, quod magnis impensis primum facti, id est ducentis millibus nummum; vel quia diis magnis sacri, id est Laribus urbis Romæ. Eosdem cum Consualibus facit Asconius; quod videtur etiam indicare sanctus Cyprianus, libro *de Spectaculis:* « Romulus, inquit,

Conso, quasi consilii deo, ob rapiendas Sabinas, Circenses primus consecravit ». Tamen, ex veteri kalendario, diversis temporibus celebratos illos ludos colligimus. Nam consualia 12 kalendas septembr., vel potius 18 augusti, hoc est, 15 kal. septembr., ut docet Plutarchus in *Romulo*. Raptus, inquit, ille patratus est die sextilis, qui nunc augustus, in quo Consualia hodie quoque celebrantur. Jam vero, in eodem kalendario, ludi Romani leguntur, pridie nonas septembres. Quod autem non nemo ludos illos Magnos, seu Romanos, a Tarquinio institutos asserit, si quidem primitus ab eo factos intelligat, non obscure errat, quum Livius, lib. I, contrarium asserat his verbis : « Ludos opulentius instructiusque, quam priores reges, fecit, etc. » Ceterum quum, ante, hi ludi Circenses essent, hoc est, Gladiatorii, atque a Scenicis distinguerentur, postea etiam factos Scenicos, ut ex hoc loco colligitur, et Augustinus etiam indicat, lib. I *de Civitate Dei*, c. XXXII. Celebrabantur hi ludi primo quidem uno vel altero die; tum triduo; deinceps pluribus diebus. PETAV. — De ludis Scenicis, vide *Epist.*, l. VII, *Famil.*, I.

CAP. II. *Sententiamque eam, quam.* In senatusconsultis, ejus nomen, qui sententiæ princeps erat, inscribebatur; quod ex Cicerone et Asconio constat. Factum esse idem Athenis ex Demosthene et Plutarcho colligimus. PETAV.

Cycnea..... vox. Græcum proverbium κύκνειον μέλος. De cycnorum cantu nota fabula est. Quam tamen asseverare non dubitat Aristoteles, *de Hist. anim.*, IX, 16. Idem habet Plato, in *Phædone*. Nam quid poetas commemorem, apud quos nihil est frequentius? Sed fabulosum hunc esse cantum existimat Plinius, X, 23. PETAV.

Flagrantem bello Italiam. Bellum Sociale intelligit, de quo Appianus, lib. I *de Bell. Civ.*; et alii. Concitatum autem est, ut jam diximus, post Drusi necem, quoniam Latini socii oblatam sibi spem civitatis impetrare non poterant. PETAV.

Ardentem invidia senatum. Quanam invidia? Ejusdem, opinor, criminis, quod scelus nefarium subinde vocat. Sollicitati scilicet ad defectionem latini nominis. De quo ita Appianus : « Sublato per insidias Druso, qui Latinos ad spem civitatis impulerat, equites, ut senatum ulciscerentur, Q. Valerium, vel potius, ut latini scriptores appellabant, Varium, tribunum plebis subornant, qui rogationem ferret ad populum, de iis, quorum ope et consilio, Latini socii concitati essent; qua per vim lege lata, constitutaque

quæstione, multis statim ex senatoribus diem dixerunt. Quam ut infamiam fugerent, sponte urbes cessere plerique; interque alios Aurelius Cotta, et eversor ille Corinthi Mummius. Facti mox populum pœnituit. Populus enim dolebat, talibus viris, quique tantas res egerant, simul omnibus spoliatus. PETAV.

CAP. III. *Tenemus enim memoria.* Clarissimorum deinceps nominum atrocissimam necem proponit eorum duntaxat, qui in hoc dialogo inducuntur : in primis Catuli, qui, Marii in consulatu collega, cimbrici triumphi particeps fuit. In illa vero Mariana flamma, multis nequidquam mortem illius deprecantibus, quum hoc solum Marius responderet, moriendum illi esse; recenti calce illito multoque igni percalefacto cubiculo, se inclusum peremit. Hæc Val. Maximus, IX, 12. PETAV.

Jam M. Antonii in his ipsis rostris. M. Antonius, qui, latitandi causa, in agrum fugerat, cauponis indicio proditus est, et a Publio Annio, tribuno plebis, interfectus. Caput ejus primum C. Marii mensæ appositum fuit, et deinde in rostris.

C. Julii caput, hospitis Etrusci scelere proditum. Eodem tempore, duo fratres C. et L. Julii Cæsares, Syllam secuti, in via deprehensi, trucidantur, inquit Appianus. Fugerant in tectum hospitis sui, natione Etrusci, et ei se commiserant. Detexit hospites. Quorum capita amputata, a Mario in rostris etiam posita fuerunt. Sunt qui L. Cæsarem domi interfectum ferunt, quibus consonat illud Justini : « Cæsar et Fimbria in penatibus domorum suarum trucidantur. » STREB.

Neque enim propinquum suum, maximi animi virum. « Crassus, inquit Appianus, persequentibus cum filio sese militibus, filium quidem occidere antevertit; ipse vero ab insequentibus est occisus. » Videtur tamen falsus Appianus; vel quia de tanto viro nimium est atrox illud; vel quia nulla hujus rei a Cicerone facta mentio est. Quod certe, ad augendum πάθος, non erat omissurus; vel denique quoniam contrarium a Floro traditur. In primis III, 21, Crassos patrem et filium, in mutuo alterum alterius aspectu occisos ait. Sed idem *Epitome*, lib. LXXX : Crassus, inquit, filius ab equitibus Fimbriæ interemptus; pater Crassus, ne quid indignum virtute sua pateretur, gladio se transfixit. Quod postremum est verisimilius, et Ciceroni consentaneum. PETAV.

Neque collegæ sui, pontificis maximi. Q. Mucius Scævola collega fuit L. Crassi in consulatu, a. U. C. 656. Is pontifex

maximus, quia partibus Syllæ studuerat, jussu C. Marii filii, vestales amplexus aras occiditur. De quo Lucanus, lib. I :

> Te quoque neglectum violatæ Scævola dextræ,
> Ante ipsum penetrale deæ, semperque calentes
> Mactavere focos; parvum sed fessa senectus
> Sanguinis effudit jugulo, flammisque pepercit.

Etiam C. Carbonis. Non est hic Carbo, ut nonnulli putarunt, is, quem L. Crassus, adolescentulus, accusavit : nam ille, quum reus esset, veneno sumpto, decessit, ut est in *Bruto*, et in *epist.* 23 libri IX, *Famil.* Sed est ejus filius, quem, eodem die, cum Scævola, pont. max., et aliis nobilibus viris, prætor Damasippus occidit, ut ex Epitome Liviana et Appiano cognoscitur. Fuit autem L. Crassi inimicissimus, quia patrem suum accusaverat. De hoc in *Oratore* sic : Me stante, C. Carbo, Carbonis filius, tribunus plebis, in concione dixit his verbis : O M. Druse, patrem appello, etc. Et in *Bruto :* In eodem numero ejusdem ætatis C. Carbo fuit, illius eloquentissimi viri filius, non satis acutus orator; sed tamen orator numeratus est. Nec dubito, quin legendum sit Caius, non Cnæus, in Valer. Maximo, III, 7, ubi agit de L. Crasso; quo loco fœdus error Valerii deprehenditur : qui ejus Carbonis patrem in exsilium a L. Crasso missum putat; quum eum, veneno sumpto, reum obiisse Cicero dicat, *Epist.* 21, lib. IX *Famil.* C. Carbo (in eodem lib. Valerii, c. 6) tribunus plebis, legendum opinor, non Cn. Carbo. Qui vero hunc C. Carbonem a Crasso accusatum arbitrantur, in quo, ut ostendit, falluntur; iidem in eo rursus peccant, quod eum putant a Cn. Pompeio necatum; nam is non fuit C. Carbo, quem accusavit Crassus, sed Cn. Carbo, qui ter consul fuit, ut docet Valer. Maxim., VI, 2, Appianus, Plutarchus, Velleius, *Epitome*, etc. PAUL. MANUT.

Ex quibus C. Cotta. C. Cotta, qui invectus erat in equites romanos, qui tum judiciis præerant, causamque principum defenderat, amisso tribunatu, priusquam ab illis damnaretur, urbe egressus est.

Sulpicius autem. P. Sulpicius civilis belli auctor fuit, quia, tribunus plebis, legem tulit de revocando Sylla a bello Mithridatico, laboravitque summa invidia propter populares quasdam leges, quas tulit, ut novi cives et libertini in tribus redigerentur,

et exsules revocarentur : is, quum urbe fugeret, proditus a servo, et a Sullanis militibus obtruncatus est.

Cap. V. *Imusne sessum.* Intellige ad disputandum, quod vel sedendo, vel inambulando, fiebat. Ern.

Cap. VI. *Sive ex inferiore loco.* Tria præcipua loca distinguit, e quibus dicere solebant oratores. In forensibus controversiis, accusator ac defensor subselliis considebant, hoc est *inferiori loco;* in senatu, ex æquo loco dicebant; e superiore, magistratus qui ad populum pro rostris conciones habebant. Petav.

Cap. VII. *Natura nulla est.* Generalem disputationem præmittit de eloquentiæ, et oratorum in dicendo varietate. Summa autem hæc est : quum una eademque sit ars dicendi, admirabilem tamen esse in eadem arte dissimilitudinem, pro eo quod alius alio in genere excellit : quod primo sensuum exemplo probat, qui quum singuli unum quiddam sint, variis tamen rebus afficiuntur, quæ, natura dispares, delectatione sunt non minus diversæ. Idem in fingendi et pingendi arte declarat. Petav.

Myro, Polycletus, Lysippus. Operæ pretium est videre quemadmodum eumdem locum tractet Quintilianus, xii, 10; quæque de statuariis habeat Plinius, xxxv, 9, ubi prolixe admodum insignium sculptorum meminit. Petav.

Cap. IX. *Facultate magis quam genere.* Sensus est : Quum dicimus alium oratorem meliorem esse, alium deteriorem, eo judicio non significamus illius oratoris genus dicendi potius esse quam hujus : in dispari etiam genere possunt esse æque laudabiles; sed intelligi volumus illum oratorem facultate excellere, id est plus in suo genere valere, quam hunc in eo, quod sibi proprium habet. Pearc.

Cap. XI. *Sodalis, L. Cotta.* Non ille intelligendus est, qui his libris inducitur; sed alius de quo mentio est in *Bruto,* xxxvi; et de quo Quintilianus, xi, 3.

Athenis jam diu doctrina. Ciceronis tempore, Athenarum vetus illa gloria conciderat, nec quicquam præter nomen atque memoriam restabat; primo regibus Macedoniæ, tum Romanis ipsis affligentibus. Quare peregrini in ea urbe homines philosophiam atque eloquentiam profitebantur; ita tamen ut, sola nominis auctoritate adducti, passim ex toto orbe, disciplinarum studio, Athenas navigarent diu etiam post Ciceronis ætatem. Apud Synesium exstat elegans epistola, qua inanem illam curiositatem le-

pide cavillatur. Sane fuisse Athenis certam quamdam, eamque purissimam pronuntiandæ linguæ græcæ rationem, vel hoc unum indicio est, quod, quum Theophrastus, vir alioqui atticæ eloquentiæ consectator acerrimus, sed peregrinus, anum alloqueretur, pro hospite facile sit ab ea deprehensus. Idem Romæ fuit, quod ad latinam linguam attinet, pronuntiandi principatus. Pet.

Q. Valerium Soranum. Hunc suspicor eumdem fuisse, qui, ob evulgatum arcanum patriæ nomen, sit interfectus. Plinius, III, 10, de Roma urbe loquens : « Cujus nomen dicere arcanis cerimoniarum nefas habetur; optimaque et salutari fide abolitum enuntiavit Valer. Soranus, luitque mox pœnas. Non alienum videtur hoc loco inserere exemplum religionis antiquæ, ob hoc maxime silentium institutæ. Namque dea Angerona, cui sacrificatur a. d. XII kalendas januarias, ore obligato, obsignatoque, simulacrum habet. » Frustra vero sunt qui nomen illud arcanum Valentiam fuisse putant. Constat enim ex Solino aliud nomen fuisse; apud quem idem, quod apud Plinium legimus; nam postquam Romam antea Valentiam dictam meminit, subdit : « Traditum etiam proprium Romæ nomen, verumtamen vetitum publicari. » Petav.

Cap. XII. *Facilius enim mulieres incorruptam antiquitatem conservant.* Videtur hoc sumpsisse ex *Cratylo* Platonis, in quo scriptum est : γυναῖκες μάλιστα τὴν ἀρχαίαν φωνὴν σώζουσι. Ursin. — De eadem Lælia consule *Brutum*, LXVIII.

Ille quem dixi... Cotta noster. Idem L. Cotta, cujus gravitatem linguæ, sonumque vocis agrestem supra notavit.

Cap. XIII. *Neque vero in illo altero diutius.* Secundam partem, quæ erat de perspicuitate orationis, omittit, quoniam satis per se facilis est. Quædam tamen, ex quibus haberi illa possit virtus dicendi, breviter enumerat. Sunt numero decem. Parit enim dilucidam orationem sermonis proprietas, et puritas latini, quæ erat prima pars. 2° Voces usitatæ, neque aut vetustate obsoletæ, aut studio novitatis insolentes. 3° Proprie rem declarantes, accommodatæque rebus, quas significant; quum neque majestatem earum minuunt, nec obruunt tenuitatem. 4° Resecanda omnis verbi ac sermonis ambiguitas. 5° Vitanda nimia verborum circuitio, quoniam, auctore enim Hermogene περιβολή id est, ambitus et producta comprehensio cum perspicuitate repugnat. 6° Tollenda similitudinis continuata translatio, hoc est, ne me-

taphoræ nimium dilatentur, quoniam id in ænigma transiret. 7° Non debent minutatim conscindi sententiæ, sed expleri, et ad justam mensuram numeri atque sensus produci. 8° Temporum servanda distinctio est, ut suo quæque tribuantur. 9° Concinna personarum distinctio servanda est. Postremo, argumentorum ceterorumque omnium digerendus est ordo. Petav.

Simul ac Furius. Vulgo *Fusius*, ut supra, II, 22. Utrobique Pearcius emendat *Fufius*, probante Heusingero. *Fufius* est in codd. Pall. 4, 6, 8, 9, et Mead., unde Schutzius expressit. — Hic *Furius* an *Fusius* legendum sit, nondum decerno. Ernest. — Veteres Romani sæpius *S* pro *R* in propr. nom. adhibuerunt, quum *R* erat in medio vocabuli; sic Valesius pro Valerius. Item in fine arbos pro arbor.

Cap. XIV. *Qui nunc ita appellantur.* Crassi tempore, Græci inceperunt Romæ scholas instituere, in quibus ars oratoria doceretur. Nominabantur *Rhetores*, quod nomen græcum in linguam latinam fluxit.

Cap. XV. *Oratorem verborum.* Respicit Noster Homeri *Iliad.*, l. IX :

Μύθων τε ῥητῆρ' ἔμναι, πρηκτῆρά τε ἔργων.

Cap. XVI. *Theramenes.* Ejus meminit Cicero in *Bruto*, VII, et fusius Xenophon, *Hist. Græc.*, lib. II. Notatur mobile illius et callidum ingenium vulgato ad id proverbio Θεραμένης κόθορνος; quod genus istud calceamenti utrique pedi conveniret; quemadmodum et ille utrique parti sese accommodabat. Petav.

Thrasymachus. Chalcedonius, ait Suidas, is fuit sophista, qui primus periodum invenit, discipulus Platonis et Isocratis : excellens opinione eloquentiæ. Hinc proverbium apud Græcos : non difficilius esse radere leonem, quam convincere Thrasymachum. Petav.

Cap. XIX. *Ut ex Apennino.* Propositam disputationem apta similitudine concludit. Quemadmodum enim Apenninus mons, qui Italiæ amplissimus, perpetuis jugis ab Alpibus tendens ad Siculum fretum, ut ait Plinius, III, 5, alia flumina emittit in Superum, hoc est Adriaticum mare; alia, in Inferum, hoc est Tyrrhenum, sive Tuscum, quorum illud portuosum, et Græcorum commercio frequens; hoc barbarum, scopulosum, ac infidum : ita omnino eadem ex philosophia divortia facta sunt stu-

diorum; ut eloquentiæ studiosi similes sint eorum fluminum, quæ in procellosum illud ac scopulosum mare influunt, propter sollicitam et exercitam eorum hominum conditionem : qui vero philosophiæ sese dediderunt, cum iis fluminibus conferuntur, quæ in Græcorum mare, tranquillum, ac minus infestum, labuntur. Petav.

Ut pontifices veteres. Alio exemplo, quemadmodum illud discidium factum sit, ostendit. Epulones, initio, tres duntaxat creati sunt, ut prodit Livius, xxxiii. Pomponius Lætus ait, postea duos esse adjunctos; postmodum denique ad septem pervenisse certum est. Plerumque enim septemviri epulonum commemorantur. Quanam vero de causa, et a quo sit numerus iste adauctus incertum est. Munus illorum fuit publicis epulis præesse, quæ scilicet in ludis publicis præbebantur; ut ex Cicerone *de Aruspicum responsis* colligitur. Petav.

Cap. XX. *Annosque natus unum et viginti* (Crassus). Auctor libri *de Causis corruptæ eloquentiæ* habet *unde viginti;* quod præferunt Lambinus et Pearcius, reclamantibus omnibus libris. Ern.

Cap. XXI. *Hæc vero, quæ sunt in ph., ingeniis eruuntur.* Id est, in ceteris artibus tantum id scimus, quod didicimus : elementa vero, sive principia philosophiæ natura nobis inserit; qui ingeniis acutis et acribus præditi sunt, facile ea quæ probabilia sunt in philosophia invenient; et, si iidem in dicendo exercitati sunt, ea oratione ornabunt. Pearc.

Pamphilumque. Multorum hujus nominis meminit Suidas. Inter ceteros, quemdam commemorat incertæ patriæ, Amphipoliten, vel Sicyoneum, vel Nicopoliten, philosophum, qui de pictura et illustribus pictoribus scripsit. Quod quidem huic Pamphilo accommodatum est, quia et hic in infulis, id est, fasciis oratoriam omnem artem, quasi puerilia crepundia, depinxerat. At enim Nicopolita esse non potuit, quum hæc urbs ab Augusto condita sit post actiacam victoriam. Petav. — J. V. L. conjicit illam artem *in infulis* depictam similem fuisse ludis illis historicis aut geographicis, quibus apud nos pueri historiam, geographiam docentur, ab eoque Pamphilo dogmata rhetoricæ in infulis descripta fuisse. De eo vid. Arist., *Rhetoric.*, ii, 23, et Quintil., iii, 6. Lem. — *In infulis tantam..... depingere* explicat Turnebus commentariis suis in *Orat. contra Rullum.* Grut.

Cap. XXIII. *Magister hic Samnitium.* Quantum ab iis, qui

artes transferunt ad usum, distent qui earum cognitione conquiescunt, triplici probat exemplo. Primum est duorum lanistarum, qui tunc temporis celebres erant. Alter quidem, quem apprime novistis, magister Samnitium, id est, gladiatorum magister (Samnites enim, teste Festo, gladiatores). Totus in arte sua occupatus, aliud nihil cogitat. Alter Q. Velocius, quantumvis artis numeros omnes calleret, et pugnando cederet nemini, tamen operam foro impendebat, amicis præstabat obsequium, et rem familiarem curabat. Secundum exemplum est Valerii et Furii, musicorum; hic interdum, ille quotidie cantabat. Tertium est Q. Tuberonis et Africani, qui philosophiæ dabant operam : Tubero impallescebat illis studiis, quibus Africanus horis tantum subcisivis incumbebat. Petav. — Samnites illi genus erant gladiatorum, qui nomen duxerant ex armis quibus instruebantur. Vid. Tit. Liv., ix, 40, qui dicit eos solere inter epulas induci, ut spectaculum præberent convivis. Vid. et Horat., *Epist.* 2, lib. ii, v. 98; et Just. Lips., *Saturn.*, lib. ii. Vide notam 5. Lem.

Philosopho quum operam daret, Q. Tuberonem. Philosopho, scilicet Panætio. Vide Van Lynden *dissertat. de Panætio*, p. 51. Schutz.

Cap. XXIV. *Apparatu nobis opus est.* Alludit, quantum opinor, ad ædilitatem, in qua pleraque populo spectacula proponebantur; et, in eo genere, qui novi aliquid ederet, et hactenus inusitatum, omne punctum ferebat : quod idem in aliis magistratibus, sed in illo præcipue valebat : quare, quemadmodum ibi delectu atque apparatu exquisitarum rerum opus est, eodem modo orator, vulgaribus tritisque neglectis, id consectari debet, quod ipsa præsertim novitate delectet. Petav.

Faciendum est ad annum. Respicit ad ædilitatem, cujus annus, ex lege annali, instabat; ad cujus ludos et munera, ut satisfieret populo, etiam diu ante erant providenda, quæ ornarent et illustrarent ea munera. Ern.

Quos ego censor edicto meo. Juvat super ea re Aul. Gellium audire, qui, lib. xv, cap. 2, istud his verbis declarat : « Cn. Domitius Ænobarbus, et Licin. Crassus censores de coercendis rhetoribus latinis ita edixerunt : Renuntiatum est nobis esse homines, qui novum genus disciplinæ instituerunt, ad quos juventus in ludum conveniat; eos sibi nomen imposuisse latinos rhetores; ibi homines adolescentulos dies totos desidere, etc. » Petav.

Cap. XXV. *Ornatur igitur oratio.* Institutum deinceps aggreditur, ac de ornatu orationis disserit; atque in primis duplex illud genus distinguit : unum in toto fusum corpore orationis; aliud spectatur in partibus. Quod similitudine humani corporis explicatur; in quo alia totius est pulchritudo, quæ in coloris bonitate, aptaque membrorum proportione cernitur : alia partium singularum. Petav.

Cap. XXVII. *Consequentur etiam illi loci.* Usum locorum communium commendat. Erant hi communes loci sententiæ quædam, sive promptuaria argumentorum, vel disputationum variis scilicet de rebus institutarum et generalibus, cujusmodi tria genera distinguit. Alii enim loci insectationes criminum quorumdam continebant, de quibus nemo dubitat quin pessima sint. Alii deprecationis aut miserationis excitandæ rationem continent. Tertium genus habet earum quæstionum tractationem, quæ utramque in partem disputando trahuntur, ut sint de virtute, de justitia, ceterisque iis rebus institutæ disputationes. Petav.

Propria duarum philosophiarum. Quasnam significet, planum est et facile : peripateticos enim et academicos innuit. Petav.

Cap. XXVIII. *Atque hactenus loquuntur. Etiam hac in instituendo.* Omitto *loquuntur,* ut sensus sit : « atque hactenus etiam hac instituendo divisione utantur, » scilicet rhetores, etsi in eorum provinciam invaserunt philosophi. Muretus. — *In instituendo.* Addidi præpositionem *in*, quæ non est in edd., sed abesse non potest. Ern.

Surculo defringendo. Ita philosophos illos de rhetorica tradere aliquid docet, ut non sibi penitus illam vindicent, neque in eam tanquam possessionem manus injiciant; sed de ea etiamnum contendentes imaginaria vindicatione usurpent in exigua aliqua parte. Olim petitor possessorem una cum prætore in rem præsentem ducebat; unde adversarium manu prehendens, rem, de qua erat contentio, sibi vindicabat; quod manum conserere appellabant. Posteaquam vero, propagatis Italiæ finibus, prætores, negotiis occupati, proficisci ad longinquas res gravabantur, institutum est ut litigantes non apud prætores manum consererent, sed *ex jure*, id est ex eo loco ubi jus reddebatur, *manum consertum vocarent,* id est, alter alterum ad manum conserendam in rem, de qua ageretur, vocaret; atque profecti simul in agrum de quo litigabatur, terræ aliquid ex eo, uti unam glebam, in jus in urbem

ad prætorem deferrent, et in ea gleba, tanquam in toto agro, vindicarent. Nonnunquam et surculum ex arbore defractum ferebant. Multa de eo ritu Bressonius in formulis. Itaque similitudo Ciceroniana hæc est : Quo illi modo litigantes in parte agri exigua hærent, necdum totum obtinuerunt; sic philosophos, dum paucula quædam delibant ex rhetoricis, non veterem possessionem ex toto usurpare, quasi postliminio; sed particulam illius quasi adhuc alienæ rei arripere. PETAV.

CAP. XXX. *Neque procudenda lingua.* — *Procudenda* nihil aliud est quam *acuenda;* nam procudendo ferrum fit acutum. Posuit duo verba de re una, ut statim : *pectus complendum onerandumque.* Itaque videtur legendum esse *atque.* Si tamen servos *neque*, repetendum erit *solum* intelligendo. ERN.

CAP. XXXII. *Delphis non inaurata statua.* Immo non a Græcis erecta illa statua, sed ab ipso sophista sibi posita, si audiendus Plinius, qui, lib. XXXIII, cap. 24 : « Hominum, inquit, primus et auream statuam et solidam Gorgias Leontinus Delphis in templo sibi posuit, LXX circiter olympiade; tantus erat ducendæ oratoriæ artis quæstus! » Sed nihil hac in parte fidei habeas Plinio. Præstat et Ciceroni credere, et Valerio Max., VIII, 15, et Pausaniæ, qui tamen non auream, sed inauratam esse ait, l. X. PET.

CAP. XXXIV. *Ad clepsydram.* Oratoribus ad causas agendas certum tempus definiebatur per clepsydram; quo elapso silere necesse erat; fiebatque non raro, quod ait Quintilianus, XII, 6 : « Laboratam congestamque dierum ac noctium studio actionem aqua deficit. » PETAV.

CAP. XL. *Ut pes in navi.* Pedem in navi partem extremam veli appellant Latini ac Græci; quæ pars acutior et inferior ad navis latus relegari solet. Alii vero funem esse dicunt, quo velum tenditur, aut relaxatur. Virgilius, *Æneid.*, lib. V, v. 830 : « Una omnes fecere pedem, » id est, vela tenderunt. Catullus, IV, 20 : « Sive utrumque Jupiter simul secundus incidisset in pedem. » PET.

Ut nexum. Quid sit nexum, sive nexus, quum ad jus civile pertinet, vide ad *Topica*, V. PETAV.

CAP. XLIII. *Quam lepide lexeis compostæ!* Sensus est : Lexeis, id est, verba tua, o Albuti, lepide et eleganter composita coagmentataque sunt in oratione, ut in pavimento, vel in emblemate vermiculato, omnes tesserulæ sunt arte compositæ. Tesserulæ sunt lapilli, aut lateres quadrati, quibus ædium solum consternitur.

Opus tesserulis apte consertum, et effigie rerum animaliumque distinctum emblema vermiculatum vocatur. Streb. — Gallice *mosaïque*.

Si verba extrema. Intellige ultimam et primam litteram utriusque verbi; quod in gratiam eorum lectorum monui, qui exquisitiori latinitati nondum satis sunt assueti. Ern.

Cap. XLVIII. *Continuatio verborum hæc soluta.* Continuatio opponitur membris singulis sensum per se plenum efficientibus; quæ et dissoluta dicuntur, quum non connexa sunt inter se; eaque est soluta continuatio. Ern.

Cap. LII. *In perpetua autem oratione.* Hunc locum, ac deinde capp. liii, liv et lv, descripsit Quintilianus, ix, i, atque ibi τεχνικάς, quæ hic acervatius occurrunt, voces illustravit eruditius. Capperonier.

Cap. LIII. *His fere luminibus illustrant orationem sententiæ.* Non oblivisci debemus, quum legimus confusam illam figurarum enumerationem, pro figuris habuisse Ciceronem quoscumque motus orationis, σχήματα, ut dicit ipse *Orat.*, c. xxv. Eadem est doctrina, in lib. iv *ad Herenn.*, ubi, inter sententiæ figuras, numerantur *amplificatio*, *exemplum*. Hoc oblitus est Quintilianus, quum Ciceroni exprobrat, quod pro figuris dederit plurimas orationis formas, quæ non veræ sunt figuræ. Sed ipse Quintil., ix, i, eas solum vocabat figuras, quæ ab usu et forma orationis vulgari recedebant, in quo reprehensus est a nostro *Dumarsais*. J. V. L.

Cap. LVIII. *Ob collocandas nuptias.* Explicat Cujacius, *Observ.* xi, c. 15.

Uno pressu. Schutzius : *uno oris pressu*, ut cap. xiv est : *oris pressu et sono.* Becichem. correxit : uno spiritu.

Cap. LIX. *Qui personatum, ne Roscium quidem.* Non inde colligi debet, Roscio solitum fuisse personam non induere; scimus enim hunc fuisse morem apud Romanos histrionibus ob magnitudinem theatrorum. Nec opus est conjectura Schlegel, qui putat aliquando Roscium ab illo more descivisse, ut cupientibus Romanis obtemperaret. Vides apud Festum, multis annis post Nævium poetam, comœdos et tragœdos personis uti cœpisse. Atqui Nævius obiit a. U. C. 550. Senes igitur, de quibus loquitur Crassus (a. 662), morem hunc incipientem, et Roscium juvenem videre potuerant. Immo, dicit Athenæus, xiv, Roscium inter primos fuisse, qui personati comœdiam aut tragœdiam agerent. J. V. L.

Cap. LX. *Itaque idem Gracchus.* De C. Gracchi fistula concionatoria, Vide Aulum Gellium, I, 2. Prust.

Ex Licinio. Hujus nomen occurrit apud Plutarchum in *Graccho*, et Aul. Gellium, lib. II. Ernestius reposuit *Erycino* ex editionibus. Ex hoc, inquit, factum *Licinio*, quod putabant hominem Crassi libertum fuisse. Immo Gracchi fuit, sed cliens Crassi, ut provincialis homo Græcus, a patria *Erycinus* dictus, et eruditus litteris græcis.

Ego vero, inquit Crassus. Intellige : Et ipse admiror ejus diligentiam et doctrinam. Ernest.

Cap. LXI. *Me consule, in senatu causam.* Hortensius L. Crasso, Q. M. Scævola coss., primum in foro dixit, a. U. C. 658, et quum eorum qui adfuerant, tum ipsorum consulum, qui omnes intelligentia superabant, judicio discessit probatus, ut ait Cicero in *Bruto*.

A. DURAND.
In regio Sancti Ludovici collegio professor.

FINIS SECUNDI VOLUMINIS.